DİLBİLİM VE GÖSTERGEBİLİM KURAMLARI

TEMEL METİNLERİN ÇEVİRİSİYLE BİRLİKTE

MEHMET RİFAT

İNCELEME

yazko

ussure, Jakobson, Trubetskoy, Hjelmslev, Brönda
oomfield, Sapir, Harris, Boas, Martinet, Chomsk
nveniste, Jespersen, Guillaume, Tesnière, Potti
eimas, Barthes, Kristeva, Mukarovsky, Peirce,
kobson, Trubetskoy, Hjelmslev, Bröndal, Bloo fi
pir, Harris, Boas, Martinet, Chomsky, Benvenist
spersen, Guillaume, Tesnière, Pottier, Greimas,
rthes, Kristeva, Mukarovsky, Peirce, Eco, Sauss
ubetskoy, Hjelmslev, Bröndal, Bloomfield, Sapir
rris, Boas, Martinet, Chomsky, Benveniste, Jesp
n, Guillaume, Tesnière, Pottier, Greimas, Barth
isteva, Mukarovsky, Peirce, Eco, Saussure, Jako
n, Trubetskoy, Hjelmslev, Bröndal, Bloomfield
r, Harris, Boas, Martinet, Chomsky, Benveniste,
persen, Guillaume, Tesnière, Pottier, Jakobson,
betskoy, Hjelmslev, Greimas, Barthes, Kristeva,
arovsky, Peirce, Eco, Saussure, Jakobson, Trube
y, Hjelmslev, Bröndal, Bloomfield, Sapir, Harri
as, Martinet, Chomsky, Benveniste, Jespersen,
ume, Tesnière, Pottier, Greimas, Barthes, Krist
karovsky, Peirce, Eco, Saussure, Jakobson, Tru
y. Hjelmslev, Bröndal, Bloomfield, Sapir, Harri

MEHMET RİFAT
DİLBİLİM VE GÖSTERGEBİLİM KURAMLARI

yazko 162

DİLBİLİM VE GÖSTERGEBİLİM KURAMLARI
(inceleme)

YAZKO
Türkocağı C.
No: 17 Kat: 2
Cağaloğlu, İstanbul
522 78 45

Mehmet Rifat'ın öteki yapıtları:

GORGİAS (Eflatun), S.R. Güzelşen'le birlikte

YAZINSAL BETİK ÜSTÜNE ARAŞTIRMALAR

BAŞLICA DİLBİLİM TERİMLERİ, B. Vardar, N. Güz, E. Öztokat, O. Senemoğlu'yla birlikte

ROMAN KURGUSU VE YAPISAL ÇÖZÜMLEME: MİCHEL BUTOR'UN DEĞİŞİM'İ

GÖSTERGEBİLİM İLKELERİ (R. Barthes), B. Vardar'la birlikte

DİLBİLİM VE DİLBİLGİSİ TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ, B. Vardar, N. Güz, E. Öztokat, O. Senemoğlu, E. Sözer'le birlikte

GENEL GÖSTERGEBİLİM SORUNLARI: KURAM VE UYGULAMA

AÇIKLAMALI DİLBİLİM VE GÖSTERGEBİLİM KAYNAKÇASI, yayına hazırlayan: M. Rifat

TÜRK DİLİNİN YAPISI: TÜRKÇE ÜSTÜNE SÖZDİZİMSEL İNCELEMELER, yayına hazırlayan: M. Rifat; Z. Kıran, G. Işık, Ş. Ozil, F. Akerson, S.R. Güzelşen'le birlikte.

Bu kitap Kent Basımevi'nde
dizildi, basıldı. 528 08 15
Acar Matbaacılık tesislerinde ciltlendi
Kapak: Bülent Erkmen
İstanbul, 1983

DİLBİLİM
VE
GÖSTERGEBİLİM
KURAMLARI

(TEMEL METİNLERİN
ÇEVİRİSİYLE BİRLİKTE)

MEHMET RİFAT

Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim
Kooperatifi

Çeviriler: *F. Akerson, E. Büyükinal, A. Göksel, S.R. Güzelşen, G. Işık, A.E. Kıran, Z. Kıran, A. Kocaman, A. Mançuhan, Ş. Ozil, M. Rifat, Y. Salman, M. Yalçın.*

ÖNSÖZ

Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları başlığı altında sunduğumuz bu yapıt, çağdaş dilbilim ve göstergebilim alanlarındaki başlıca akımların ve kuramcıların temel ilke ve yöntemlerini ayrıntılı bir biçimde tanıtmayı, tartışmayı ve değerlendirmeyi amaçlıyor.

«Dilbilim Kuramları» ve «Göstergebilim Kuramları» olarak iki anabölümden oluşan yapıtın birinci bölümünde çağcıl dilbilimin öncüsü sayılan F. de Saussure'den bu yana dilbilim tarihinin akışını yönlendirmiş kuramcıları bağlı oldukları akımlar çevresinde ve şu bölüm başlıkları altında değerlendirdik: F. de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve A. Meillet; Prag Dilbilim Çevresi; Kopenhag Dilbilim Çevresi; Amerikan Yapısalcılığı; A. Martinet ve İşlevsel Dilbilim; N. Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi.

Ancak, Prag Dilbilim Çevresi içinde değerlendirdiğimiz R. Jakobson, hemen hemen bütün dilbilim akımlarını şu ya da bu ölçüde etkilemiş bir kuramcı olduğu için, bu bilim adamını ayrı bir bölümde yeniden ele almayı uygun gördük ve Prag Dilbilim Çevresinin hemen ardından bir R. Jakobson bölümü açtık.

Böylece, F. de Saussure'den N. Chomsky'ye dek uzanan bir süreç içinde başlıca akımları ve akım yaratan kişileri incelemiş olduk. Bu arada, tarihsel açıdan aynı süreç içinde yer alması gereken ama yukarda saydığımız akımlara tam anlamıyla bağlı kalmayan bazı önemli dilbilimcileri de (O. Jespersen, G. Guillaume, L. Tesnière, E. Benveniste, B. Pottier) akımları tanıttıktan sonra vermeyi daha uygun gördük.

Sonuç olarak dilbilim kuramları bölümünde gerek belli akımlar çevresinde, gerekse tek başlarına şu kuramcıları incelemiş olduk: F. de Saussure, C. Bally, A. Sechehaye, A. Meillet, N. Trubetskoy, R. Jakobson, V. Brøndal, H.J. Uldall, L. Hjelmslev, K. Togeby, F. Boas, E. Sapir, L. Bloomfield, Z.S. Harris, A. Martinet, N. Chomsky, O. Jespersen, G. Guillaume, L. Tesnière, E. Benveniste, B. Pottier, vd.

Yapıtımızın «Göstergebilim Kuramları» başlıklı ikinci bölümündeyse çağımızdaki insan bilimleri arasında gün geçtikçe daha önemli bir yer tutan göstergebilimin önde gelen adlarını tanıtmaya, sözkonusu bilim dalının başlangıçtan günümüze dek geçirdiği evrimi değerlendirmeye çalıştık ve şu bilim adamlarının çalışmalarını ele aldık: J. Locke, J.-H. Lambert, B. Bolzano, E. Husserl, F. de Saussure, C.S. Peirce, C.W. Morris, T.A. Sebeok, L. Hjelmslev, E. Buyssens, L.J. Prieto, Y. Lothman, R. Barthes, J. Kristeva, U. Eco, A.J. Greimas, vd.

Bu kuramcılar arasında göstergebilimi estetik temellere oturtan R. Barthes ile bilimsel temellere dayandıran A.J. Greimas'ı ayrı bölümlerde işleme gereği duyduk. Bu arada, A.J. Greimas'ın çevresinde Paris Göstergebilim Okulu adıyla kurulan topluluğun önde gelen araştırmacılarından (J.-C. Coquet, J. Courtés, M. Arrivé, E. Landowski, vd.) da ayrıntılı bir biçimde söz ettik.

Dilbilim ve göstergebilim kuramlarını değerlendirirken, kuramcıların yapıtlarından çeviriler sunmanın da büyük yararı olduğunu düşündük. Bu amaçla, akımı, okulu ya da kuramcıyı tanıtan yazının ardından temel metinlerden seçilmiş parçaların çevirisine yer verdik (metinlerin çevirmediğimiz bölümlerini de yanyana üç noktayla belirttik). Bir bölümü daha önce **Yazko Çeviri** dergisinin «Dil Yazıları» bölümünde (mayıs 1982-eylül 1983) yayımlanmış olan bu çeviriler, ünlü kuramcıların temel yapıtları arasından seçilmiş olmalarının yanısıra, Türkçeye ilk kez aktarılmış olmalarıyla da önem taşımaktadır.

Öte yandan, dilimize daha önce çevrilmiş metinlere kitabımızda bir ikinci kez yer vermek yerine, bu metinlere gönderme yapmayı da daha uygun bulduk (sözgelimi F. de Saussure'ün **Genel Dilbilim Dersleri** ile R. Barthes'ın **Göstergebilim İlkeleri**).

Dilbilim ve göstergebilim konularında uzmanlaşmış araştırmacılar tarafından dilimize aktarılan bu temel metinlerin çevirilerinde, terim, anlatım ve yazım birliğinin sağlanmasına ayrı bir özen gösterilmiş, metinlerin hangi özgün yapıttan alındığı çevirinin girişinde, hangi dilden ve kimin tarafından çevrildiği de çevirinin sonunda belirtilmiştir.

Sözkonusu çevirilerin gerçekleştirilmesinde emeği geçen bütün değerli arkadaşlarıma burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

FERDINAND DE SAUSSURE, CENEVRE DİLBİLİM OKULU ve ANTOINE MEILLET

1. Giriş gözlemleri.

F. de Saussure'ü çağcıl dilbilimin kurucusu ve yapısal dilbilim akımının öncüsü olarak görmek dilbilimciler arasında bir gelenektir; hangi dilbilim tarihi kitabına bakarsak bakalım, F. de Saussure'ün ya da ölümünden sonra yayımlanan **Dersler**'inin adına rastlarız. Kimileri F. de Saussure'ü yaşadığı yıllarda yayımladığı kitap ve yazılara göre değerlendirirken, kimileri de bugün bile tartışılan ders notlarına dayanarak anar. **Cours de linguistique générale** (Genel Dilbilim Dersleri) [1916][1], gerçekten F. de Saussure'ün benimseyebileceği bir kitap mıdır, derslerinde amaçladığı doğrultu saptırılmadan bu yapıta yansıtılmış mıdır; bu sorunlar sözkonusu yapıt yayımlandığı yıllarda büyük tartışmalara yol açmıştı. Ama yıllar geçince, tartışmaların bir başka düzleme kaydığı görüldü. Dilbilimciler artık, bu ders notlarının yeterli bir biçimde değerlendirilip değerlendirilmediği tartışmasını bırakmışlar, yapıtta ileri sürülen kavramları irdelemeye başlamışlardı. Sonunda, **Genel Dilbilim Dersleri**'ndeki düzen ve bu düzen içinde sunulan temel kavram ve ilkeler, dili, kuralcı —geleneksel—karşılaştırmacı açıdan değil, bilimsel açıdan inceleyen dilbilimin doğmasına, büyük bir hızla gelişmesine, yepyeni biçimlere dönüşerek yepyeni araştırma alanları yaratmasına neden olmuştur.

---

1. Bu yapıt **Genel Dilbilim Dersleri** olarak Türkçeye çevrilmiştir; çeviren: B. Vardar, Ankara, TDK yay., cilt I, 1976; cilt II, 1978.

Bugün artık dilbilimde kullanılan terimlerin, ilkelerin bazıları F. de Saussure'le özdeşleşmiştir. F. de Saussure dilbilimciler için bir başlangıç noktasıdır. Hazırladığı atılımla 1916'lardan bu yana insan bilimleri alanında özellikle yöntemsel açıdan büyük aşamalar gerçekleştirilmiştir.

2. F. de Saussure'ün yaşamı ve yapıtları.

F. de Saussure 1857'de Cenevre'de doğdu. 1875'te Cenevre Üniversitesi'nde fizik ve kimya öğrenimi yapmaya başladı; ama dil olaylarına duyduğu ilgi nedeniyle (daha onbeş yaşındayken **Essai sur les langues** [Diller Üstüne Deneme] adlı bir çalışma hazırlamıştı) 1876'da dil öğrenimini görmek için Leipzig'e ve Berlin'e gitti. Bu kentlerde Sanskritçe, Eski Slavca, Litvanca'yı inceledi; K. Brugmann (1849-1919), H. Ostoff (1847-1909), A. Leskien (1840-1916) gibi, dillerin evrimiyle toplumsal evrim arasındaki ilişkiyi geçici bir süre için bir yana bırakarak ses yasalarını incelemeye çalışan yeni-dilbilgicilerin tartışmalarına katıldı. Aynı yıllarda Paris Dilbilim Kurumu'na üye oldu ve dil konusunda çeşitli yazılar yayımladı. 1879'da Leipzig'de **Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues européennes** (Hint-Avrupa Dillerinde Ünlülerin İlk Dizgesi Üstüne İnceleme) adlı kitabını bastırdı. Tarihsel dilbilim alanında yer alan ve geleneksel karşılaştırma yönteminin çözemediği Hint - Avrupa dillerindeki ünlü dizgesini araştıran bu yapıtla dönemin dilbilimcileri arasında yer aldı. 1880'de yine Leipzig'de doktora tezini savundu: **De l'emploi du génitif absolu en sanskrit** (Sanskritçede Salt Tamlayan Durumunun Kullanımı Üstüne). Bu çalışma 1881'de Cenevre'de yayımlandı. F. de Saussure, daha sonra Paris'e gitti ve onbir yıl süreyle burada kaldı (1880-1891). Önce M. Bréal'in (1872-1915) derslerini izledi; ardından onun yerine École Pratique des Hautes Études'de ders vermeye başladı. Bu derslerinde dilin dizgesi konusundaki ilk düşüncelerini açıkladı. 1882'de Paris Dilbilim Kurumu'nun yardımcı yazmanlığına getirildi ve çeşitli incelemeler yayımladı.

F. de Saussure 1891'de Paris'ten ayrılarak Cenevre'ye döndü. Cenevre Üniversitesi'nde önceleri karşılaştırmalı dilbilgisi ve Sanskritçe, 1907'den başlayarak da genel dilbilim dersleri verdi. 1913'te de Vaud kentinde öldü.

Ölümünden üç yıl sonra C. Bally ve A. Sechehaye, öğrencilerin derslerde tuttukları notları düzenleyerek **Cours de linguistique générale** adıyla bastırdılar.[2]

F. de Saussure'ün 1891'den önceki yıllarıyla 1891'den sonraki yılları arasında yayım etkinliği açısından büyük bir çelişki vardır. Gerçekten de, birinci dönem diye adlandırabileceğimiz 1857-1891 yılları arasında F. de Saussure dilbilim konusunda sürekli yayımlayan biri olarak dikkati çeker. Ama, 1891'den ölümüne dek uzanan ikinci dönemde, yalnızca ders vermekle yetindiği, yayım açısından bir suskunluğa girdiği görülür.

F. de Saussure üstüne araştırma yapan birçok dilbilim tarihçisi, bilginin gerek Paris'ten Cenevre'ye dönüş nedeni, gerekse 1891-1913 yılları arasında pek bir şey yayımlamaması konusunda kesinleşmemiş görüşler ileri sürerler. Kimisi, Fransız uyruğuna geçmek istemediği için Paris'ten ayrıldığını, kimisi genel dilbilim alanındaki görüşlerini bütünleyemediği için bir yayım yapamadığını söyler, kimisi bu suskunluğu karısıyla anlaşamamış olmasına, kimisi de içkiye düşkünlüğüne bağlar. Bütün bu sorunlar, F. de Saussure'ün yaşamında aydınlığa kavuşmamış noktalardır.

3. Genel Dilbilim Dersleri'ndeki temel kavramlar.

Genel Dilbilim Dersleri, yazılı metinleri inceleyen **filoloji**'nin ve **karşılaştırmalı dilbilgisi** çalışmalarının eleştirisiyle başlar. Dilbilimin inceleme konusunun tanımlanması, toplumsal bilimler arasındaki yerinin belirlenmesi, dili çözümleyecek temel kavram ve ilkelerin saptanması ve örneklendirilmesiyle sürer. F. de Saussure'ün dilin öz nitelliği konusundaki bazı görüşleri W. von Humboldt'ta [1767-1835] (dili tutarlı bir bütünlük olarak ele alır ve devingenliğini ortaya koyar), W.D. Whitney'de [1827-1894] (dili toplumsal bir kurum olarak tanımlar) ve J. Baudouin de Courtenay'de [1845-1929] (dilin ruhsal bir olgu olduğunu ileri sürer, dural dilbilimi savunur, tarihsel dilbilime karşı çıkar) de görülür. Ama **Genel Dilbilim Dersleri**'nin özelliği, bu yeni görüşleri ilk kez tutarlı ve düzenli bir biçimde işlemiş olmasıdır.

---

2. R. Godel 1957 yılında bu yapıtın elyazması kaynaklarını yorumlayarak yayımlamıştır: Les Sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure.

F. de Saussure'e göre, öncelikle dil olgusunun ne olduğunu tanımlamak gerekir; bu da ancak, dili oluşturan öğelerin belirlenmesini sağlayan bir yöntem aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Bu aşama, dilin içten betimlendiği aşamadır. İkinci aşamada betimleme sonucu ortaya çıkarılan genel ilkelerden kalkılarak dille ilgili dış olguların incelenmesine geçilir. İşte **Genel Dilbilim Dersleri** bu ikili yaklaşımı sürdürür.

Şimdi yapıttaki temel kavramları, daha doğrusu dilbilimin evrimi açısından önem taşıyan kavramsal ayrımları vermeye çalışacağız:

● **dil/söz:** F. de Saussure'ün görüşlerinin temelinde yatan dil/söz ayrımı, XIX. yy. sonundaki toplumbilim ile ruhbilim çerçevesinde yer alır. Ona göre, dilsel bildirişim süreci, öncelikle ruhsal ve toplumsal bir olgudur.

Dil, tek tek bireyleri değil, bütün toplumu ilgilendiren bir olaydır; bireyüstü bir dizgedir, bir soyutlamadır. Ancak bu dizgenin varolmasıyla insanlar arasında bir bildirişim kurulur. Buna karşılık **söz,** dil dizgesinin özel ve değişken gerçekleşme biçimidir; daha doğrusu dilin somut kullanımıdır. Dil toplumsaldır (bellek olgusu), söz bireyseldir (yaratma olgusu). Bireysel söz, çok sayıda değişiklik gösteren bir olgudur, yan özelliklerin temel özelliklerle karıştığı bir edimdir. Bu nedenle, F. de Saussure bireyüstü ortak bir dizge olan dilin işleyiş kurallarına ulaşmaya çalışır. Bu da ancak somut konuşma biçimlerini inceleyerek olanaklıdır, dilin dizgesi yine sözlerin incelenmesinden çıkartılır. Ama dilin bireysel söz içindeki somut gerçekleşmesi, onu ancak dilin işleyiş kurallarına varma açısından ilgilendirir.

● **biçim/töz.** Her dilsel öğe, yani gösterge, başka öğelerle kurduğu bağıntılar ve işlevleri açısından ele alınmalıdır; dil dizgesinin işleyişi, dil dışı özelliklerle belirlenemez. Dil dizgesinin işleyişi bir satranç oyununa benzetilebilir; bu oyunda taşların hangi özdekten yapıldığı hiç önemli değildir. Bir başka deyişle, taşların fiziksel özelliklerinin, satranç oyunu, satranç kuralları açısından hiçbir önemi yoktur. Bir dizge olan dilde de, göstergenin özdeği değil, kurduğu ilişkiler önemlidir. Bir başka deyişle, dil bir **töz** değil, bir **biçim**'dir.

● **gösterge: gösteren/gösterilen.** Toplumsal bir dizge olan dil, F. de Saussure'ün **gösterge** diye adlandırdığı birimlerin kendi aralarında kurdukları ilişkilerden doğar. Dilsel

gösterge, birbirinden ayrılamayan iki özelliğin kaynaşmasından oluşur: Bir yanda bir **işitim imgesi** vardır, bir yanda da bir **kavram. Genel Dilbilim Dersleri**'nde bu iki özellik, **gösteren** ve **gösterilen** diye adlandırılır.

● **nedensizlik ve çizgisellik.** Gösteren/gösterilen özelliği dilsel göstergelerin hem **nedensiz** hem de **çizgisel** olmasını sağlar. Dilsel gösterge, **nedensiz**dir; çünkü gösterilen (kavram) gösterene (işitim imgesi) saymaca, uzlaşmalı bir biçimde bağlanır; bu bağ, doğal değil toplumsaldır. Gösterge, bireyin özgür gerçekleştirmesinden değil de, dil dizgesinden kaynaklanan toplumsal ve ruhsal bir kendiliktir. Öte yandan, göstereninin işitselliği zamanın dizilişi içinde gerçekleşir; bu da göstergenin **çizgisel** olmasını sağlar. İşte bu özellik dil diye adlandırılan göstergeler dizgesine, öbür göstergeler dizgesi arasında bir ayrıcalık kazandırır.

● **eşsüremlilik/artsüremlilik.** Dil dizgesinin incelenmesi, bu dizgeyi yaratan tarihsel ve toplumsal olguların soyutlanmasını gerektirir. Evrimin dil dizgesini etkilememesi için sınırlı bir zaman dilimi içindeki dil kesiti incelenir. Böylece birbirine karşıt iki dilbilim anlayışı ortaya çıkar: **eşsüremli dilbilim** (betimsel dilbilim) / **artsüremli dilbilim** (tarihsel dilbilim). **Eşsüremli dilbilim,** aynı zaman kesiti içinde yer alan ve bir dizge oluşturan dilsel öğeleri inceler. **Artsüremli dilbilim**se, dilin birbirini izleyen aşamalarını, bir başka deyişle tarihsel evrimini inceler. Eşsüremli dilbilim, artsüremli dilbilimi dışlamaz. Yöntemsel açıdan, artsüremli boyut, eşsüremli boyuttan sonra gelir. Çünkü, artsüremli inceleme, eşsüremli dizgelerin incelenmesini gerektirir; ancak eşsüremli incelemeden sonra, dizgelerin evrimsel yasaları saptanabilir.

● **değer.** Dilsel gösterge, değerini içinde bulunduğu bütündeki öbür öğelerle kurduğu bağıntılara göre kazanır. Daha doğrusu, herhangi bir öğeye verilen değer, ancak belli bir dizgeye göre varolabilir.

● **dizimsel/çağrışımsal.** Dilsel değer kavramı iki bağıntıya göre belirlenir: **Dizimsel bağıntılar,** aynı söz zinciri içinde birlikte varolan birimler arasındaki bağıntılardır; **çağrışımsal bağıntılarsa,** bir söz zincirinde birbirinin yerini alabilecek birimler arasındaki bağıntılardır: Daha değişik bir söyleyişle, her dilsel birim, konuşucuda ya da dinleyicide başka özellikler çağrıştırır. **(Çağrışımsal** bağıntılara **dizisel** bağıntılar da denir.)

● **dilbilim/göstergebilim:** Doğal dil dizgelerini inceleyen dilbilim, F. de Saussure'e göre, toplumsal yaşam içindeki bütün gösterge dizgelerini inceleyen ve daha geniş bir bilim dalı olan **göstergebilim** içinde yer alır.

4. Cenevre Dilbilim Okulu ve A. Meillet.

Genel Dilbilim Dersleri'ni yayımlayan Charles Bally (1865-1947) ve Albert Sechehaye (1870-1946) F. de Saussure'ün görüşlerini en yakından izleyen Cenevre Dilbilim Okulu'nun iki büyük temsilcisidir. C. Bally, F. de Saussure'ün temel kavram ve ilkelerini eşsüremli bir betimleme doğrultusunda geliştirmiş, anlatımsallık ve biçembilim sorunlarıyla ilgilenmiştir. Başlıca yapıtları arasında şunları sayabiliriz: **Précis de stylistique** (Biçembilim Elkitabı) [1905], **Traité de stylistique française** (Fransız Biçembilimi Üstüne İnceleme) [1908-1909], **Le Langage et la vie** (Dil ve Yaşam) [1913], **Linguistique générale et linguistique française** (Genel Dilbilim ve Fransız Dilbilimi) [1932].

A. Sechehaye'e gelince, o da C. Bally gibi F. de Saussure'ün görüşlerini izlemiş, ama bunları bazı açılardan eleştirerek (özellikle dil/söz karşıtlığı açısından) geliştirmiştir. Başlıca yapıtları şunlardır: **Programme et méthodes de la linguistique théorique** (Kuramsal Dilbilim İzlencesi ve Yöntemleri) [1908], **Essai sur la structure logique de la phrase** (Tümcenin Mantıksal Yapısı Üstüne İnceleme) [1926], **Les trois linguistiques saussuriennes** (Üç Saussurecü Dilbilim) [1940].

Cenevre Dilbilim Okulu'nun bir başka temsilcisi de, **La Grammaire des fautes** (Yanlışlar Dilbilgisi) [1929] adlı yapıtıyla tanınan Henri Frei'dir.

F. de Saussure'ün en ünlü izleyicisi hiç kuşkusuz Antoine Meillet'dir (1866-1936). F. de Saussure'ün Paris'te verdiği dersleri izleyen A. Meillet karşılaştırmalı dilbilgisi alanındaki çalışmalarıyla tanınır. A. Meillet'nin görüşleri bazı açılardan F. de Saussure'ünkinden ayrılır. A. Meillet, dilin tarihsel, ekinsel, toplumsal bağlam içinde değerlendirilmesi gerektiğine inanır. Daha doğrusu, F. de Saussure'ün verdiği dilin dizgesel tanımını almış ve bunu tarihsel bir bakış açısıyla kaynaştırmıştır. A. Meillet'nin yapıtları arasında şunları sayabiliriz: **Introduc-**

tion à l'étude comparative des langues indo-européennes (Hint-Avrupa Dillerinin Karşılaştırmalı İncelemesine Giriş) [1903], **Linguistique historique et linguistique générale** (Tarihsel Dilbilim ve Genel Dilbilim) [1921-1936], **La Méthode comparative en linguistique** (Dilbilimde Karşılaştırmalı Yöntem) [1925].

1. Giriş gözlemleri.

Günümüzdeki yazınbilim, göstergebilim ve dilbilim akımlarının birçoğu, XX. yy. ın ilk yarısında ortaya atılmış kuramsal görüşlerden kaynaklanmaktadır. Nitekim, yazınsal metinleri inceleyenlerin bir bölümü, Rus Biçimcileri[1]nin görüşlerini temel alan bir yazınbilim kuramı oluştururken (örneğin, T. Todorov), bir bölümü de bilimsel kavram ve ilkelere ağırlık verilmesini isteyen Kopenhag Dilbilim Çevresinin (bkz. ilerde **Kopenhag Dilbilim Çevresi** bölümü) görüşlerini benimseyerek, mantıksal-matematiksel bir göstergebilim kuramı oluşturmuştur (örneğin, A. J. Greimas) [bkz. ilerde **A. J. Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu** bölümü]. Öte yandan, çeşitli dilbilim etkinliklerinin de, daha XX. yy. ın başlarında dikkati çeken İsviçreli dilbilimci F. de Saussure'ün **Genel Dilbilim Dersleri**'nden (bkz. yukarda **F. de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve A. Meillet** bölümü) ve 1926'da kurulan Prag Dilbilim Çevresinin (**Prag Dilbilim Okulu** da denir) etkinliklerinden büyük ölçüde yararlandıkları görülür. Avrupa'da ortaya çıkan bu etkinliklerden bağımsız olarak gelişen Amerikan dilbiliminin de, sonradan bu akım ve görüşlerle karşılaştığında, onları kimi açılardan benimseyip kimi açılardan eleştirme gereği duyduğu da bir gerçektir.

2. Prag Dilbilim Çevresinin kuruluşu.

XX. yy. dakl dil ve yazın çalışmalarını büyük ölçüde

1. 1915-1930 yılları arasında Rusya'da etkinliğini sürdüren yazınsal eleştiri okulu. Bu okulun başlıca temsilcileri arasında şu adları sayabiliriz: O. M. Brik, V. V. Şklovskiy, B. M. Eikenbaum, R. Jakobson, V. Propp, B. V. Tomaşevkiy, J. Tinyanov, V. V. Vinogradov.

etkileyen bu akımların arasında, Prag Dilbilim Çevresinin özel bir yeri vardır. Prag'da, 1926 yılında, V. Mathesius'un çevresinde toplanan B. Trnka, J. Vachek, B. Havranek, J. Mukarovsky gibi Çek bilim adamlarının dil sorunlarını tartıştıkları ve bu alanda çeşitli çalışmaları başlattıkları görüldü. Bu arada, R. Jakobson, N. Trubetskoy, S. Karsevskiy gibi Rus araştırmacılarının da bu topluluğa katılmasıyla Prag Dilbilim Çevresi kuruldu.

Aynı yıllarda, F. de Saussure'ün görüşlerinden esinlenen Cenevre Okuluyla da bağlantı kuran Prag Dilbilim Çevresi, dile ilişkin görüşlerini 1928 yılında, La Haye'de düzenlenen I. Uluslararası Dilbilimciler Kurultayı'nda açıklamıştır. Bu kurultayda, R. Jakobson, N. Trubetskoy ve S. Karsevskiy'in birlikte sundukları **Savlar,** daha çok dilin ses düzenine ilişkin görüşler içermekteydi. Prag Dilbilim Çevresinin bu **Savlar**'ı daha da geliştirerek, 1929 yılında, bu kez Prag'da düzenlenen I. Slav Filologları Kurultayı'nda sunduğu görülür. Prag Dilbilim Çevresi, yine 1929 yılında, bu **Savlar**'ı **Prag Dilbilim Çevresi Çalışmaları** adlı uluslararası derginin I. cildi olarak yayımlar. Böylece, hem sesbilimin, hem de dilbilimdeki yapısalcılığın temeli atılmış olur.

Prag Dilbilim Çevresinin ya da öbür adıyla Prag Dilbilim Okulu'nun kurucuları arasında yer alan R. Jakobson ve N. Trubetskoy çalışmalarıyla dilbilimin doğrultusunu çizmiş kişilerdir. 1915 yılından sonra ortaya çıkan ve karşıt görüşlü kişilerce Rus Biçimcileri diye adlandırılan topluluğun öncülüğünü de yapmış olan R. Jakobson, ilk incelemelerinde F. de Saussure'ün görüşlerini şiir diline aktarmış, titremleme, dizem, vurgu gibi olgular üstünde durmuş, çeşitli dillerin yapısını araştırmıştır. Prag Dilbilim Çevresinin etkinliklerini 1940 yılına dek yöneten R. Jakobson, daha sonra, İskandinav ülkelerine, oradan da A.B.D.'ye geçmiştir. R. Jakobson'un A.B.D.'ye gelişiyle, A.B.D.'de gelişmiş olan **dağılımsal dilbilim,** Prag Dilbilim Çevresinin oluşturduğu **işlevsel dilbilim**'le karşılaşma olanağı bulmuş ve böylece, birbirinden bağımsız olarak gelişmiş iki dilbilimsel yapısalcılık birbiriyle bağlantı kurabilmiştir. Bu açıdan, R. Jakobson, çeşitli bilim dallarını ve akımlarını kaynaştırmayı bilmiş ve yapısal yöntemi değişik insan bilimlerine uygulamış kişidir. Dilbilimle bildirişim kuramı arasındaki ilişkiyi açık seçik olarak ortaya koymuş olan R. Jakobson'un dilbilim, yazın-

bilim, sesbilim, çeviri, vb. konulardaki yazıları çeşitli akımların doğmasına yol açmıştır (bkz. ilerde **R. Jakobson** bölümü).

1890'da Moskova'da doğan ve 1938'de Viyana'da ölen N. Trubetskoy ise, 1915'te Moskova Üniversitesinde, 1922'den sonra da Viyana Üniversitesinde genel dilbilim, Slav dilleri, Fin-Ugur dilleri ve Kafkas dilleri konusunda ders verdi. **Grundzüge der Phonologie** (Sesbilim İlkeleri) [1939] adlı yapıtıyla, sesbilim alanında bir çığır açtı. Bu yapıtın ilk biçimi, 1936 yılında **Prag Dilbilim Çevresi Çalışmaları'**nın 7. cildinde yayımlanmıştır. İki yüz dil dizgesini çözümleyen bu çalışma, bugün bile sesbilim konusunda değerinden bir şey yitirmemiştir.

Çalışmalarını, 1929-1939 arasında yayımlayan (8 cilt) Prag Dilbilim Çevresinin ilgi alanı, yalnızca sesbilimle sınırlandırılamaz. 1929 yılında yayımlanan **Savlar,** doğal dillerin yapısı dışında yazınsal dile, özellikle de şiir diline yönelikti.

Prag Dilbilim Çevresi, dilleri **bildirişim** açısından incelerken, tek tek öğeleri değil de öğeler arasındaki **ilişkileri** göz önünde bulundurur. Her öğeyi bağlı bulunduğu dizge içinde, öbür öğelerle kurduğu **karşıtlık** ilişkilerine göre değerlendirir **(eşsüremli inceleme).** Belli bir yapı içindeki olgular, ancak eşsüremli bir incelemeden geçirildikten sonra, bir başka deyişle, her olgunun **işlevi** eksiksiz olarak betimlendikten sonra, tarihsel gelişim ve evrim incelemesine **(artsüremli inceleme)** geçilebilir. Prag Dilbilim Çevresi, olguların öncelikle eşsüremli bir incelemeyle ele alınması gerektiğini ileri sürerken, **eşsüremlilik / artsüremlilik** arasına da aşılamayacak engeller koymaz. Aynı ilkeler doğrultusunda, yazınsal metinlerin iç mantığını araştırırken de, dış etkenleri göz önünde bulundurmaz.

Dilbilim açısından F. de Saussure ile Polonyalı dilbilimci J. Baudouin de Courtenay'e, yazın kuramı açısından da Rus Biçimcilerine dayanan Prag Dilbilim Çevresinin son çalışmalarına Avrupa'nın başka dilbilimcileri de katılmıştır. Sözgelimi, Fransız dilbilimcisi A. Martinet, bu topluluğun görüşlerinden yararlanarak, **işlevsel dilbilim**'in özellikle de **işlevsel sesbilim**'in gelişmesine katkıda bulunmuş (bkz. ilerde **A. Martinet ve İşlevsel Dilbilim** bölümü), yine Fransız dilbilimcisi E. Benveniste (bkz. ilerde **E. Benveniste** bölümü) de Prag Dilbilim Çevresine

özgü görüşlerin yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur. Prag Dilbilim Çevresinin çalışmalarına katkıda bulunmuş öbür dilbilimciler arasında özellikle L. Tesnière (bkz. ilerde **L. Tesnière** bölümü), G. Gougenheim, J. Vendryes, A. Sauvageot, M. Cohen, A. Sommerfelt'i sayabiliriz.

Günümüzdeki çeşitli araştırma ve çözümleme yöntemlerinin yararlandığı dilbilim ilkelerinin birçoğu Prag Dilbilim Çevresince ortaya atılmış görüşlere dayanmaktadır. Budunbilim ve insanbilim alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan C. Lévi-Strauss'un, araştırma yöntemi olarak N. Trubetskoy'un sesbilim yöntemini seçmesi, bu açıdan örnek olarak gösterilebilir. Gerçekten de, Prag Dilbilim Çevresinin ortaya attığı ve sonradan çeşitli insan bilimlerince benimsenen ilkeleri bir dünya görüşü, bir öğreti ya da 1960-1970 yılları arasında moda olan bir felsefe akımı **(yapısalcılık)** olarak ele almak kesinlikle yanlıştır. Çünkü, burada, yalnızca bilimsel bir araştırma yöntemi söz konusudur.

R. JAKOBSON, S. KARSEVSKİY, N. TRUBETSKOY

SAVLAR

1. Dil Üstüne Savlar.

Aşağıdaki çeviri, Prag Dilbilim Çevresinin 1928 ve 1929 yıllarında ortaya attığı savların «dil»e ilişkin bölümlerinden kısaltılarak aktarılmıştır. 1929'da, **Prag Dilbilim Çevresi Çalışmaları**'nın 1. cildinde yayımlanmıştır bu savlar. (Ayrıca, bkz. J.-C. Pariente ve G. Bès, **La Linguistique contemporaine**, Paris, PUF, 1973, s. 12-14.)

a. İşlevsel dizge olarak dil anlayışı.

İnsan etkinliğinin ürünü olan dil, bu etkinlikle aynı ereği paylaşır. Dil, anlatım ve bildirişim olarak incelendiğinde, konuşan kişinin, en kolayca ve en doğal olan açıklamayı vermeye çalıştığı görülür. Bu nedenle, dil incelemesinde, işlev açısını göz önünde tutmak gerekir. Bu açıdan, dil, **belli bir amaca uygun anlatım araçlarının oluşturduğu bir dizgedir.** Hiçbir dil olgusunu, bağlı olduğu dizgeyi göz önünde bulundurmadan anlayamayız. (...)

b. Eşrüremli yöntemin amaçları. Artsüremli yöntemle ilişkisi.

Bir dilin özünü ve niteliğini en iyi biçimde tanımanın yolu, gerçekleşmiş olguların eşsüremli incelemesini yapmaktır; çünkü, yalnız bu tür olgular eksiksiz ve doğrudan doğruya algılayabileceğimiz gereçler sunarlar. (...)

İster geçmiş dil durumlarını yeniden oluşturmak söz konusu olsun, isterse bunların evrimlerini saptamak, işlevsel dizge olarak dil kavramı, geçmiş dil durumlarının

incelenmesinde de göz önünde bulundurulmalıdır. Cenevre Okulu'nun yaptığı gibi eşsüremli ve artsüremli yöntemler arasına aşılamayacak engeller koyamayız. Eşsüremli dilbilimde, dil dizgesindeki öğeleri işlevleri açısından göz önünde bulundurduğumuz gibi, dilin geçirdiği değişimleri de, bu değişimlerden etkilenen dizgeyi dikkate almadan değerlendiremeyiz. Dilsel değişiklikleri, rastlantısal olarak gerçekleşen ve dizgeye uymayan yıkıcı etkiler olarak düşünmek akla yatkın değildir. Dilsel değişiklikler, çoğunlukla, dizgeye yöneliktir, onu sağlamlaştırmayı, yeniden oluşturmayı, vb. amaçlar. Bu nedenle, artsüremli inceleme, dizge ve işlev kavramlarını bir yana itmez; tam tersine bu kavramları dikkate almayan bir artsüremli inceleme eksik kalmış demektir.

Öte yandan, eşsüremli betimleme de evrim kavramını tümüyle dışlayamaz; çünkü, eşsüremli olarak tasarlanan bir alanda bile, yok olma evresi, şimdiki zaman evresi ve oluşum evresi bilinci vardır. (...)

c. Dilin ses özelliğine ilişkin araştırmalar.

İşitim imgesinin önemi. — Sesbilimsel olguların ereklik sorunu, bu olgulara ilişkin dış özelliklerin incelenmesinde, işitim imgesinin kesinlikle öne geçmesine yol açmaktadır; çünkü, konuşan kişinin amaçladığı şey, devinimsel imge değil işitim imgesidir.

Sesi fiziksel bir olgu, bir tasarım ve işlevsel dizgenin bir öğesi olarak ayırtetme gerekliği. — Öznel işitim ve devinim imgelerindeki nesnel işitim ve devinim etkenlerini aygıtlar aracılığıyla saptamak, dilsel değerlerin nesnel uygunluklarını göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte, bu nesnel olgular, dilbilimle ancak dolaylı bir bağlantı içindedir; bu nedenle de onları dilsel değerlerle bir tutamayız.

Öte yandan, öznel işitim ve devinim imgelerinin, bir dil dizgesinin öğeleri arasında yer alabilmesi için, bu dizgede anlam açısından ayırtedici bir işlev yerine getirmesi gerekir. Bu sesbilimsel öğelerin duyumsal içeriği, öğelerin dizge içindeki karşılıklı ilişkilerinden daha az önemlidir **(sesbilimsel dizgenin yapısal ilkesi).** (...)

d. Sözcük ve sözcük toplaşması üstüne araştırmalar.

Dilsel adlandırma kuramı. Sözcük. — İşlev açısından, sözcük, dilsel adlandırma etkinliğinin sonucudur; bu

etkinlik, kimi zaman dizimsel etkinliğe sıkı sıkıya bağlı kalır. Dili, bir zamanlar, mekanik özellikler taşıyan nesnelleşmiş bir olgu olarak inceleyen dilbilim, çoğu kez, sözcüğün varlığını tümüyle yadsımıştır. Ama, bununla birlikte, her ne kadar gücül bir olguysa da ve çeşitli dillerde değişik yoğunlukta gerçekleşirse de, işlev açısından, **sözcüğün özerk varoluşu apaçık bir gerçektir.** Dil, adlandırma etkinliği yardımıyla, dış ya da iç, somut ya da soyut gerçeği, dilsel açıdan kavranabilir öğelere ayrıştırır.

Her dilin kendine özgü bir adlandırma yöntemi vardır: Her dil, değişik adlandırma biçimlerinden değişik oranlarda yararlanır: Sözgelimi, türetme, birleştirme ve sözcükleri değişikliğe uğratmadan yapılan birleştirmeler (örneğin Slav dillerinde, özellikle de gündelik dilde, yeni sözcükler çoğunlukla türetme yoluyla oluşur.) Her dil, adlandırma yöntemlerini kendine özgü bir biçimde sınıflandırır ve kendine özgü sözcük dağarcığını oluşturur. (...)

e. **Dilin işlevleri üstüne.**

Düşünsel dilyetisi, gerçekleşme aşamasında, özellikle topluma yöneliktir (insanın başkalarıyla kurduğu ilişkiler); **duygusal dilyetisi** de dinleyen kişide bazı heyecanlar uyandırmayı amaçlıyorsa topluma yöneliktir; ya da dinleyen kişi göz önünde tutulmamışsa, konuşan kişinin heyecandan kurtulması demektir.

Toplumsal işlevi içinde, dili, dil dışı gerçekle olan ilişkisine göre belirlemek gerekir. Bu durumda, dilin ya **bildirişim işlevi** vardır (bir başka deyişle, gösterilene yöneliktir) ya da **şiirsel işlevi** vardır (bir başka deyişle, göstergenin kendisine yöneliktir). Dilin bildirişim işlevi içinde, iki ayrı doğrultu ayırtetmek gerekir: Birinde, dil «durum»a bağlıdır, bir başka deyişle, bütünleyici dil dışı öğelere dayanır **(kullanılan dil);** öbüründeyse, dil, eksiksiz ve kesin olma isteğiyle, elden geldiğince kapalı bir bütün oluşturmayı ve terim —sözcükler ile yargı— tümceler kullanmayı amaçlar **(kuramsal dil).**

Kesinlikle bir tek işlevin ağır bastığı dil biçimleriyle birçok işlevin kesiştiği dil biçimlerinin incelenmesi, istenilen bir şeydir; bu incelemede, temel sorun her belli

durumda karşımıza çıkan işlevlerin değişik aşamalarıyla ilgili olacaktır.

Her işlevsel dilin kendine özgü bir uzlaşmalar dizgesi vardır — bu da, gerçek anlamıyla dilin kendisidir. Bu nedenle, işlevsel bir dilyetisini, dilin kendisiyle, bir başka dilyetisini de F. de Saussure'ün «söz»üyle özdeşleştirmek (sözgelimi, **düşünsel dilyetisi**'ni «dil»in kendisiyle, **duygusal dilyetisi**'ni de «söz»le özdeşleştirmek) yanlıştır.

(Fransızcadan çeviren: Sema Rifat GÜZELŞEN)

2. Şiir Dili Üstüne Savlar.

Prag Dilbilim Çevresi Çalışmaları'nın 1. cildinde yayımlanan Savlar'ın bir bölümü de «şiir dili»ne ilişkindir. Aşağıda, kısaltılarak verdiğimiz çeviri, daha önce sunduğumuz «Dil Üstüne Savlar» bölümünü bütünleyen kural ve ilkeler içermektedir. (Ayrıca, bkz. P. Guiraud ve P. Kuentz, La Stylistique, Paris, Klincksieck, 3. baskı, 1975, s. 58-62).

Şiir dili uzun süre dilbilimin önemsenmez bir alanı olarak kaldı. Belli başlı sorunların yoğun biçimde irdelenmeye başlanması henüz pek yenidir. (...) Yazın tarihçileri, kuşkusuz, zaman zaman bu sorunlara değindiler ama, dilsel yöntembilim konusunda yeterli çalışmaları olmadığından yanlışlıklara düşmekten de kurtulamadılar. Bu yöntem hataları ortadan kaldırılmadıkça şiir dilinin özel olguları başarıyla irdelenemez.

a. **Şiir dilinin eşsüremli betimleme ilkeleri**'ni işlemek gerekir. Eşsüremli açıdan şiir dili, değerini hem güncel şiir geleneğinin (şiir dili), hem de çağdaş bildirişim dilinin tabanında bulan söz biçimine (yani, bireyin yaratıcı bir edim biçimine) bürünür. Şiir dilinin bu iki dilsel dizgeyle karşılıklı bağıntıları son derece karmaşık ve değişiktir; bunları, eşsüremli olduğu kadar artsüremli açıdan da incelemek gerekir. Şiir dilinin kendine özgü bir özelliği de karşıtlık ve bozulma öğesini vurgulamasıdır. (...)

Örneğin, şiir dilinin bildirişim diline yakınlaşması, varolan şiir geleneğine karşı çıkmasıyla koşullanır: Şiirsel söz ile bildirişim dilinin karşılıklı bağıntıları bile, kimi zaman, belli bir sürede çok belirgin, kimi zaman da başka dönemlerde duyumsanmayacak kadar belirsizdir.

b. Şiir dilinin çeşitli düzlemleri (örneğin sesbilim, biçimbilim, vb.) birbirlerine öylesine sıkı sıkıya bağlıdır ki, yazın tarihçilerinin çoğu kez yapmış olduğu gibi, içlerinden birini, öbürlerini dikkate almadan irdelemek olanaksızdır. «Şiir dili göstergenin özerk değerini ortaya koyar» diyen kuramdan şu sonuç çıkmaktadır: Bildirişim dilinde yalnızca yardımcı. bir işlev üstlenen bütün dil düzlemleri, şiirsel dilde az çok önemli özerk değerler kazanır. (...)

Dilin çeşitli öğelerinin gerçekleşme derecesi, ele alınan her sözde ve her şiir geleneğinde değişiktir; bu olgu **şiirsel değerlerin özgül aşama sırasını** oluşturur. Şiirsel sözün şiir dili ve bildirişim diliyle bağıntılarının, değişik öğeler nedeniyle, her zaman değişik kalması doğaldır. Şiirsel yapıt, işlevsel bir yapıdır ve değişik öğeler bütünle bağıntıları olmadıkça anlam taşımazlar. Nesnel olarak özdeş öğeler, değişik yapılarda bütünüyle farklı işlevler yüklenirler.

Herhangi bir dilin sesbilimsel dizgesi içinde (ya da eşdeğerdeki çizim dizgesinde) görev yüklenmemiş işitimsel, devinimsel, çizimsel öğeler şiir dilinde gerçekleşebilir. Bununla birlikte, şiir dilindeki ses değerlerinin bildirişim dilinin sesbilimiyle bağıntılı olduğu tartışılmaz ve şiirsel ses yapılarına özgü ilkeler ancak sesbilimsel bakış açısıyla bulunabilir. Şiiri konu alan sesbilim, seslerin bildirişim diline göre kullanım derecesini, sesbirimlerin kümelenme ilkelerini ve küme yinelenmesini, ritim ve ezgiyi içerir.

Dizgelerin dili, değerlerin özel aşama sırasıyla nitelenmiştir: Düzeni sağlayan ilke **ritim**'dir ve dizenin öbür ses öğeleri (ezgisel yapı, sesbirimlerin ve sesbirim kümelerinin yinelenmesi) ritme sıkı sıkıya bağlıdır. Çeşitli sesbirimsel öğelerin ritimle bir araya gelmesi dizenin ezgisel yöntemlerini (uyak, ses yinelenmesi, vb.) oluşturur.

İster nesnel olsun, ister öznel, işitimsel ve devinimsel görüş açısı ritim sorunlarını çözümleyemez. Ritim sorunları ancak sesbirim yardımıyla ele alınabilir. (...) Karşılaştırmalı ritim yasaları ancak sesbilimsel temelde biçimlendirilebilir. İki ayrı dilin birbirine benzer ritim yapıları, eğer ses dizgeleri değişik görev üstlenmiş öğelerden kuruluysa, değişik temellere sahiptir.

Dizelerde ritim, uyak, vb. ile gerçekleşmiş ses yapıları

arasındaki koşutluk, çeşitli dilbilim düzlemlerini gerçekleştirecek en etkili yollardan birini oluşturur. Karşılıklı benzer ses yapılarının sanatsal yönden bir karşılaştırılması, sözdizimsel, biçimbilimsel, anlambilimsel yapıların uyarlık ve farklılığını ortaya çıkarır. Uyak bile nedensizce oluşmuş bir ses olgusu değildir. Benzer biçimbirimler (dilbilgisel uyak) artarda sıralansa da, sıralanmasa da uyak, biçimsel bir yapı esinlendirir. Uyak, sözlükle (uyakta yer alan sözcükler ve bunların anlamsal akrabalık dereceleri) olduğu kadar sözdizimle (sözdizimin uyakta yer almış ve yan yana sıralanmış öğeleri) de yakından ilişkilidir. Sözdizim ve ritim yapıları, dize sonları uyuşsa da, uyuşmasa da (dize atlaması) birbirleriyle yakın bağıntı içindedir. İki yapının özerk değeri, her iki durumda da belirir. Dizelerde ritim yapısı da, sözdizim yapısı da yalnızca kalıplarla değil, sözdizim-ritim sapmalarıyla da vurgulanmış biçimde bulunur. Sözdizim-ritim biçimlerinin kendine özgü bir titremlemesi (ses perdesi) vardır. (...)

Şiirin sözcük dağarcığı, şiir dilinin öbür düzlemleri gibi gerçekleşir. Varolan şiir geleneğinden de bildirişim dilinden de çözülüp kopar. Alışılmamış sözcükler (yeni sözcükler, eski sözcükler, kurala aykırı olarak kullanılan sözcükler) şiirsel bir değere sahiptir. Bunlar, ses etkilerinin yardımıyla bildirişim dilinin gündelik sözcüklerinden ayrılık gösterir. (...) Üstelik, alışılmamış sözcükler, şiirin sözcük dağarcığının anlam ve deyiş çeşitliliğini zenginleştirir. (...)

Sözdizim, şiir dilinin öbür düzlemleriyle (ritmik, ezgisel ve anlamsal yapı) kurduğu bağıntı yardımıyla şiirin zenginleşmesini sağlar. (...)

c. Araştırmacı, benmerkezcilikten uzak durmalı, yani, kendi şiir alışkanlıklarına ve eğitimini yönlendirmiş olan sanat kurallarına dayanarak geçmişin ve diğer halkların şiir olgularını çözümleyip değerlendirmekten kaçınmalıdır. Aslında, geçmişe özgü bir sanat olgusu başka bir ortamda etkin bir etken olarak pekala varolabilir ya da yeniden dirilebilir, yepyeni bir sanatsal değerler dizgesi içinde yer alabilir, ama kuşkusuz, o zaman da işlevi değişir ve olgu kendi başına değişimler gösterir. Şiir tarihi, bu olguyu, geçmişe, değişmiş görünümüyle yansıtmamalı, onu özgün işlevi içinde, canlılık kazandığı dizge çerçevesinde ortaya koymalıdır. Her dönem için özel şiir işlevlerinin açık seçik sınıflandırmasını, yani şiir türlerinin dökümünü yapmak gerekir.

d. Yöntembilimsel bakımdan en az incelenen şey, sözcüklerin, tümcelerin ve belli uzunluktaki sözdizimsel birleşimlerin şiirsel anlamlarıdır. Değişmecelerin yerine getirdiği işlevlerin çeşitliliği irdelenmedi. Bir yazarın anlatım yolları olarak gösterilen değişmeceler dışında, önemli ama yine de çok az incelenmiş olan şey, şiir gerçeğine yansıtılmış, konunun kuruluşu içinde bir araya toplanmış, nesnelleşmiş anlam öğeleridir. Örneğin, başkalaşma, şiir gerçeğine yansıtılmış bir karşılaştırmadır. Konunun kendisi bir anlam birleşimidir ve konunun yapı sorunları şiir dilinin dışında kalmayacaktır.

e. Şiir diline ilişkin sorunlar birçok durumda, yazın tarihi incelemelerinde yardımcı rol oynarlar. Oysa sanatın düzenleyici belirtisi —ki sanat öbür göstergebilimsel yapılardan bu yanıyla ayrılır— düşünce yönünün gösterilene değil de göstergeye yönelik olmasıyla değer kazanır. Şiirin düzenleyici belirtisi, dilsel anlatıma yönelik düşüncedir. Gösterge bir sanat dizgesinde egemen öğedir; yazın tarihçisi inceleme konusu olarak göstergeyi değil de gösterileni ele aldığında ve yazınsal bir yapıtın düşünce dizgesini bağımsız ve özerk bir varlık olarak incelediğinde, irdelemiş olduğu yapının değerler aşamasını bozmuş olur.

f. Şiir dili evriminin kendine özgü tanımı, yazın tarihinde çoğu kez, düşünce tarihiyle ilgili toplumsal ya da ruhbilimsel başka bir özelliğe yerini bırakmıştır; bu da, incelenen olguyla aynı türden olmayan olgulara başvurmak demektir. Türdeş olmayan dizgeler arasındaki nedensellik bağıntılarının gizemini bırakıp, **şiir dilini kendi içinde incelemek gerek. (...)**

(Fransızcadan çeviren: Engin BÜYÜKİNAL)

BİR SESBİLİMSEL KARŞITLIKLAR KURAMI DENEMESİ

Prag Dilbilim Çevresinin en etkin kişilerinden biri sayılan N. Trubetskoy'un Journal de psychologie'de (Paris, Alcan, 1936) çıkmış «Essai d'une théorie des oppositions phonologiques» başlıklı yazısının kısaltılmış bir çevirisini sunuyoruz. Bu metnin yer aldığı bir başka kaynak için bkz. A. Jacob, Genèse de la pensée linguistique (Paris, Colin, 1973, s. 198-207).

Sesbirim nasıl tanımlanırsa tanımlansın, hep **karşıtlık** kavramına iş düşecektir. Sesbirim daha yalın ve daha küçük sesbilimsel birimlere bölünemeyen bir sesbilim karşıtlık öğesidir (Prag Dilbilim Çevresi Çalışmaları, IV, s. 311). Bu tanıma göre, bir sesbirimler dizgesi, doğal olarak, bir karşıtlıklar dizgesini, sesbirimlerin sınıflandırmasıysa bir karşıtlıklar sınıflandırmasını zorunlu kılacaktır. Ama, «karşıtlık» yalnızca sesbilimsel bir kavram değildir. O aynı zamanda mantıksal bir kavramdır ve sesbilimde oynadığı rol, ruhbilimde oynadığı role çok benzer. Karşıtlık kavramını mantıksal ve ruhbilimsel açıdan çözümlemeden, sesbilimsel karşıtlıkları (öğeleri yalnızca sesbirimler olan) incelemek olanaksızdır. Ve işte, bu noktada felsefecilerin ve ruhbilimcilerin katkısı bize, özellikle yararlı olacaktır.

Bu satırların yazarı, birkaç yıldan beri, bir sesbilimsel karşıtlıklar kuramı üstünde çalışmakta ve bütün bu süre içinde, hep aynı güçlüğe karşı yani yeterli bir karşıtlıklar kuramının olmayışına karşı savaşım vermektedir.

Kesin bir biçimde gözlemlenmesi gereken ilk ayrım, **ikiyanlı karşıtlıklar** (ya da «tek boyutlu karşıtlıklar») ile **çokyanlı karşıtlıklar** (ya da «çok boyutlu karşıtlıklar») arasındaki ayrımdır. Her karşıtlık, iki öğesinde belli sayıda ortak özelliklerin varlığını gerektirir. Eğer bu ortak özelliklerin toplamı, yalnızca belli bir karşıtlığın iki öğesine özgüyse, bu karşıtlık ikiyanlıdır. Tersine, belli bir karşıtlığın iki öğesindeki ortak özellikler toplamına, aynı dizgenin öteki öğelerinde de rastlanıyorsa, bu karşıtlık çokyanlıdır. (...)

İkiyanlı ve çokyanlı karşıtlıklar arasındaki ayrımın yalnızca sesbilime özgü olmadığı ortadadır. Bu ayrıma herhangi bir başka karşıtlık dizgesinde ve özellikle bütün gösterge dizgelerinde (çünkü gösterge dizgeleri her zaman karşıtlık öğeleridir) rastlanır. Örneğin, Latin abecesinin büyük harfler dizgesinde E-F karşıtlığı ikiyanlıdır, çünkü bu iki harfteki ortak özelliklerin toplamına (sağa doğru yönelmiş iki küçük yatay bacak ve biri en üst uca, öteki dikey bir bacağın ortasına bağlanmış) aynı abecenin başka hiçbir harfinde rastlanmaz, buna karşılık X-Z karşıtlığı çokyanlı bir karşıtlıktır, çünkü bu iki harfteki tek ortak özelliğe (sağdan sola yanlamasına bir bacak) aynı abecenin öteki harflerinde de rastlanır (A. V. vb.).

Her karşıtlıklar dizgesinde, çokyanlı karşıtlıklar her zaman ikiyanlı karşıtlıklardan fazladır. Bir sesbilimsel dizgenin her öğesi, yalnızca küçük bir bölümü ikiyanlı karşıtlıklar içinde bir öğe gibi yeralır. Pek çok dilde, öğeleri yalnızca çokyanlı karşıtlıklar olan sesbirimler vardır (örneğin: Almancada **h**). Fakat sesbilimsel dizgenin yapısı için, kuşkusuz önemli olan bu ikiyanlı karşıtlıklardır. Bu karşıtlıkların öğeleri kendi aralarında çokyanlı karşıtlıkların öğelerine oranla daha sıkı bir biçimde kaynaşmıştır. (...)

Sesbilim için önemli olan bir başka ayrım da **orantılı** ve **tekil karşıtlıklar** arasındaki ayrımdır. Kendi öğeleri arasındaki bağıntı, aynı dizgeye ilişkin öteki karşıtlıkların öğeleriyle özdeşse, bu bir orantılı karşıtlıktır. Öğeleri arasındaki bağıntı, aynı dizge içinde yineleniyorsa, bu da o zaman tekil bir karşıtlıktır. Bu iki tür karşıtlık ikiyanlı olabildiği gibi çokyanlı da olabilir. (...)

İkiyanlı ve çokyanlı karşıtlıklar arasındaki ayrımda olduğu gibi, tekil ve orantılı karşıtlıklar arasındaki ayrım, yalnızca sesbilimsel dizgelere özgü değildir, pek çok başka dizgeye ve özellikle çeşitli gösterge dizgelerine de uygulanabilir. Örneğin, Latin abecesinin küçük harfler dizgesinde, b-q karşıtlığı, aynı ters çevirme bağıntısı, aynı abecenin göstergelerinin öteki karşıtlıkları (d-p, n-u) için de yinelendiğinden, orantılıdır, oysa t-l karşıtlığı tekildir.

Bütün sesbilimsel dizgeler içinde, orantılı karşıtlıklar azınlıktadır, buna karşın bu karşıtlıklar ile tekil karşıtlıklar arasındaki sayısal bağıntı bir dilden öbürüne büyük bir değişiklik gösterir. (...) Dizgenin yapısı için, özel-

likle orantılı karşıtlıklar önemlidir. İki öğe arasındaki aynı bağıntı, aynı dizge içinde pek çok kez yinelendiği için, böyle bir karşıtlığın öğelerinin her birine özgü ayrımsal özellikler, özgül bir açıklık kazanırlar. Bu durum bir orantılı karşıtlık öğesi olarak, bir sesbirimin «sesbilimsel ayrışmasını» kolaylaştırır.

Yukarıda değindiğimiz gibi, ikiyanlı sessel karşıtlıklar, ancak belli bir dilde, iki öğesi aynı sessel çevre içine girdiği ve sözcüklerin anlıksal anlamını ayrıştırmaya yaradığı zaman sesbilimseldir. Aynı sessel çevre içinde yer almadıkları zaman, ikiyanlı sessel bir karşıtlığın öğeleri ancak tek bir sesbirimin değişkelerinidir ve söz konusu karşıtlık sesbilimsel değil bütünüyle sesbilgiseldir. Yine de ikiyanlı bir karşıtlığın öğelerinin her ikisinin, ancak çok sınırlı sessel durumlarda yer aldığı pek sık olur, oysa öteki durumlarda, bu öğelerden yalnızca bir tanesi yer alır. Böyle bir karşıtlığın ancak, öğelerinden ikisinin yeraldığı durumlarda, bir sesbilimsel değeri olduğu, oysa bunun dışında sesbilimsel değerinin silindiği ortadadır.

İkiyanlı sesbilimsel karşıtlıklar içinde, **silinebilir** (ya da yansızlaşabilir) karşıtlıklar ile **sürekli** karşıtlıkları ayırtetmek gerekir. Fransızcada, «kapalı é» ile «açık è» arasındaki karşıtlık silinebilir bir karşıtlıktır. (...) Buna karşılık ayrımsal bir işlevle, öğelerinin ikisi, düşünülebilecek bütün yerlere girdiği için i-e karşıtlığı süreklidir.

Yalnızca sesbilime özgü olmayan ve öteki gösterge dizgelerinde de görülebilen silinebilir ikiyanlı karşıtlıklar ile sürekli karşıtlıklar arasındaki ayrımın sesbilimsel dizgelerin yapısı için çok önem taşıdığı açıktır. Yalnızca sürekli sesbilimsel karşıtlıkların olduğu diller vardır. Öteki dillerde, bütün ikiyanlı sesbilimsel karşıtlıklar silinebilir. Sesbilimsel dizgelerin pek çoğu, değişken oranlarda, silinebilir ve sürekli karşıtlıklar gösterirler. (...)

İkiyanlı bir karşıtlığın öğeleri arasındaki mantıksal bağıntılar oldukça kabarıktır.

Bir karşıtlık, öğelerinden biri, öbüründe olmayan bir özelliğe sahip olunca, **eksiköğeli**dir. Örneğin, Fransızcada, genizsil ünlüler ile ağızsıl ünlüler arasındaki karşıtlık (bon-beau [iyi-güzel], main-met [el-koy], un-eux [bir-onlar], sang-ça [kan-bu], vb.) genizsilleşme yalnızca genizsil ünlülere özgü olduğundan ve ağızsıl ünlülerde olmadığından, eksiköğelidir. Bir karşıtlık, eğer öğe-

'leri aynı özelliğin farklı derecelerini gösteriyorsa, derecelidir. Örneğin Fransızcada, i-e karşıtlığı, bu iki ünlü, ağızın açıklık derecesine göre birbirlerinden ayrıldıkları belirginleştiği zamansa bu bir **eşöğeli** karşıtlıktır. s-ch için derecelidir. Öğelerinden her biri özgül bir nitelikle karşıtlığı (sang-champ [kan-alan], casser-cacher [kırmak-saklamak, Perse-perche [Pers-tüne, sırık, vb.]) eşöğelidir, çünkü Fransızca bakımından, ıslıklı ve hışırtılı özellikler, ne aynı özelliğin iki derecesi, ne de herhangi bir özelliğin olumluluğu ve olumsuzluğu gibi ele alınamayan, iki değişik özelliktir. (...)

Burada genel niteliklerini çizdiğimiz sesbilimsel karşıtlıklar kuramı, somut gereçler üstüne kurulan uygulamalı bir çalışmanın sonucudur. Birbirinden değişik dillerin sesbilimsel dizgelerinin büyük bir bölümünün incelenmesi, bizi, bütün sesbilimsel karşıtlıkları, sesbilimin şimdiye dek yaptığı gibi, yalnızca iki öbekte («bağlantılı olanlar» ve «birbirinden ayrılanlar») toplamanın olanaksızlığı düşüncesine götürmüştür ve biz bunu, daha karmaşık bir sınıflandırmayla değiştirmeyi gerekli gördük.

Bir yandan iklyanlı-orantılı-silinebilir-eksiköğeli karşıtlıklar, öte yandan, çokyanlı-tekil karşıtlıklar. Bunlar, aralarında bizim sınıflandırmamızın çeşitli ilkelerini birleştiren karşıtlıkların bulunduğu iki uçtur. Bir sesbilimsel dizgenin dengesi, bakışımı ve tutarlılık derecesi daha önce incelediğimiz, çeşitli karşıtlık örneklerinin sayısal dağılımına bağlıdır.

Sesbilimsel karşıtlıklar kuramımızı mantıkçı ve ruhbilimcilerin dikkatine sunarken, daha önce de olduğu gibi, sesbilimin bu açıklamaya çalıştığımız sorunlarında da onların sesbilimcilere yardım ve katkılarının son derece yararlı olacağı kanısındayız.

(Fransızcadan çeviren: Zeynel KIRAN)

Aşağıda N. Trubetskoy'un **Grundzüge der Phonologie** (Sesbilim ilkeleri) [1939] adlı yapıtının Fransızca çevirisinden tanım niteliği taşıyan seçme parçalar sunuyoruz (bkz. **Principes de phonologie**, Paris, Klincksieck, 1970, s. 33-41). Metin Türkçeye aktarılırken İngilizce çevirisinden de yararlanılmıştır. (İngilizce çevirisi için bkz. **Phonology. Selected Readings**, Erik C. Fudge, Harmondswort, Middlesex, Penguin Books, 1973, s. 47-53.)

Sesbilimsel ayırıcı karşıtlık

Ayrım kavramı **karşıtlık** kavramını varsayar. Bir şey bir başka şeyden yalnızca ona aykırı ya da karşıt olduğu yani ikisi arasında bir karşıtlık bağıntısı bulunduğu ölçüde ayrılır. Bu nedenle, bir ses özelliği, ancak bir başka ses özelliğine karşıt olduğu sürece, yani bir ses karşıtlığının bir öğesi olduğu sürece işlevsel açıdan ayırıcı olabilir. Belli bir dildeki iki sözcüğün sözlüksel anlamlarını ayırabilen ses karşıtlıkları **sesbilimsel karşıtlıklardır** (**sesbilimsel ayırıcı karşıtlıklar** ya da **ayırıcı karşıtlıklar**). Öte yandan, bu özelliği taşımayan ses karşıtlıkları sesbilimsel açıdan **belirgin** ya da **ayırıcı** değildirler.

Almancada «so/sie» (böylece/o [dişil], onlar [eril, dişil]), «Rose/Riese» (gül/dev) sözcüklerindeki **o**-**i** karşıtlığı sesbilimseldir (ayırıcıdır). Ama, dişyuvasıl **r** ile küçükdil ünsüzü **r**'nin karşıtlığı ayırıcı değildir. Çünkü Almancada bu karşıtlıkla birbirinden ayrılan bir tek sözcük çifti yoktur.

Sesler **birbiri yerine kullanılabilir** ya da **birbiri yerine kullanılamaz**. Belli bir dilde, birbiri yerine kullanabilen sesler, aynı ses ortamı içinde gerçekleşebilirler (sözgelimi, yukardaki örneklerde görülen Almancanın **o** ve **i** sesleri). Buna karşılık birbiri yerine kullanılamayan sesler, hiçbir zaman o dilde aynı ses bağlamında gerçekleşemezler. Sözgelimi Almancadaki **ich** ve **ach** sesleri bu türdendir. (...) Buradan, birbiri yerine kullanılamayan seslerin hiçbir sesbilimsel ayırıcı karşıtlık oluşturamayacağı anlaşılır. Bunlar, hiçbir zaman aynı ses ortamında gerçekleşmedikleri için, hiçbir zaman iki sözcüğü ayıran tek ayırıcı öğe olarak kullanılmazlar. (...) Birbirinin yerine kullanılabilen seslerse, hem ayırıcı hem de ayırıcı olmayan karşıtlıklar kurabilirler. (...)

Sesbilimsel ayırıcı birim. Sesbirim. Değişke.

(...) Belli bir dil bakımından, daha küçük ve ardışık

ayırıcı birimlere bölünemeyen sesbilim birimleri **sesbirimler** olarak adlandırılır. Bundan dolayı, sesbirim belli bir dilin en küçük ayırıcı birimidir. Dil dizgesindeki her sözcüğün göstereni sesbirimlere ayrıştırılabilir ve belli bir sesbirim dizisiyle gösterilebilir.

Kuşkusuz sorunun aşırı ölçüde yalınlaştırılmaması gerekir. Sesbirimler, kendileriyle sözcüklerin oluşturulduğu kurucu öğeler olarak düşünülmemelidir. Daha çok, her sözcük sessel bir kendilik, bir **Gestalt**'tır (biçim) ve aynı zamanda işiten tarafından böylece algılanılır, tıpkı sokaktaki bir tanıdığın tüm görünüşüyle algılandığı gibi. Ama biçimlerin tanınması, bunların farklı olmalarını varsayar. Bu da yalnızca biçimlerin birbirinden belli özelliklerle ayrılması durumunda olasıdır. Öyleyse sesbirimler sözcüklerin biçimlerinin **ayırıcı belirtileri**dir. Her sözcük kendini herhangi bir başka sözcükten ayırtedecek sayıda ve dizide sesbirimler içermelidir. Sesbirim dizisinin tümü, her sözcüğün kendi özelliğidir; ama bu dizinin her bir öğesi aynı zamanda ayırıcı bir belirti olarak başka sözcüklerde de gerçekleşir. Her dilde, ayırıcı belirtiler olarak kullanılan sesbirimlerin sayısı, sözcüklerin sayısından çok daha azdır, bu nedenle de sözcükler, her zaman, başka sözcüklerde de gerçekleşen sesbirimlerin yalnızca özel bir birleşimini sunar. Bu, sözcüğün biçimsel özelliğiyle hiçbir zaman çelişmez. Bir **Gestalt** olarak her sözcük, her zaman kendi oluşturucularının (ya da sesbirimler) toplamından daha çok şey içerir; yani, sesbirim dizisini bir arada tutan ve bir sözcüğe kimliğini veren özellik, birlik ilkesidir. Bununla birlikte, çeşitli sesbirimlerin tersine bu birlik ilkesini sözcüğün kendiliği içinde saptamak olanaksızdır. (...)

(...) Sesbirimler, her konuşma edimini oluşturan dil sesleri (daha doğrusu konuşma sesleri) tarafından gerçekleştirilirler. Bir sesbirimde, sesbilimsel açıdan ayırıcı olmayan özellikler bulunamayacağından bu konuşma sesleri hiçbir zaman kendi içlerinde sesbirim değildirler. (...)

Bir bakıma, konuşurken çıkarılan gerçek sesler, sesbirimlerin yalnızca özdeksel simgeleridir. (...)

(...) Aynı sesbirimin gerçekleşmesi olan (...) dil seslerini bu belli sesbirimin **değişkeleri** (ya da sesbilgisel değişkeleri) olarak adlandırıyoruz. (...)

(İngilizceyle karşılaştırarak Fransızcadan çeviren: Sema Rifat GÜZELŞEN)

«Linguista sum: Linguistici nihil a me alienum puto.»[1]

R. JAKOBSON

1. Giriş gözlemleri.

XX. yy. ın insan bilimleri alanında, özellikle de dil bilimleri dalında çeşitli etkinlik ve akımlara katılmış, çalışmalarıyla birçok araştırmanın doğrultusunu çizmiş, çok yönlü, çok boyutlu bir bilim adamıdır R. Jakobson. Yazınbilim, sesbilim, budunbilim, anlambilim, filoloji, çeviribilim, bildirişim kuramı, vb. alanlardaki çalışmaları birçok dile çevrilmiş, önerdiği kavram ve ilkeler, dil bilimleriyle ilgili hemen her yapıtın kaynakçasında yer almıştır.

2. R. Jakobson'un yaşamında başlıca etkinlikler.

R. Jakobson (1896-1982) Moskova Üniversitesi'nde karşılaştırmalı dilbilim ve Slav dilleri alanında öğrenim yaptı. Gençlik yıllarında, gerçekçilik akımının geriledığını, buna karşılık tinsel ve estetik değerlerin üstünlüğünü kanıtlamaya çalışan simgecilik akımının gelıştığını gören R. Jakobson, öncü şiir akımıyla ve Mayakovskiy ile Klebnikov'un sürdürdüğü gelecekçi (fütürist) akımla ilgilendi, Ayrıca, kübizmin gelişmesini yakından izledi. 1915 yılında, öğrencileriyle birlikte, ilk dilbilim çevresi olarak bilinen Moskova Dilbilim Çevresini kurdu. Bu dilbilim

1. «Ben dilbilimciyim: Dilsel olan hiçbir şey bana yabancı değildir.» R. Jakobson, Essais de linguistique générale, 1963 s. 27. R. Jakobson'un, Terentius'tan («Homo sum: humani nihil a me alienum puto [Ben insanım: insanı ilgilendiren hiçbir şey bana yabancı değildir]) esinlenerek söylediği söz.

çevresi, etkinliklerini lehçebilim, halkbilim, budunbilim, dilbilimsel coğrafya konusunda yaptığı araştırmalarla sürdürdü. R. Jakobson yine aynı yıllarda, yazınsal kuramların oluşturulmasına çalışan biçimcilik akımı içinde, **Opoyaz** (Şiirsel Dili Araştıran Topluluk) denilen topluluğu kurdu. Rus Biçimcilerinin yazın tekniği konusundaki görüşleri bu topluluk aracılığıyla yaygınlık kazandı. R. Jakobson, bu dönemde, daha çok yazın sorunlarıyla ilgilendi ama, dilbilim ve dil felsefesi alanında F. de Saussure ile E. Husserl'in, sesbilim alanında da J. B. de Courtenay'in düşüncelerini öğrenme olanağı buldu.

1920 yılında Çekoslovakya'ya gitti ve Prag'a yerleşti. Bu kentte, karşılaştırmalı ölçübilim ve Slav dilleriyle ilgili araştırmalar yaptı, daha sonra yakın dostu N. Trubetskoy (bkz. yukarda **Prag Dilbilim Çevresi** bölümü) ile birlikte yapısal sesbilimin temel ilkelerini saptadı. 1921'de ilk yapıtı olan **Çağcıl Rus Şiiri** adlı incelemesini yayımladı ve bu yapıtında özellikle Klebnikov'un şiirini çözümledi. İki yıl sonra yayımladığı **Çek Şiiri Üstüne** başlıklı kitabında da Çek şiirini Rus şiiriyle karşılaştırdı ve sesbilim ilkelerini şiir diline uyguladı. Bu iki yapıtta, Biçimcilerin anlayışını sürdürdü, daha sonra giderek yapısalcılığa yöneldi. Bu yönelişte, Picasso, Joyce, Stravinskiy ve Braque gibi yaratıcıların kesin bir katkısı olduğunu belirten R. Jakobson, Braque'ın şu sözlerinden esinlendiğini de, yazılarından birinde açıkça vurgular: «Nesnelere değil, nesneler arasındaki ilişkilere inanırım ben.»

1926 yılında Prag Dilbilim Çevresinin kurucuları arasında yer alan bilgin, 1938 yılına dek bu Çevrenin çalışmalarını yönetti. Çalışmaların odak noktasını da, dilbilim ve yeni yapısal yöntemler oluşturuyordu. Prag Dilbilim Çevresi'nin 1929'da yayımladığı **Savlar**'ın (bkz. yukarda **Prag Dilbilim Çevresi** bölümü) hazırlanmasına etkin bir biçimde katılan R. Jakobson'un, bu tarihten sonra genel dilbilim sorunlarıyla (dilsel işlevlerin aşamalanması, **dizge** ve **yapı** kavramlarının eşsüremli boyutun yanısıra, artsüremli boyuta da uygulanması, vb.) daha yakından ilgilendiği görüldü. Ama, bu arada, biçimci akımın doğrultusunda, yazın ve sanat sorunlarını ele almaktan geri kalmadı. Ayrıca, Mayakovskiy ve Puşkin gibi Rus yazarlarını ve K.J. Erben ile K.H. Mácha gibi Çek şairlerini ele alan incelemeler yayımladı.

1938'de Çekoslovakya'dan ayrılan R. Jakobson, İskan-

dinav ülkelerine gitti. Kopenhag, Oslo ve Uppsala'da ders verdi. Kopenhag Dilbilim Çevresi (bkz. ilerde **Kopenhag Dilbilim Çevresi** bölümü) ile bağlantı kurdu. 1941 yılında, Uppsala'da, **Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze** (Çocuk Dili, Söz Yitimi ve Genel Ses Yasaları) adlı yapıtını yayımladı. Ayrıca, yine aynı yıllarda, sesbilimsel tümelleri saptamaya yönelik araştırmalar yaptı.

1941'de İskandinav ülkelerinden ayrılarak A.B.D.'ye gitti. New York'ta Claude Lévi-Strauss ile tanıştı ve onunla sürekli olarak işbirliği yaptı. 1942-1946 yılları arasında New York'ta, 1943-1949 arasında Columbia Üniversitesi'nde, 1949-1957 arasında Harvard Üniversitesi'nde ders verdi. 1957'den sonra da, Massachusetts Institute of Technology'de genel dilbilim ve Slav dilleri ve yazınları öğretimi yaptı. Bu arada, New York Dilbilim Çevresinin çalışmalarına katıldı, bu Çevrenin yayımladığı **Word** dergisini yönetti. L. Bloomfield'in başlattığı ve Amerikan yapısalcılığı olarak bilinen **dağılımsal dilbilim** (bkz. ilerde **Amerikan Yapısalcılığı** bölümü) akımına karşı N. Chomsky çevresinde (Massachusetts Institute of Technology'de) gelişen **üretici-dönüşümsel dilbilgisi** (bkz. ilerde **N. Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi** bölümü) akımı, R. Jakobson aracılığıyla, Avrupa'da daha önce gelişmiş bulunan değişik bir yapısalcılık anlayışıyla karşılaşma olanağı buldu.

R. Jakobson, A.B.D.'nde sürdürdüğü araştırmalarla, sesbilim kuramını geliştirdi, çocuk dili ve dil bozuklukları konusunda çok önceleri başlattığı çalışmaları derinleştirdi, Amerikan dilbiliminin uzun süre dışladığı anlam sorunlarına yöneldi, dilde parça/bütün ilişkilerini irdeledi, dil ile öbür gösterge dizgeleri arasındaki bağıntıları ve dilbilim ile öbür bilim dalları arasındaki ilişkileri araştırdı, şiirde dilbilgisinin işlevini ele aldı, çeviri etkinliğinin dilbilimsel özelliklerini inceledi, Hint-Avrupa kökenli söylenlerin karşılaştırılmasına yöneldi, dilin ses çatısını tanımlamaya çalıştı (L. Waugh ile birlikte), vb.

3. R. Jakobson'un çalışmalarında başlıca doğrultular.

Sesbilim. N. Trubetskoy ile birlikte sesbilimin kuruluşuna katkıda bulunmuş olan R. Jakobson, 1956'da M. Halle ile birlikte «Sesbilim ve Sesbilgisi» başlıklı bir inceleme yayımladı. Bu incelemede, dillerin sesbilimsel

açıdan sınıflandırılmasını sağlayan **ikili karşıtlıklar dizgesi** (oniki ikili karşıtlık) öneriyordu. Bu karşıtlıklar, bütün dünya dillerinin başvurduğu ayırıcı sesbirim özelliklerini saptamaya çalışan evrensel özellikli bir varsayımdan kaynaklanıyordu. Bu varsayıma göre, çeşitli dillerde, ayırıcı sesbirim özellikleri arasındaki ilişkiler, ikili karşıtlıklara göre düzenlenir. Bir başka deyişle, söz konusu ilişkiler, ayırıcı özelliklerin varlığına ya da yokluğuna göre saptanır. İşte, R. Jakobson, bütün sesbilimsel ayırıcı özelliklerin şu ikili karşıtlıklar dizgesine indirgenebileceği görüşündedir: **Ünlü/ünlü olmayan; ünsüz/ünsüz olmayan; yoğun/dağınık; gergin/gevşek; titreşimli/titreşimsiz; genizsil/ağızsıl; kesintili/kesintisiz; keskin/boğuk; engelli/engelsiz; pes/tiz; bemolleşmiş/bemolleşmemiş; diyezleşmiş/diyezleşmemiş.**

Bu karşıtlıklar dizgesi, çeşitli tartışmalara yol açmasına karşın, geleneksel sesbilgisi betimlemelerine göre daha tutarlı ve daha yalın bir çözümleme yöntemi sunmaktadır.

R. Jakobson'un sesbilim alanında ortaya attığı ikili karşıtlık anlayışı, sonradan **ikicilik** adıyla, anlambilim ve göstergebilim alanlarında (çeşitli dönüşümler geçirerek) bilimsel sınıflandırma açısından yaygınlık kazanmıştır.

Ruhdilbilim. R. Jakobson, ruhdilbilim sorunlarıyla yakından ilgilenmiş, sesbilim ilkelerini çocuk dili, dil edinimi, dil bozuklukları alanına uygulamıştır. Dilin çift özellik taşıdığını öne süren ve bu konudaki görüşlerini öbür dilbilimcilere göre en açık ve seçik bir biçimde ortaya koyan R. Jakobson, dil bozukluklarını da dilin bu çift özelliğine göre sınıflandırır. Konuşmak, R. Jakobson'a göre, iki işlemi gerçekleştirmek demektir: Konuşan kişi bir yandan birbirini çağrıştıran, birbirinin yerini alabilecek dilsel birimler arasında bir seçme yapar (bu birimler arasında **benzerlik ilişkisi** vardır); öte yandan da, seçtiği birimleri gitgide daha karmaşıklaşan bir biçimde birleştirir (bu birimler arasında **bitişiklik ilişkisi** vardır). Demek ki, bir yanda **seçme** işlemi, öbür yanda **birleştirme işlemi** söz konusudur. Bilgin, dil bozukluklarını, seçme işlemiyle birleştirme işlemi sürecinde ortaya çıkan bozukluklar olarak belirler. Bu bozuklukları açıklarken, ayrıca, **eğretileme ve düzdeğişmece** kavramlarına değinerek, **benzerlik** ilişkilerinde görülecek bozukluğun eğretileme yapmayı engellediğini, **bitişiklik** ilişki-

lerinde görülecek bozuklukların da **düzdeğişmece** yapmayı engellediğini belirtir.

Bildirişim kuramı ve dilsel işlevler. Bildirişim kuramının ilkelerinden yararlanan R. Jakobson, her çeşit dilsel bildirişimin, altı temel öğenin birleşimiyle oluştuğunu ortaya koyan bir taslak geliştirmiştir. Bu taslağa göre, **konuşucu** (konuşan kişi, verici, gönderen) **dinleyici**'ye (dinleyen kişi, alıcı, gönderilen) belli bir **düzgü**'den (kurallar bütünü) yararlanarak bir **bildiri** gönderir. Bu karşılıklı ya da tek yönlü bildiri iletimi de belli bir **bağlam**'da (dış gerçek) ve «bağlantı» sağlayan bir **oluk** (kanal, fiziksel destek) aracılığıyla gerçekleşir. Bildirişimin gerçekleşmesini sağlayan bu altı etkenden birinin öbürlerine oranla daha ağır basması, bir başka deyişle, bildirinin, etkenlerden herhangi birine yönelik olması sonucu, altı değişik işlev ortaya çıkar: **Anlatımsallık işlevi** ya da **duyusal işlev** (bildiri, konuşucuya yöneliktir), **çağrı işlevi** (bildiri dinleyiciye yöneliktir), **sanat işlevi** ya da **şiirsel işlev** (bildiri, bildirinin kendisine yöneliktir), **üstdil işlevi** (bildiri, düzgüdeki olguları açıklamaya yöneliktir), **ilişki işlevi** (bildiri oluğa yöneliktir, bildirişim kurmayı ve sürdürmeyi amaçlar), **gönderge işlevi** (bildiri bağlama yöneliktir).

R. Jakobson'a göre, bildirişim işlevi, insan dilinin temel işlevidir ama, bu işlevi öbür işlevlerle birlikte ele alıp değerlendirmek gerekir.

Yazınbilim. R. Jakobson'un etkinlikleri arasında, yazınsal dile ilişkin araştırmaların ayrı bir yeri vardır. Bilim yaşamına yazın sorunlarının araştırılmasıyla başlayan, bu alanda Rus Biçimcilerinin önde gelen kişileri arasına katılan R. Jakobson, yazın olayını bir dil olayı olarak görür ve başta şiir olmak üzere çeşitli yazınsal söylemleri inceler. Ona göre, yazınbilimin konusu, **yazın** değil **yazınsallıktır**, **şiirsellik**tir. Bu bilim dalı, yapıtların estetik özelliklerini, ekinsel ve tarihsel arka planını incelemez. Temel amacı, **yazınsal bildiri**'nin işleyiş özelliklerini saptamaktadır. Bu nedenle de, çözümleme açısından dilbilimsel yöntemi örnek alır.

ROMAN JAKOBSON

EGEMEN ÖĞE

Aşağıdaki yazı, R. Jakobson'un 1935 yılında Rus Biçimcileri üstüne Çekçe olarak verdiği bir dizi konferanstan kaynaklanmaktadır. Bu konferanslar sonradan «The Dominant» başlığıyla Readings in Russian Poetics adlı yapıtta (yay. L. Matejka ve K. Pomorska, Cambridge ve Londra, 1971, s. 82-97) İngilizce olarak yayımlanmıştır. «La Dominante» başlığıyla da Fransızcaya aktarılmıştır (bkz. R. Jakobson, Huit questions de poétique, Paris, Seuil, 1977, s. 77-85).

Biçimci araştırmanın ilk üç evresi kısaca şöyle belirtilebilir: 1. Yazınsal bir yapıtın ses özelliklerinin incelenmesi; 2. Bir yazınbilim çerçevesi içinde anlam sorunları; 3. Bölünmez bir bütünün içine ses ve anlamın katılması. Bu sonuncu evrede, **egemen öğe** kavramı özellikle verimli olmuştur: Rus biçimci kuramının en temel, en işlenmiş ve en üretken kavramlarından biridir bu. Egemen öğe, bir sanat yapıtının odak noktasını oluşturan öğe olarak tanımlanabilir: Öbür öğeleri yönetir, belirler ve dönüştürür. Yapının tutarlılığını da sağlayan odur.

Egemen öğe yapıtı belirler. Dizeleştirilmiş dilin özgül niteliğini, hiç kuşkusuz, ölçübilimsel taslağı, «dize» biçimi oluşturur. «Dize» «dize»dir demek, bize gereksiz bir yineleme gibi gelebilir. Bununla birlikte, şu gerçeği sürekli olarak aklımızda tutmak gerekir: Özgül bir dilsel öğe, yapıtın bütününe egemendir; buyurucudur, tartışılmaz, etkisini doğrudan doğruya öbür öğeler üstünde gösterir. Ama, «dize» de yalın bir kavram, bölünmez bir birim değildir. «Dize»nin kendisi bir değerler dizgesidir ve her

değerler dizgesi gibi onun da kendine özgü üst ve alt değerler aşaması vardır; bunlar arasında da, ana bir değer, yani egemen öğe yer alır. Egemen öğe olmadan (belli bir yazınsal dönem ve belli bir sanatsal eğilim çerçevesinde) dize, dize olarak ne tasarlanabilir ne de değerlendirilebilir. Sözgelimi, XIV. yy. Çek şiirinde dizenin vazgeçilemeyen belirtisi, hece taslağı değil, ama uyaktır; öyle ki, satırları, değişik hece sayısından oluşan şiirler (bu satırlar «ölçüsüz» dizeler olarak adlandırılıyordu) yine de dize olarak kabul ediliyorlardı; uyaksız dizelerse, bu dönemde hoş görülmüyordu. Buna karşılık, XIX. yy. ın ikinci yarısındaki gerçekçi Çek şiirinde uyak, isteğe bağlı bir işlemdi, hece taslağı ise, buyurucu, tartışılmaz bir öğe idi; onsuz, dize, dize sayılmazdı. Bu okulun bakış açısına göre, özgür dize, kabul edilemeyecek bir **düzensizlik** olarak değerlendiriliyordu. Çeklerin modern bir özgür dizede karar kıldıkları günümüzde, dizenin varolabilmesi için, uyak ve herhangi bir hece taslağı buyurucu değildir; bunun yerine, buyurucu öğe artık titremlemede yer alır; —bir başka deyişle, ,titremleme, dizenin egemen öğesi olmuştur. Çeklerin eski **Alexandriade**'ındaki düzenli ve ölçülü dize ile gerçekçi çağın uyaklı dizesini ve şimdiki dönemin uyaklı ve ölçülü dizesini karşılaştıracak olursak, her üç durumda da aynı öğeleri buluruz: Uyak, hece taslağı, bir titremleme birimi; ama, değerlerin değişik bir aşamalanması, buyurucu, zorunlu öğelerin değişik bir özgüllüğü vardır. Öbür oluşturucuların işlevini ve yapısını belirleyen de, kesinlikle işte bu özgül öğelerdir.

Bir egemen öğenin varlığı, yalnızca bireysel olarak çalışan bir sanatçının şiirsel yapıtında, yalnızca şiirsel kurallarda ve bir şiir okulunun izlediği kurallar bütününde değil ama, bir bütün oluşturduğu düşünülen belli bir çağın sanatında aranabilir. Sözgelimi, Rönesans sanatında egemen öğe, yani dönemin estetik ölçütlerinin en üst aşaması, görsel sanatlar tarafından temsil ediliyordu. Öbür sanatların tümü de görsel sanatlara yönelikti ve görsel sanatlara uzaklık ya da yakınlıklarına göre değerlendiriliyorlardı. Buna karşılık, Romantik sanatta en üstün değer müziğe verilmişti. Nitekim, romantik şiir de en sonunda müziğe yöneldi: Romantik şiirde dize müziksel biçimde kurulur. Dizenin titremlemesi, müziğin ezgisine benzetilmeye çalışılır. Gerçekte, yapıtın özü dışında kalan bir egemen öğenin çevresindeki bu düzenleme, şiirin, ses

kurgusu, sözdiziml ve görüntüsel özelliği bakımından yapısını etkiler; şiirin ölçüsü ve bölümlenmesiyle ilgili ölçütlerini ve bileşimlerini değiştirir. Gerçekçi estetikte, egemen öğe dilsel sanat olmuş, dolayısıyla, şiirsel değerler ve aşaması da değişmiştir.

Ayrıca, bir sanat yapıtının tanımı, bu sanat yapıtı başka ekinsel değerler bütünüyle karşılaştırıldığında, egemen öğe kavramı kalkış noktası olarak ele alınırsa, büyük ölçüde değişikliğe uğrar. Sözgelimi, bir şiirsel yapıtla başka dilsel bildiriler arasındaki bağ, kesinlikle belirlenebilir. Bir dilsel gereç söz konusu olduğunda, bir yazınsal yapıtla estetik işlevi ya da daha doğrusu şiirsel işlevi birbiriyle eş tutmak, kendi kendisine yetebilecek bir sanatı, arı bir sanatı, **sanat için sanatı** göklere çıkartan dönemleri belirler. Biçimci okulun ilk çalışmaları sırasında böyle bir eşitliğin açık seçik izlerine rastlanabiliyordu. Bununla birlikte, söz konusu eşitlik, kesinlikle yanlıştır: Şiirsel bir yapıt, estetik işleve indirgenemez; onun daha başka işlevleri de vardır. Gerçekten de, şiirsel bir yapıtın amaçları çoğu zaman, felsefeyle, toplumsal bir ahlakla sıkı sıkıya bağıntılıdır. Buna karşılık, şiirsel bir yapıt tümüyle estetik işlevine göre tanımlanamıyorsa, estetik işlev şiirsel yapıtla sınırlanmaz; bir hatibin söylevi, günlük konuşma, gazete yazıları, ilanlar, bilimsel incelemeler gibi etkinlikler, estetik düşünceleri göz önünde tutabilir, estetik işlevi istediği gibi kullanabilir. Bu etkinliklerdeki sözcükler de yalnızca, göndergesel bir işlem olarak değil de kendileri içinde ve kendileri için kullanılırlar. Kesin **birci** bir tutumun tam karşısında, şiirsel bir yapıta birçok işlev tanıyan ve bu yapıtı kararlı biçimde ya da birdenbire mekanik bir işlevler yığını olarak ele alan **mekanikçi** bir görüş açısı yer alır. Şiirsel bir yapıt, ayrıca bir gönderge işlevi taşıdığı için, bu tutumun savunucuları tarafından, ekin tarihi, toplumsal çevre ya da özyaşam öyküsü üstüne yalın bir belge olarak görülür. Hem tam bir **bircilğe,** hem de tam bir **çokçuluğa** karşı çıkan bir bakış açısı vardır; bu bakış açısı şiirsel yapıtın çok sayıdaki işlevlerini dikkate almakla birlikte, tutarlılığını, bir başka deyişle, şiirsel yapıtın birliğini hatta varlığını sağlayan şeyi göz önüne alır. Bu açıdan, şiirsel bir yapıt, yalnızca estetik bir işlev yerine getiren bir yapıt olarak betimlenemeyeceği gibi, başka işlevlerin yanısıra estetik işlev yerine getiren bir

yapıt olarak da betimlenemez; şiirsel yapıt, gerçekte, estetik işlevin egemen öğe olduğu dilsel bir bildiri olarak betimlenmelidir. Elbette, estetik işlevi gerçekleşme aşamasında yansıtan belirtiler, değişmez olmadıkları gibi, her zaman için özdeş de değillerdir. Her şiirsel kurallar bütünü belli bir dönemde, zorunlu ve ayırıcı öğeler taşır. Bu öğeler olmadan da, yapıt, şiirsel olarak nitelendirilemez.

Estetik işlevin, şiirsel yapıtın egemen öğesi olarak tanımlanması sonucu, şiirsel yapıttaki çeşitli dilsel işlevlerin aşamalanması da tanımlanabilir. Göndergesel işlevinde, gösterme, belirtilen nesne ile en alt düzeyde bir iç bağlantı kurar ve göstergenin kendi içinde taşıdığı önem de, en alt düzeydedir. Buna karşılık, anlatımsallık işlevinde, gösterge ile nesne arasında daha güçlü ve daha dolaysız bir bağlantı varsayılır ve bu koşullarda anlatımsallık işlevi, göstergenin iç yapısına daha büyük bir dikkat gösterilmesini gerektirir. Her şeyden önce, anlatımsal bir işlev yerine getiren duyusal dil, göndergesel dille karşılaştırıldığında, genel olarak şiirsel dile daha yakındır (şiirsel dil, göstergenin kendisine yöneliktir). Şiirsel dil ve duyusal dil, sık sık çakışır, sonuç olarak da bu iki dil çeşidi çoğunlukla ve tümüyle yanlış olarak özdeş tutulur. Estetik işlev, dilsel bir bildiride egemen öğe görevi üstlendiğinde, bu bildiri, kuşkusuz, anlatımsal dile özgü birçok işleme başvurabilir. Ama, bu öğeler, o zaman yapıtın kesin işlevine boyun eğerler, bir başka deyişle, egemen öğesi tarafından yeniden düzenlenirler.

Egemen öğe üstüne sürdürülen araştırmalarda, biçimcilik anlayışındaki yazınsal evrim kavramıyla ilgili önemli sonuçlar elde edilmiştir. Şiirsel biçimin evriminde bazı öğelerin yok olması, bazılarının da ortaya çıkmasından çok dizgeye özgü çeşitli öğeler arasındaki karşılıklı ilişkilerin **kayması,** bir başka deyişle, egemen öğenin değişmesi söz konusudur. Genel bir şiirsel kurallar bütünü içinde ya da daha çok belli bir şiirsel tür için geçerli olan kurallar bütününde, başlangıçta ikincil durumdaki öğeler tam tersine temel öğeler olur ve ön plana geçerler. Buna karşılık, başlangıçta egemen olan öğelerin önemi en aza iner ve zorunlu olmaktan çıkarlar. Şklovskiy'in ilk çalışmalarında şiirsel bir yapıt, sanatsal işlemlerinin toplamı olarak, şiirsel evrim ise bazı işlemlerin başka işlemler yerine kullanılması olarak tanımlanmıştı. Biçim-

ciliğin gelişmesiyle, daha kesin bir şiirsel yapıt kavramı ortaya çıktı: Şiirsel bir yapıt, yapısı olan bir dizgedir, sanatsal işlemlerin kurallara uygun bir biçimde düzenlendiği ve aşamalandığı bir bütündür. Buna göre, şiirsel evrim de söz konusu aşamalanma içinde bir değişiklik olarak betimlenebilir. Sanatsal işlemlerin aşamalanması, belli bir şiirsel tür çerçevesi içinde değişikliğe uğrar; değişim, giderek şiirsel türlerin aşamalanmasını ve aynı anda, sanatsal işlemlerin çeşitli türler arasındaki dağılımını etkiler. Başlangıçta ikinci derecede ilgi gören anlatım yolları, önemsiz anlatım araçları olan türler, artık ön plana çıkmaktadır; buna karşılık, kuralları saptanmış türler arka plana itilmişlerdir. Biçimcilikten esinlenen bazı çalışmalarda Rus yazın tarihinin çeşitli dönemleri ele alınmıştır. (...)

Bununla birlikte, evrim sorunları yalnızca yazın tarihiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda çeşitli sanatlar arasındaki ilişkilerin geçirdikleri değişikliklerle ilgili sorunların da ortaya çıktığı görülür ve bu açıdan **ara alanların** incelenmesi özellikle verimli olmaktadır: Sözgelimi, şiir ile resim arasında bir ara alan sayılan resimleme sanatının incelenmesi ya da şiir ile müzik arasında bir sınır bölge olan **romans**'ın incelenmesi.

Bu arada, sanatlarla bunlara yakından bağlı olan başka ekinsel alanlar arasındaki ilişkilerde görülen değişimler sorununun da ortaya çıktığı görülür (özellikle de yazın ile başka dilsel bildiri türleri arasındaki ilişkilerde). Sınırların değişkenliği, içerikteki değişim oyunları ve çeşitli alanların genişliği bu açıdan özellikle aydınlatıcıdır. Ara türler, araştırmacılar için büyük önem taşır. Bazı dönemlerde bu gibi türler, yazın ve şiire yabancı olarak kabul edilebilirler: Buna karşılık, başka dönemlerde, önemli bir yazınsal işlev yerine getirirler. Nedeni de, yazın'ın önem verdiği öğeler içermeleridir. Oysa, kuralları saptanmış yazınsal biçimler bu öğelerden yoksundur. Sözkonusu ara türler arasında, **özel yazın**'ın değişik biçimleri (mektuplar, özel günceler, not defterleri, gezi günceleri, vb.) vardır. Bu türler bazı dönemlerde (sözgelimi, XIX. yy. ın ilk yarısındaki Rus yazınında) yazınsal değerler evreninde önemli bir işlev yerine getirirler.

Bir başka deyişle, sanatsal değerler dizgesinde görülen sürekli değişiklikler, sanatın somut gerçekleşmelerine ilişkin değerlendirmede de değişikliklere yol açar. Eski

sanat değerleri açısından küçümsenen ya da yetersiz görülen hevesslilik, yanılgı ya da yalnızca yanlışlıkla bir tutulan ya da sapkın, çökmeye yüz tutmuş ve değerden yoksun olarak kabul edilen şeyler yeni bir dizge içinde olumlu bir değer olarak belirebilir ve benimsenebilirler. Rus romantizminin son dönemindeki lirik şairler (Tiyuçev ve Fet) yaptıkları yanlışlıklar, sözde dikkatsizlikleri nedeniyle, gerçekçilik yanlısı eleştirmenlerin saldırısına uğramışlardır. Turgenyev bu şairlerin şiirlerini yayımladığında, dizemlerini ve biçemlerini yetkinleştirmek ve geçerli kurallara uydurmak amacıyla, kesin bir biçimde düzeltmişti. Turgenyev'in hazırladığı bu baskı, söz konusu şiirlerin kurallara uygun biçimi oldu. Özgün metinler ise, ancak çağımızda, yeniden oluşturulup eski değerlerine kavuşturuldu ve bunlarda yeni bir şiirsel biçim kavramı doğrultusunda atılmış ilk adımlara rastlandı. Çek filologu J. Král, Erben ile Čelakovsky'nin şiirini gerçekçi şiir okulu açısından yanlışlıklarla dolu ve değersiz olarak görüyordu; oysa çağımızda, bu şiirler gerçekçi kurallar adına suçlanılan özellikleri açısından yüceltiliyordu kesinlikle. Büyük Rus bestecisi Musorgskiy'in yapıtları XIX. yy. ın sonunda geçerli müziksel çalgılama gereklerine uymuyordu ve o sıralarda armoni ustası olan Rimskiy Korsakov bu yapıtları günün beğenisine uygun olarak gözden geçirdi. Yeni kuşak, Musorgskiy'in «naiflik»le koruduğu ve Rimskiy-Korsakov'un geçici düzeltmeleriyle ortadan kaldırılan eski değerlere saygınlıklarını kazandırdı ve doğal olarak **Boris Godunov** gibi bir yapıtı bu tür düzeltmelerden kurtardı.

Sanatın çeşitli alanları arasında görülen değişiklik ve dönüşümlerin incelenmesi, Biçimcilerin çalışmalarında temel bir uğraş durumuna geldi. Şiirsel dil alanı üstüne yapılan biçimci incelemenin bu özelliği, artsüremli tarihsel yöntemle yatay kesitlerin eşsüremli yöntemi arasında bir bağlantı kurulmasına çalıştığı ölçüde, genel olarak dilbilimsel araştırmanın yolunu açtı. Değişikliğin, evrimin yalnızca tarihsel nitelikli savlar (önce A vardı, sonra A_1, A'nın yerini aldı) olmadığını, ama değişikliğin, aynı zamanda, doğrudan doğruya yaşanmış eşsüremli bir olgu ve belirgin bir sanatsal değer olduğunu açıkça kanıtlayan biçimci araştırmalardır. Bir şiiri okuyan ya da bir tabloyu seyreden kişi gerçekten de iki düzene dikkat eder: Bir yandan geleneksel kurallara, öte yandan da bu gele-

neksel kurallardan sapmış sanatsal yeniliğe. Yenilik, arka planda yer alan gelenek çerçevesine göre algılanır. Biçimci incelemeler, geleneğin korunmasıyla gelenekten kopma arasındaki bu zamandaşlığın, her yeni sanat yapıtının özünü oluşturduğunu göstermiştir.

(Fransızcadan çeviren: Sema Rifat GÜZELŞEN)

DİLİN ÇİFT ÖZELLİĞİ

R. Jakobson, M. Halle ile birlikte yayımladığı Fundamentals of Language (La Haye, 1956) adlı yapıtının ikinci bölümünde, dilin iki temel özelliğini ve bu iki temel özelliğe ilişkin dil bozukluklarını ele alır. Bu bölüm, Fransızcaya, «Deux aspects du langage et deux types d'aphasie» (R. Jakobson, Essais de linguistique générale, Paris, Seuil, 1963) adıyla aktarılmıştır. Aşağıdaki yazı, söz konusu Fransızca çevirinin «Le double caractère du langage» başlıklı ikinci alt bölümünden dilimize kısaltılarak aktarılmıştır.

Konuşmak, bazı dilsel kendiliklerin **seçilmesi** ve bunların daha üst düzeyde bir karmaşıklık taşıyan dilsel birimler biçiminde **birleştirilmesi** demektir. Bu, sözcüksel düzeyde hemen ortaya çıkar: Konuşucu, sözcükleri seçer ve bunları, kullandığı dilin sözdizimsel dizgesine uygun olarak tümceler biçiminde, tümceleri de sözceler biçiminde birleştirir. Ama, konuşucu, sözcüklerin seçiminde, hiçbir biçimde tümüyle özgür değildir: Seçme işlemi (çok ender olarak rastlanan gerçek anlamdaki yeni sözcükler dışında) gerek konuşucunun, gerekse bildirinin yöneltildiği dinleyicinin ortak olarak sahip oldukları sözcük dağarcığından kalkılarak yapılmalıdır. (...) Dilsel bir bildiriyi gönderen kişi, «önceden tasarlanmış olasılıklar»dan birini seçer, bildirinin gönderildiği kişinin de «önceden düşünülmüş ve hazırlanmış» aynı olasılıklar toplamından benzer bir seçme yapacağı varsayılır[1]. Böylece, söz edimının etkili olabilmesi için, bu edime katılanların ortak bir düzgü kullanmaları gerekir. (...)

Her dilde, **tümce-sözcükler** diye adlandırılan düzgülenmiş sözcükler vardır. **Ne var ne yok** deyişinin anlamı,

1. D. M. McKay, «In search of basic symbols», Cybernetics, Transactions of the 8th Conference New York, 1952, s. 183.

sözcüksel oluşturucularının anlam toplamından elde edilemez; bütün, parçaların toplamına eşit değildir. (...) Sözcük topluluklarının büyük çoğunluğunu anlamak için, oluşturucu sözcükleri ve bu sözcüklerin birleşimindeki sözdizimsel kuralları yakından bilmek yeterlidir. Bu sınırlar çerçevesinde, sözcükleri yeni bağlamlar içinde özgürce düzenleyebiliriz. Kuşkusuz, bu özgürlük görecedir ve kalıp sözlerin, birleşimlerin seçimindeki baskısı büyüktür. Ama, yepyeni bağlamlar oluşturma özgürlüğü de (bu bağlamların gerçekleşmesiyle ilgili sayısal olasılığın düşük olmasına karşın) yine de yadsınamaz.

Nitekim, dilsel birimlerin birleşiminde, giderek artan bir özgürlük aşamalanması vardır. Ayırıcı özelliklerin, sesbirimler biçiminde birleşmesinde, bireysel konuşucunun özgürlüğü yoktur; düzgü, söz konusu dilde kullanılabilecek bütün olasılıkları daha önceden düzenlemiştir. Sesbirimleri, sözcükler biçiminde birleştirme özgürlüğü de sınırlıdır: Sözcük yaratımındaki sınırlılığa bağlıdır, bu öğgürlük. Tümcelerin sözcüklerden kalkılarak oluşturulmasında, konuşucunun karşılaştığı zorunluk daha azdır. Son olarak, tümcelerin sözceler biçiminde birleştirilmesiyse, sözdizimin zorlayıcı kurallar edimi durur ve kalıplaşmış sözcelerin küçümsenemeyecek sayıda olmasına karşın, her özel konuşucunun özgürlüğü büyük ölçüde artar.

Her dilsel gösterge iki tür düzenleme içerir:

1. **Birleştirme.** Her gösterge, kurucu öğelerden oluşur ve/ya da başka öğelerle kurduğu birleşimde ortaya çıkar. Bu, her dilsel birimin aynı zamanda, daha yalın birimler için bir bağlam işlevi gördüğünü ve/ya da kendi bağlamını daha karmaşık bir dilsel birim içinde bulduğunu gösterir. Buradan da, her gerçek dilsel birim toplaşmasının, bu birimleri bir üst birimde bir araya getirdiği sonucu çıkar: Birleştirme ve bağlamlama aynı işlemin iki yüzüdür.

2. **Seçme.** Almaşık öğeler arasında yapılacak seçim, öğelerden birini öbürünün yerine koyabilme olasılığını içerir; bu öğe, belli bir açıdan ilk öğe ile eşdeğerlidir, bir başka açıdan da ondan farklıdır. Gerçekte, seçme ve yerine koyma aynı işlemin iki yüzüdür.

Bu iki işlemin dilde yerine getirdiği temel işlevi F. de Saussure açıkça fark etmişti. Bununla birlikte, iki birleştirme çeşidinden —birlikte var olma ve zincirleme— yalnızca ikincisi (zamansal dizilişi) Cenevreli dilbilimci tara-

fından tanınmıştı. Sesbiriminin, **ayrımsal öğeler** bütünü olduğunu sezmesine karşın, F. de Saussure, geleneksel bir görüş olan gösterenin çizgiselliğine bağlı kalmıştır[2].

Birleştirme ve seçme olarak betimlediğimiz iki düzenleme biçiminin sınırlarını belirlemek isteyen F. de Saussure'e göre bu düzenlemelerden ilki, **«aynı anda birlikte varolma** ilişkisidir: Gerçek bir dizi içinde aynı anda birlikte varolan iki ya da birçok öğeye dayanır»; ikincisi ise, «aynı anda birlikte varolmayan öğeleri gücül bir belleksel dizide» birleştirir. Bir başka deyişle, seçme (buna bağlı olarak da yerine koyma) verilen bildirideki değil de düzgüdeki bağdaşık kendilikleri ilgilendirir; buna karşılık, birleştirme durumunda, kendilikler hem bildiride hem de düzgüde ya da yalnızca gerçek bildiri içinde bağdaştırılmıştır. Dinleyici, verilen sözcenin (bildiri) bütün olası parçalar dağarcığından (düzgü) **seçilmiş** oluşturucu parçaların (tümceler, sözcükler, sesbirimler, vb.) **birleştiriml** olduğunu algılar. Bir bağlamın oluşturucuları **bitişiklik** durumundadır. Buna karşılık birbirinin yerine konabilecek öğeler topluluğu içinde göstergeler, aralarında, değişik **benzerlik** derecelerine göre bağlanmışlardır; bu benzerlik dereceleri, eşanlamlı birimlerin eşdeğerliği ile karşıtanlamlı birimlerin ortak çekirdeği arasında değişir.

Bu iki işlem, C.S. Peirce'ün ortaya attığı yararlı kavramla belirtirsek,[3] her dilsel gösterge için iki **yorumlayan** öbeği oluşturur: Göstergeyi yorumlamada iki göndergeden yararlanılır; biri düzgüye, öbürüyse bağlama (ister düzgülenmiş, ister özgür olsun) yapılan göndergedir. Her iki durumda da, gösterge bir başka göstergeler bütününe katılır: Birinci durumda, **almaşma** bağıntısıyla, ikinci durumdaysa **yanyana gelme** bağıntısıyla. Belli bir anlamlı birim, aynı düzgüye bağlı daha kesin başka göstergelerle değiştirilebilir; böylece, söz konusu birimin genel anlamı açığa çıkarılmış olur; ama, bağlamsal anlamı, aynı diziliş içindeki başka göstergelerle kurduğu yakın ilişkiye göre belirlenir.

Her bildirinin oluşturucuları, düzgüye bir iç bağlantıyla, bildiriye de bir dış bağlantıyla bağlıdır. Dil, değişik görünümlerinde, bu iki bağlantı biçimini kullanır. Bildiriler,

---

2. F. de Saussure, **Cours de linguistique générale**. 2. baskı (Paris, 1922), s. 68 ve dev., s. 170 ve dev.
3. C. S. Peirce, **Collected Papers**, II ve IV (Cambridge, Mass., 1932, 1934).

ister karşılıklı olarak alınıp verilsin, ister konuşucudan dinleyiciye tek yönlü aktarılsın, bildirinin aktarılabilmesi için, söz edimini gerçekleştiren kişiler arasında bir bitişiklik biçiminin, şöyle ya da böyle varolması gerekir. İki bireyin, yani konuşucu (gönderen) ile dinleyicinin (gönderilen) uzamda, çoğunlukla da zamanda birbirinden ayrılığı, bir iç bağlantı aracılığıyla giderilir. Bu durumda, konuşucunun kullandığı simgelerle, dinleyicinin bildiği ve yorumladığı simgelerin arasında belli bir eşdeğerliğin bulunması gerekir. Böyle bir eşdeğerlik olmadığında, bildiri sonuçsuz kalır — alıcıya ulaşsa da, onu etkilemez.

(Fransızcadan çeviren: Mehmet RİFAT)

DİLBİLİM VE YAZINBİLİM

Aşağıdaki yazı, R. Jakobson'un «Closing statements: Linguistics and Poetics» (Style in Language, yay. T.A. Sebeok, New York, 1960) başlıklı uzun incelemesinin ilk bölümlerini içeren çevirisidir.

İyi ki bilimsel ve siyasal konferansların hiçbir ortak yanı yok. Siyasal bir toplantının başarısı katılanların çoğunun ya da tümünün genel görüşbirliğine dayanır. Görüş ayrılıklarının görüşbirliğinden daha verimli olduğu bilimsel tartışmalarsa oy ya da veto kullanımına yabancıdır. Görüş ayrılığı, tartışılan alandaki ayrılıkları ve gerginlikleri açığa çıkarır ve yeni bulgulara yol açar. Siyasal konferanslardan çok, Antarktika'daki keşif etkinlikleri bilimsel toplantılar için bir örnek oluşturabilir: Çeşitli bilim dallarındaki uluslararası uzmanlar bilinmeyen bir bölgenin haritasını yapmaya, keşif için en büyük engellerin, aşılmaz tepe ve uçurumların yerlerini bulmaya çalışırlar. Bu tür bir yordamlama, konferansımızın temel görevi olmuştur ve bu açıdan oldukça başarılı bir iş görülmüştür. Hangi sorunların en önemli ve tartışmalı olduğunun bilincine varmadık mı? Hangi düzgüyü çözeceğimizi, hangi terimleri yorumlayacağımızı, üstelik değişik alanların özel terimlerini kullanan kimselerle yanlış anlamayı önlemek için hangilerinden kaçınacağımızı öğrenmedik mi? İnanıyorum ki, tümü için değilse bile, bu konferansın çoğu üyeleri için, bu türden sorunlar üç gün önceye göre bir ölçüde daha açık seçiktir.

Yazınbilimin dilbilimle bağıntısı açısından özetleyici görüşler sunmam istendi benden. Yazınbilim, en başta, **dilsel bir bildiriyi sanat yapıtı yapan nedir?** sorusu ile uğraşır. Yazınbilimin asıl konusu dilsel sanatı öteki sanatlardan ve başka tür dilsel davranış biçimlerinden **ayıran özellikler** olduğundan, yazınbilimin yazın incelemelerinde baş köşeye yerleşmesi de hakkıdır.

Resim çözümlemesi nasıl resmin yapısıyla uğraşıyorsa, yazınbilim de dilsel yapı sorunlarıyla uğraşır. Dilbilim, dilsel yapının bütününe ilişkin bir bilim olduğuna göre, yazınbilim, dilbilimin ayrılmaz bir parçası olarak düşünülebilir.

Bu tür bir sav karşısındaki görüşler enikonu tartışılmalıdır. Yazınbilimin incelendiği çoğu düzenlerin dil sanatı ile sınırlı olmadığı açıktır. **Rüzgârlı Bayır**'ın bir filme, Ortaçağ söylencelerinin fresk ya da minyatürlere, **Bir Kır Tanrısının Öğleden Sonrası**'nın müzik, bale ya da grafik sanata dönüştürülme olasılığından sözedebiliriz. **İlyada** ile **Odyssela**'nın komedide düşünülmesi ne ölçüde saçma görünürse görünsün, dilsel biçimler ortadan kaybolsa bile, öykülerinin kimi yapısal özellikleri korunmaktadır. Blake'in **İlahi Komedya**'daki çizimlerinin yeterli olup olmadığı sorunu değişik sanatların karşılaştırılabileceğine bir kanıttır. Barok ya da herhangi bir tarihsel biçemin sorunları, tek bir sanatın çerçevesini aşar. Gerçeküstü eğretilemeleri ele alırken M. Ernst'in resimlerini ya da L. Bunuel'in filmlerini **(Bir Endülüs Köpeği ve Altın Çağ)** görmezlikten gelemeyiz. Kısacası, birçok şiirsel özellik salt dil bilimine değil, gösterge kuramının tümüne, genel göstergebilime ilişkindir. Ancak bu yargı, salt dil sanatı için değil, dil birçok özelliği, kimi öteki gösterge dizgeleriyle, belki de tümüyle paylaştığından, tüm dil değişkeleri için geçerlidir.

Bunun gibi, ikinci karşı çıkışta da yazına özgü bir şey yoktur: Sözcükle evren arasındaki ilişki sorunu salt dil sanatını değil, gerçekte tüm söylem türlerini ilgilendirir. Dilbilim, söylemle «söylem evreni» arasındaki ilişki sorunlarını herhalde ortaya çıkaracaktır: Belli bir söylemle, bu evrenin nesi, nasıl dile getirilmiştir? Ancak mantıkçılarla birlikte söylemek gerekirse, «doğruluk değerleri, dildışı kendilikler» olmaları yönünden kuşkusuz yazınbilimin ve genel olarak dilbilimin sınırlarının ötesine geçerler.

Kimi zaman yazınbilimin, dilbilimden ayrı olarak, değerlendirmeyle uğraştığını duyarız. İki alanın böylece birbirinden ayrılması, şiirin yapısı ile öteki dilsel yapı türlerinin arasındaki karşıtlığın yaygın ama yanlış bir yorumuna dayanır: Sonuncuların «rastlantısal», tasarımsız niteliğinin, şiir dilinin «rastlantısal olmayan», amaçlı özelliğine karşıt olduğu söylenir. Gerçekte, her dilsel davranış bir amaca yöneliktir, ancak erekler ayrıdır ve amaçlanan sonuca varmakta kullanılan araçların uygunluğu, çeşitli dilsel bildirişim türlerindeki araştırmacıları sürekli uğraştıran bir sorundur. Uzam ve zamanda yaygınlaşan dilsel olgu sorunuyla, yazın örneklerinin uzam ve zaman içindeki yayılımı arasında eleştirmenlerin düşündüğünden daha yakın bir örtüşme vardır. Savsaklanan ya da unutulan ozanların yeniden canlandırılması türünden sürekli olmayan yaygınlaşmaların bile —örneğin, G.M. Hopkins'in ölümünden (1889) sonra anlaşılması ve ardından da yetkesinin tanınması, Lautréamont'un (öl. 1870) gerçeküstü ozanlar arasında geç gelen ünü ve bugüne değin gözardı edilen C. Norwid'in (öl. 1883) çağdaş Polonya şiiri üzerindeki çarpıcı etkisi— kimi zaman tümüyle unutulmuş, modası geçmiş örnekçeleri canlandıran (XIX. yy. ın başlarında XVI. yy. örnekçelerine yaslanan Çek yazın dili örneğinde olduğu gibi) ölçüt dillerin tarihinde koşutluğu bulunabilir.

Ne yazık ki, «yazınsal inceleme» ile «eleştiri» terimleri arasındaki karışıklık, yazın öğrencisini yazınsal yapıtın öz değerlerinin betimlenmesi yerine öznel, eleştirisel bir yargının çekiciliğine sürükler. Yazın araştırmacısı için kullanılan «yazın eleştirmeni» terimi, dilbilimciye uygulanan «dilbilgisi (ya da sözcük) eleştirmeni» terimi ölçüsünde yanlıştır. Kuralcı dilbilgisi, sözdizimsel ve biçimbilimsel araştırmanın yerine konulamaz; bunun gibi, bir eleştirmenin kendi beğeni ve görüşlerini yaratıcı yazın üstüne sahtelikle geçerli kılmaya çalışan hiçbir bildirge, dilsel sanatın nesnel, bilimsel çözümlemesi yerine geçemez. Bu tümce, **laissez faire**'in (bırakınız yapsınlar) en yumuşak ilkesiyle karıştırılmamalıdır; her dilsel ekin, programlı, planlı, kuralcı çabaları elbette gerektirecektir. Yine de katışıksız ve uygulamalı dilbilim ya da sesbilgisi ve sesletimbilgisi arasında açık seçik ayrım yapılıyor da, yazın incelemesi ve eleştiri arasında neden yapılmıyor?

Yazın incelemeleri, yazınbilim odakta olmak üzere, dil-

bilim gibi iki dizi sorundan oluşur: Eşsüremlilik ve artsüremlilik. Eşsüremli betimleme, salt belli bir dönemin yazınsal ürününü gözönüne almaz, aynı zamanda söz konusu dönem için canlı olarak kalan ya da yeniden canlandırılan yazın geleneğinin ilgili bölümünü de gözönüne alır. Bu bakımdan bir yandan Shakespeare, öte yandan Donne, Marvell, Keats ve Emily Dickinson günümüz İngiliz şiir dünyasında yeniden açığa çıkarılmaktadır; oysa J. Thompson ve Longfellow'un yapıtları, şimdilik, işlenebilecek sanat değerlerinden değildirler. Klasiklerin seçimi ve yeni bir eğilime göre yorumlanması eşsüremli yazın incelemelerinde temel sorunlardan biridir. Eşsüremli yazınbilim, eşsüremli dilbilim gibi, statik ile karıştırılmamalıdır; herhangi bir dönem daha tutucu ve daha yenilikçi biçimler arasında ayrım yapabilir. Herhangi bir çağdaş dönem zaman dinamiği açısından ortaya çıkarılır; öte yandan, tarihsel yaklaşım, hem yazınbilimde hem dilbilimde, salt değişmelerle değil, aynı zamanda sürekli, kalıcı, durağan etmenlerle de ilgilenir. Eksiksiz, kapsamlı yazınbilim ya da dil tarihi, birbirini izleyen bir dizi eşsüremli betimleme üstüne kurulması gereken bir üstyapıdır.

Yazınbilimi dilbilimden ayırmada direnmek, ancak dilbilim gereksiz derecede sınırlı görünürse haklı görünebilir; örneğin, tümce kimi dilbilimcilerce çözümlenebilecek en büyük yapı olarak görüldüğünde, ya da dilbilimin kapsamı yalnızca dilbilgisiyle, özellikle anlambilim dışı, dış biçimlerle, birbiri yerine kullanımları gözönüne almayan düzanlam araçlarının dökümü ile sınırlandığında. Voegelin[1] yapısal dilbilimin karşısında bulunan iki önemli ve birbirine bağlı sorunu, «monolitik dil varsayımı» ile «bir dildeki çeşitli yapıların birbiriyle bağımlılığı»nı açıkça göstermiştir. Kuşkusuz, herhangi bir dilsel topluluk için, herhangi bir konuşmacı için dilin bir bütünlüğü vardır ancak bu kapsayıcı düzgü birbiriyle bağıntılı altdüzgülerin bir dizgesini simgeler; her dil, herbiri değişik işlevle belirlenen birkaç zamandaş dizgeyi kapsar.

Elbette «uslamlamanın genel olarak dilde egemen olduğunu» konusunda E. Sapir'le aynı görüşü paylaşmak zo-

1. C.F. Voegelin, «Casual and Noncasual Utterances within Unified Structure», Style in Language, New York, 1960, s. 57-68.

rundayız,[2] ancak bu egemenlik, dilbilime «ikincil etmenler»i görmezlikten gelme yetkisi vermez. M. Joos'un dediğine inanırsak, «sözün sınırlı sayıda kesin ulamlarla» betimlenemeyen duyusal öğeleri, kendisi tarafından «gerçek dünyanın dıldışı öğeleri» olarak sınıflandırılmışlardır. «Bu bakımdan» diyor M. Joos, «bilimde hoşgöremeyeceğimiz biçimde belirsiz, değişken ve devingen olgular olarak kalırlar.»[3] M. Joos indirgeme deneyleri açısından gerçekten eşi bulunmaz bir uzmandır ve duyusal öğelerin «dil biliminden çıkarılmasına» ilişkin gereksinmeyi vurgulaması indirgeme bakımından köktenci bir denemedir.

Dil, işlevlerinin bütün türleri açısından incelenmelidir. Şiirsel işlevi tartışmadan önce bunun dilin öteki işlevleri arasındaki yerini tanımlamalıyız. Bu işlevlerin özetlenmesi, herhangi bir dil olayındaki, herhangi bir dilsel bildirişim edimindeki kurucu öğelerin kısaca gözden geçirilmesini gerektirir. KONUŞUCU, DİNLEYİCİ'ye bir BİLDİRİ gönderir. İşgörmesi için bildirinin gönderimde bulunduğu (bir ölçüde bulanık bir deyişle, «gönderge»), dinleyici tarafından algılanabilen, dilsel ya da dile dönüştürülebilir bir BAĞLAM: hiç değilse konuşucu ve dinleyici için (başka bir deyişle düzgüleyen ve düzgü çözen için) bir ölçüde ortak bir DÜZGÜ ve son olarak konuşucu ve dinleyici arasında, her ikisine de bildirişime girme ve bildirişimde bulunma gücü verecek bir BAĞLANTI, fiziksel bir oluk ve ruhbilimsel bir bağıntı gerekir.

Dilsel bildirişimde kaçınılmaz olarak bulunan bütün bu etmenler şöyle gösterilebilir:

BAĞLAM
KONUŞUCU.....BİLDİRİ...DİNLEYİCİ
BAĞLANTI
DÜZGÜ

Bu etmenlerin herbiri dilin ayrı bir işlevini belirler. Dilin altı temel yönünü ayırabilsek bile, yalnızca tek bir işlevi yerine getiren dilsel bildiriler bulmak güçtür. Çeşitlilik bu birkaç işlevin kimilerinin tekelleşmesinde değil, işlevlerin değişik aşamalı düzenindedir. Bir bildirinin dilsel yapısı öncelikle ağırlıklı olan işleve dayanır. Ancak göndergeye, BAĞLAM'a doğru bir yönlenme —kısacası «düzanlamsal», «bilimsel», göndergesel işlev— birçok bildi-

2. E. Sapir, Language, New York, 1921.
3. M. Joos, «Description of Language Design», Journal of the Acoustical Society of America, 22, s. 701-708 (1950).

rinin temel görevi olsa bile, öteki işlevlerin bildirideki katkıları da gözönüne alınmalıdır.

KONUŞUCU'da odaklanan «anlatımsallık» işlevi ya da DUYUSAL işlev, konuşmacının konuştuğu şeye ilişkin tavrının doğrudan doğruya anlatımını amaçlar. Gerçek ya da aldatıcı belli bir izlenim yaratmaya çalışır; bu bakımdan A. Marty'[4]nin öne sürdüğü ve savunduğu «duyusal» terimi «duygusal» terimine yeğlenmektedir. Dildeki tümüyle duyusal katman ünlemlerle belirlenir. Bunlar göndergesel dilin araçlarından hem ses örüntüleri (belirli ses sıralanmaları ya da olağandışı seslerle) hem de sözdizimsel rolleri yönünden ayrılırlar (ünlemler, tümcelerin bileşenleri değil eşdeğerleridirler). «Tt! Tt! dedi McGinty:» C. Doyle kahramanının sözcesinin tümü iki emme seslemesidir. Ünlemlerde açığa çıkan duyusal işlev, ses, dilbilgisi ve sözcük düzeyinde bir yere kadar tüm sözcelerimizi süsler. Dili taşıdığı bilgi açısından çözümlersek, bilgi kavramını dilin bilisel yönüyle sınırlayamayız. Kızgın ya da alaycı tavrını göstermek için anlatımsal özellikleri kullanan kimse, bir bilgi aktarmaktadır ve açıkça bu dilsel davranış (S. Chatman'ın cesurca kullandığı benzetmeye karşın) «greyfrut yemek»[5] gibi göstergedışı beslenme etkinliklerine benzetilemez. «Büyük» sözcüğünün olağan sesletimi ile ünlünün vurgulamalı biçimde uzatılması (büyü:k) arasındaki ayrım, Çek dilindeki (vi) «siz» ve (vi:) «bilir» sözcük çiftlerindeki kısa ve uzun ünlü arasındaki ayrım gibi, geleneksel, düzenlenmiş bir dilbilimsel özelliktir, ancak sonuncu çiftte ayrımsal bilgi sesbirimseldir, ilkindeyse duyusaldır.

Sesbirimsel değişmezlerle ilgilendiğimiz sürece İngilizce /i/ ve /i:/ yalnızca aynı sesbirimin değişkeleri gibi görünür, ancak duyusal birimlerle ilgilenirsek değişmezle değişenler arasındaki ilişki tersine çevrilir: Uzunluk ve kısalık değişen sesbirimlerin ortaya çıkardığı değişmezlerdir. S. Saporta'[6]nın duyusal ayrımın «bildirinin kendisin-

4. A. Marty, Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie, cilt I, Halle, 1908.
5. S. Chatman, «Comparing Metrical Styles», Style in Language, New York, 1960, s. 149-172.
6. S. Saporta, «The Application of Linguistics to the Study of Poetic Language», Style in Language, New York, 1960, s. 82-93.

den değil, sunulmasından ileri gelen» dildışı bir özellik olduğu konusundaki kuşkusu, bildirilerin bilgi kapsamını kendiliğinden azaltmaktadır.

Stanislavskiy'in Moskova Tiyatrosu'ndan eski bir aktör, deneme çalışmasında ünlü bir yönetmen tarafından **Segodniya vecerom** («bu akşam») söz öbeğinin, anlatımsal rengini değiştirerek, kırk değişik bildiri sunmasının istendiğini bana söylemişti. Aktör, kırk duyusal durum listesi yapmış, sonra, dinleyicilerin ancak bu iki yalın sözcüğün ses biçimindeki değişmeden algılayabilecekleri belirli bir söz öbeğini, durumların herbirine uygun olarak çıkarmıştı. Çağdaş, gündelik dil Rusçanın çözümlenmesi ve betimlenmesi için (Rockefeller Vakfının katkılarıyla) yaptığımız araştırma çalışmalarında, bu aktörden Stanislavskiy'in deneyini yinelemesi istenmişti. Aynı eksiltmeli tümceyi çerçeveleyen aşağı yukarı elli durum yazdı ve teyp bandı için, bunlara karşılık olacak elli bildiri sundu. Bildirilerin çoğu, Moskovalı dinleyiciler tarafından doğru ve duruma uygun biçimde çözümlendi. Bu türden bütün duyusal ipuçlarının dilbilim yönünden kolayca çözümlenebileceğini eklemeliyim.

DİNLEYİCİ'ye dönük yönlenme, ÇAĞRI işlevi, en katışıksız dilbilgisel anlatımını, öteki ad ve eylem tulamlarından sözdizimsel, biçimbilimsel hatta sesbilimsel açıdan ayrılan seslenme durumunda ve buyrum kipinde bulur. Buyrum tümceleri, düz tümcelerden büyük ölçüde ayrılırlar: Sonunculara doğrulama testi uygulanabilir, öncekilere ise uygulanamaz. O'Neill'in oyunu **The Fountain**'de, Nano (kızgın bir buyurma tonu ile) «İÇİ» dediğinde buyrum kipi için, «doğru mu değil mi?» sorusu sorulamaz, oysa «birisi içti», «birisi içecek», «birisi içecekti» türünden tümcelerden sonra bu soru elbette sorulabilir. Buyrum tümcelerinin tersine düz tümceler soru tümcelerine çevrilebilir: «Birisi içti mi?», «birisi içecek mi?», «birisi içecek miydi?»

Özellikle, K. Bühler[7] tarafından açıklanan geleneksel dil örnekçesi, bu üç işlevle —duyusal, çağrısal ve göndergesel— sınırlıydı ve bu örnekçenin üç zirvesi birinci kişiyi (konuşmacı), ikinci kişiyi (dinleyici) ve «üçüncü kişi»yi (sözü edilen «kişi» ya da «şey») karşılıyordu. Bu

7. K. Bühler, «Die Axiomatik der Sprachwissenschaft», **Kant-Studien**, 38, s. 19-90 (Berlin, 1933).

üçlü örnekçeden kolayca belirli ek dilsel işlevler çıkarılabilir. Örneğin, büyü, sihir işlevi bulunmayan ya da cansız «üçüncü kişinin», çağrı bildirisinin yöneltildiği dinleyiciye dönüştürülmesidir bir tür. «Kurusun bu arpacık, tfu, tfu, tfu, tfu!»[8] «Su, ırmak kraliçesi, şafak! Tasayı mavi denizlerin ötesine, deniz dibinden bir daha çıkmayacak olan gri taş gibi deniz dibine gönder, tasa Tanrı kulunun yüreğine bir daha yük olmasın, tasa kalksın yüreğinden ve batsın gitsin.»[9] «Güneş, kal öylece Gibeon üzerinde; sen de ay, Aj-a-lon vadisinde. Ve güneş kaldı öylece ve ay da kaldı...»[10] Ancak dilsel bildirişimin üç kurucu öğesini ve bunların karşılığında dilin üç işlevini daha gözlüyoruz.

Öncelikle bildirişim kurmak, bildirişimi uzatmak ya da kesmek için kullanılan, bildirişim oluğunun açık olup olmadığını denetlemeye (Selâm, nasılsınız?), konuşmaya katılanın dikkatini çekmeye («Dinliyor musunuz?» ya da Shakespeare söyleyişi ile «Lend me your ears!» —kulağınızı bana verin— ve telefonun öteki ucunda «Hı-hı» yarayan bildiriler vardır. Bu BAĞLANTI işlevi ya da B. Malinowski'nin terimleriyle İLİŞKİ işlevi[11], bir yığın töreselleşmiş formülle, salt bildirişimi uzatmaya yarayan tüm diyaloglarla örneklendirilebilir. D. Parker, nefis örnekler yakalamıştı: «Evet» dedi genç adam, «evet» dedi kadın. «Evet işte böyle» dedi adam. «İşte böyle» dedi kadın, «değil mi?», «Herhalde öyle» dedi adam. «Ya, işte böyle». «Evet» dedi kadın. «Evet» dedi adam, «evet». Bildirişimi başlatma ve sürdürme çabası kuşların konuşmasına benziyor; bu bakımdan ilişki işlevi kuşların insanlarla ortak oldukları tek dil işlevi. Küçük çocukların edindikleri ilk işlev de budur; bilgi taşıyan bildirileri gönderip almaya başlamadan önce bildirişimde bulunma eğilimindedirler.

Modern mantıkta, iki dil düzlemi birbirinden ayrılmıştır. «Konu dil» ile dilden sözeden «üstdil». Ancak

---

8. Litvanya büyüsü, bkz. V.T. Mansikka, Litauische Zauberspriche, Folklore Fellows Communications, 87 (1929), s. 69.
9. Kuzey Rusya büyüsü, bkz. P.N. Rybnikov, Pesni, cilt 3. Moskova, 1910, s. 217 ve ötesi.
10. Joshua, 10: 12.
11. B. Malinovski, «The Problem of Meaning in Primitive Languages», C.K. Ogden ve I.A. Richards, The Meaning of Meaning, New York ve Londra, 9. baskı, 1953, s. 296-336.

üstdil, yalnızca mantıkçı ve dilbilimcilerin kullanımları için gerekli bilimsel bir araç değildir; günlük dilimizde de önemli bir rol oynar. Bilmeden düzyazı kullanan Molière'in Jourdain'i gibi, yaptığımız işlemlerin üstdilsel niteliğini düşünmeden üstdil kullanırız. Konuşucu ve/ya da dinleyici aynı düzgüyü kullanıp kullanmadıklarını denetlemek istediklerinde konuşma DÜZGÜ üzerinde toplanır: Bir üstdil (açımlama) işlevi görür. «Sizi izleyemiyorum, ne demek istiyorsunuz?» diye sorar dinleyici. Konuşucu, bu tür özetleme soruların beklentisi içinde, «Ne demek istediğimi anlıyor musunuz?» diye sorar. Şöyle bir konuşma düşlüyelim:

«Bizim kızan yine çakacak bu yıl galiba. Çift dikişe alıştı kerata.» «Kızan ne demek?» «Çocuk demek istiyorum.» «Çakacak ne demek öyleyse?» «Sınıfta kalacak.» «Ya çift dikiş nedir? «İki yılda bir sınıf geçmesine çift dikiş diyorlar.»[12]

Bütün bu eşitlemeli tümceler yalnızca Türkçenin sözcük düzeneğine ilişkin bilgi verirler; işlevleri tümüyle üstdille ilişkilidir. Dil öğreniminin herhangi bir işlemi, özellikle çocuğun anadil kazanımı bu tür üstdil işlevlerini yaygın bir biçimde kullanır; konuşma yitimi, çoğu kez üstdil işlevine ilişkin yetinin yitmesi olarak tanımlanmaktadır.

Bildiri dışında, dilsel bildirişimin içerdiği altı etmenin hepsini söz konusu ettik. Bildirinin kendine dönük olması, bildirinin bildiri olarak odaklanması, dilin ŞİİRSEL (ya da sanatsal, yazınsal) işlevidir. Bu işlev, dilin genel sorunlarına değinilmeksizin verimli bir biçimde incelenemez; öte yandan, dilin titizlikle incelenmesi şiirsel işlevinin de tümüyle gözönüne alınmasını gerektirir. Şiirsel işlev alanının şiire indirgenmesi ya da şiirin şiirsel işlevle sınırlanması yanıltıcı bir basitleştirmedir. Şiirsel işlev dilsel sanatın tek işlevi değildir, yalnızca en belirgin, en belirleyici işlevidir; öteki dilsel etkinliklerde ise ikincil, yardımcı bir öğe durumundadır. Bu işlev, göstergelerin somutluğunu artırarak gösterge ve nesneler arasındaki temel ikiliği de derinleştirmektedir. Bu bakımdan, dilbilim şiirsel işlevle uğraşırken kendini şiir alanı ile sınırlayamaz. «Niçin hep Ahmet'le Mehmet diyorsunuz?» «Ahmet'i mi yeğliyorsunuz?» «Kesinlikle hayır, yalnızca ku-

12. Örnek Türkçeye uyarlanmıştır. (ç.n.)

lağa daha hoş geliyor.» Aşama söz konusu olmadığı sürece iki eşdeğerli ad dizisinde birinin önceliği, açıklanamaz bir biçimde, bildirinin iyi düzenlenmiş bir biçimi olarak konuşmacıya uygun düşmektedir.

Kızın biri «çirkin Harry'den» sözeder dururdu. «Niçin çirkin?» «Çünkü iğreniyorum ondan.» «İyi ama niçin korkunç, berbat, ürkünç, iğrenç değil?» Niçin bilmiyorum ama çirkin ona daha uygun düşüyor.» Bilincinde olmadan şiirsel sesbenzeşimi aracına sarılıvermişti.

Siyasal slogan **I like Ike** (Ike- Eisonhower-i seviyorum) /ay layk ayk/ üç tek heceden oluşur ve herbirini bakışımlı olarak bir ünsüzün izlediği /...l...k...k/ üç çift ünlüyü /ay/ içerir. Üç sözcüğün yapısı bir değişim sergilemekte: İlkinde hiç ünsüz yok, ikincide çift ünlünün iki yanında birer, üçüncüsünde de sonda bir ünsüz var. D. Hymes[13] buna benzer bir /ay/ hece çekirdeğine Keats'in kimi sonelerinde rastlamıştı. Bu üç heceli deyişin iki bölümü **I like/like**'de birbiriyle uyaklıdır ve uyaklı sözcüklerden ikincisi, birincisi içinde bütünüyle bulunmaktadır: /ay/-/ayk/, nesnesini tümüyle çevreliyen bir duygunun sesbenzeşimsel bir imgesidir bu.

Her iki bölümde de ses yinelemesi sözkonusu ve yinelenen iki sözcükteki seslerden ikincisi birincisini içermekte: /ay/-/ayk/, seven özenin sevilen nesne tarafından kuşatılan sesbenzeşimsel bir imgesi. Bu seçim sloganının ikincil, şiirsel işlevi, çarpıcılığını ve etkisini artırmaktadır.

Söylediğimiz gibi şiirsel işlevin dilbilimsel incelemesi şiirin sınırlarını aşmalıdır; öte yandan, şiirin dilbilimsel açıdan irdelenmesi kendini şiirsel işlevle sınırlayamaz. Çeşitli şiir türlerinin özellikleri ana şiirsel işlev yanında ötekı dilsel işlevlerin de değişik düzeylerde işin içine katıldığı anlamına gelir. Üçüncü kişiye ağırlık veren destan türü şiir, geniş ölçüde dilin göndergesel işlevini içerir; birinci kişiye yönelimli lirik şiir, duyusal işlevle yakından bağıntılıdır; ikinci kişinin şiiri çağrı işlevi ile yüklüdür ve birinci kişinin ikinci kişiye ya da ikinci kişinin birinciye bağımlı olmasına göre ya yakarıştır ya da öğüt.

---

13. D. Hymes, «Phonological Aspects of Style: Some English Sonnets», Style in Language, New York, 1960, s. 109-131.

Altı temel işlevin kabaca tanımlaması aşağı yukarı tamamlandığına göre, temel etmenler tasarımızı, buna karşılık olan işlevler tasarısı ile bütünlüyebiliriz:

GÖNDERGESEL

DUYUSAL ŞİİRSEL ÇAĞRISAL

İLİŞKİSEL

ÜSTDİLSEL

Şiirsel işlevin görgül dilsel ölçütü nedir? Özellikle, herhangi bir şiirin özünde bulunan vazgeçilmez öğe nedir? Bu soruyu yanıtlamak için dilsel davranışta kullanılan iki temel düzenleme biçimini anımsamalıyız: **Seçme** ve **birleştirme.** Bildirinin konusu «çocuk» ise konuşmacı, varolan, aşağı yukarı benzer adlar arasından, çocuk, küçük, genç, yavru gibi hepsi de kimi yönlerden eşdeğer olanları seçer, sonra da o konuda yorum yapmak için anlam açısından yakın olan eylemlerden birini seçebilir: Uyur, uyuklar, başını sallandırır, kestirir. Seçilen sözcüklerin her ikisi de konuşma zincirinde birleşir. Seçme eşdeğerlik, benzerlik, benzemezlik, eşanlamlılık, karşıtanlamlılık temeline göre yapılır; birleştirme, artarda dizilme ise bitişikliğe dayanır. **Şiirsel işlev, eşdeğerlik ilkesini seçme ekseninden birleştirme eksenine aktarır.** Eşdeğerlik, dizinin kurucu öğesi durumuna yükseltilir. Şiirde bir hece aynı dizinin bir başka hecesi ile eşitlenir; vurgusuzluk vurgusuzluğun eşiti olduğu gibi, sözcük vurgusunun sözcük vurgusuna eşit olduğu kabul edilir; bürünsel uzunluk uzunlukla, kısalık, kısalıkla eşleştirilir; sözcük sınırı sözcük sınırı ile eşitlenir, sınırsızlık sınırsızlıkla; sözdizimsel durak sözdizimsel durakla, duraksızlık da duraksızlıkla eşitlenir. Heceler ölçü birimlerine dönüştürülür, ara ya da vurgular da öyle.

Eşanlamlı anlatımları eşdeğerli bir tümce ile birleştirirken (A=A, «kısrak atın dişisidir»), üstdilin de eşdeğerli birimleri birbiri ardından kullandığı söylenerek buna karşı çıkılabilir. Ancak şiir ve üstdil birbirinin tam tersidir: Üstdilde dizi eşdeğerlik kurmak için kullanılmaktadır, şiirde ise eşdeğerlik dizi kurmak için kullanılmaktadır. (...)

(İngilizceden çeviren: Ahmet KOCAMAN)

R. Jakobson'un 1961 yılında «Linguistics and Communication Theory» başlığı altında yayımladığı (Proceedings of Symposia in Applied Mathematics, cilt XII, s. 245-252) incelemeyi, İtalyanca çevirisinden («Linguistica e teoria della comunicazione». Saggi di Linguistica Generale, Milano, Fetrinelli, 1966) yer yer kısaltılarak aktarıyoruz.

N. Wiener'e göre, «mühendislerimizin bildirişimin ölçümünde karşılaştıkları sorunlarla filologlarımızın sorunları arasında hiçbir temel karşıtlık»[1] yoktur. Dilbilimsel çözümlemenin en yeni aşamaları ile matematiksel bildirişim kuramının dil olgularına yaklaşımı arasında şaşılacak ortak yanlar ve benzerlikler vardır. Birbirinden değişik ve tümüyle bağımsız yollar izlemekle birlikte bu iki bilim dalının her ikisi de aynı alanı, dilsel bildirişim alanını incelerler.

Sözlü dilin fizik bakımından sürekli olan akışı başlangıçta bildirişim kuramının karşısına, yazılı dilin sergilediği sınırlı sayıda ayrık öğeler dizisinden «daha çok karmaşık» bir durum çıkarmıştı.[2] Ancak, dilbilimsel çözümleme, söylemi yalın bir bildirişim birimleri dizisine dönüştürmeyi başarmıştır. **Ayırıcı özellik** olarak adlandırılan bu en son ayrık birimler **sesbirim** denilen eşsüremli «demetler»de toplanmışlardır; bunlar da artarda sıralanarak bir takım dizilişler oluştururlar. Demek oluyor ki biçim, dilde, belirgin, «taneli» bir yapı göstermektedir ve nicel betimlemeye elverişlidir.

Bildirişim kuramının ilk amacı sözgelimi, D.M. MacKay'in de belirttiği gibi «yeni anlatımlarda değişmeden kalabilecek soyut gösterim öğelerini, içinde yeraldıkları özel bağlamlardan ayırmak»[3]tır. Bu sorunun dilbilimdeki karşılığı, sesbilim düzeyinde bağıntısal değişmezlerin araştırılmasıdır. Sesbilimsel bilgi yükünün bildirişim teknisyenlerince öngörülen değişik ölçüm olanakları («yapı-

1. **Journal of the Acoustical Society of America, cilt 22 (1950), s. 697.**
2. **C.E. Shannon ve W. Weawer, The Mathematical Theory of Communication, Urbana, 1949, s. 74 ve ötesi; 112 ve ötesi.**
3. **Cybernetics: Transactions of the Eight Conference, New York, 1952, s. 224.**

sal» bilgi yüküyle «ölçübilimsel» bilgi yükü arasında ayrım yaptıklarında) gerek eşsüremli, gerekse tarihsel dilbilime değerli veriler sağlayabilir; bunlar hem yalnızca sesbilim açısından, hem de sesbilim ile sözlüksel-dilbilgisel düzlemler arasındaki kesişme açısından, dillerin tiplendirilmesi bakımından özellikle önemlidir.

Dilbilim yavaş yavaş dildeki her türlü ayırıcı özellikler dizgesinin, temelde bir ikilik ilkesine dayandığını ortaya çıkarmış, bu bulgu bildirişim teknisyenlerinin ikili bir sayılama dizgesi **(binary digits** ya da yaygın bir deyişle **bits)** uygulamalarıyla kesinlik kazanmıştır. Teknisyenler, bir bildirideki seçmeli bilgiyi, alıcının bu bildiriden, elindeki verilere dayanarak gerekeni algılamasına olanak veren en az sayıda ikili karar olarak tanımlamışlardır[4] ve bu gerçekçi formül dilsel bildirişimde ayırıcı özelliklerin işlevine tıpatıp uyabilir. (...)

Bildirişim kuramının, dilbilimin sözbilim dalından aldığı **artık bilgi** kavramı bu kuramın geliştirilmesinde önemli bir yer tutmuş (...) ve yeni baştan çok ilginç bir tanımlaması verilmiştir. **Artık bilgi** kavramı, (...) güncel dilbilime en canalıcı konularından biri olarak geri dönmüştür. Bugün gerek bildirişim kuramında, gerekse dilbilimde (...) çeşitli artık bilgi tipleri arasında kesin bir ayrım yapma gereği duyulmaktadır. Sesbilim düzeyinde, dilbilimciler sesbilimsel nitelikteki ayırıcı özelliklerle bağlamsal ya da birleşimsel nitelikli değişkeler arasında ötedenberi ayrım yapıyorlardı, ama bildirişim kuramında **artık bilgi** öngörülebilme, koşul olasılıkları gibi birbirine bağlı sorunların incelenmesi, seçil nitelikli iki temel dil olgusu sınıfı —ayırıcı özellikler ve artık bilgiler— arasındaki ilişkilere ışık tutmuştur. (...)

McKay'e göre, bildirişim kuramında anahtar-sözcük, önceden tasarlanmış olanaklar kavramıdır; dilbilim de aynı şeyi söylüyor. İki bilim dalının hiç birinde, seçme işlemlerinin, dilsel etkinlikte temel işlevleri bulunduğundan kuşku duyulmaz. Bildirişim teknisyeni, bir dilsel bildirinin vericisi ile alıcısının önceden hazırlanmış olanaklardan meydana gelmiş bir «sınıflama dizgesi»ni hemen tümüyle paylaştıklarını kabul eder; buna karşılık, Saussurecü dilbilim, konuşmacılar arasında söz alış-

4. **Communication Theory**, yay. W. Jackson, New York, 1953, s. 2.

verişinin gerçekleşmesine olanak veren dili konu edinir.[5] Böylesi bir «öngörülmüş ve önceden hazırlanmış olanaklar bütünü» bir düzgünün varlığını gerektirir ve bildirişim kuramı, bu düzgüyü «genellikle karşılıklı öğeler içerir ve tersinebilir nitelikte»[6] olarak kabul eder; bu düzenekten yararlanarak belli bir bilgi birimleri bütünü bir sesbirimler dizilişine dönüştürülebilir ya da bunun tersi uygulanabilir.

Düzgü her **göstereni gösterilenine**, her **gösterileni** de **göstereninе** bağlar. Bugün, düzgüleştirme sorunlarının bildirişim kuramınca incelenmesi sayesinde F. de Saussure'ün **dil-söz** ikilisi çok daha açık-seçik (doğrulukla) belirlenebilir ve böylece yepyeni bir işlerlik değeri kazanabilir. Öte yandan, modern dilbilimde, bildirişim kuramı dil düzgüsünün katmanlı yapısı, çeşitli karmaşık yanları üstüne birçok değerli bilgiler bulabilir. (...)

Gelecekte gerçekleştirilecek bir göstergeler bilimi (göstergebilim) için çizdiği taslakta, C.S. Peirce şu gözlemde bulunuyordu: «Kural-gösterge, kendisi bir gösterge oluşturan bir kuraldır. Bu kural, genellikle insanlar tarafından konmuştur. Her uzlaşmalı gösterge, bir kural-göstergedir.»[7] Dil simgeleri de tipik bir kural-gösterge örneği olarak ileri sürülmüştür. Aynı dil topluluğundan gelen konuşucular, aynı kural-göstergeleri içeren bir tek ve eş dil düzgüsünün gerçek kullanıcıları olarak tanımlanabilirler. Ortak düzgü aslında insanlar arasında bilgi alışverişinin temelinde yatan ve bu alışverişin gerçekleşmesine olanak veren bildirişim aracıdır. Dilbilim ile fiziksel bilimler arasındaki temel ayrılık buradadır işte; bildirişim kuramının tekrar tekrar vurguladığı bir ayrılıktır bu; özellikle İngiliz okulu bildirişim kuramı ile bilgi kuramı arasında kesin bir sınır çizmiştir. Ama ne tuhaftır ki, bu ayrımı dilbilimciler bazen hiç dikkate almazlar. (...) Fizikçi kendi varsayımsal nitelikteki yeni simgeler dizgesini, çıkarsadığı belirtilere ekleyerek kuramsal yapılar ortaya koyar, oysa dilbilimcinin bütün yaptığı yeni baş-

---

5. **Cybernetics: Transactions of the Eight Conference, New York, 1952, s. 183.**

6. **C. Cherry, On Human Communication, New York - Londra, 1957, s. 7.**

7. **Collected Papers, cilt 2, Cambridge, Mass., 1932, s. 142 ve ötesi. (Ayrıca bkz. İlerde Göstergebilim Kuramları bölümü. ç. n.)**

tan düzgünleştirmektir, yani belli bir dil topluluğunun dilinde kullanılan, dolayısıyle zaten varolan simgeleri bir üst-dilin simgelerine dönüştürmektir. (...)

Düzgüleştirme ve düzgü-çözümlemenin yanısıra, yeniden düzgüleştirmenin, yani bir düzgüden ötekine geçişin **(code switching)**, kısacası çevirinin değişik yönlerinin incelenmesi A.B.D.'de olduğu kadar doğu ve batı Avrupa'da da dilbilimcilerin ve bildirişim araştırmacılarının gözünde giderek büyük bir önem kazanmaktadır. Ancak yakın zamanlarda, örneğin Danca, Norveçce, İsveçce gibi birbirine çok benzeyen dilleri konuşanların birbirlerini anlama biçimleri ve oranları gibi son derece ilginç sorunlar dilbilimcilerin dikkatini çekmeye başlamıştır;[8] bildirişim kuramında «anlamsal parazit» adı ile tanınan olguyu aydınlatabilir, bunu ortadan kaldırma gibi hem kuramsal hem eğitsel açıdan önem taşıyan bir sorunun çözümünü sağlayabilir bunlar.

Dilbilim ve bildirişim kuramı bir süre anlam konusundaki her türlü gözlemi bir tür «anlamsal parazit» sayma ve anlambilimi dilsel bildirilerin incelenmesine karıştırmama eğilimindeydiler. Ama günümüzde dilbilimciler, anlamı yeniden devreye sokmaya yöneliyorlar, aynı zamanda hayli eğitici olan bu kısa süreli sürgün deneyiminden de yararlanıyorlar; buna benzer bir eğilim bildirişim kuramında da izlenebilir. Weaver'e göre, bildirişim çözümlemesi «durumu öylesine açık seçik aydınlatmıştır ki, şimdi belki de ilk kez, gerçek bir anlam kuramının belirlenmesinin yolu açılmıştır» ve en başta «anlam sorununun en önemli ve çetin yanlarından biri, yani bağlamın etkisi sorunu» göğüslenebilecektir.[9] Dilbilimciler giderek anlam sorunlarını, özellikle de genel anlam ile bağlamsal anlamlar arasındaki ilişkiyi, doğrudan doğruya dilin özüne ilişkin ve varlıkbilimsel anlamlama sorunlarından apayrı bir konu olarak ele almanın yollarını keşfetmedeler.

Bildirişim kuramı, ancak bildirme olgusunun sesbirimsel yanını derinine inceledikten sonra, dilbilgisel

---

8. Bkz. özellikle E. Haugen, NTSV, cüt 29 (1953), s. 225-249.
9. Shannon ve Weawer, a.g.y., s. 116. Ayrıca, bkz. McKay, «The Place of 'Meaning' in the Theory of Communication», Information Theory, yay. C. Chery, New York, 1956.

öğelerin taşıdıkları bilgi yükünü ölçme sorunu üzerinde durabilir, çünkü dilbilgisel ulamlar, özellikle de biçimbilimsel ulamlar dizgesi de ayırıcı özellikler dizgesi gibi açık bir ikili karşıtlıklar ölçeğine dayanmaktadır. Böylece, örneğin I («ben») adılı ile birlikte kullanılan bir İngilizce eylemin yalın ve birleşik 100'ü aşkın çekimli biçiminin altında dokuz tane ikili seçim yatmaktadır.[10] İngilizce eylemin aktardığı dilbilgisel bilgi miktarı daha sonra İngilizce ad ulamının ya da çeşitli dillerdeki eylem ya da adların buna karşılık olan verileri ile kıyaslanabilecektir: İngilizcede biçimbilimsel bilgi ile sözdizimsel bilgi arasında saptanan ilişki öteki dillerdeki eşdeğerli ilişki ile karşılaştırılacaktır ve bütün bu karşılaştırmalardan elde edilen veriler bir dil tiplendirmesinin belirlenmesine ve evrensel dilbilim yasalarının araştırılmasına yararlı, önemli bir yardımcı gereç olacaktır.

Bir de belli bir dilin kalıplarında gücül olarak bulunan dilbilgisel bilgi yükünün (düzgünün istatistik yönden incelenmesi), bir bildiriler **bütüncesi** içinde yeralan çeşitli dilbilgisi kalıplarının gerçekte yinelenmesi sonunda, yani söz edimlerinde saptanan benzeri bilgi yükü ile karşılaştırılması vardır. Bu ikiliği bilmezlikten gelme, dilbilimsel çözümleme ve hesabı ya yalnızca düzgüyle, ya yalnızca bütünceyle sınırlama yolundaki her girişim, araştırmanın yoksullaştırılması anlamına gelir. Dil düzgüsündeki kurucuların yapılarıyla onların gerek düzgü içindeki, gerekse uygulamalarındaki frekansları arasındaki ilişki gibi temel önem taşıyan bir sorun sessizlikle geçiştirilemez.

Bir simgenin öteki simgelere çevrilmesi gibi, anlamının göstergebilimsel tanımı da dil-içi ve diller-arası çevirinin incelenmesi sırasında geçerli bir uygulamaya kavuşur. Anlamsal bilgi yüküne bu tür bir yaklaşım, Shannon'un bilgi kavramı için önerdiği «bütün tersinir düzgüleştirme ya da çevirı işlemlerinde değişmeden kalan öğe», kısacası «bütün bu çevirilerin eşdeğer sınıfı»[11] tanımlamalarına uygun düşmektedir. (...)

---

10. Bkz. R. Jakobson, «Boas' View of Grammatical Meaning», **Anthropology of Franz Boas**, yay. W. Goldschmidt, American Anthropologist, cilt 61, sayı 5, bölüm 2; ekim 1959, s. 139-141; ayrıca bkz. W.F. Twaddel, **The English Verb Auxiliaries**, Providence, 1960.
11. **Cybernetics: Transactions of the Seventh Conference**, New York, 1951, s. 157.

Özetlersek, burada söz konusu olan birbirinden ayrı ve bağımsız iki bilim dalının işbirliğini gerektiren geniş bir sorunlar bütünü vardır. Bu yönde ilk atılan adımların başarılı olduğu ortaya çıkmıştır. Sözlerimi, sonuçlandırırken dilbilim (özellikle de şiir dilinin incelenmesi) ile olasılık süreçlerinin matematiksel çözümlemesi arasında işbirliğinin en eski ve bundan kısa süre önceye kadar en göze çarpan örneğini anımsatmak isterim. Rus ölçübilim okulu, uluslararası ününü bir oranda, günümüzden kırk yıl kadar önce, B. Tomaşevskiy gibi hem matematik, hem filoloji uzmanı olan araştırmacıların dizenin istatistik açıdan incelenmesinde Markov zincirlerinden ustaca yararlanmayı bilmiş olmalarına borçludur: 1920-30 döneminin başlarında, bu veriler bir de dize yapısının dilbilimsel çözümlemesi ile tamamlanarak, dizenin koşul olasılıklarının ve ölçülebilir ritm değerleri olarak kabul edilen önceleme ile şaşırtma arasındaki gerilimlerin hesaplanmasına dayanan bir dize kuramının oluşturulmasına yol açmışlardır. Bizim «boşa çıkan beklentiler» olarak adlandırdığımız bu gerilimlerin hesaplanmasından, betimleyici, tarihsel, karşılaştırmalı ve genel ölçübilimi bilimsel temele oturtmak açısından son derece yararlı veriler sağlanmıştır.[12] (...)

(İtalyancadan çeviren: Gül IŞIK)

SESBİLİMDE KARŞITLIK İLKESİ

Aşağıdaki yazı, R. Jakobson'un «Retrospect» başlıklı incelemesinin (Selected Writings, cilt I, 1962, s. 629-658) Fransızca çevirisinden kısaltılarak aktarılmıştır. (Ayrıca bkz. J.C. Pariente ve G. Bès, La Linguistique contemporaine, Paris, PUF, 1973, s. 46-49.)

Sesbilimsel araştırma, dilin çift özelliğine ilişkin iki yeni temel sorunla karşı karşıya geliyordu. Dildeki **dizimsel** bağıntılara, özellikle de dilin sesbilgisel yapısına uygulanan, ama başlangıçta, zincirleme diziliş ile sınırlandırılan dağılımsal çözümleme, dilsel göstergenin bir başka boyutuna, yani zamandaş oluşturucularının çakıştığı bo-

12. Bkz. B. Tomaşevskiy, O stixe, Leningrad, 1929; R. Jakobson, O çeşşkom stixe-Berlin-Moskova, 1923. (Ayrıca yukardaki «Dilbilim ve Yazınbilim» başlıklı yazı, ç.n.)

yuta doğru açılmayı gerektiriyordu. Bundan böyle, bağlam sorunları yalnızca önceki ve sonraki etkenleri değil, aynı zamanda yöndeş etkenleri de kapsamaktadır.

Öte yandan, bir dildeki **dizisel** bağıntıların sesbirim açısından ele alınış biçimi de köklü değişikliklere uğramaktaydı. **Genel Dilbilim Dersleri**'nin ortaya koyduğu üçlü ölçütün —«sesbirimler her şeyden önce, karşıtlıklara dayanan, bağıl, salt olmayan kendilliklerdir»[1] olduğuna göre— çağcıl dilbilim için çok önemli olmasına karşın yeni baştan ele alınması gerekiyordu. (...) Bir ikili karşıtlık öğesinin varlığı, hem öteki öğeyi (karşıt öğeyi) içerir hem de, zorunlu olarak, onu ortaya çıkarır (**«beyaz** kavramında yalnızca karşıtı olan **siyah** kavramı, aynı biçimde **güzel** kavramında yalnızca karşıtı olan **çirkin** kavramı vardır»). Tersine, bir rastlantısal ikilikte, iki öğeden hiçbiri «ötekiyle ilgili bir bilgi vermediği gibi, herhangi bir tahmine de olanak sağlamaz.» **(Prag Dilbilim Çevresi Çalışmaları VIII**/1939).

Oysa, bir sesbirimin tek ve önceden kestirilebilir bir karşıtı olmadığı açıktır. Böylece, ayırıcı özelliklerine ayrıştırmadan, Türkçedeki /u/ sesbiriminin karşıtının ne olduğunu bilemeyiz. Özelliklerin çözümlemesi, /u/ sesbiriminin kapalı (dağınık), art (pes) ve yuvarlak (bemolleşmiş) bir ünlü (sesli) olduğunu gösterir. Bu sesbirimi (sesbirim ne olursa olsun) oluşturan ayırıcı özelliklerden her biri, belli bir dildeki tek bir «karşıtlık ikilliğine bağlıdır ve bu kurucu öğelerden herhangi biri, aynı sesbilgisel dizge içinde kendi karşıtıyla birlikte bulunur: Dağınık yoğunun, pes tizin ve bemolleşmiş ve bemolleşmemişin karşıtıdır. Bizim vardığımız sonuç karşıtlık değeri, sesbirimden ayırıcı özelliğe aktarılmak zorunda olduğuna göre F. de Saussure'ün bizzat kendi kavramlarına ters düşmez, çünkü pek çok konuda olduğu gibi, bu konuda da **Genel Dilbilim Dersleri**'nin yayımcıları, onun gerçek öğretisinden sapmışlardır. F. de Saussure'ün kendi konferanslarının özgün metinlerinde, sesbirimlerin değil de öğelerinin «salt olmayan, bağıl ve karşıtsal bir değer» kazandığını görebiliriz.

F. de Saussure'ün kabul ettiği, ayrımsal öğelere yalnızca «bağıl ve karşıtsal» bir tanım getirmek gerekliliği her

1. **F. de Saussure, Genel Dilbilim Dersleri,** çeviren B. Vardar, Ankara, TDK yay., cilt I, 1976, s. 111.

tutarlı ayırıcı özellik çözümlemesinin temeli olmuştur. «Özellik ayrıklarının gerçekten ayrık olduğu» ve ayrımsal niteliklerinin de «gerçekten temel kavram sayıldığı» (E. Schrödinger) düşüncesi, modern bilimin çeşitli alanlarını etkilemektedir. «Önemli olan nesneler değil, aralarındaki bağıntılardır» (E.T. Bell) biçiminde açıklanan konumsal (topolojik) yaklaşım, sesbilimin yöntemi olarak da kendini tartışmasız kabul ettirmiştir. Fransızcadaki /p/ sesbirimini öbür sesbirimlere, örneğin titreşimsiz kapantılılara başvurmadan belirleyemeyiz. /p/ nin /t/ ve öbürlerine karşıt olarak bir dudaksıl gibi tanımlanması gerektiği doğrultusundaki sıradan kesinleme yanıltıcıdır. /p/ ve öteki kapantılılar arasında karşıtlık yoktur, çünkü /p/ nin varlığı ne bu öteki kapantılıları gerektirir ne de onların varlığını önceden bildirir. Üstelik /p/ ile öbür titreşimsiz kapantılıların herbiri arasındaki bağıntı çok farklıdır. E. Sapir'in terimlerinde, /p/ ve /t/, /p/ ve /k/ ya da /p/ ve /f/ arasındaki «bağıntısal ayrımlar» birbirine hiç benzemezler ve sözün algılanmasında bu çiftlerden herbiri kendi ayırıcı özelliklerini taşır. Öğelerinin herbirinde, bütün öteki özellikler özdeş olduğu için /p/ /t/ çifti M. Grammont'nun algısal dizelgesine göre pes (alçak perde) / tiz (yüksek perde) karşıtlığını ortaya koyar. Karşı düşüncede olan kimileri, izlenimci ve öznel bir akustik içinde gördükleri algısal düzeyi reddederler. Bununla birlikte, sözlü bildirişimde konuşucunun öznel izlenimi önemli bir rol oynar ve buna koşut olarak da, sözün çözümlemesinde söz eyleminin algısal düzeyi son derece önemli bir yer tutar. (...)

Sesbilgisel çözümleme, yalnızca dizimsel bağıntılarla sınırlanamaz. Yalnızca dağılımsal kurallar temeli üstüne oturtulan bir sesbilgisel ulamı tanımak için yapılan incelemeler kaçınılmaz bir biçimde bir çıkmazla sonuçlanmaktadır. Nasıl bir yemek vagonu hiçbir zaman iki yük vagonu arasında bulunmayan bir tren vagonu olarak tanımlanamazsa, örneğin Lehçedeki titreşimli kapantılıların birincil sesbilgisel tanımı olarak da bunlar yalnızca sonses olmayan durumlarda kullanılır, denemez. Yemekli vagonların —ya da titreşimli kapantılıların— belli bir durumda ortaya çıkmadıkları olgusunu göstermek için, önce, yemekli vagonların nasıl saptandığını, onların yük ve yolcu vagonlarından ve de pulmanlardan nasıl ayırtedildiğini

ya da titreşimli kapantılıların titreşimsiz kapantılılardan nasıl ayırtedildiğini bilmemiz gerekir. (...)

(Fransızcadan çeviren: Zeynel KIRAN)

DİLDE PARÇA BÜTÜN İLİŞKİSİ

Bu yazı, ilkin «Parts and Wholes in Language» adıyla Parts and Wholes'da (yay. D. Lerner, New York-Londra, 1963, s. 157-162), daha sonra da R. Jakobson'un Seçme Yazılar dizisinde (Selected Writings, cilt II, 1971, s. 280-284) yayımlanmış, «Teil und Ganzes in der Sprache» başlığı altında da Almancaya aktarılmıştır (R. Jakobson, Aufsätze zur Linguistik und Poetik, Münih, 1979, 11. baskı, s. 38-43).

Dilin görüngübilimi alanında en önemli katkılardan biri olma niteliğini günümüzde de koruyan E. Husserl'in **Logische Untersuchungen**[1] (Mantıksal Araştırmalar) adlı yapıtının «Bütünler ile Parçalar Öğretisi Üstüne» başlığını taşıyan bölümünün ilk iki paragrafı felsefecinin «salt dilbilgisi görüşüne» ilişkin düşünceleriyle başlamaktadır. Dilde, bütünler ile parçalar arasındaki karşılıklı bağımlılığın sunduğu çok yönlü olanaklara karşın, dilbilimciler bu ikili ilişkiyi yeterince önemsememişlerdir.

E. Sapir, yazmayı planladığı **Foundations of Language** (Dilin Temelleri) [1930] adlı genel yapıtının «Totality»[2] (Bütünlük) başlıklı birinci ve ne yazık ki tamamlanmış tek bölümünde, parça-bütün ilişkisinin çözümlenmesini şu ruhsal etmenlerin engellediğini öne sürer:

1. Bir küme, bir dizi ya da yan yana bir araya getirilmiş nesnelerin, biçimsel olsun olmasın, toplamının oluşturulmasından sonra görülen rahatlama ya da ilerisini düşünememe.

2. Bir nesneyi daha küçük nesnelere ayırmada karşılaşılan beceriksizlik ya da isteksizlik.

Dilbilimciler arasında sık rastlanan bir parça birimden üst bir birime ya da alt bir parçaya geçememe yeteneksizliği, dilbilimde birbirlerini dışlayan akımların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin, bilinçli bir tutumla gös-

1. E. Husserl, Logische Untersuchungen, cilt 11/1, 11/2, Halle, 1901.
2. Language Monographs, 6, Linguistic Society of America, 1930.

tergenin dış, algılanabilir parçası incelenmiştir. Bu incelemede, göstergenin anlanabilen, çevrilebilen, anlamsal parçasını oluşturan **gösterilen**le **göstereni** birbirine bağlayan gösterge bütünü göz önünde bulundurulmamıştır.

Tümcenin, en büyük dilsel birim olarak ele alınması da sık rastlanan kısıtlamalardan biridir. Gerek çok sayıda tümceyi kapsayan **sözceler,** gerekse genellikle sözcelerin bir değiştokuşu olan **söylem** gibi üst bütünler dilbilimsel çözümlemenin dışında kalmıştır.

Öte yandan, tümcenin en kısa dilsel birim olarak nitelenmesinin yanısıra **sözcük** ya da sözcüğün anlam taşıyan en küçük kurucuları **biçimbirimler** (ile **sesbirimsel** bileşenler) gibi alt bütünler, bilim adamlarının dilsel gerçeğe zorla kattıkları salt kuramsal olgular olarak ele alınmıştır. **Söylem**den en küçük söylem bileşenlerine **(ayırıcı özelliklere)** dek uzanan bütün bu birimler, dil düzgüsü açısından çok değişik durumlarda bulunabilir, çeşitli derecelerde görece bağımlılıklar gösterebilir. Ancak bu, sözkonusu birimlerden bazılarını gerçekçi ve kapsamlı bir dil betimlemesinin dışında tutma çabalarını haklı çıkarmaz. Çünkü bu betimlemede dil, olduğu gibi, çok aşamalı bütünler ile parçalar düzeni içinde araştırılır. (...)

E. Nagel, «Wholes, sums, and organic unities»[3] (Bütünler, Toplamlar ve Örgensel Birleşimler) adlı ilginç yazısında, parça-bütün ilişkisinde çeşitli türler ayırtederek bunların sınırlarını belirlemeye çalışır. Burada üstünde durulması gereken yön, bütün bu türlerin dilde etkin bir işlev üstlenmeleri, bunların görmezlikten gelinmesinin dizgenin bozulması, çarpıtılması sakıncasını doğurmasıdır.

E. Nagel'in belirttiği gibi, «'bütün' sözcüğü bir olayı gösterebilir, bu olayın bir parçası da başka bir olay olabilir». Dil çözümlemesinin ulaştığı son aşama, bütün bir konuşma olayının çıkış noktasından amacına kadar uzanan çeşitli evrelerini incelemenin, söz konusu evreler arasına ilişki kurmanın ne denli önem taşıdığını kanıtlamaktadır. Bu evreler, amaç, organ uyarılması, adım adım üretim, aktarma, duyma, kavrama, anlamadır. Konuşma olayının belirli bir evresini, onu izleyen çeşitli evreleri göz önünde bulundurmadan ele alan kısıtlayıcı

3. **Parts and Wholes,** New York-Londra, 1963.

inceleme örnekleri ya da artarda gelen evrelerin birbirine karıştırıldığı araştırmalar, dilsel çözümlemeyi engellemiş, üretici sınıflama ölçütlerine ulaşılmasını olanaksızlaştırmıştır. Bir evrenin bütün bir söylem süreci içinde hangi yeri aldığının uygun bir biçimde ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Başka bir parça-bütün ilişkisi türündeyse 'bütün' sözcüğü, «çeşitli parçaları ayrı ayrı zaman aralıkları olan bir zaman dilimini» anlatır; burada E. Nagel'in de vurguladığı gibi, ne bütünün ne de parçaların zaman bakımından süreklilik göstermeleri zorunlu değildir. Dilsel bildiri, örneğin bir tümce bir zaman dilimidir. Bu bildirinin parçalarıysa bütün içindeki zaman aralıklarıdır. Genel dilbilimsel çözümlemedeki gibi, tümcenin parçalanmasında da E. Husserl'in tanımlayıp Amerikan Dilbiliminin geliştirdiği «dolaysız kurucular» ilkesine bağımlı kalınmalıdır.

Bu kurucular, gücül açıdan sürekllik göstermeyen parçalar için yeterince açık bir örnektir. Moğolcada, örneğin özne tümcenin başında, yüklem olan eylemse sonunda bulunur. Öte yandan, zaman aralığı olarak her bildiri (...) bir zamansal bağlam içinde incelenebilir, incelenmelidir de. İşte burada hemen hemen hiç üzerinde durulmamış bir sorunla karşılaşmaktayız. Bu, bildiriyle bağlam arasındaki karşılıklı ilişki sorunudur. Özellikle eksiltili biçimlerin yapı yasaları ayrıntılı olarak çözümlenmemiştir.

Ne eksiltili bildirilerde tamamlanmış (açık) bildiriler karşılaştırılmış, ne de eksik tümcelerin büyüleyici sorunu, şaşırtıcı gözükse de, dilbilimciler arasında yanıt bulabilmiştir. Oysa C.S. Peirce 'Boş alanlar'[4] incelemesinde, G. Frege[5] ile E. Husserl göstergebilimsel çalışmalarında eksik tümceler sorununun ne denli önemli olduğunu belirtmişlerdi. Bildirilerin yapay bir biçimde birbirlerinden ayrı tutularak üstlerindeki bağlam göz önünde bulundurulmadan ele alınması, tek bir parçayı görünürde bağımsız bir bütüne dönüştürmek gibi olmayacak bir işe, bir başka örnektir.

---

4. C.S. Peirce, «The simplest mathematics», Collected papers of Charles Sanders Peirce, cilt IV, Cambridge, Mass., 1934.

5. G. Frege, Philosophical Wrintings, Oxford, 1952.

Buna ilişkin olarak ortaya çıkan sorun, her bildirinin onu aynı zamanda çevreleyen duruma bağımlılığı sorunudur. Burada konuşma olayı «uzamsal genişlemeli» bir bütün içine alınmıştır. Nesnel bir bakış açısıyla dile yaklaşılmak istendiğinde bildirinin uzamsal-zamansal çerçevesi belirleyici bir sorun olmaktadır. Gerçekten de dil, kendi başına, kapalı bir bütün olarak yorumlanamaz. Dil, aynı anda hem bir bütün, hem de bir parça olarak incelenmelidir.

E. Nagel'in söylediği gibi, 'bütün' sözcüğü «bir nesnenin ya da bir olayın bir niteliğini, 'parça' ise bu nitelikle belirli özgül ilişkileri bulunan benzer bir niteliği ortaya koyarsa» yukarıda sözünü ettiğimiz örneğe yeniden dönüp şöyle diyebiliriz: **Gösterge** bir bütündür; **gösterenle gösterilen** bu bütüne zorunlu bağlı parçalardır. Dilbilimsel çözümlemenin belirli dönemlerinde, bu parçaların yapay bir biçimde birbirlerinden ayrı tutulmaları deneysel bir ilgi uyandırmış olsa bile buradaki çözümlemenin ereği, parçaları gösterge bütünü içindeki bağıntıları yönünden ele almaktır.

«Bütünü herhangi bir sınıf, küme ya da nesnelerin toplamı» olarak benimsersek «parçayı da kalkış noktamızı oluşturan kümenin kendine özgü bir alt sınıfı ya da bu kümenin herhangi bir nesnesi olarak» (E. Nagel) niteleyebiliriz. Dil düzgüsünün yapısı, aşamalı bir yapılaşma gösteren parça-bütün ilişkilerinin belki de en çarpıcı ve en karmaşık örneğidir. Bir bütün olarak tümce örneğinden yola çıkıp, bir yandan tümcelerin çeşitli sözdizimsel yapılarına, öte yandan da tümcenin dilbilimsel kurucularına ulaşabilmekteyiz. Sözcük düzeyine vardığımızda, parçaların işlevini ya sözcük türleri ya da sözcüğün biçimbilimsel kurucuları üstlenmektedir. Böylece adım adım son basamağa, anlam taşıyan en küçük birimlerin ayırıcı özelliklerinin bölümlenmesine geliriz. Üst birimlerin bileşenlere ayrılmasında, çeşitli basamakların herhangi birinde bilgi yönünden anlam taşımayan parçalarla karşılaşılmaması dil yapısının önemli bir özelliğidir.

Bir bütün olarak somut bir nesneyle bu nesnenin parçaları olarak özellikleri arasındaki ilişki (E. Nagel) dilin belirleyici bir yanıdır. Çünkü bir yandan biçimbirimlerin ya da karmaşık dilbilgisel birimlerin sınıflandırılması bunların soyut anlamsal özelliklerine dayanmakta, öte yandan en son sesbilimsel kurucudan her biri, yani her ayırıcı

özellik, bir başkasıyla ilişki içinde bulunan karşıtsal bir özelliği ortaya koymaktadır.

E. Nagel, 'bütün' sözcüğünün, nesnelerin ya da olayların belirli özgül türleri arasındaki ilişkilerinin taslağını gösterdiğini öne sürer. Yazara göre, «bu taslak değişik durumlarda, çeşitli değişikliklerle çeşitli somut görünümler alabilir». Dilde de, birbirleriyle ilişkide olan çok yönlü bağlamsal ve biçimsel değişkelerle değişmezler (değişmez biçimler) bulunduğundan, E. Nagel'in yukardaki savı dile geniş ölçüde uygulanabilir. Bu tür bir parça-bütün ilişkisini dilbilimciler uzun bir süre küçümsemişlerse de, söz konusu ilişki hem sesbilim hem de dilbilgisi alanlarında özellikle bağlamsal değişkeler yönünden, giderek dilbilimcilerin ilgisini çekmeğe başlamıştır. Dilbilimin henüz gelişmemiş yönlerinden biri olan sözlüksel alandaysa, değişmezlerle (değişmez biçimler) değişkelerin incelenmesi Ortaçağ'daki **modi significandi** (anlamlama biçimleri) öğretisi düzeyine bile erişememiştir.

Özellikle sesbilim alanındaki biçem değişkeleri, bundan kısa bir süre öncesine kadar dil düzgüsünün tek (monolitik) bir birimden oluştuğu yolundaki ayırıcı görüşü benimseyen dilbilimcileri giderek rahatsız etmeğe başlamıştır. Birbirinin yerine geçebilen işlevsel alt düzgülerin çok sayıda olması, dikkatli ve tutarlı bir yapı çözümlemesini zorunlu kılmaktadır. Böyle bir çözümleme, sesbirimsel ve dilbilgisel değişikliklerin eşsüremli olarak araştırılmasına olanak sağlar. Söz konusu değişikliklerde, eski ile yeni biçim zorunlu olarak iki akraba özel düzgü içinde bulunmaktadır. Böylece tarihsel dilbilim ile betimleyici dilbilim arasında bir köprü oluşur. Öte yandan, alt düzgü dizgesinin incelenmesi, ağızlar ve hatta diller arasındaki özel düzgü değişiminin çeşitli biçimlerini kapsamakta, böylece bireysel ya da yöresel lehçelerin betimlenmesiyle dilbilimsel coğrafyanın geniş ufukları arasında sıkı bir bağ kurulmaktadır.

Eğer 'bütün', «ilişkilerin bir taslağı» ise, parça, E. Nagel'in belirttiği gibi, «bu taslağın herhangi bir biçimde somutlaştırılması sırasında birbirine bağlı nesnelerin her biri olabilir». Böylece, E. Nagel, göstergenin somut biçimi ile taslağı arasındaki temel ayrıma değinmektedir. Dilbilimciler, parça-bütün ilişkisi diyebileceğimiz bu ayrımın bilincine varmışlarsa da söz konusu ilişkiden belirgin (açık), geniş kapsamlı sonuçlar çıkaramamışlardır.

Sonunda tiplendirme incelemelerinin gelişmesiyle dilbilim, E. Nagel'in üzerinde durduğu «parçaları arasında dinamik bir bağımlılık bulunan» dizgeler sorununu yanıtlayabilecek düzeye erişecektir. Bu sınıflandırmanın temelini oluşturan evrenselleşmiş ya da evrenselleşmek üzere olan içerme yasaları, sesbirimsel ve dilbilgisel açılardan sıkı bir tabakalaşma göstermektedir. Bu tabakalaşma, çocuklarda yavaş yavaş gelişen dil edinimi gibi dil yitimini de belirlemektedir.

Çok yönlü parça-bütün ilişkisinin düzenli bir biçimde incelenmesi, bilimimizin bakış alanını büyük ölçüde genişletecek, dilsel bildirilerin, hem düzgü, hem de bağlam açısından düzenli olarak çözümlenmesine olanak sağlayacak, en büyük dilsel birimlerden başlayarak en küçük birime varıncaya dek dilin çeşitli düzeyleri arasındaki karmaşık etkileşmeyi aydınlatacak, çok yönlü dilsel işlevlerin sürekli etkileşimine de ışık tutacak, betimlemeli dilbilime zamansal, uzamsal etmenler katacak, ayrıca genel evrensel yasalar arayarak H. Delacroix'nın çok önceleri söylediği şu çok akıllıca tümcenin bilimsel doğruluğunu kanıtlayacaktır: «Dil, insana özgü dil yeteneği gibi geniş bir konu üzerine tarihsel bir çeşitlemedir».[6]

Gerçekten de, içinde bütünler ile parçalar arasında zengin bir gerilimler sıralaması barındıran dil örgüsünün başlıca yapı ilkeleri, **bütün için parça,** öte yandan **parça için bütün, tür için cins ve birey için türdür.**

(Almancadan çeviren: Şeyda Öztil)

6. H. Delacroix, **Le langage et la pensée**, Paris, 1924.

1. Giriş gözlemleri.

F. de Saussure'ün dil konusunda verdiği derslerin bir araya getirilip yayımlanması (bkz. yukarda **F. de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve A. Meillet** bölümü) ve Prag Dilbilim Çevresinin (bkz. yukarda **Prag Dilbilim Çevresi** bölümü) dil sorunlarını yeni bir yöntemle değerlendirmesi sonucu, çağdaş dilbilim sağlam temeller üstüne oturtulmuştu. Bunun etkisiyle de, çeşitli insan bilimleri dilbilimsel yaklaşımlara ilgi duymaya başlamış, dilbilim alanında uzmanlaşmış kişiler de kuramsal tartışmalara yönelmişlerdi. Gerçekten de, dilbilimsel ilke ve kavramları saptamaya yönelik etkinliklerin giderek yaygınlaştığı bir döneme geçilmişti artık. Bu etkinliklerin başında da, dilbilim tarihinde Kopenhag Dilbilim Çevresi diye adlandırılan topluluğun, yepyeni bir kuram oluşturma çabaları geliyordu.

2. Kopenhag Dilbilim Çevresinin kuruluşu.

Danimarka'daki genel dilbilgisi çalışmalarından (özellikle R. Rask [1787-1832], W. Thomsen [1842-1927] ve O. Jespersen'in [1860-1943] araştırmaları) (bkz. ilerde **O. Jespersen** bölümü) esinlenen V. Brøndal [1887-1942], L. Hjelmslev [1899-1965] ve H. J. Uldall 1931 yılında, özgün bir dil kuramı geliştirmek amacıyla Kopenhag Dilbilim Çevresini kurdular. 1936 yılında, Kopenhag'da düzenlenen Uluslararası Dilbilimciler Kurultayında L. Hjelmslev ve H. J. Uldall, tasarladıkları dil kuramının ana çizgilerinden söz eden bir kitapçık dağıttılar: **An Outline of Glossematics** (Ana Çizgileriyle Glosematik).[1] Öte yandan, V.

1. Bu kitapçık, Prag Dilbilim Çevresinin 1929'da açıkladığı sesbilimsel savlarla aynı etkiyi yapmıştır.

Bröndal, o dönem için yapısalcılığın bildirgesi sayılan «Linguistique structurale» (Yapısal Dilbilim) başlıklı incelemesini yayımladı (1939'da yayımlanan bu yazı sonradan, **Essais de linguistique générale** [Genel Dilbilim Denemeleri, 1943] adlı yapıtta yer aldı). L. Hjelmslev de, genel dil kuramının temel yapıtı olan **Omkring sprogteoriens grundlaeggelse** (Dil Kuramının Kuruluşu Çevresinde) adlı Danca incelemesini bastırdı (1943). 1957 yılında da, H. J. Uldall, daha önce L. Hjelmslev ile birlikte yazdığı kitapçığı kısaltarak kendi adıyla yayımladı: **Outline of Glossematics.**

Kopenhag Dilbilim Çevresi'nin temel yapıtları arasında ilk sayabileceklerimizden bunlar. Söz konusu yapıtlarda yer alan yazıların birçoğu, L. Hjelmslev ile V. Bröndal'in birlikte kurdukları **Acta Linguistica** (1939) dergisinde ve **Kopenhag Dilbilim Çevresi Çalışmaları** adlı yayın dizisinde çıkmıştır. Çevrenin etkinliklerini yansıtan bir başka dergi de **Kopenhag Dilbilim Çevresi Belleteni**'dir.

3. Kuramsal görüşler.

F. de Saussure'ü bir öncü olarak gören Kopenhag Dilbilim Çevresi, dil incelemelerini yapısalcı ilkeler çerçevesinde ele almaya yönelirken, bu ilkeleri Prag Dilbilim Çevresinin yaptığı gibi sesbilimsel temeller üstüne değil, mantıksal temeller üstüne oturtmaya çalışmıştır.

• V. Bröndal'in yaklaşımı.

V. Bröndal, «Yapısal Dilbilim» başlıklı yazısında, XIX. yy. da yapılan karşılaştırmalı dilbilgisi çalışmalarını çeşitli açılardan eleştirdikten sonra, bilimlerin, artık, yeni görüş açılarını benimsediklerini ve yeni kavramlar ortaya attıklarını vurgular. V. Bröndal'e göre, çağımızda, bilimler, inceleyecekleri nesne içindeki ilişkiler ağını ele almaya çalışırlar. Yeni dilbilimsel görüş de, ilişkiler ağını incelemeye yönelirken yeni kavramlara dayanmaktadır. Bu kavramlar arasında özellikle **eşsüremlilik, dil** ve **yapı** kavramı büyük önem taşır. V. Bröndal, söz konusu yazısında, bu kavramların değerini tek tek belirtir. Böylece, Kopenhag Dilbilim Çevresinin temel ilkelerinden biri olan kuramın soyutluğu ve genelliği konusunda önemli açıklamalarda bulunmuş olur. V. Bröndal'in bu inceleme ya-

zısı dışında, özellikle dildeki ulamların sayısını ve dizgesini saptamaya çalıştığı incelemeleri de, kuramsal açıdan önemlidir (V. Bröndal'in bu incelemeleri, yukarda da değindiğimiz gibi **Essais de linguistique générale**'de yer alır).

● **L. Hjelmslev'in yaklaşımı.**

Kopenhag Dilbilim Çevresinin görüşlerini asıl yaygınlaştıran kişi L. Hjelmslev'dir. L. Hjelmslev, F. de Saussure'ün, E. Sapir'in (1884-1939) ve Rus Biçimcilerinin görüşlerinden yararlanarak yazdığı **Principes de grammaire générale** (Genel Dilbilgisi İlkeleri, 1928) adlı yapıtından sonra doktora tezini savundu: **Etudes baltiques** (Baltık Dilleri Üstüne İncelemeler, 1932). 1926-1927 yılları arasında, Paris'te, J. Vendryes (1875-1960) ve A. Meillet'nin (1866-1936) derslerini izleyen L. Hjelmslev, giderek Saussurecü dilbilimin kavramlarına yöneldi. 1931'den sonra, çalışmalarını V. Bröndal ve H. J. Uldall ile birlikte sürdürdü; geliştirdiği dilbilim kuramına da **glosematik**[2] adını verdi: Bu konuda, yukarda sözünü ettiğimiz **An Outline of Glossematics**'i yazdı (H. J. Uldall ile birlikte). Daha sonra, 1943'te, glosematiğin temel yapıtı **Omkring sprogteoriens grundlaeggelse**'yi yayımladı. **Dil Kuramının Temel İlkeleri** başlığıyla karşıladığımız bu ünlü yapıt, Saussurecü görüşlerin düzenlenmiş ve bütünlenmiş biçimidir. L. Hjelmslev, bu çalışmasında kesin bir kuramsal çaba içine girerek, yeni kavramlar ve yöntemler ortaya atar. Amacı, **dil cebiri** diye adlandırdığı bir inceleme yöntemi oluşturmaktır. Bu dil cebiri, yalnızca var olan ya da var olabilecek doğal dilleri değil, ama **anlatım ve içerik** düzlemlerini kapsayan bütün gösterge dizgelerinin yapısını inceler. Bir başka deyişle, dillerin görünüştek çeşitliği altında yatan değişmez, ortak özellikleri araştırır. L. Hjelmslev, dili, dil dışı olguların (fiziksel, fizyolojik, toplumsal, vb.) yığını olarak değil, kendi kendine yeterli bir bütün, kendine özgü bir **yapı** olarak görür. Söz konusu yapıyı inceleyecek olan matematiksel-mantıksal kuram **(dil cebiri)** da tümden gelimli olmak zorundadır. Ku-

2. **Glosematik** sözcüğü Yunancadaki «glosea»dan (dil) gelir. L. Hjelmslev, daha önceki dilbilim çalışmalarıyla bir ilgisi olmadığını vurgulamak için bu terimi seçmiştir. Ayrıca bu kuramı oluşturan kavramların birçoğu, daha önceki dilbilim çalışmalarında yer almamış yeni terimlerdir.

romın doğruluğu deney verilerine göre değil, şu üç koşulu yerine getirmesiyle saptanır: 1. Kuram tutarlı olmalıdır: Daha doğrusu, kendi içinde bir çelişki taşımamalıdır; 2. Kuram tümükapsayıcı olmalıdır: Düzenlenen kuramsal aygıt, **bütünce**[3] içindekl öğeler toplamına uygun olmalıdır; 3. Her iki koşula uyan yöntemler arasından da en yalın olanını seçmelidir.

L. Hjelmslev, bu koşullara uyan dil kuramını **görgül** (deneysel) ve **tümdengelimli** diye adlandırır. Ancak, buradaki **görgül** teriminin apayrı bir anlamı vardır; L. Hjelmslev'in **görgüllük ilkesi** olarak adlandırdığı olgu, hemen yukarda belirttiğimiz gibi «betimlemenin çelişkisiz, tümükapsayıcı ve elden geldiğince yalın olması»ndan başka bir şey değildir. Bu nedenle, L. Hjelmslev'in duraksayarak kullandığı **görgüllük** ve **görgül** terimlerini başka anlamda yorumlamamak gerekir. Bugün artık, yanlış anlaşılmaları önlemek amacıyla, söz konusu kuramı **görgül** ve **tümdengelimli** olarak değil de, **varsayımsal-tümdengelimli** diye adlandırabiliriz.[4] Gerçekten de L. Hjelmslev'in kuramı, **görgül** verilerden (deney verileri) bağımsız olarak ve belli öncüllere dayanılarak oluşturulmuştur. Ama, bazı öncüller, kuramın uygulanabilmesi (deney verilerine uygulanabilmesi) için gereken koşulları da yerine getirirler. Bir başka deyişle bu öncüller, elden geldiğince genel olmaları nedeniyle, deney verilerine uygulanma olasılıkları da çok fazladır. Tümdengelimli kuram da böylece amacına uygun duruma getirilmiş olur.

Doğrudan doğruya bilgikuramsal temellere başvurularak oluşturulan **glosematik,** inceleme konusu olarak metinleri ele alır; çeşitlilik gösteren bu metinleri bölümlere ayırarak ve **değiştirim** denilen yönteme başvurarak, temelde yatan dizgeyl ortaya çıkarmaya çalışır.

L. Hjelmslev, F. de Saussure'ün bütün kavramlarını değişikliğe uğrattığı gibi, **gösteren/gösterilen** ikilisini ve **biçim/töz** karşıtlığını da kendi açısından yeniden düzenler. Bu düzenlemeye göre, ses düzlemine **anlatım,** anlam

---

3. **Bütünce: Bir dilbilimcinin ya da göstergebilimcinin herhangi bir gösterge dizgesini incelemek için topladığı tutarlı örnekler bütünü.**
4. **Bkz. A.J. Greimas ve J. Courtés, Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage, Paris. Hachette, 1979, s. 176.**

düzlemine de **içerik** adını vermekte; ayrıca, her iki düzlemde de, birimlerin **biçimi ile tözünü** birbirinden ayırt etmektedir. Böylece, iki düzlem ve dört bölüm saptanmış olur: **Anlatımın tözü** ve **anlatımın biçimi; içeriğin tözü** ve **içeriğin biçimi** (çağdaş dilbilimin ve göstergebilimin doğrultusunu değiştiren çok önemli bir saptamadır bu). L. Hjelmslev, bir dilbilim kuramının tözleri değil, biçimleri araştırması gerektiğine inanır. Söz konusu biçimi de, gerek anlatım gerekse içerik düzlemlerinde türdeş öğeler arasındaki ilişkiler ağı içinde arar. Çünkü, dilsel birimler tözlerine göre değil, ilişkiler ağı içindeki yerlerine göre tanımlanır.

Demek ki, glosematik, içkin bir kuramdır ve dil içi, değişmez öğeleri araştırır.

L. Hjelmslev'in, yine 1943'te yazdığı ama ancak 1963'te yayımlanabilen **Sproget** (Dil) adlı yapıtı da **Dil Kuramının Temel İlkeleri**'nde yer almayan **artsüremli** görüşü ele alır. L. Hjelmslev, bu yapıtta, tarihsel dilbilgisinin bir yorumunu yapar ve yapısal yöntemin ışığı altında dilleri sınıflandırmaya çalışır. Öte yandan, 1947-1957 yılları arasında, çeşitli dergilerde yayımladığı dilbilim denemeleri ilkin 1959'da bir araya getirilmişti. Glosematiği kimi açılardan derinleştiren bu yazılar 1971'de (bazıları İngilizceden Fransızcaya aktarılmış olarak) yeniden yayımlandı: **Essais linguistique** (Dilbilim Denemeleri). Bu denemeler arasında özellikle «Linguistique structurale» (Yapısal Dilbilim), «L'Analyse structurale du langage» (Dilin Yapısal Çözümlemesi), «La stratification du langage» (Dilin Katmanlaşması), ve «Langue et parole» (Dil ve Söz), Saussure kuramının yeni bir düzenlemesi olarak gösterilebilir. L. Hjelmslev, ayrıca, H. J. Uldall ile birlikte sesbilgisi ve sesbilim konularını ele alan çalışmalar yapmış ve bunları **On the Principles of Phonematics** (Sesbirimbilim İlkeleri Üstüne) adıyla yayımlamıştır. Bu kitapta sözü edilen yeni bilim dalı **(sesbirimbilim)**, sesbirimleri **kesitleme, belirleme ve sınıflandırma** açısından inceler.

Burada, Kopenhag Dilbilim Çevresinin, özellikle de L. Hjelmslev'in görüşlerini yakından izlemiş olan K. Togeby'nin de adını vermemiz gerekir. K. Togeby, glosematik kuramının en yetkin çözümlemelerinden biri sayılan **Structure immanente de la langue française** (Fransız Dilinin İçkin Yapısı, 1965) adlı yapıtıyla tanınır.

4. Sonuç Gözlemleri.

Kopenhag Dilbilim Çevresinin kuramsal görüşleri, yalnızca doğal dilleri kapsamaz. Bu görüşler, içinde doğal dillerin de yer aldığı her çeşit gösterge dizgesini çözümleyebilecek nitelikte genel bir dil kuramı oluşturur. Bu nedenle, L. Hjelmslev'in kuramı, ilk tutarlı ve bütünlenmiş **göstergebilim kuramı** olarak da nitelendirilebilir[5]. L. Hjelmslev'in ortaya attığı son derece tutarlı kavram ve ilkeler bütünü, bir **üstdil** oluşturmaktadır. Bu üstdil, bütün insanbilimlerinin yararlanabileceği bir bilgikuramı değerindedir. Gerçekten de, Hjelmslevci kuramda, araştırmacının dikkati betimleme yapmaktan çok bilimsel bir söylem yaratmaya yöneltilmiştir.

Bu açıdan, göstergebilimsel araştırmaların yetkinleşmesinde büyük katkısı olmuştur L. Hjelmslev'in. Nitekim, R. Barthes (bkz. ilerde **R. Barthes** bölümü) ilk çalışmalarında sürekli olarak L. Hjelmslev'in görüşlerine başvurmuş ve bu yolla göstergebilimin ilkelerini saptamaya çalışmıştır[6]. A. J. Greimas da (bkz. ilerde **A. J. Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu** bölümü) L. Hjelmslev'in ilkelerini daha da geliştirerek mantıksal-matematiksel kökenli ve varsayımsal-tümdengelimli bir göstergebilim kuramı oluşturmuştur.

---

5. L. Hjelmslev, **Dil Kuramının Temel İlkeleri** adlı yapıtının özellikle 22. bölümünde gösterge dizgelerini ve göstergebilimi ele almaktadır.
6. Bkz. R. Barthes, «Eléments de sémiologie», **Communications 4, 1964** (Türkçe çevirisi: **Göstergebilim İlkeleri**, çeviren: B. Vardar - M. Rifat, Ankara, Kültür Bakanlığı yay., 1979).

LOUIS HJELMSLEV

DİL KURAMININ TEMEL İLKELERİ

Kopenhag Dilbilim Çevresinin kurucusu ve glosematik kuramının öncüsü L. Hjelmslev, genel dil kuramıyla ilgili görüşlerini, Danca olarak yayımladığı Omkring sprogteoriens grundlaeggelse (Dil Kuramının Kuruluşu Çevresinde) adlı yapıtında açıklamıştır. 1943'te yayımlanan bu yapıt, sonradan çeşitli dillere çevrilmiştir: İngilizce: Prolegomena to a Theory of Language; Fransızca: Prolégomènes à une théorie du langage; İtalyanca: I Fondamenti della teoria del linguaggio; Almanca: Prolegomena zu einer Sprachtheorie. Başlığını, Dil Kuramının Temel İlkeleri olarak karşıladığımız bu yapıttaki kimi bölümlerin yer yer kısaltılmış çevirisini sunuyoruz.

1. Dilbilimsel İnceleme ve Dil Kuramı.

Dil —insan konuşması— tükenmez bir değer kaynağıdır. İnsandan ayrılamaz dil, her etkinliğinde eşlik eder ona. İnsanın, düşüncelerine, duygularına, dileklerine, çabalarına ve eylemlerine biçim vermekte yararlandığı gereçtir; bu gereçle etkiler, onunla etkilenir İnsanoğlu. Toplumun en derinlindeki temeldir dil. En son ve vazgeçilmez desteğidir kişinin, anlığının varoluş sorunuyla çarpıştığı; çatışmanın şairin monologunda ve düşünürün de düşünme biçiminde son bulduğu yalnızlık saatlerindeki sığınağıdır. Daha bilincimiz uyanmadan önce çevremizde yankılanırdı dil, düşüncemizin ilk körpe filizlerine tutunmaya, tüm yaşantımızda en yalın gündelik uğraşlardan, en özel, en yüce anlarımıza dek ayrılmaz dostumuz olmaya hazırdı; gündelik yaşantımızda gereksindiğimiz güçü ve sıcaklığı bize veren belleğimizi de yine dile borçluyuz.

Hem, dil bize eşlik eden, sıradan bir dost da değildir, anlığımızın derinliklerine sinmiştir, bireyin ve topluluğun kalıtım yoluyla edindikleri anılar gömüsü, kimi zaman anımsatan, kimi zaman uyaran bilincimizdir. Konuşma yetisi, iyide olsun, kötüde olsun, kişiliğin, ailenin ve ulusun ayırıcı özelliği, insan türünün soyluluk kanıtıdır. Dil yetisi kişiliğe, aileye, ulusa, insanlığa, yaşamın kendisine öylesine sıkı sıkıya bağlı olarak gelişmiştir ki, bazen şu soru takılır aklımıza: Acaba dil bunların basit bir yansıması mıdır, yoksa özü müdür?

İşte bu nedenlerle şair ve bilim adamı olarak insan, dili hayranlık ve şaşkınlıkla izlemiş, betimlemeye çalışmıştır. Bilim, dili kesin fiziksel ve fizyolojik tanımları verilebilecek anlamlı ses ve devinim dizileri olarak görmüştür, bilinç olgularıyla ilgili göstergelerdir bunlar. Ruhbilimsel ve mantıksal yorumlarıyla bilim, dilde insan ruhunun dalgalanmalarını ve insan düşüncesinin sürekliliğini aramıştır: Birincileri dilin keyfince evriminde ve değişimlerinde, ikincisini göstergelerinde. Bu göstergelerde de, kavramların ve yargıların somut simgeleri olarak iki tür saptanmıştır: Sözcükler ve tümceler.

Bir göstergeler dizgesi, bir değişmez kendilik olarak ele alınan dil, ulusal özelliklerin saptanmasına yaramış, değişken, akıcı bir olgu olarak ele alındığında gerek kişisel deyişi, gerekse eski kuşakların uzak tarihçelerini anlamaya ileten kapıyı açmıştır. Dil giderek değişik yönlerde değişik bakış açılarına ulaştırabilen bir ayrıcalıklı nesne olarak görülmüştür.

Bu açıdan ele alınırsa, dil, bilimsel bir araştırmaya konu olduğunda bile kendi başına bir amaç değil, bir araç durumuna geçer: Başlıca nesneleri dilin dışında bulunan birtakım bilgileri edinebilmek için gerekli bir araç. Bu nesnelere ulaşabilmenin tek yolu dil olsa bile, bu bilgileri edinmek için dilinkilerden ayrı bazı temel ilkelere dayanmak gerekir.

(...) Fiziksel, fizyolojik, ruhsal, mantıksal olgular kendi başlarına dili oluşturmazlar, dilin birbirlerinden kopuk dış görünümleridir ancak, inceleme konusu edilmelerinin nedeni, dille ilgili oluşlarından çok, dil aracılığıyla bazı alanlar açmalarıdır. Bu tür betimlemelere dayanarak, dilden toplumsal koşulların anlaşılmasında ya da halklar ve uluslar arasındaki tarih öncesi ilişkilerin açıklanmasında bir anahtar olarak yararlanıldığında da aynı tutumla yüzyüze geliriz.

Bunu söylemekteki amacımız bütün bu görüş açılarının ve çabaların değerini küçültmek değil, bir tehlikeyi ortaya koymak: Tanımayı dilediğimiz nesneye varmanın acelesi içinde, bilgi aracını, yani dili gözden kaçırmaktayız. Gerçektir bu tehlike; çünkü dil, doğası gereği, gözlemden kaçar, amaç değil, araç olmaya yatkındır, ancak bilinçli bir işlem sonuou dikkatimizi bilgi aracının üstünde toplayabiliriz. Dilden bilinçsiz olarak yararlandığımız gündelik yaşamda olduğu gibi, bilimsel araştırma için de geçerlidir bu. Aslında dili ve metinleri, yazınsal ve tarihsel olguları anlamak için bir araç olarak inceleyen filoloji yanında, onları kendi başlarına birer amaç olarak inceleyen bir dilbilime de yer bulunduğu nice zaman önce anlaşılmıştır. Ama, tasarının hazırlanmasından gerçekleştirilmesine kadar epeyi zaman geçmiştir. Dil, bir kez daha onu inceleyen bilim adamlarının dikkatinden kaçmıştır. Geleneksel dilbilimin (dillerin tarihi ve kökenleri açısından karşılaştırılmaları) amacı ve sonucu, dilin doğasının tanınması değil, halklar arasındaki ilişkilerin, tarih boyunca ve tarih öncesindeki toplumsal koşulların tanınması olmuştur: Yani dili bir araç gibi kullanarak elde edilen bir bilgi. Ama bu da düpedüz filolojidir. Gerçi bu tür karşılaştırmalı dilbilim yöntemleri uygulanırken çoğu kez dilin kendisi inceleniyormuş gibi gelir, ama aldatıcıdır bu. (...)

Yalnızca yardımcılık düzeyinde ya da ikinci düzlemde kalmayacak gerçek bir dilbilimi kurmak için, başka bir şey yapmak gerekir. Dilbilim, dili birtakım dil-dışı (örneğin fiziksel, fizyolojik, ruhbilimsel, mantıksal, toplumbilimsel nitelikli) olgular topluluğu olarak değil, kendi kendine yeterli bir bütün, **kendine özgü** bir yapı olarak ele almaya çalışmalıdır. (...)

Uzun süremde bu dilbilimin anlamı çeşitli aşkın görüş açılarına, değişik filolojilere ve günümüze dek dilbilim diye benimsenen araştırma biçimine olan yansımalarıyla değerlendirilecektir. Bu arada, bu yeni dilbilimle, dillerin karşılaştırılmaları için bağdaşık bir temel sağlanabilecektir; belli kavramların dışına çıkamayan filolojinin takıldığı engel ortadan kaldırılarak, sonunda gerçek bir uçul genetik dilbilim kurulacaktır. İster dilin yapısı gerçeğin yapısıyla özdeş tutulsun, ister onun az çok çarpılmış bir yansıması sayılsın, bu dilbilimin önemi, genel bilgi-kuramına olan katkılarıyla yadsınamaz biçimde açığa çıkacaktır.

Böyle bir dilbilimin hazırlık çalışması olarak onun temel ilkelerini bulup belirleyecek, yöntemlerini saptayacak, izleyeceği yolları gösterecek bir dil kuramının ortaya konulması gereklidir.

Bu yapıt, bu tür bir kuramın temel ilkelerini sunmaktadır. (...)

(Fransızcasıyla karşılaştırarak İtalyancadan çeviren: Gül IŞIK)

2. Dil Kuramı ve Hümanist Görüş.

Dilin özgül yapısını yalnızca bir biçimsel ilkeler dizgesinden yararlanarak belirlemeyi amaçlayan bir dil kuramı, konuşmadaki dalgalanmaları ve değişimleri sürekli olarak gözönüne almakla birlikte, bu değişimlere bir kesin değer tanımaktan kaçınmak zorundadır; bir dil-dışı gerçeğe bağlı kalmayan bir **değişmezlik** aramalıdır. (...)

Bu değişmezlik bulunup betimlendiğinde dil-dışı «gerçeğe» (hangi «gerçek» olursa olsun: Fiziksel, fizyolojik, ruhbilimsel, mantıksal, varlıkbilimsel) yansıtılabilecektir, öyle ki, bu «gerçek» ele alındığında bile odak noktasında yine asıl nesnemiz olan dil kalacaktır, ama gelişigüzel bir olgular yığını değil, egemen ilkesi dil yapısı olan düzenli bir bütün olarak dil.

Bugüne değin değişik görünümler altında dilbilime egemen olan belli bir hümanist geleneğin böyle düzenleyici ve bütünleyici nitelikteki değişmezliklerin araştırılmasını engelleyeceği kesindir. Bu hümanist gelenek daha ileri gittiğinde, bu tür bir değişmezliğin varlığını da, onu araştırmanın yasallığını da önsel olarak yadsır. Bu açıdan bakılınca, insana ilişkin olgular, doğal olgulara karşıttırlar, yani kendilerine özgüdürler, bundan ötürü de doğal olgular gibi kesin ve genelleyici bir uygulamaya konu olamazlar. Dolayısıyla insan bilimlerinde değişik bir yöntem, yani bilimden çok şiire yaklaşan bir betimleme gereklidir, olguların bir dizge çerçevesinde değil, tek başlarına ele alındıkları dağınık bir sunuş olmaktan öteye geçmeyen bir yöntem aranmalıdır kesinlikle. Bu sav, **tarih** alanında bir öğreti düzeyine ulaşmıştır; gerçekten de klasik biçimiyle tarihin temelini oluşturduğu söylenebilir. Yine en hümanist olarak nitelenebilecek bilim dalları, örneğin yazın ve sanat incelemeleri de dizgeleştirici olmaktan çok artsüremli-betimleyici bilim dalları olmuşlardır. Bazı alanlarda bir dizge-

leştirme eğilimi görülür gerçi, ama tarih ve onun yanısıra bütünüyle insan bilimleri bu tür dizgeleştirmelerin olanağını ve yasallığını kabullenmekten henüz hayli uzak gözüküyorlar.

Önsel olarak her **sürece** (bağıntısal aşamalanma) karşılık veren bir **dizge** bulunduğu ve sürecin bu dizge çerçevesinde, sınırlı sayıda ilkeden yararlanarak çözümlenebileceği ve betimleneceği savı genellikle geçerli gözüküyor. Her türlü sürecin, çeşitli birleşimlerde yinelenen sınırlı sayıda öğeye ayrılarak çözümlenebileceğini varsaymak gerekir. Sonra, bu çözümden yararlanarak, bu öğelerin birleşim olanaklarına göre değişik sınıflarda toplanabilmesi gerekir. (...)

İnsan bilimlerinin bu varsayımı bir çalışma taslağı olarak denemedikleri sürece en önemli görevlerini, yani hümanist araştırmalara bilimsel kimlik kazandırma görevini bir yana bırakmış olacakları kesindir. İnsana ilişkin olgular betimlenirken, şiirsel incelemeyi tek inceleme biçimi olarak benimsemekle, şiirsel inceleme ile bilimsel incelemeyi eşgüdümlü iki betimleme türü olarak benimsemek arasında bir seçim yapılması gerektiği anlaşılmalıdır; ve bu seçim, her sürecin altında bir dizgenin varolduğu savının doğrulanmasına dayanmaktadır.

Önsel olarak dil bu savın olumlu bir sonuç almak umuduyla sınanabileceği bir alan gibi gözüküyor. Dil olgularının salt betimlemesinin yeterince ilgi uyandıramayacağı açıktır, dolayısıyla buna her zaman bir dizgeleştirici görüş açısı ekleme gereği duyulmuştur: Metinsel sürecin gerisinde bir sesçil dizge, bir anlamsal dizge, bir dilbilgisel dizge aranmıştır. Ama bugüne dek aşkın bir erek izleyen ve dizge kavramına karşıt bir hümanist etki altında çalışan filologlarca gerçekleştirilen dilbilim, çözümlemeyi sonuna dek vardıramamış, kendi temel ilkelerini açıklığa kavuşturamamış, tutarlı bir çözümleme kuramı ortaya koyamamış, bundan ötürü de belirginlikten yoksun ve öznel kalmış, metafizik ve estetik peşinde koşmuştur, birçok durumda da bölük pörçük açıklamalar vermekten öteye geçememiştir.

Dil kuramının amacı özellikle elverişli gözüken bir konuyu incelerken, her sürecin temelinde bir dizge, her dalgalanmanın temelinde bir değişmezlik bulunduğu varsayımını doğrulamayı denemektir. (...)

(Fransızcasıyla karşılaştırarak İtalyancadan çeviren: Gül IŞIK)

3. Dil Kuramı ve Görgüllük.

Bir kuram olabildiğince yalın olmak için, nesnesinin kesinlikle gerektirdiğinin dışında hiçbir şeyi varsaymamalıdır. Ayrıca, kuram, amacına bağlı kalmak için, uygulamalarında, gerçek olan ya da öyle kabul edilen «deney verileri»ne uygun sonuçlara götürmelidir.

Bu, her kuramın karşılaştığı yöntemsel bir zorunluktur ve bunun anlamını araştırmak da bilgikuramına düşmektedir. Burada, bu sorunu ele aldığımızı öne sürmüyoruz. Yukarda, sözde görgüllük (deneycilik) konusunda özetlediğimiz zorunlukları, öbür bütün ilkelerin üstünde yer alan ve dil kuramının, şimdiden, bütün dil felsefesi çalışmalarından ayrılmasını sağlayan şu ilkeyi benimseyerek yerine getirdiğimizi sanıyoruz:

Betimleme çelişkisiz, tümükapsayıcı ve elden geldiğince yalın olmalıdır. Betimlemede, çelişkisizlik, tümükapsayıcılıktan, tümükapsayıcılık da yalınlıktan önde gelir.

Bu ilkeye, **görgüllük ilkesi** adını vermeyi göze alıyoruz; ama, bu terimi, bilgikuramsal açıdan inceledikten sonra bırakmaya da hazırız. Bu, ilkenin sürdürülmesini hiç de etkilemeyen bir terim sorunudur, yalnızca.

(Fransızcadan çeviren: Ayşe Eziler KIRAN)

4. Dil Kuramı ve Tümevarım.

Tümevarım yöntemi, özelden genele ya da sınırlı bir nesneden daha geniş olana dereceli bir geçiş zorunluğu olarak anlaşılıyorsa, görgüllük ilkemizin savı, bizi hiçbir zaman bu yönteme tutsak etmemektedir. (...) Bir kez daha bilgikuramıyla işbirliği yaparak çözmemiz gereken bir terim sorunu çıkıyor ortaya. Ancak, şimdilik, bizden önceki dilbilim karşısındaki tutumumuzu belirtmek söz konusu. Özel seslerden sesbirime (sesler sınıfı), özel sesbirimlerden sesbirim ulamlarına, çeşitli anlamlardan genel ya da temel anlamlamaya ve sonunda da anlamlama ulamlarına varan aşamalı kavramların oluşturulması bizden önceki dilbilimin özelliğini oluşturmaktadır. Bu durumda, dilbilimde, **tümevarımdan** söz edilmektedir. Bu da, sınıftan bileşene değil, bileşenden sınıfa geçiş olarak tanımlanabilir. Çözümleyecek yerde birleşimleyen, özelleştirecek yerde genelleştiren bir devinimdir bu.

Deney böyle bir yöntemin sakıncalarını açıkça ortaya koymaktadır. Kaçınılmaz olarak da, bizi gerçek yerine,

gerçekmiş gibi kullanılan kavramları dışlamaya götürmektedir. Bu yolla edinilen kavramların genel bir değeri olmadığından ve ancak belli bir dilin bir durumuna uygulanabildiklerinden, bu gerçekçilik (sözcüğün Ortaçağ'daki anlamıyla) karşılaştırmalarda kullanılabilir bir temel sağlamaz.

Geleneksel terimler, bu gerçekçiliğin başarısızlığını göstermektedir; «tamlayan durumu», «bitmiş geçmiş», «isteme kipi», «edilgen», vb. gibi tümevarımlı dilbilgisi sınıflandırmaları bunun çarpıcı örnekleridir. Bu terimlerden hiçbiri, gündelik kullanımlarında, genel bir tanım almazlar. Tamlayan durumu, bitmiş geçmiş, isteme kipi, edilgen, iki ayrı dilde, örneğin Latince ve Yunancada olduğu gibi, bütünüyle ayrı olguları kapsarlar. Geleneksel dilbilimin bütün terimleri aynı durumdadır. Bu alanda, tümevarım, dalgalanmalardan değişmezliğe değil, yalnızca dalgalanmalardan rastlantısala götürür. Son olarak, tümevarım yöntemi, açıkladığımız görgüllük yöntemiyle uyuşmaz: Çelişkisiz ve yalın bir betimleme yapamaz.

Deneyin varsayılan verilerinden hareket edilmek isteniyorsa, tam tersi bir yol izlemek gerekmektedir. Verilerden söz edilebilirse (bunu bilgikuramsal anlamda bir koşul olarak bırakıyoruz), bu veriler, dilbilimci için çözümlenmemiş ve salt bütünlüğü içinde bir **metin**dir. Bu metne temel oluşturan dizgeyi açıklığa kavuşturacak tek olanaklı yol, metni bileşenlerine ayrılabilecek bir sınıf olarak gören çözümlemedir; bu bileşenler de, bileşenlere ayrılabilecek sınıflar olarak görülmekte ve böylelikle çözümleme olasılıklarının tüketilmesine dek gidilmektedir. Bu yol, kısaca, bileşenden sınıfa değil, sınıftan bileşene geçiş olarak tanımlanabilir. Bu, biçimleyen ve genelleştiren değil, çözümleyen ve özelleştiren bir devinim, yani, geleneksel dilbilimin tanıdığı tümevarımlı yolun tersidir. Bu karşıtlığı açıklayan çağdaş dilbilim, bu yolu ve az çok benzerlerini **tümdengelim** terimiyle karşılamaktadır. Bu terimin bilgikuramcılara ters düştüğü deneyle bilinmektedir; ancak, bu terimi, terimsel çelişkinin aşılacağına olan inancımızla yine de kullanıyoruz.

(Fransızcadan çeviren: Ayşe Eziler KIRAN)

5. Dil Kuramı ve Gerçeklik.

Seçtiğimiz terimlerle, dil kuramı yöntemini, kaçınılmaz bir biçimde, görgül ve tümdengelimli olarak belirtebildik

ve de bu alanda, dil kuramı ile «deney verileri» olarak adlandırılan şey arasındaki temel bağıntılar sorununu aydınlattık. Yine de, aynı sorunu, bir başka açıdan aydınlatmak kalıyor geriye: Yani, kuram ile nesnesi (ya da nesneleri) arasında olabilecek tek yanlı etkilerin anlamını araştırmak. Sorun (...) şöyle belirtilebilir: Nesne mi kuramı belirler ve etkiler, yoksa kuram mı nesnesini belirler ve etkiler?

(...) **Kuram** teriminin değişik biçimlerde anlaşılabileceğini çok iyi biliyoruz. Bu terim, öbür anlamları yanında, bir varsayımlar dizgesini de belirtebilir. Günümüzde pek sık kullanılan bu anlam çerçevesi içinde, kuram ile nesnesi arasındaki etki bağıntısının tek yönlü olduğu kesindir: Kuramı belirleyen ve etkileyen nesnedir, tersi değil. Varsayım, nesne ile karşılaştırıldıktan sonra, doğru ya da yanlış olarak belirebilir. Bizim, **kuram** sözcüğünü değişik bir anlamda kullandığımızı hemen belirtmemiz gerekiyor. Burada iki etkenin önemi eşdeğerdedir:

1. Kuramın kendisi, deneye bağlı değildir. Kuramda hiçbir şey, onun deney verilerine bağlı olarak uygulamalar yapıp yapmayacağını göstermez. Kendi içinde hiçbir öngerçeğin varlığını da içermez. Tamamen tümdengelimli bir dizge oluşturur; bu anlamda, kuram, kendi başına, açıkladığı öncüllerden hareket ederek, bunlardan doğan olasılıkların hesaplanmasını sağlar.

2. Açıklanan kimi öncüllerin (kuramın, kimi deney verilerine uygulanabilmesi için) gereken koşulları yerine getirdiklerini, kuramcı, deneyleri ile bilir. Bu öncüller ne denli genelse, o ölçüde, deney verilerine uygulanma olasılıkları vardır.

Bu iki etkeni belirlemek için kuram, birinci durumda **nedensiz,** ikinci durumdaysa **uygundur** (ya da amacına uygun) diyeceğiz. Bir kuramın oluşturulması için bu iki etkenin birleştirilmesi zorunlu görünmektedir. Bununla birlikte, yukarda söylenenlerden, şu sonuca varılmaktadır: Deney verileri, kuramın kendisinin geçerliğini değil, yalnızca uygulanabilirliğini doğrulayabilir ya da çürütebilir.

Kuram, hepsi bir içerme (sözcüğün mantıktaki anlamıyla) biçiminde olması gereken ya da bu ilişkinin koşullu bir biçimine oturtulabilen teoremler ortaya konmasını sağlar. Böyle bir teorem, eğer bir koşul yerine getirildiyse, yalnızca bir önermenin gerekliğinin sapta-

nabileceğini gösterir. Kuramın uygulaması, ele alınan durumda, koşulun yerine getirilip getirilmediğini gösterecektir.

Kuram ve bundan çıkan teoremler de, varsayımların (bunların arasında da kuralların) oluşmasını sağlar; bu varsayımların geçerliliği, kuramınkinin tersine, doğrulanmalarına bağlıdır. (...)

Dil kuramı, öncüllerini nedensiz ve uygun bir yöntemle ortaya koyarak, nesnesini bağımsız olarak tanımlar. Kuram, öncülleri elden geldiğince az ve genel olan bir hesaplamadır; bu öncüller, kurama özgü olduğu ölçüde, belitsel nitelik taşımazlar. Hesaplama olasılıkları önceden kestirmeyi sağlar ama, bunların gerçekleşmeleri konusunda hiç de belirleyici değildir. Bu bakış açısına göre, dil kuramıyla gerçeklik kavramı ilişkiye girdiklerinde, nesne mi kuramı belirler ve etkiler yoksa tersi mi sorusunun iki yanıtı vardır: Nedensiz olma niteliği gereği, kuramın **gerçekçilik ilişkisi yoktur;** uygunluk niteliği gereği de **gerçekçidir.** (...)

(Fransızcadan çeviren: Ayşe Ezilen KIRAN)

6. Dil Kuramının Amacı.

Düşündüğümüz anlamda bir kuramın amacı, öyle bir yöntem geliştirmektir ki, o yöntemle, tasarlanan nitelikteki belirli nesneler ,çelişkisiz ve tümükapsayıcı olarak betimlenebilsin. Böyle bir betimleme, sözkonusu nesneyi anlamamızı ya da tanımamızı sağlar. Öyleyse yanılgı ya da bulanıklık sakıncasına girmeden şunu söyleyebiliriz: Kuramın amacı, belli bir nesneyi tanıma ya da anlama yöntemini belirlemektir. Ama kuram bize, belli bir nesneyi tanımanın yollarını göstermekle kalmaz, ayrıca ele alınan nesneyle aynı niteliği taşıyacağını tasarladığımız ne kadar nesne varsa, onların da tanımlanmasını sağlayacak düzeyde olmalıdır. Bir kuram genel olmalıdır. Ama şu anlamda: Yalnızca belli bir nesne ya da elimizden geçmiş nesneleri değil, tasarladığımız niteliği taşıyan ne kadar nesne varsa, bütün o nesneleri tanımamızı sağlayacak araçları da sunmalıdır bize. Kuramı elimizde bulundurmamızdaki amaç, yalnızca önceden bilinen durumlarla yetinmek değil, ortaya çıkabilecek her durumu ele almaktır.

Dil kuramı metinlerle ilgilenir; amacı da metnin çelişkisiz ve tümükapsayıcı bir betimleme aracılığıyla tanınmasını sağlayacak yöntemi belirtmektir. Bu kuram ayrıca, tasarlanan nitelikteki tüm öteki metinlerin nasıl tanınabileceğini göstermeli; bu tür metinler için kullanabileceğimiz araçları sağlamalıdır.

Dil kuramından, örneğin şöyle bir şey bekleriz: Yalnızca herhangi bir Fransızca metni değil, varolan bütün Fransızca metinleri; yalnızca bunlar da değil, olası ve düşünülebilecek —yarın ortaya çıkabilecek, hatta belirsiz bir geleceğe özgü— bütün metinleri, çelişkisiz ve tümükapsayıcı olarak betimlemesini bekleriz; yeter ki bu metinler, şimdiye değin ele alınmış metinlerle aynı nitelikte olsunlar. Dil kuramı bu beklentimizi, bu isteğimizi karşılarken, ister istemez, var olan Fransızca metinlere dayanır. Bu metinler de boyutça ve sayıca öylesine fazladır ki, aralarından bir seçim yapmakla yetinmek kaçınılmazdır aslında. Kuramsal araçlar yardımıyla, bu yalın metin seçkisi, başka metinlere uygulanacak bir bilgi temeli oluşturmamızı sağlar. Bu bilgiler, elbette ki, dayandıkları **süreçleri** ya da başka deyişle metinleri ilgilendirir. Ama tek ve temel değerleri burada değildir. Tasarlanan aynı nitelikteki bütün metinlerin yapısına yön veren, yeni metinler oluşturmamızı sağlayan **dizge** ya da **dill** de ilgilendirir.

Yine de dil kuramının belirli bir dilde olası bütün metinleri betimlemeyi ve oluşturmayı sağlaması yetmez. Genel olarak dil kuramının içerdiği bilgi temeline dayanarak, hangi dilden olursa olsun, bütün metinler için de işlek olmalıdır. Dil kuramcısı, bu zorunluğu karşılayabilmek için bir kez daha, değişik dillere özgü metinlerden sınırlı sayıda örnek seçer ve bunları kendisine çıkış noktası yapar. Çünkü dillerde var olan bütün metinlere bir bir el atmak, ister istemez insan gücünü aşar; ayrıca yararı da yoktur bunun, çünkü kuram, gerçekleşmemiş metinler için de geçerlidir. Demek ki, bütün öteki kuramcılar gibi dilbilimci de, düşünülebilen bütün olasılıkları, bilinmeyen ve gerçekleşmemiş bütün olasılıkları önceden kestirmeye özen göstermek durumundadır. Bu olasılıkları kuramda öylesine düşünmeli ki, o kuram, hiç karşılaşmadığı, kimileri belki de hiçbir zaman gerçekleşmeyecek metinlere ve dillere de uygulanabilsin. İşte ancak bu yolla, uygulanabilir olmasından kuşku duyulmayacak bir kuram oluşturulabilir.

Demek ki, kuramın kesinlikle uygulanabilir olması sağlanmalı, her uygulama da zorunlu olarak bu kurama dayanmalıdır. Ama kuramın kendisiyle uygulanışlarını ve uygulanış yöntemlerini karıştırmamak son derece önemlidir. (...)

Dil kuramı, uygunluğu gereği, görgül bir çalışmadır; nedensizliği gereği, bir hesaplama işlemi yapar. Ele alınmış kimi olgulara dayanarak —ki bu olgular ister istemez sınırlıdır; ama ne denli çeşitli olurlarsa, o denli de yararlı olurlar—, kuramcı belirgin bir alanda, bütün olasılıkları hesaplamaya girişir. Bu alan üstünde belirli noktalar saptar; adına dil denen bütün nesneler için ortak olan özellikler bulup çıkarır; sonra bu özellikleri genelleştirir, birer tanım olarak ortaya koyar. Bundan sonra artık, —nedensiz, ama uygun bir biçimde— kuramın hangi nesnelere uygulanıp, hangi nesnelere uygulanamayacağına karar vermiştir. Böylece tanımlanmış olan bütün nesneler, düşünülebilecek bütün durumları önceden kestiren genel bir hesaplama işleminden geçirilir. Bu işlem, yani ortaya konan tanımlamadan yola çıkılarak (ve deneylerin hiçbirine başvurulmaksızın) yapılan bu işlem, metni ve metnin üstüne oturduğu dili betimlemeyi ya da tanımlamayı sağlayacak araçları ortaya koyar. Dil kuramı ele alınan metinlere ve dillere başvurularak, ne denetlenebilir, ne doğrulanabilir, ne de çürütülebilir. Onun için tek bir denetim yolu vardır: O da hesaplamanın çelişkisiz ve tümükapsayıcı olmasıdır.

Eğer hesaplama, herhangi bir metnin, herhangi bir dilin, çelişkisiz ve tümükapsayıcı tanımına götürecek birçok yöntemin düzenlenmesine olanak veriyorsa bunlardan, en yalın tanımlamaya götürenini seçmek gerekir. Ayrıca, birçok yöntemin, sonuçları aynı ölçüde yalın olan tanımlar vermesi durumunda, bu sonuçlara en kolay yoldan gidenini seçmek gerekir. Görgüllük ilkesinden kaynaklanan bu ilkeye **yalınlık ilkesi** diyeceğiz.

Herhangi bir çelişkisiz ve tümükapsayıcı bir çözümün doğru, herhangi bir başkasının da doğru olmadığını belirtecek tek ilke budur. Yalınlık ilkesine en çok uyan çözüm doğru kabul edilir.

Öyleyse bir dil kuramı ve uygulamalarının değeri, varılan sonucun, çelişkisizlik ve tümükapsayıcılık ilkesine uyması yanında, en yalın olmasına da bağlıdır.

Bu durumda dil kuramı, yalnız kendi ortaya koyduğu

«görgüllük ilkesi»ne göre ölçülüp değerlendirilmelidir. Bundan şu sonuç çıkıyor: Bu ilkenin belirlediği ülküye yaklaşan birçok dil kuramı düşünülebilir. Aralarından yalnızca birisi kesin kuram olmalıdır. Somut biçimde ortaya konmuş her dil kuramı, işte böyle bir kuram olmaya yöneliktir. Ne var ki bir araştırma yöntemi olan kuram, gerçekleşmiş somut biçimiyle tanımlanmaz. Yeni somut gerçekleşimler hazırlayarak, her seferinde temel ilkesine daha çok yaklaşarak daha ileri gittiğini görmek hem olasıdır, hem de istenen şeydir.

Burada bizi ilgilendirecek olan, kuramın gerçekçi yanıdır; yani uygulanabilirlik koşuluna en iyi biçimde karşılık vermesidir. Bunu sağlamak için, her türlü dilsel yapının kurucu özelliklerini ortaya çıkarmak, tanımlarda, saptanışlarının mantıksal sonuçlarını incelemek gerekir.

(Fransızcadan çeviren: Mehmet YALÇIN)

13. Anlatım ve İçerik.

Öteden beri süregelen anlayışa göre gösterge, önce herhangi bir şeyin göstergesi demektir. Şimdiye değin biz de bu anlayışla yetinmek istedik (...) Ama burada, böyle bir anlayışın dilbilim açısından savunulur bir yanı bulunmadığını tanıtlamak istiyoruz; ayrıca bu noktada çağdaş dilbilim kuramlarıyla da ters düşmeden. (...)

Geleneksel kurama bakılırsa, gösterge kendi dışındaki bir **içeriğin anlatımıdır.** Tersine, çağdaş kuram (özellikle F. de Saussure'ün, sonra da L. Weisgerber'in ortaya koydukları çağdaş kuram), göstergeyi anlatımla içerikten oluşan bir bütün olarak kabul eder.

Bu iki anlayıştan birini seçmeye karar verirken, yalnızca uygunluk ölçütüne dayanmalıyız. Bunu yaparken bir an için göstergelerden söz etmeyeceğiz; çünkü ne olduklarını bilmiyoruz ve tanımlamaya çalışıyoruz onları. Göstergeler yerine, varlığını saptadığımız bir şeyden, yani **göstergesel işlevden** söz edeceğiz ilkin. Bu işlev, iki nicelik arasında, yani **anlatım** ile **içerik** arasında bulunmaktadır. Göstergesel işlevin, **gösterge** dediğimiz niceliğin içinde mi, yoksa dışında mı bir şey olduğuna karar verebilmek için, işte bu temel gözlemden yola çıkmamız gerekiyor.

Anlatım ve **içerik** terimlerini, söz konusu göstergesel işlevi üstlenen **işlev öğelerini** belirtmek amacıyla kullan-

dık. Bu ayrı ayrı adlandırma, salt işlemsel ve biçimseldir; yoksa **anlatım** ve **içerik** terimlerine ne olduklarından başka, ne de olduklarından fazla bir şey katıyor değiliz böyle bir mantıkla. Bir işlevle, işlev öğeleri (sınıfı) arasında hep dayanışma olacaktır: Bir işlev, parçaları olmadan düşünülmez. Bu parçalar da işlevin uzantı uçlarından başka bir şey değildir. Öyleyse, işlev olmadan parçaları da düşünülemez. Tek ve aynı bir niceliğin artarda değişik birçok işlevi yapması ve bu işlevlerle belirlenmiş kabul edilmesi durumunda, burada bir değil, birçok işlev öğesinden söz edilir yine de. Bu işlev öğeleri, hangi işlevden gidilerek düşünülüyorsa, o işleve göre değişik nesneler olurlar. Bir başka açıdan bakılırsa, bu olgu, «aynı» nicelikten söz edebilmeyi engellemez. Örneğin, o niceliğe giren (yani o niceliğin parçalarınca üstlenilen) ve o niceliği belirleyen işlevler göz önüne alındığı zaman. (...) Birçok işlev öğeleri dizisi, tek ve aynı bir işlevi üstleniyorsa, bu durumda, o işlev ile kendisini üstlenen işlev öğeleri bütünü arasında dayanışma var demektir. Bunun doğal sonucu olarak, her işlev öğesi, işlevi belirler.

Göstergesel işlev ile iki işlev öğesi (anlatım ile içerik) arasında da dayanışma vardır. Bu iki işlev öğesi aynı anda yoksa, göstergesel işlev de olamaz. Tersi de doğrudur: Kendilerini bir arada tutan göstergesel işlev olmadıkça, ne anlatım ile anlatımın içeriği, ne de içerik ile içeriğin anlatımı olur.

Göstergesel işlev kendi içinde de bir dayanışmadır; yani anlatım ile içerik dayanışıktırlar: Biri ötekinin varlığını kesinlikle gerekli kılar. Bir anlatım, ancak bir içeriğin anlatımı olduğu için anlatımdır; bir içerik de ancak bir anlatımın içeriği olduğu için içeriktir. Öyleyse, birbirinden yapay olarak ayırtedilmedikçe, anlatım almadan içeriğin, içerik olmadan da anlatımın var olması düşünülemez. İnsan konuşmaksızın düşünüyorsa, bu düşünme ne dilsel bir içerik, ne de göstergesel işlevin bir işlev öğesi olur; düşünmeksizin konuşuyorsa, yani dinleyicinin herhangi bir içerikle bağdaştıramayacağı bir dizi ses üretiyorsa, bu konuşma dilsel bir anlatım değil, bir **abrakadabra** olacaktır; ayrıca ortada göstergesel işlevin, işlev öğeleri de olmayacaktır. İçerik yokluğuyla anlam yokluğunu birbirine karıştırmamak gerekiyor: Herhangi bir açıdan (örneğin kuralcı mantık ya da fizikselcilik

açısından), bir anlatımın içeriği, pekala anlamdan yoksun diye belirtilebilir, ama yine de içerik olma durumunu yitirmez.

Metin çözümlemesinde, göstergesel işlev görmezlikten gelinseydi, göstergeler belirlenemezdi; metnin tümükapsayıcı (ve görgül) olarak tanımını yapmaya olanak bulunmazdı; bunu yapmak için, metni yaratan işlevleri göz önünde tutmak zorunludur. Kısacası, göstergesel işlevi hesaba katmadan, çözümlemenin temeli olarak gerekli gördüğümüz bu nesnel ve kullanabilir ölçütten yoksun kalırız.

Göstergesel işlevin niteliğini belirlemeye çalışırken, F. de Saussure, bu işlevin kendisiyle ilgilenmek yerine, anlatımla içeriği ayrı ayrı ele alıp incelemeye girişmiştir. Bakın nasıl bir sonuca varmış:

«Tek başına düşünce, hiçbir zorunlu sınıra rastlanmayan bir bulutsuyu andırır. Önceden oluşup yerleşmiş kavram yoktur; dilin ortaya çıkmasından önce, hiç bir şey belirgin değildir. (...) Ses tözü ne daha durmuş oturmuştur, ne de daha kesin çizgilerle belirlenmiştir. Sunduğu bütün biçimlere düşüncenin de zorunlu olarak uyacağı bir kalıp değildir. Düşüncenin gereksindiği gösterenleri sağlamak için ayrımlı parçalara bölünen, değişik biçimlere bürünen bir özdektir. Bundan ötürü (...) dili (...) hem bulanık kavramların belirsiz düzleminde (...), hem de seslerin gene aynı oranda belirginlikten yoksun düzleminde (...) birbirine bitişik bir altbölümler dizisi olarak gösterebiliriz (...); dil, biçimlenmemiş iki yığın arasında oluşurken, kendi birimlerini yaratır (...) **Bu birleşim bir töz değil, bir biçim yaratır.**»[1]

Ama doğrusu, ne denli başarıyla dile getirilmiş olursa olsun, bu eğitsel yaklaşım anlamsızdır. F. de Saussure'ün kendisi de düşünmüş olmalı bunu. İster zamansal düzlemde olsun, ister aşamalanma düzleminde, gereksiz her türlü öngerçekten uzak duran bir bilimde, hiçbir şey «içeriğin tözü»nü (düşünce) ya da «anlatımın tözü»nü (ses zinciri) ya da bunların tersini dilden önceye alma yetkisini vermez. F. de Saussure'ün terimlerini olduğu

1. L. Hjelmslev'in, F. de Saussure'den alıntıladığı bu bölümü biz yapıtın Türkçe çevirisinden alıyoruz. L. Hjelmslev'in aktarmadığı bölümler bu çeviriden de çıkarılmıştır (bkz. F. de Saussure, **Genel Dilbilim Dersleri**, çeviren: B. Vardar, Ankara, TDK yay., cilt I, 1976, 104-105) (ç. n.).

gibi kullanırsak (...) tözün yalnız ve ancak biçime bağımlı olduğunu, hiçbir anlamda ona bağımsız bir varlık gibi bakılamayacağını anlamamız gerekir.

Doğrulanabilecek bir yaklaşım, tersine şöyle olmalıdır: Olabildiğince çok sayıda dili karşılaştırarak, hepsinde ortak olan, hepsinde ortak kalan ne varsa, çıkarıp almak. Göstergesel işlevleri ve bu işlevden yola çıkarak belirlenecek bütün işlevleri kapsayan bildiğimiz şu yapı ilkesini —yani, doğallıkla bütün dillerde aynı olan, ancak uygulanışı herbirinde değişik olan ilkeyi— soyutlarsak, göreceğiz ki, bu ortak etken, bir niceliktir. Bu nicelik, yalnız ve yalnız kendisini dilin yapı ilkesine ve dillerin birbirlerinden değişik olmalarını sağlayan bütün etkenlere bağlayan işlevle belirlenir. İşte bu ortak etkenin adına da **anlam diyeceğiz.**

Nitekim, değişik dillerdeki şu söz zincirlerinin

jeg véd det ikke	(Danca)
I do not know	(İngilizce)
je ne sais pas	(Fransızca)
en tiedä	(Fince)
natuvara[2]	(Eskimoca)

bütün ayrımlarına karşın, ortak bir etken taşıdıklarını görebiliriz: Anlamdır, düşüncedir bu ortak etken. Ortak etken olarak ele alınan bu düşünce, geçici olarak, biçimlenmemiş bir yığın, çözümlenmemiş bir nicelik; yalnızca dış işlevleriyle belirlenen, yani andığımız önermelerin her biri tarafından üstlenilen işlevle belirlenen bir şey olarak ortaya çıkar. Anlamın birçok açıdan çözümlenebileceği düşünülebilir. Her ayrı çözümleme de bu anlamı değişik bir nesne olarak gösterebilir. Örneğin herhangi bir mantık ya da herhangi bir ruhbilim açısından yapılabilir bu anlam çözümlemesi. Sonunda görürüz ki, bu dillerin her birinde anlamı kendine özgü bir biçimde çözümlemek gerekir. Bunu da ancak şöyle anlayabiliriz: Anlam, değişik dillere göre başka başka biçimde düzenlenir, eklemlenir, biçim alır (...).

Bu dilsel zincirlerin tümünden çıkarılabilecek biçimlenmemiş anlam, her dilde ayrı bir biçim almaktadır. Bu zincirlerden her biri kendi sınırlarını, «düşüncenin biçimlenmemiş yığını» içinde kendisi oluşturur; değişik bir

2. Bu söz zincirlerinin ortak anlamı şu: Bilmiyorum (ç. n.)

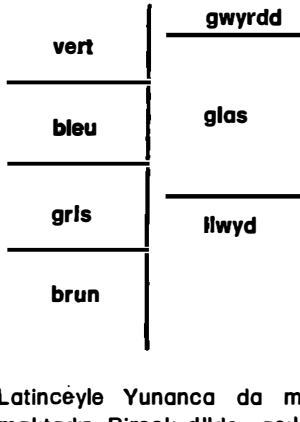
düzenin değişik etkenlerine göre yapar bunu; çekim merkezinin yerini değişik biçimde saptar; bu merkezlere değişik bir belirginlik kazandırır (...). Anlam değişik dillerde değişik olarak biçimlenir ya da yapılaşır. Dilin biçimini belirleyen, yalnızca işlevleridir: Yani göstergesel işlevle, bu işlevden çıkan öteki işlevler. Anlam, her seferinde yeni bir biçimin tözü olur; herhangi bir biçimin tözü olması dışında varlık kazanması olası değildir.

Böylece dilsel **içerikte**, yani bu içeriğin sürecinde, **içeriğin biçimi** dediğimiz özel bir biçim saptarız. İçeriğin biçimi, anlamla nedensiz bir bağıntı içindedir, ondan bağımsızdır; onu, içeriğin tözü durumuna dönüştürür.

Aynı şey, içeriğin **dizgesi** için de doğrudur. Bunu anlamak güç değil. Herhangi bir dilde bir **dizi** ile başka dilde bunun karşılığı olan bir dizi düşünelim. Bu diziler, her iki dilden ayrı, biçimlenmemiş ve çözümlenmemiş herhangi bir süreçlik[3] oluşturan bir anlam bölgesini kaplayabilirler (...).

Ayrımlarını görmezlikten gelerek, değişik dillerdeki renk adlarının gerisinden, böyle, biçimlenmemiş bir süreçlik bulup çıkarabiliriz. Sınırları her dilde nedensizce oluşan bir renkler tayfı olacaktır bu. Bu tayfın biçimlenişi, çağdaş Avrupa dillerinde hemen hemen aynı olurken, başka dillerde değişiktir. Bunu da anlamak güç değil: 'vert' (yeşil), Galcede biraz **gwyrdd**, biraz da **glas**'dır; 'bleu' (mavi) **glas**'a denk düşer; 'gris' (gri) hem **glas**, hem de **llwyd**'dir; 'brun' (kahverengi) **llwyd**'e denk düşer. Demek ki, Fransızca **vert** sözcüğünün kapladığı tayf alanı, Galcede bir çizgiyle bölünmektedir; bölünen kesimlerden biri, Fransızca **bleu**'nün kapsadığı alanın karşısına rastlamaktadır. Fransızcanın **vert** ile **bleu, bleu** ile **gris** ve **gris** ile **brun** arasına koyduğu sınırlar Galcede yoktur. Buna karşılık, Fransızca'da **gris**'nin gösterdiği alan Galcede ikiye bölünmüştür. Öyle ki, bir yarısı Fransızca **bleu**, öteki yarısı da **brun** alanlarının karşısına gelmektedir. Aşağıdaki çizim, sınırların uyumsuzluğunu hemen göstermektedir:

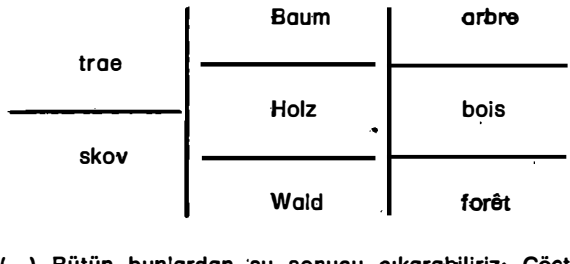
3. **Süreçlik** terimini **continuum** karşılığında kullanmayı uygun gördük. Bu terim, içinde sıralanma olan bir ortamı, bir alanı anlatmaktadır. (ç. n.)

Bu alanda Latinceyle Yunanca da modern Avrupa dillerinden ayrılmaktadır. Birçok dilde «açık»tan «koyu»ya sıralanan renkler **ak, gri, kara** diye üç bölgeye ayrılırken, kimi dillerde bu bölge sayısı değişmektedir. Bu ayrım, ya ortalama **gri** bölgesinin kalkmasından ya da tersine, bu bölgenin daha ayrıntılı altbölümlere ayrılmasından ileri gelmektedir.

Biçimbirimler dizisi de benzer bir durum sunmaktadır. Sayı bölgesinin çözümü, dillere göre değişiktir. Kimi dillerde tekil/çoğul ayrımı yapılırken, kimilerinde ayrıca **ikil** (Eski Yunancada ve Litvancada), kimilerinde **üçül** (Malenezya dillerinin çoğunda, Mindanao ve Celebes arasındaki adalarda konuşulan ve **sangir** denilen bir Batı Endonezya dilinde), kimilerinde **dördül** (Gilbert adalarında konuşulan Mikronezya dilinde) vardır. Yine zaman bölgesi de değişik biçimlerde bölümleniyor. Örneğin şöyle: Bir yandan, yalın geçmiş zamanla şimdiki zamandan başka eylem zamanı kullanmayan diller var (sözgelimi Danca); ancak, bu diller dolaylı anlatımlarla başka zamanları da belirtebiliyorlar. Bu dillerde kullanılan şimdiki zaman, başka dillerdeki gelecek zaman bölgesini de örtmektedir. Öte yandan, şimdiki zamanla gelecek zamanı ayıran diller var; birçok geçmiş zaman türü ayırteden dillerdeki (sözgelimi Latince, Eski Yunanca ve Fransızca) oluşum da iyice değişik.

Aynı anlam bölgesi içindeki uyumsuz bölümlenme her yerde kendini gösteriyor. Örneğin, Danca, Almanca ve Fransızcada «ağaç», «koru», «orman» arasındaki şu yakınlık durumlarını karşılaştırın:

(...) Bütün bunlardan şu sonucu çıkarabiliriz: Göstergesel işlev; işlev öğelerinin birinde, örneğin içerikte, bir biçim yaratır. Anlam açısından nedensiz olan **içeriğin biçimi,** ancak göstergesel işlevle açıklanabilir, çünkü, onunla açık bir dayanışma içindedir. Elbette ki, F. de Saussure, bu alanda töz ile biçimi ayırmakta haklıdır.

Göstergesel işlevin ikinci işlev öğesi için de aynı şey söylenebilir. Örneğin uzamsal, çok boyutlu, şemalaştırılabilecek sessel-fizyolojik bir ortam düşünelim. Ayrıca, bu ortam, çözümlenmemiş, ama çözümlenebilir bir süreçlik durumunda olsun (...). Böyle bir biçimlenmemiş ortamda, bir dizi sesbirim birbirine geçişmiş durumdadır. Nedensiz bir geçişimdir bu. Geçişen birimlerin sayısı dillere göre değişiktir (...).

Durum açıkça hem anlatım, hem de içerik için aynı olduğuna göre, bu koşutluğu her ikisi için de aynı olan terimleri kullanarak uygulamak gerekiyor. Öyleyse burada **anlatımın anlamın**dan söz edilebilir (...).

Herhangi bir dilin (örneğin anadilinin) işlevler dizgesini kendisine yakın bulan bir kimse, bu dilde, algıladığı bir içerik anlamını ya da bir anlatım anlamını biçimlendirir. «Belli bir şiveyle konuşmak», özellikle konuşucunun, anadilinin kendisinde yer ettiği işlevsel kurallara göre, bir anlatım anlamı oluşturması demektir.

Bu da bize gösteriyor ki, göstergesel işlev üstlenen her nicelik (anlatım ve içerik), bu işlev karşısında, birbiriyle benzer biçimde işlerlik gösterirler. İşte bu göstergesel işlev gereğince, yalnızca bu işlev gereğincedir ki, bu işlevin iki işlev öğesi varlık kazanır. Artık bu işlev öğelerini kesin olarak içeriğin biçimi ve anlatımın biçimi diye adlandırabiliriz. Yine, ancak ve yalnız içeriğin biçimi ve anlatımın biçimi gereğince, içeriğin tözü ve anlatımın tözü varlık kazanır. Bu tözler, biçimi anlam üstüne yansıttığımız zaman ortaya çıkarır (...).

Şimdi, çıkış noktamıza, yani **gösterge** sözcüğünün en uygun anlamını bulma sorununa dönebiliriz. Çünkü geleneksel dilbilimle çağdaş dilbilim çatışmasından doğan tartışmalarda, her şeyi apaçık görmek gerekiyor. Bir göstergenin, bir başka şeyin göstergesi olduğu, bu «başka şey»in de, şöyle ya da böyle o göstergenin dışında bulunduğu doğru gibi sanılıyor; nitekim Fransızca **bois** (ağaç) sözcüğü, doğada bulunan böyle bir nesnenin göstergesidir. Geleneksel anlamda bu nesne, göstergenin kendi içine girmez. Oysa bu doğa nesnesi, içeriğin tözünden kaynaklanan bir niceliktir. Adı gereği, içeriğin tözünün başka nicelikleriyle aynı sırada yer aldığı içeriğin biçimine bağlıdır, örneğin kullandığım kapının yapıldığı özdek. Bir göstergenin, herhangi bir şeyin göstergesi olması demek, bir göstergenin içerik biçiminin, bu «herhangi bir şey»i içerik tözü olarak kapsaması demektir.

Daha önce, gerek anlatım, gerekse içerik yerine, **anlam** sözcüğünü kullanmak gereksinmesi duyduğumuz gibi; şimdi de, açık ve seçik olmak isteği içinde, ve de darlığından artık kuşku duyulmayan bir bakış açısı karşısında, göstergenin konumunu tersine çevirmeliyiz. Bu durumda şu söylenebilir: Bir gösterge, bir anlatım tözünün göstergesidir: Tek başına bir olgu olarak, **yerinde** ve **hemen** söylenen ses zinciri, anlatım tözüne özgü bir niceliktir. Bu anlatım tözü, yalnızca gösterge gereğince, anlatımın herhangi bir biçimine bağlanır. Bu anlatım içinde, başka anlatım tözü nicelikleri de toplanabilir (aynı göstergenin, başka koşullarda ya da başka konuşucular ağzından, başka türlü söylenmesi durumlarında).

Demek ki, bu söylediklerimiz ne denli çelişkili gözükürse gözüksün, gösterge, hem bir içerik tözünün, hem de bir anlatım tözünün bir göstergesidir. Göstergenin, herhangi bir şeyin göstergesi olduğu, ancak bu anlamda söylenebilir. Tersine, göstergenin yalnızca içerik tözünün göstergesi olduğunu, ya da yalnızca anlatım tözünün göstergesi olduğunu (kuşkusuz henüz bunu kimse aklına getirmemiştir) söylemeyi haklı gösterecek hiçbir şey yok. Gösterge, iki yüzü olan bir niceliktir, iki yandan görünen bir Janus başıdır. İki yana doğru da etkisi vardır; «dışarıya», anlatımın tözüne; «içeriye», içeriğin tözüne doğru gösterir etkisini (...).

Her gösterge, her göstergeler dizgesi, kısacası her

dil, kendi içinde bir anlatım biçimi, bir de içerik biçimi taşır. Bu nedenle, metnin çözümlenmesi, daha ilk aşamasında, [onu] bu iki niceliğe ayıran bir yönteme götürmelidir. Tümükapsayıcı olması için, çözümlemeyi elden geldiğince büyük parçalara bölerek yapmalıyız; yani bölünen parçaların sayısı olabildiğince düşük tutulmalıdır; bu, ister bütün zincir içinde, ister parçalarının her biri içinde böyle olmalıdır: Kısacası, bölümlemenin her aşamasında bu ilkeye uyulmalıdır. Diyelim ki bir metin hem tümceler, hem de önermeler içeriyor. Bu durumda, önerme sayısının tümce sayısından daha çok olduğu gösterilebilir. Öyleyse metni, daha baştan, önermelere ayırmak hevesine kapılmak yerine, ilkin tümcelere, sonra önermelere ayırma yoluna gidilmelidir. Bu ilkeye bağlı kalındığında, bir metnin ilk aşamada iki bölüme ayrılabileceği anlaşılır. Bunca düşük bir sayı, ilk parçaların olabildiğince büyük tutulmasının da bir güvencesidir. Bu iki parça şunlardır: **Anlatım çizgisi** ve **içerik çizgisi.** Göstergesel işlev gereği, her ikisi birbiriyle bağdaşıktır. Sonra anlatım çizgisi ile içerik çizgisi ayrı ayrı ele alınır, kendi parçalarına ayrılırlar. Bunu yaparken, göstergeler içindeki karşılıklı etkileşimlerini de göz önünde tutmak gerekir. Aynı biçimde, dil dizgesinin birinci eklemliliği, şu en geniş çaplı iki dizisini de saptamamızı kolaylaştıracaktır: **Anlatımın yüzü** ve **içeriğin yüzü.** Bir yandan anlatım çizgisi ile anlatım yüzünü, bir yandan da içerik çizgisi ile içerik yüzünü yalnız birer terimle anlatmak için, sırasıyla şu iki terimi seçtik: **Anlatımın düzlemi** ve **içeriğin düzlemi** (bu seçimi yaparken, F. de Saussure'ün şu anlatımına bağlı kaldık: «Düşüncelerin (...) düzlemi (...) ve (...) seslerin (...) düzlemi».).

Bütün çözümleme sürecince böyle davranmak, hem açıklık ve seçiklik, hem de yalınlık sağlar; ayrıca, dilin işleyişini bugüne değin görülmemiş biçimde aydınlatır. Bu bakış açısından yola çıkıldığında, dilbilimin ikincil alanlarını, akla yatkın bir şemayla düzenlemek ve artık bugün dilbilgisinde yapılmakta olan sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizim, sözlükbilgisi, anlambilim gibi pek de doyurucu olmayan, birçok bakımdan sakat, bir ölçüde birbirine karışan altbölümleri temelli aşmak kolaylaşacaktır. Bir kez gerçekleştirildi mi, bu çözümleme yöntemi, anlatım düzlemi ile içerik düzleminin, çelişkisiz ve tümükapsayıcı bir biçimde betimlenebileceklerini de ortaya

koyar; her ikisini de tamamen aynı yolla oluşmuş gibi gösterir. Öyle ki, bu iki düzlemde tıpatıp benzer bir biçimde belirlenmiş kimi ulamları önceden görmek olasıdır. Bu da anlatım ve içeriğin birçok bakımdan aynı düzlemde, eşit nicelikler olduğu düşüncesinin doğruluğunu bir kez daha güçlendirmekten başka bir şey değildir.

Anlatım düzlemi ve **içerik düzlemi**, daha genel olarak da **anlatım** ve **içerik** terimleri, geçerli olan kullanıma göre seçilmişlerdir; bütünüyle de nedensizdirler. İşlevsel tanımları yönünden, bu niceliklerden birini **anlatım**, ötekini **içerik** olarak adlandırmanın (tersini yapmamanın) doğruluğunu savunmaya olanak yoktur. Bu nicelikler, ancak birbirleriyle bağdaşık olmalarıyla belirlenebilirler. Ne birinin, ne de ötekinin bundan daha açık tanımları olamaz. Ayrı ayrı ele alındıklarında, ancak karşılaştırma yoluyla ve göreceli biçimde, aynı işlevin karşıtlaşan iki işlevi olarak tanımlanabilirler.

(Fransızcadan çeviren: Mehmet YALÇIN)

HANS JORGEN ULDALL

ANA ÇİZGİLERİYLE GLOSEMATİK

1936 yılında Kopenhag'da düzenlenen Uluslararası Dilbilimciler Kurultayı'nda L. Hjelmslev ve H.J. Uldall, An Outline of Glossematics adlı bir kitapçık dağıtmışlardı: Glosematik adını verdikleri dilbilim kuramının ana çizgilerini belirtiyorlardı bu kitapçıkta. Söz konusu inceleme, sonradan, değiştirilmiş ve kısaltılmış biçimiyle, yalnızca H.J. Uldall imzasıyla yayımlandı: Outline of Glossematics (Kopenhag, 1957). Aşağıdaki metin, ikinci yayının Fransızcaya çevrilen bir bölümünden aktarılmıştır. (Bkz. J.C. Pariente ve G. Bès, La Linguistique contemporaine, Paris, PUF, 1973, s. 16-18).

İnsan ve matematik bilimleri arasındaki temel ayrılığın şu olduğu kanısındayım: İnsan bilimleri verilerini çözümlemezler ya da çözümleseler bile bu çözümleme, matematik bilimlerindeki kadar ileriye götürülmez ve çözümleme birim olarak «nesne»yi aşmaz.

Bu temel ayrılığın varlığını kabul edersek iki bilim dalı arasında bir **yakınlık** kurulmasının, bu yolla onların

aynı ölçüyle ölçülebilir sonuçlarını elde etmenin ve bilgi-kuramsal bir birime varılmasının olanaklı olup olamayacağını bilmek sorusu ortaya çıkar. Matematiksel bilimlerden, geriye dönüş yapmalarını istemek anlamsız olacağı için, bu ancak bir biçimde gerçekleşebilir: Eğer insan bilimleri «nesne»lerinden «işlev»ler yararına vazgeçerlerse. Bu da kanımca, onları matematik bilimlerine dönüştürecektir. (...)

Şimdiye dek insan bilimlerinin uğraş alanında yapılan nicel incelemeler, elde edilmesi istenen bir denetleme biçimiyle sonuçlanmıştır: Belli bir gelecekte, belli bir topluluğun oluşum biçimini tahmin etme, basılmış bir yapıtın oylumunu, ya da el yazmasından hareketle bir söylemin okunması için gerekli zamanı hesaplama olasılıkları gibi. Ama, bu denetlemenin gücü son derece sınırlıdır ve doğa bilimlerine dayanan olasılıklarla karşılaştırılabilecek teknik gelişim olasılıkları göstermez. Gelecekteki değişiklikleri tahmin etme olasılığı ya da belli bir dilde ya da bir toplumda yaratılabilecek değişiklikleri ya da bu değişikliklerden birinin sonuçlarını hesaplayabilmek yalnızca nicel işlevlerin incelenmesiyle elde edilemez. Oysa, denetleme biçiminin işte burada etkisini göstermesinin yararlı olacağı açıktır. Bir devlet adamı, örneğin, boşanma konusunda yeni bir yasanın doğuracağı sonuçları değerlendirmeye çalışırken, hesaplarına istatistiğin girmesine karşın, nicel olmayan önemli işlevleri (bugün ölçülemeyen) de dikkate almak zorundadır. Aynı biçimde, yapay bir dil ya da bilimsel bir simge dizgesi yaratan dilbilimci ile bir yasayı yorumlayan (ki bu da bir dilsel etkinliktir) yargıç ancak dolaylı olarak nicel işlevlerle ilgilidir. Üstelik, bir dilbilimci saydığı ya da ölçtüğü zaman, saydığı ya da ölçtüğü bu şey kendi kendine nicel olarak tanımlanmış değildir: Dilbilimcinin saydığı sözcükler, bir tanım olabildikleri ölçüde, bütünüyle değişik terimlerle tanımlanırlar.

Bu durumda, iki varsayımdan birini seçmek zorundayız: Birincisine göre, evren en az iki parçaya bölünebilir; bu parçalar arasındaki ayrılık, herbirinde bulunan nicel ve nicel olmayan işlevler oranıyla bağıntılıdır; ikincisine göre, evren bağdaşıktır, betimleme terimi olarak nicel ve nicel olmayan işlevler arasındaki seçme, istenen denetleme biçimine bağlıdır. İkinci varsayımın üstünlüğü yalın olmasıdır ve bütünlüğü içinde daha umut verici

görünür. Sınamak için seçtiğimiz hangisi olursa olsun, bu konuda amaca ulaşmak için, doğa bilimlerine kendi alanlarında nicel olmayan bir işlevler incelemesi ve insan bilimlerine de yine kendi alanlarında nicel ve nicel olmayan bir işlevler incelemesi eklemeye dayanan bir deneye başvurmaktan başka çıkar yol yoktur. Biz, burada, önce insan bilimlerine özgü alanlara ve özellikle de dile uygulanmaya yönelik nicel olmayan bir bilimi ana çizgileriyle tanımlamaya çalışarak, ilk adımı atmış oluyoruz. Önerdiğimiz bu yeni bilime **glosematik** adını veriyoruz.

Doğal bilimlerin temelini matematik oluşturduğu gibi, nicel olmayan işlevler kuramı da glosematiğin temelini oluşturur. Daha önce, fizikteki doğrulamaların ilk örneğinin «a, b'den daha büyüktür» olduğunu belirtmiştik; bunun glosematikteki karşılığı «a, b'yi varsayar» doğrulamasıdır; bu da, benzer bir biçimde, bir büyük genelliğin düzenli bağımlılık ilişkilerini kurmaya yarar. Bu düzenli bağımlılık ilişkisi, fizikte olduğu gibi glosematikte de, değişik biçimlerde ortaya çıkar. İşlevlerin glosematik kuramı düzenli bağımlılık biçimlerinin hesaplanmasıdır. Temel düşünce bu hesaplama içinde bir cebir olarak gelişmiştir. Bu cebir, bir gereci (insan düzleminde), nicel olmayan bir işlevler yapısı (kendi kendini bütünleyen bir yapı) olarak betimleme yoludur ve öteki bilimlerden kaynaklanan tanımları gerektirmez. Belirsizlik yaratmayacak bir betimlemeye yeterli ve gerekli ayrımlaşma olanakları sağlayabilmesi için, bu cebiri geliştirmeye büyük özen gösterdik.

Glosematik cebir, simgesel mantığa çok şey borçludur; ama göreceğimiz gibi, birçok noktada da ondan ayrılır. Ortadan kaldırılamayan bu ayrılıklar, bu iki cebirin hareket noktaları ve amaçlarındaki ayrılıklardan kaynaklanır. Simgesel mantık, doğru ya da yanlış önermeler ve sınıflar arasındaki ilişkilerle ilgilenir; mantıkçılar, nereden kaynaklandıkları konusunda bir kaygıya yer vermeksizin, önermelerinin, sınıflarının ve bu sınıflardaki öğelerin varlığını kabul ederler. Böylece, simgesel mantığın alanı açık ve sınırsızdır. Mantıksal yaklaşım, evrene ilişkin atomcu bir anlayışı ya da mantığın kendi dışında yer alan bir ön çözümlemeyi varsayar. Glosematik cebir, kapalı yapılara seslenir ve tutarlı bir gerecin varlığını öngörür; bu gerecin çözümlemesi glosematiğin

bütünleyici bir parçasıdır. Glosematik cebir, önermelerle ya da doğruluk ve yanlışlıkla uğraşmaya yönelik değildir; sınıflar başlangıçta yoktur; ancak, gereçler çözümlendikten sonra ortaya çıkarlar. Yine de, iki cebirin indirgenebileceği bir üstkuram oluşturulabilir ve bu durumda, matematik, simgesel mantıktan türediğine göre, bütün işlevler —nicel olsun olmasın— bir birime indirgenebilirler.

(Fransızcadan çeviren: Zeynel KIRAN)

VIGGO BRÖNDAL

YAPISAL DİLBİLİM

Aşağıdaki yazı, Kopenhag Dilbilim Çevresinin kurucularından V. Bröndal'ın Fransızca olarak yayımladığı **Essais de linguistique générale** (Genel Dilbilim Denemeleri) [1943] adlı yapıtında yer alan «Linguistique structurale» başlıklı incelemesinin yer yer kısaltılmış çevirisidir.

Çağcıl bilimin övünç kaynaklarından biri olan karşılaştırmalı dilbilgisi XIX. yy. da doğdu. Güçlü yanlarıyla olduğu kadar güçsüz yanlarıyla da açıkça bu yüzyılın damgasını taşır.

Eski dönemlere, kuşaklar zincirinin sürekliliğine ilgi gösteren coşumculuğun (romantizm) etkisindeki karşılaştırmalı dilbilgisi, her şeyden önce **tarihsel**dir. Daha çok, sözcüklerle dillerin kökenlerini ve yaşamlarını inceler, etkinlikleri de özellikle kökenbilimsel ve soybilimsel[1] niteliktedir. Karşılaştırmalı dilbilgisi, elde ettiği başarılarla giderek genel ve açıklamalı dilbilgisini ortadan kaldırdı, hatta uygulamalı ve kuralcı dilbilgisi de tarihten esinlenmeye başladı. Hermann Paul gibi bazı kuramcılar, sonunda, bütün dil bilimlerinin zorunlu olarak tarihsel olacağını savunmaya başladılar.

Çağın yazınsal akımlarının (gerçekçilik ve doğalcılık) **küçük gerçek olgulara**, tam ve titizce yürütülen gözleme ilgi göstermesinden esinlenen karşılaştırmalı ve tarihsel dilbilgisi açıkça **olgucu** bir nitelik kazandı. Yalnızca doğrudan gözlenebilen olgularla, özellikle de dildeki seslerle

1. **Soybilimsel** terimini **généalogique** karşılığında kullanıyoruz. (ç.n.)

ilgilendi. Bunları daha yakından incelemek için, önce fiziksel ve fizyolojik, daha sonra da psiko-fizyolojik, hatta bir ölçüde ruhbilimsel bir dal olan sesbilgisi kuruldu. Her yerde somuttan hareket ediliyor ve çoğunlukla da bundan hoşlanılıp, somutun sınırları içinde kalınıyordu. Mantıksal olmaktan çok tarihsel ve ruhbilimsel bir dal olan anlambilimde bile sürekli olarak somut ya da algılanabilir anlam yalnızca kökende yatan bir özellik olarak değil, ama her zaman için etkin bir temel olarak görülüyordu. Dilin tümü söz edimleri toplamı, bir başka deyişle salt fizyolojik ve ruhbilimsel olarak tasarlanıyordu.

Çağın doğabiliminden esinlenen ve bu bilimle yöntemsel tutarlık konusunda yarışan karşılaştırmalı dilbilgisi, sonunda, yasal bir bilime dönüşür. Vardığı sonuçları (çoğunlukla tarihsel ve sesbilgisel) kurallar biçiminde, bir başka deyişle, saptanan olgular arasındaki değişmez ilişkiler biçiminde ortaya koyar. Bu kuralların sayısı da sürekli artırılır. Giderek daha özgülleşen yer, zaman ve birleşme koşullarının toplamıyla da karmaşıklaşırlar. Ve bu kurallara mutlak bir özellik tanınır: Bir yandan bunların kuraldışı özelliklere yer vermedikleri sanılır (sözgelimi, sözcüklerin anlamından bağımsız olmalıdırlar); öte yandan da bunlara dilsel yapının (gerçeğin, hatta var olan, etki yapan, zamanda sürüp giden nesnelerin dolaysız anlatımı) kuralları gözüyle bakılır.

Tarihin, somutun ve kuralların önemini vurgulayan, çoğunlukla da bunları abartan karşılaştırmacıların yönelişlerinde olguculuğa özgü düşünceler kolayca görülür: Bu düşüncelerin, gerek eskiden, gerekse günümüzde, bilimin uygulanmasında (özellikle bilimin hazırlanması, düzenlenmesi, eyleme konması) büyük yararları olmuştur kuşkusuz. Ama, bu düşünceler kesinlikle, kuramsal açıdan çok ciddi, hatta aşılamayacak güçlükler doğuracaktır.

O dönemde, biyoloji alanında olduğu gibi dilbilimde de evrimci anlayışı benimseyenler çıktı. Onlara göre, her dil değişir ya da sürekli evrim geçirir. H. Spencer'in bir kerede tanımlayabileceğini sandığı evrim, onların anlayışına göre yalnızca bir tek yönde gerçekleşir; biçimbilim ve anlambilimde de sık sık somuttan soyuta sürekli bir geçiş olduğu benimsenmiştir. Her zaman için sürekli oldukları varsayılan geçişlerse, Darwin'de olduğu gibi, değişkelerin toplamı, dalgalanmaların yığılmasıyla açıklanır. Oysa, hiçbir şey uzun süre geçerli olan bu anla-

yıştan daha fazla rastlantısal değildir ve çok haklı olarak Lalande, **evrimci hayallerin** geçersizliğini ileri sürmüştür: Herhangi bir bilim için önemli olan şey, gerçekte sürekli, değişmez, özdeş olan şeydir ve dilsel soybilimin olduğu kadar kökenbilimin de temeli kesin olarak ortak kalkış noktasını, dolayısıyla bir özdeşleşmeyi bulmaktır. Evrim (var olduğunda) zaten, her yerde aynı olmaktan uzaktır: Bazan dizgeler yalınlaşır, bazan da karmaşıklaşır. Son olarak, gerçekten de önemli olan her değişikliğin açıkça kesintili olduğunu kabul etmek gerekir.

Birçok dilbilimci, olgucularla aynı düşünceleri benimseyerek, olguların (sözgelimi, sesbilgisel) önceden ya da anında bir çözümlemeye başvurmaksızın farkedilip, incelenip, sonra saptanabileceğine inandılar; ayrıca, geçerli tek yöntemin tümevarım ya da özelden genele geçiş olduğuna, ayrıca güç ve dolaysız olguların ardında hiçbir şeyin bulunmadığına inanıyorlardı. Burada şu önemli açıklamayı yapmamız gerekir: Bütün bilimsel felsefe incelemeleri, deneyin ve özellikle deneyimin, her zaman için varsayımlara, çözümleme, soyutlama ve genelleştirme ilkelerine dayandığını, giderek artan bir kesinlikle ortaya koymuşlardır; bu nedenle, tümevarım temelde, biçim değiştirmiş bir tümdengelimden başka bir şey değildir; yine bundan ötürü de, gözlemler arasında saptadığımız salt bağıntıların gerisinde, bir gerçeğin (belli bir bilime özgü araştırma nesnesi) bulunduğunu varsaymak kaçınılmazdır (zaten bu tutum bütün bilimlerde kesinlikle yaygındır).

Olgucuların kurallara aşırı bağlılığı (özellikle A. Comte açıkça belirtmiştir bunu), dilbilimde, yeni-dilbilgiciler denilen okulda görülür. Bu okul, kökenbilimsel ve soybilimsel araştırmanın kesinliği için, yasa biçiminde düzenlediği kurallara büyük önem verir. Bu kurallara, her bilimin en üstün ve tek geçerli amacı gözüyle bakar. Ayrıca, bu kuralları gerçekmiş gibi görmeye, onları birer etken durumuna getirmeye çalışır iyice. Oysa, seçkin düşünür E. Meyerson'un da ortaya koyduğu gibi, tek başına bir kuralın bütünüyle görece ve geçici bir değeri vardır; yalın bir kural, genel bile olsa, incelenen konunun anlaşılması için bir araçtır ancak: Kurallar (...) zorunlu ilişkilere, nesnel gerçeğin iç tutarlılığına oranla her zaman ikincil niteliktedir.

Denilebilir ki, olgucu görüşün yetersizliği, XX. yy. da bilgi'nin en büyük kuramcıları tarafından iyice hissedilmiş

ve açıklanmıştır. Üstelik, bu görüş, çağdaş bilimin gerçek ilerlemelerine esin kaynağı olamamaktadır, artık. Başka birçok alanda olduğu gibi, dilbilimde de, yeni bilimsel düşünce, açıkça karşıt-olgucu bir nitelik taşır.

Önce, bir bilime özgü araştırma nesnesini yalıtmanın, zamanın akışı içinde sınırlarını saptamanın gerekli olduğu açıkça anlaşıldı. Bir başka deyişle, bir yandan, duraklamalı olarak görülen durumlar, öte yandan da, bir durumdan öbürüne gerçekleşen apansız sıçramalar ortaya konacaktı. Sürekli bir yavaş ve dereceli evrime inanış, köklü bir biçimde yer ettiğinden, bu ana kadar ciddi olarak ele alınmamış kesintili değişiklikler, şimdi artık büyük bir önem kazanıyordu: Nitekim fizikte (...) Planck'ın **kuvanta**'ları, bir başka deyişle, bazı değişmez nicelikler, bunun bir örneğidir: Bunlar olmadan hiçbir devinim gerçekleşemez. Aynı biçimde, biyoloji alanında, **değişinimler**'den (bunları ilkin De Vries incelemiştir), bir başka deyişle, özgül örneklerin apansız bir değişmeyle bir başka biçime geçmelerinden (başlangıç biçimiyle sonuçtaki biçim arasında hiçbir arabiçim yoktur) söz ediliyordu. Dilbilimde de, aynı biçimde, F. de Saussure'den beri, **eşsüremlilik** ile **artsüremlilik** ayrımı yapılmaktadır: Eşsüremlilik, zaman ekseni dışında ya da arasında yer alan bir düzlem olarak anlaşılıyor ve bu düzlemde yer alan öğeler bütünü zamandaş ya da çağdaş öğeler olarak görülebilir ve böyle görülmesi gerekir. Eşsüremlilik, öğelerin sürerliği, dolayısıyla da bütünlüğü ve tutarlılığı açısından ilk koşuldur.

Öte yandan, genel bir kavramın gerekli olduğu da çok kişi tarafından anlaşılmıştır: Bu genel kavram, özel durumların, ayrı nesneye ilişkin bütün bireysel gerçekleşmelerin tek olası birliğidir (...). Nitekim, biyolojide, **genotip** kavramından vazgeçilmez. Genotip, kalıtımsal etkenler bütünüdür ve bunun çeşitli gerçekleşmeleri **fenotip** olarak adlandırılır (W. Johannsen). Yine aynı biçimde, toplumbilimde de, **toplumsal olgu,** bireysel gerçekleşmelerden bağımsız olmasına ve bilinçlerin dışında yer almasına göre tanımlanır (E. Durkheim). F. de Saussure de, bu görüşlerden bağımsız ama bunlara keskinlikle koşut olarak, **söz**'den iyice ayrılan **dil** kavramı üstünde çok durmuştur. (...) Burada, söz konusu **dil**, hem bir **tür** (biyolojideki gibi) hem bir **kurum**dur (toplumbilimdeki gibi). Tümüyle soyut bir kendilik, bireylerin

üstünde yer alan bir kural, sözün olabildiğince değişik biçimde gerçekleştirdiği temel örnekler bütünüdür dil.

Günümüzde bir dizi bilim dalında, ele alınan konu içindeki uşcul ilişkileri daha dikkatle incelemek gerektiği anlaşılmıştır. Aşağı yukarı her yerde gerçeğin, bütünlüğü içinde bir iç tutarlılık, özel bir yapı taşıması gerektiği kanısı yaygınlaşmıştır (...). Nitekim, Cuvier'nin niteliklerin tutarlılığı konusunda ortaya attığı ustaca ve derin düşünceler ya da belli bir türü oluşturan özellikler arasındaki zorunlu dayanışma görüşü, geniş çapta yeniden ele alınmıştır. Olağanüstü incelemelerini XX. yy. da gördüğümüz fizik kuramında (...), bugün yalnızca billurların ve atomların değil, ama ışığın da yapısı incelenmektedir. Ruhdilbilimde de **yapı** kavramının (...) gündemde olduğunu söyleyebiliriz. Burada **yapı** kavramı A. Lalande'a göre şu anlamda kullanılmaktadır: «Yapı özel ve yeni bir anlamda, yalın bir öğeler bileşimine karşıt olarak, dayanışma içindeki olgular bütününü belirtir, öyle ki herbiri ötekilerine bağlıdır ve değerini öbürleriyle kurduğu ilişkiler içinde ve ilişkilere göre kazanır»[2]. F. de Saussure tutarlı dizgelerden, E. Sapir ise **pattern**'den ya da dilsel bütünler örneğinden aynı bu biçimde söz etmişti. N. Trubetskoy da sesbilimsel dizgelerin yapısal kuramını oluşturmak ve geliştirmekle büyük bir iş başarmıştır.

Büyük dilbilimci ve güçlü bir düşünür olan F. de Saussure'ün yanı sıra, B. de Courtenay gibi ustaların çalışmalarından kaynaklanan bu yeni dilbilimsel görüş, büyük ve kesin yararlar sunmaktadır. Bu yeni görüş, bilimlerin ilerlemesinde kesin bir işlev üstlenmiş ve günümüzde de bu işlevini sürdürmekte olan özdeşlik, birlik ve bütünlük kavramlarını bilinçlice yeniden ele alarak, sınırlı olguculuğa bağlı güçlüklerden çok iyi bir biçimde kaçınır. Araştırmaların ayrıntısı açısından, eşsüremlilik, dil ve yapı kavramlarının büyük önem taşıdıkları daha şimdiden açıkça görülmektedir:

Eşsüremlilik (ya da belli bir dilin özdeşliği) terimi altında, belli bir bağdaşık duruma özgü herşey biraraya toplanır; dilbilgisinin her bölümünde yer alan bütün öğeler gözden geçirilir, bunu yaparken de yabancı öğeler kesinlikle elenir.

---

2. **Vocabulaire technique et critique de la philosophie, III. Paris, 1932.**

Daha sonra dili (ya da eşsüremli incelemeyle özdeşliği saptanmış dilin birliği) oluşturmak için, ortaya çıkan bütün değişkeler, en az sayıda temel ve soyut örnekler biçiminde birleştirilir (bu örnekler, gerçekleşmeler olarak kabul edilecektir); bunu yaparken de, seçilen bakış açısına göre, anlamsız, ayırıcı olmayan ve salt bireysel görülen herşey, geçici olarak dikkate alınmaz; bu da bilinçlice yapılır.

Yapı'ya (ya da özdeşliğini ve birliğini tanıdığımız dilin bütünlüğü) girebilmek için de, özdeşliği ve birliği saptanmış öğeler arasındaki bütün değişmez, zorunlu, dolayısıyla da kurucu bağıntılar düzenlenir.

Daha şimdiden bir dizi önemli araştırmanın ortaya koyduğu bu üstünlüklere belki başkaları da eklenecektir; bunu sezinler gibi oluyoruz: Gerçekten de, tarihsel, lehçesel ve deyişsel özellikli somut olgular (olgucu dilbilim bu alanı yeğlemekte, çoğunlukla da yalnız bu alanı ele almaktadır) bile, daha yakından ele alındıklarında, yeni görüşün ışığı altında daha iyi açıklanmaktadırlar. Birbirini izleyen iki dil durumunu (zaman içinde kesintisiz olmalarına karşın **monadlar** gibi birbirlerinden ayrı ve birbirine kapalı iki dünya) ortaya koyduğumuz an, ancak birinden öbürüne geçişin zorunlu kıldığı yeniden düzenleme koşullarını ve bu geçişten sorumlu olarak tarihsel etkenleri inceleyebilir ve anlayabiliriz. Bir değişke'nin belli bir örneğin değişkesi olduğu, bir lehçenin de belli bir dilin lehçesi olduğu yine bu yolla anlaşılabilmektedir. Eğer, biçem sözcüğünü, bir dilde görülebilecek küçük ayrıntıların rastlantısal (az çok düzenli bir rastlantısallık söz konusu burada) kullanımı olarak yorumluyorsak, biçembilim yalnızca yapı ayrıntısının (...) bilinmesini değil, ama bütünselliğinin de (...) bilinmesini kesinlikle varsayar.

Yapısalcılık adıyla (bu terim gerçekten de en göze çarpıcı özellik olan bütünsellik kavramını vurgular) tanınmaya başlayan bu yeni görüş, sesbilimde olduğu kadar biçimbilimde de verimliliğini şimdiden kanıtlamıştır. Yeni görüşü benimseyen dilbilimciler, gerekli değişiklikleri yaparak, bu görüşü dilbilgisinin her bölümüne (...) ve hatta dillerin tiplendirilmesine uygulamak zorunda kalacaklardır. Bu uygulamanın ilkesi ve ayrıntısı da ortaya yeni sorunlar çıkaracaktır: O zaman, temel ayrılıkların her yerde aynı kesin özelliği taşıyıp taşımadıkları ve bu ayrılıkların nereye dek geçerli olduğu araştırılacaktır.

Eşsüremlilik ile **artsüremlilik** arasındaki ayrıma gelince, zamanın (her uscullluğun karşısında yer alan bu büyük engelin) eşsüremlilik içinde kendini gösterdiğini ve dural ile devingeni birbirinden ayırtetmenin zorunlu olduğunu kabul etmek gerekir (...) Bu kavramlar düzeni içinde artsüremliliğin ve eşsüremliliğin yanı sıra **tümsüremlilik**[3] ya da **süremsizlik**[4] kavramının da yer alıp almaması gerektiği sorusu ortaya atılacaktır: Bir başka deyişle, tarihin akışı içinde direnen ve herhangi bir dil durumu içinde sezilen evrensel olarak insana özgü etkenler.

Dil ile söz arasındaki ayrıma gelince, bu ilişki içinde kullanımın yerinin ne olduğu sorulur çoğunlukla. Bu kavramı, dil ile söz arasında bir çeşit ara kavram olarak kabul edebiliriz ama bu durumda, kullanımı, dilin soyut ve üstün dizgesine bağlı ikincil bir kural çeşidi olarak görmek ve bu kuralın, söz konusu dizgeyi ortadan kaldırmak ya da değiştirmek olasılığının kalmadığını benimsemek gerekir. Aynı konuya ilişkin olarak, dilbilgisinin çeşitli bölümleri arasındaki ilişkiler de tartışılmaktadır. Daha uzun süre de tartışılacaktır kuşkusuz: Sesbilimle (ya da sesbirimbilim) sesbilgisi arasındaki ve buna koşut olarak da biçimbilimle tümcebilim arasındaki ilişkiler.

Yapı ve öğeler arasındaki ayrım, çok ilginç sorunların ortaya çıkmasına yol açacaktır: Acaba, bir dizgede, herşey aynı zorunlukla mı birbirine bağlıdır? Ya da çeşitli dayanışma derecelerinin bulunduğunu ve buradan kalkarak da görece olarak bağımsız öğelerin varolduğunu kabul etmek gerekir mi? Kümeler yapısının incelenmesi (kuşkusuz bu inceleme, konuya uygun düşen matematik kuramından esinlenebilir ve esinlenmek zorundadır) bu açıdan kesin bir sonuca götürür. Ortaya atılacak bir başka sorun da, her yerde yapıların zorunlu olarak bulunup bulunmadığıdır: Bir başka deyişle, bir biçim (ister dış, ister iç olsun), bir sözcük, bir dil hangi ölçüde ve hangi koşullarda yapısını sıfıra indirgeyebilir. Böylece, dilbilimde **biçimlenmemişlik**[5] olasılığı konusunda eskiden

---

3, 4. Buradaki tümsüremlilik kavramını **panchronie**; süremsizlik kavramını da **achronie** karşılığında kullanıyoruz. (ç.n.)

5. V. Bröndal'in burada kullandığı «amorphe» sözcüğünü, biz biçimlenmemişlik olarak karşılamayı uygun gördük. (ç.n.)

beri süregelen sorun, yapısalcı görüş açısı içinde zorunlu olarak genelleştirilmiş ve yeniden ele alınmış olur.

Burada öne sürdüğümüz bireşimsel görüş içinde uygulamanın, özellikle de geleneksel kuramın yetersizliği nedeniyle, bilimsel çalışmanın bütün evreleri için gerekli olan araçların (soyutlama ve genelleştirmenin) önemini iyice vurgulamak zorunda kaldık. Bu söylediklerimizden görgüllükle ilgili şeylerin değerini yadsıdığımız sonucunu çıkarmamak gerekir: Tersine, kuramsal yapının ortaya koyduğu çerçeveyi doldurmak ve canlandırmak için, her zaman daha da titiz gözlemlere, her zaman daha eksiksiz doğrulamaya gereksinme duyulur. Bu kuramsal yapının zorunlu olarak soyut olan taslaklarından, dilsel olguların tüm çeşitliliğini çıkarsama savında değiliz.

Bir dil durumunu, o dilin tarihinden ve hatta tarihinin pek bilinmeyen bütün ayrıntılarından türetme olanaksızlığını burada belirttik: Bu ilkenin yetersizliğinden, yanlış bir bakış açısıyla iyice bozulmuş olan tarihsel kökenli lehçe betimlemelerinin temel yanlışlığı kaynaklanır. Öte yandan, belli bir dil durumuna bir tek gelişme olasılığı tanımak haksızlık etmek demektir; böyle bir şey, gözlerimizi gerçeğe ve tarihsel etkenlerin çokluğuna kapamak demek olur.

Bir dildeki birliğin o dilin lehçesel çeşitliliğinden kaynaklanmadığını, her öğeye ilişkin örneğin, yöresel, toplumsal ya da birleşimsel değişkeler içinde mekanik olarak ortaya çıkmadığını kabul ettik; bu nedenle, çeşitlilikten birliğe, değişkelerden örneklere ulaşmak için, yalın bir tümevarım yeterli değildir; burada, tümevarım denilen işlemleri, kendiliğinden oluşan bir tümdengelimle birleştirecek gerçek bir bilimsel içgüdü gerekir (...).

Burada yapı özerk bir nesne, dolayısıyla da, öğelerden türetilemiyen bir nesne olarak tasarlanmıştır; yapı, bu öğelerin bir parçası olmadığı gibi toplamı da değildir. Bu nedenle, olası dizge biçimlerinin incelenmesi büyük önem kazanmaktadır. Bununla birlikte, bir dizgeyi oluşturan öğeleri, bağıntıların ya da yapısal karşıtlıkların yalın türevleri olarak ele alamayız; gerçekten de, bir dizgenin biçimsel olan özellikleriyle, bu dizgenin maddesini ya da tözünü birbirinden ayırtetmek önemlidir; töz, belli bir yapıya uyarlanmış olmasına karşın, görece olarak ondan bağımsız değildir; gerçek ulamların (dizgelerin içerik ya da temeli) incelenmesi biçimsel yapının incelenmesi kadar

önemlidir. E. Husserl'in görüngübilim konusundaki düşünceleri burada her dil mantıkçısı için bir esin kaynağı olacaktır.

(Fransızcadan çeviren: Sema Rifat GÜZELŞEN)

KNUD TOGEBY

İÇKİNLİK VE YAPI

Aşağıdaki yazı, Kopenhag Dilbilim Çevresinin ve glosematik kuramının en yakın izleyicisi ve en yetkin uygulayıcısı sayılan K. Togeby'nin, Fransızca'nın içkin yapısını araştırdığı yapıtından çevrilmiştir. Structure immanente de la langue française (Paris, Larousse, 1965, s. 5-6).

XX. yüzyıl dilbilimi.

Dilbilim tarihi, bütün uygarlık tarihinin bir parçasıdır. Dilbilim, öbür bilim dalları, sanatlar ve yazın gibi, aynı klasisizm, coşumculuk ve olguculuk dönemlerini yaşamıştır.

XX. yy. düşün yaşamı, herşeyden önce, iki ilkeyle belirtilebilir: Yapı ya da bütünlük ilkesi ve içkinlik ya da bağımsızlık ilkesi. Çağcıl yapısalcılık, Ortaçağ yapısalcılığını çağrıştırır ama, Rönesans'tan bu yana egemen olan bireyciliğe ve tek başına ayrıntıya ilgi duyulması anlayışına da karşı çıkar. İçkin görüş açısı, Ortaçağ'daki bilim ve sanatların dinsel birliğine karşı çıkışıyla ve düşün yaşamının tüm alanları arasında, o zamandan beri oluşan karışıma ters düşmesiyle XX. yy. ın gerçek özelliğini simgeler.

Bu iki ilke, F. de Saussure'ün düzenlemesiyle, çağcıl dilbilimde de yerini alır. F. de Saussure, yapısalcılığı, artsüremli evrimi eşsüremli dizgeden ayırtederek, bireysel söz ile dilin yapısı arasındaki farkın altını çizerek ve dilin tutarlı bir dizge oluşunu savunarak yapısalcılığı ortaya atar. İçkinlik ilkesini de, dilin bir töz değil, bir biçim olduğunu ve dilbilimin tek ve gerçek amacının dili kendi içinde ve kendisi için ele almak olduğunu söyleyerek oluşturur.

Yapısalcılık. .En fazla yaygınlık kazanan yapısalcılık olmuştur (...) Dilbilimciler, tarihsel ayrıntılara gösterilen

özel ilgiyi bir yana iterek, belli bir dil durumunun yapısını incelemeye başlamışlardır. F. de Saussure'ün öğrencileri, Fransa'da toplumbilimsel bir dilbilim (A. Meillet) ve genel bir sesbilgisi (M. Grammont); İsviçre'de ruhbilimsel ve mantıksal bir dilbilgisi (C. Bally ve A. Sechehaye) kurdular. F. de Saussure'ün etkisi, Prag Okulunun kurduğu sesbilimde, Polonya ruhbilimiyle; V. Bröndal'in kuramındaysa eski ve çağcıl mantıkla kaynaşır. F. de Saussure'den bağımsız bir yapısalcılık da Amerika'da, «yapı» karşılığında **pattern** sözcüğünü kullanan E. Sapir tarafından tanıtıldı.

İçkinlik. İçkinlik ilkesi az sayıda yandaş topladı. Yukarıda sözünü ettiğimiz bütün kuramlar, kendilerine yakın bir bilim dalından (toplumbilim, sesbilgisi, ruhbilim, mantık) destek alırlar. Bütün bu etkilerden kurtuluş, Danimarka'da Wiwel'de, Rus dilbiliminde (Fortunatov, Peterson, Peskovskiy) ve Prag Okulunun kurduğu sesbilimde göze çarpar. (...) L. Bloomfield, F. de Saussure'den bağımsız olarak, ama davranışçı ruhbilimden esinlenerek, anlamı göz önünde bulundurmayan, buna karşılık ses tözüne geniş ölçüde yer veren bir dilbilim kurdu. F. de Saussure'ün içkinlik ilkesinin dolaysız ve tutarlı uzantısı ise, L. Hjelmslev'in kurduğu **glosematiktir.**

İçkin yöntem, yapısı betimlenmesi gereken, sonsuz bir metin olarak gördüğü dili konu edinir. Betimleme işlemi iki aşama içerir: 1. **Bölme** ya da **dizimbilim:** Metin, indirgenemez öğelere ulaşılıncaya dek gitgide daha küçük parçalara ya da birimlere ayrılır: 2. **Sınıflandırma** ya da **dizgebilim:** Elde edilen indirgenemez öğeler, dizimsel birimlerdeki karşılıklı ilişkilerine göre ve bütün öğeler tanımlanıncaya dek, gitgide daha küçük sınıflara dağıtılır. (...)

(Fransızcadan çeviren: Engin BÜYÜKİNAL)

L. Hjelmslev'in çalışmalarından esinlenen Danimarkalı birçok bilim adamı, bir biçembilim kuramı tasarlamışlardı. Bu arada, K. Togeby de yazın ve dilbilim ilişkisine değinen incelemeler yayımladı. Aşağıda çevirisini sunduğumuz yazıda da A. Stender-Petersen'in, **Kopenhag Dilbilim Çevresi Çalışmaları** arasında yayımlanan (1939) **Esquisse d'une théorie structurale de la littérature** (Yazın Üstüne Yapısal Bir Kuram Taslağı) adlı incelemesinde ortaya attığı görüşleri tartışmaktadır. K. Togeby'nin bu yazısı «Littérature et Linguistique» başlığı altında **Orbis Litterarum**'da (XXII, 1967) yayımlanmıştır. (Ayrıca, bkz. P. Guiraud ve P. Kuentz, **La Stylistique**, Paris, Klincksieck, 3. baskı, 1975, s. 44-45).

Önceleri fizyolojiye ve ruhbilime bağlı kalan dilbilim, giderek özerkliğine kavuşmuş, içkin ve zorunlu olarak da yapısal bir özellik kazanmıştır. Ancak, dilbilimin, bağımsızlığını elde eder etmez, buyurucu olmaya başlaması ve yaşamöyküsü, toplumbilim, ruhbilim, vb. dalların boyunduruğundan kurtulmakta güçlük çeken yazınsal eleştiriyi kendine bağlamaya çalışması —her ne kadar aralarında tarihsel koşutluklar görülüyorsa da— oldukça ilginç bir olaydır.

Oysa, dilbilimsel incelemeyle yazınsal inceleme arasındaki bu koşutluk, belki daha da ileriye götürüldüğünde, bize ilginç görünen bu benzerlikler altından derin ayrılıklar ortaya çıkacaktır. Sözgelimi, H. Sörensen'in önerdiği şu taslağı ele alalım: Yazın'ın **anlatım tözü** dildir; **anlatım biçimi** ise biçemdir (eğretilemeler, değişmeceler, dizemler, uyaklar); **içerik biçimi**, izlekler, düzenleyim ve türlerdir; **içerik tözü** ise düşünceler, duygular, görüşlerdir. (...)

(...) Dili, yazın'ın anlatım tözü olarak ele almak, sıradan bir gerçek gibi görünmektedir.

Ama, bir başka büyük gerçek de şudur: Dil, yazın'ın gereci olduğu an, değişim geçirir ve başkalaşır. (...)

Yukarda sözünü ettiğimiz taslakta üstü kapalı bir biçimde belirtilen de budur. Çünkü, dil, yazın'ın tözüdür demek, dilin ancak **biçem'le** başlayan yazınsal biçimle, gerçek anlamdaki yazınla hiçbir ilgisi bulunmadığını ileri sürmek demektir.

Bu taslağa göre, yazın, bir çeşit dildir. Ne var ki, yazınsal bir olguyla bir dil arasında koşutluk kurmak

istenildiğinde, genel olarak yazını ya da belli bir dilin yazınını değil, ama bir tek yazınsal yapıtı düşünmek gerekir. Gerçekten de, bir yazınsal yapıtın, tıpkı bir dil gibi, bütünlük sunan bir yapısı, kuralları, yasaları vardır denebilir. Ama, koşutluk bu açıdan belirlendiğinde, ayrılıklar da hemen göze çarpar.

Dilbilimde, bir dili çözümlemek için gereken koşul, onu anlamaktır. Anlaşılmamış bir dili (sözgelimi, Etrüskçe) çözümlemede en iyi yöntemler bile etkisiz kalır. Yazınsal bir yapıtı da çözümlemeden önce anlamak gerekir; ayrıca, bir dil açısından sıradan sayılan bir olgu (...) yazınsal çözümleme için temel bir sorun olmaktadır. Demek ki, her iki çözümlemenin ilgi merkezi aynı değildir.

Öte yandan, çözümleme birimleri de ayrı özellikler taşımaktadır. Dilbilimde, çözümlemeyi, titremlemenin yer aldığı birimler, bir başka deyişle, tümceler düzleminde başlatmak için, bölümler, altbölümler, paragraflar hızla geçilir. Oysa, yazınsal çözümlemenin temel ilgi alanı büyük boyutlu birimlerdir.

Düzenleyim ve izlekler satırların artmasıyla gelişir; eğer, biçem denilen özellik, tümceler toplamından oluşuyorsa, daha küçük birimlerde yer almaz.

L. Hjelmslev'e göre, dil, yukardaki taslakta olduğu gibi, yalnızca anlatım ve içeriğin iki katmanıyla değil, ama aynı zamanda dizge ve söylem olma gerçeğiyle de tanımlanır. Bir dil, gerçekten de, dilsel kurallara göre düzenlenmiş yapılarda ortaya çıkan sonlu sayıda öğeler dizgesinin oluşturduğu sonsuz bir metindir. Ama, yazınsal yapıt, yapısı olan sonlu (bitmiş) metindir, aynı zamanda da bir söylemdir. Ancak, bu söylem, yazınsal yapıttaki dizgeye kesinlikle uygun düşecek bir biçimde oluşturulmuştur. Bu durumda, yazınsal yapıtın, Hjelmslevci anlamda, gerçekten bir dil olup olmadığı sorusu sorulabilir.

Dilsel öğe ve birimler **değiştirim** denilen sınama işleminin uygulanmasıyla saptanır; bu işlem aracılığıyla, içerikteki bir ayrılık, anlatımdaki bir değişiklikle kanıtlanabileceği gibi, karşıtı da olanaklıdır. Bu iki katmanın, yazınsal yapıtta da varolduğu benimsendiğinde, benzer bir sınama uygulanabilir mi? İşte, A. Stender-Petersen ileri sürdüğü görüş de budur. (...)

Ama, gerçekte, böyle bir uygulama olanaklı mıdır? Bir sanat nesnesi olan yazınsal yapıtın öğelerini değiş-

tiremeyiz. Yazar böyle bir değişikliği yapıtını işleyerek gerçekleştirebilir; ama, bunu yaparken, değişik şeyler söylemeyi değil de, en uygun sözcüğü bulmayı amaçlar. Aynı öğenin iki ayrı yazınsal yapıtta kullanılması tasarlandığında, bu öğenin, tek başına bir değiştirim değeri taşımadığı, buna karşılık, değerinin her yapıtın kendi bütünsel yapısı içinde ortaya çıkacağı görülecektir.

Sonuç olarak, yazınsal çözümleme ve eleştirinin bağımsızlığını benimsemek ve bunları dilbilimin bir eklentisi yapmamak gerekir. Dilbilimin konusu **(diller)** ile yazınsal eleştirinin konusu **(yazınsal yapıtlar)** ayrı özelliktedir; bu nedenle de, değişik yöntemlerin kullanılması zorunluğu doğmaktadır

Böyle bir bağımsız yazınsal eleştiri, zorunlu olarak yapısalcıdır; ancak, bu terim, dilbilimsel ile eşanlamlı değildir. Yapısal dilbilim ve yapısal eleştiri birbirine koşut olmakla birlikte özdeş olmayan iki bilimdir. Dilbilimsel olarak adlandırılan yazınsal incelemeler yakından incelendiğinde, bunların, gerçekten de yapısalcı oldukları, ama özellikle dilbilimsel diye adlandırılacak nitelikler taşımadıkları görülür. (...)

(Fransızcadan çeviren: Mehmet RİFAT)

1. Giriş gözlemleri.

XIX. yy. da Hint-Avrupa dillerine yönelik karşılaştırmalı dilbilgisi yöntemleri, hem Avrupa'daki hem de Amerika'daki dil çalışmalarını büyük ölçüde etkilemişti. Ama, XX. yy. ın başlarında, Avrupa'da, **tarihsel dilbilim** yerini **eşsüremli dilbilime** bırakırken, Amerika'da da, Hint-Avrupa dillerinin incelenmesinden uzaklaşılarak, Kuzey Amerika yerli dillerinin betimlenmesine geçildi. Doğrudan doğruya sözlü geleneğe dayanan Amerika yerli dilleri, birbirlerinden değişik özellikler taşıdıkları gibi, Hint-Avrupa dillerindekilerden değişik ulamlar da içeriyorlardı. Demek ki, bu konuda yapılacak dilbilimsel bir betimleme, **yazılı bütünceye** değil de, **sözlü bütünceye** dayanmak zorundaydı; ayrıca, bu tür bir betimlemede de, karşılaştırmalı dilbilgisi yöntemleri kullanılamazdı. İşte, bu nedenlerden ötürü, Amerika'da, özellikle XX. yy. ın başlarındaki dil çalışmalarında, daha çok Kızılderili topluluklarını inceleyen başka bilim dallarından (insanbilim, budunbilim, toplumbilim, ruhbilim) yararlanılmaya başlandı.

XX. yy. ın başlarında, Avrupa'daki dilbilimciler, çeşitli düzeylerdeki dilsel öğelerin düzenini araştırmaya ve bu öğeler arasındaki karşılıklı bağıntıları saptamaya çalışırken **dizge,** yapı kavramlarını ortaya atmışlardı. Öte yandan, Amerikan dilbilimcileri de, hemen hemen aynı dönemlerde, özgün bir **yapı** kavramı geliştirdiler: Onlara göre, yapı, öğelerin birbirleriyle birleşmesinden ve birbirinin yerini almasından doğuyordu. Avrupa yapısalcılığı, öğeler arası karşılıklı bağıntılara ağırlık verirken, Amerikan yapısalcılığı, dilsel öğeleri yerlerine, geçirdikleri eşsüremli değişimlere, birbirlerinin yerini almalarına, da-

ha doğrusu **dağılımlarına** göre betimliyordu. Böylece, bazı açılardan ayrı doğrultulara yönelseler de, Avrupa ve Amerika'daki dilbilimcilerin, aynı dönemlerde, eşsüremli bir yaklaşımı benimsedikleri, sözlü dilin yapısını betimlemeye yöneldikleri görülür. İşte Amerikan dilbilimin bu başlangıç dönemi Amerikan Dilbilim Okulu ya da Amerikan yapısalcılığı diye adlandırılmaktadır. Söz konusu dönemdeki kuramsal ve uygulamalı dilbilim çalışmalarını sürdüren dilbilimciler arasında da özellikle F. Boas, E. Sapir, L. Bloomfield ve Z.S. Harris sayılabilir.

2. Amerikan yapısalcılığının kurucuları.

• Franz Boas (1858-1942).

Bir budunbilimci olmasının yanısıra, Yeni-dilbilgicilerin görüşlerinden de esinlenen F. Boas, Amerika yerli dilleri üstüne araştırmalar yapan ilk bilim adamlarından biridir. 1911 yılından başlayarak söz konusu diller üstüne yapılmış betimlemeleri **Handbook of American Indian Languages** (Amerika Yerli Dilleri Elkitabı) [1911-1922] başlıklı derlemede yayımlamıştır. Bu yapıtta, yüz elli öbeğe ayrılmış binin üstünde dil ele alınmakta ve çeşitli toplulukların yaşamında dilin önemi ortaya çıkarılmaktadır. F. Boas'ın bu girişimiyle, daha önce iktisat ve ekin açısından incelenen topluluklar, artık dil açısından incelenmiş olmaktadır. Öte yandan, F. Boas, bu elkitabına yazdığı bir giriş yazısında, hem dillerin betimlemesinde izlenecek ilkeleri belirlemeye çalışmış, hem de betimleme çalışması için gereken ön çalışmanın (bütünceyi hazırlamak için yapılacak dilsel soruşturma) yöntemini saptamıştır. Değişik yıllarda yazdığı yazıları da **Race, Language and Culture** (Irk, Dil ve Ekin) [1940] adlı yapıtında toplayan F. Boas, görüşleriyle Amerikan dilbiliminin öncülerinden biri olmuştur.

• Edward Sapir (1884-1939).

Alman dili konusunda uzmanlaşan ve bu arada Hint-Avrupa dilleriyle yakından ilgilenen E. Sapir, F. Boas'ın öğrencisi olmuş ve onun etkisiyle Amerika yerli dillerinin betimlenmesine yönelmiştir. E. Sapir, gerek 1921 yılında yayımladığı **Language** (Dil) adlı yapıtıyla, gerekse 1925'te kurulan **Language** (Dil) adlı dergide çıkan yazı-

larıyla, genel dilbilim ve budunbilim alanında yeni görüşler ortaya atmış ve Amerikan yapısalcılığının birinci doğrultusu olan **anlıkçı** (mantalist) dilbilim görüşünü yaratmıştır.

Dilsel olgularla ekinsel olgular arasında yakınlık bulunduğunu ileri süren E. Sapir'e göre, dil, daha doğrusu **dilsel davranış**, bireyler arasındaki bildirişimi sağlayan toplumsal etkinliktir. Dilsel davranış, tıpkı sanat, dinsel tören, toplumsal davranış gibi **simgeler**den oluşan bir dizgedir. Çalışmalarında düşünce, gerçek ve dil arasındaki ilişkileri ele alan Sapir, dilsel davranışı simgesel bir yapı olarak görürken, bu yapının, iç özellikleriyle düşünceyi anlattığına, yansıttığına inanır. E. Sapir, bütünlenmiş bir betimleme yöntemi oluşturmamıştır ama, özellikle sesbilim alanındaki incelemelerinde, yapısal dilbilim ilkelerini izlemiş ve geliştirmiştir. **Eşsüremli/artsüremli** ve **içerik/anlatım** karşıtlığını benimsemiş, dilleri, yazıya dayanarak değil sözlü özelliklerine dayanarak betimlemiş ve dilsel öğelerin eklemlenişiyle, değerlerini saptamaya çalışmıştır. Sözgelimi, 1925'te **Language** dergisinde yayımladığı **Sound Patterns in Language** (Dilde Ses Yapıları) adlı yazısında **sesbilgisiyle sesbilim** arasındaki ayrımı yaptıktan sonra, sesbirimlerin yapısal sınıflandırmasından söz eder. E. Sapir'in dilbilimsel inceleme düzeyleri açısından getirdiği bir yenilik de, sesbilgisel ve sesbilimsel düzeylere, bir üçüncü düzeyi eklemesidir: **Biçimbilimsel sesbilim** düzeyidir bu. E. Sapir, yalnızca ses boyutuyla değil, anlam boyutuyla da ilgilenmiştir. Yukarda da belirttiğimiz gibi, düşüncenin dil incelemelerinde önemli bir yer tuttuğunu ileri sürer. Gerçekten de, E. Sapir'e göre, dillerle dünya görüşleri arasında yakın ilişki vardır. Gerek E. Sapir, gerekse B.L. Whorf, belli bir topluluğun konuştuğu dile bakarak, o topluluktaki bireylerin düşünce yapısının saptanabileceğine inanır (bu varsayım, sonradan Sapir-Whorf varsayımı olarak anılacaktır).

E. Sapir, tümce düzeyine yönelik çalışmalarında da özgün sonuçlara ulaşmıştır. Tümce boyutunu, dil aracılığıyla aktarılan çeşitli **kavramlar** açısından inceler. Bu kavramlar ikiye ayrılır: Bir yanda **somut kavramlar** (bir kökle ya da türetme yoluyla belirtilen özne, nesne, eylem, vb.), öbür yanda da bir **bağıntı belirten kavramlar** (kip, zaman, sayı, vb.) vardır. E. Sapir, bu iki kavram

öbeğine dayanarak, tarihsel görüşlerden bağımsız bir dil sınıflandırması önerir. Böylece, dilleri ortak bir kökene, akrabalık ilişkilerine göre değil, kavramsal ulamlara göre sınıflandırır. E. Sapir'in sözdizim konusundaki görüşleri, ilerde, Z.S. Harris ve N. Chomsky'nin **çekirdek-tümceler** konusunda ortaya atacakları ilkelerin temelini oluşturur.

● **Leonard Bloomfield (1887-1949).**

Amerikan yapısalcılığı içindeki ikinci görüşün öncülüğünü yapan kişidir L. Bloomfield. E. Sapir'in **anlıkçı** yaklaşımını eleştirerek **karşıanlıkçı** ya da **mekanikçi** görüşü ileri sürmüştür. L. Bloomfield, Almanca alanında uzmanlaştıktan sonra, sırasıyla Hint-Avrupa dilleri, Amerika yerli dilleri ve genel dilbilim sorunlarıyla ilgilendi. 1914'te **An Introduction to the Study of Language** (Dil İncelemesine Bir Giriş) adlı çalışmasını yayımladı. Bu yapıtında W. Wundt'un ruhbilimsel, tarihsel görüşlerinden esinlendi. Daha sonra, A.P. Weiss'in etkisiyle **davranışçı ruhbilim** anlayışını benimsedi ve eşsüremli dilbilim çalışmalarını doğrudan doğruya davranışçılığa dayandırarak sürdürmeye başladı. Böylece, **anlıkçılıktan** uzaklaşarak **mekanikçiliği** benimsemiş oldu. Bu alandaki görüşlerini de 1925 yılında kurduğu **Language** adlı dergide yayımladı. Sözgelimi **A Set of Postulates for the Science of Language** (Dil Bilimi İçin Bir Öngerçekler Dizisi) [1926] adlı yazısında, kendi tasarladığı betimleme yönteminin temel ilke, kavram, varsayım ve işlemlerini tanımladı. L. Bloomfield, daha sonra karşılaştırmalı yöntemle betimsel yöntemin bir bireşimini yaparak, dilbilim tarihinin başta gelen yapıtlarından birini yazdı: **Language** (Dil) [1933]. Bilimsel nesnelliği arayan L. Bloomfield, bu yapıtında, ruhbilimdeki davranışçılığa dayalı mekanikçi bir anlayışı benimseyerek, dili, düşünce, istenç gibi etkenlerden bağımsız olarak ele almıştır. L. Bloomfield, çözümlemelerinde **anlam** boyutunu dilbilim dışına itmiş, anlam sorununa çok katı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Ona göre, dilbilimci, yalnızca gördüğü, işittiği gösteren boyutunu incelemekle yükümlüdür. Davranışçı anlayışın doğrultusundaki gözlemlerine göre, dil temel bir davranış biçimidir ve her davranışın incelenişinde benimsenen **dürtü/tepki** (uyaran/yanıt) taslağına göre ele alınmalıdır. L. Bloomfield'in bu yapıtta geliştirdiği yapısalcılık, konuşan kişilerin oluşturduğu sözceler toplamını (bütünce) inceleme konusu olarak ele alır ve bu sözcelerin iç özel-

liklerini araştırır. Avrupalı yapısalcılılar aynı yıllarda **dil/söz** karşıtlığını benimserken, L. Bloomfield **söz** olgusunu benimser yalnızca. İncelenecek sözceleri de, seslerden oluşan bir dizi, bir anlatım olarak görür; bu sözcelerin anlamıyla doğrudan doğruya ilgilenmez. L. Bloomfield'in gösteren boyutuna ilişkin çözümleme yöntemi, öncelikle söz zincirini öğelerine ayrıştırır, ardından da bu öğelerin, sözce, tümce, biçimbirim içindeki yerlerini, dağılımlarını saptamaya çalışır. Dağılım, genel olarak, ses, biçim ya da sözdizim düzeyindeki bir birimin, içinde yer alabileceği bağlamlar toplamıdır. İşte, L. Bloomfield'in yapısalcılık anlayışı, doğrudan doğruya dilsel birimleri dağılımlarına göre sınıflandırmaya dayanan, davranışçı, mekanikçi bir dilbilim akımıdır.

● Zellig Sabbetai Harris (doğ. 1909).

L. Bloomfield'in çalışmalarından esinlenen ve **Yeni-Bloomfieldciler** diye adlandırılan Yale Okuluna bağlı dilbilimciler (Z.S. Harris, M. Swadesh, B. Bloch, G.L. Trager, R.A. Hali), daha çok sözdizim sorunlarıyla ilgilendiler. Bu dilbilimciler arasında, özellikle Z.S. Harris'in ilk çalışmaları Bloomfieldci doğrultuda yer alır. Sami dillerini incelemeye başladığı yıllarda Amerika yerli dillerini de betimlemeye girişen Z.S. Harris'in çalışmalarının temelinde genel dilbilim ilkelerini saptamaya yönelik kuramsal bir kaygı yatar. 1946'da yayımladığı **From Morpheme to Utterance** (Biçimbirimden Sözceye) başlıklı yazısında doğal dilleri betimlemede kullanılacak biçimsel bir dizge oluşturmuştur. 1951'de **Methods in Structural Lingulstics** (Yapısal Dilbilimde Yöntemler) [bu yapıt 1963'te **Structural Linguistics** (Yapısal Dilbilim) adıyla yayımlanmıştır] adıyla yayımlandığı yapıtta, **sesbilimin, biçimbilimin** ve **dağılımsal tümcebilimin** ilkelerini, yöntemlerini saptamış ve bunları İngilizce, İbranice, Svahili gibi birbirinden değişik dillere uygulamıştır. L. Bloomfield dağılımcılık yöntemini dilsel birimlere yöneltirken, Z.S. Harris, aynı yöntemi birimler dizisinde bir başka deyişle, tümceler arası ilişkilerde sınamıştır. Aynı bağlamlarda ortaya çıkan öğeleri sınıflandırmaya dayanan dağılımcılık anlayışı herşeyden önce bir yöntembilimdir. Bir bütünceden kalkılarak, bu bütüncenin bağlı olduğu dilin işleyiş kurallarını saptamaya çalışan bir yöntembilim. Temel amacı,

sözdizimsel birimlerin bütün dağılımlarını bulmak olan bu yaklaşımda, aynı dağılımlı birimler, **eşdeğerli birimler** olarak kabul edilir ve aynı sınıflar içine yerleştirilir. Böylece, biçimsel bir ölçüte göre belirlenmiş az sayıdaki genel sınıflara ulaşılmış olur. Bu sınıflar yardımıyla da, tümcelerin düzenleri simgelerle, formüllerle belirlenir. Z.S. Harris, tümce düzeyine uyguladığı çözümleme sonucu, **dönüşüm** kavramını ortaya atmıştır; buna göre, bir yanda **çekirdek-tümceler** diye adlandırılan yalın tümce kuruluşları, öbür yanda da, bu çekirdek-tümcelerden dönüşümler yoluyla üretilmiş karmaşık tümce kuruluşları bulunmaktadır. Z.S. Harris'in sözdizimsel boyuta ilişkin görüşleri sonradan öğrencisi N. Chomsky tarafından geliştirilecektir. Z.S. Harris'in daha sonraki aşamalarda yer alan çalışmaları ise özellikle **söylem çözümlemesine** ilişkin çalışmalardır: Sözgelimi, **Discourse Analysis Reprints** [1963]. 1968'de yayımlandığı yapıtta ise dilin matematiksel yapılarını incelemiştir: **Mathematical Structures of Language** (Dilin Matematiksel Yapıları).

Amerikan yapısalcılığı içinde yer alan çalışmalar arasında C.F. Hockett'in **A Manual of Phonology** (Sesbilimin Elkitabı) [1955], E.A. Nida'nın **Morphology** (Biçimbilim) [1944], K.L. Pike'in **Language In Relation to a Unified Theory of Human Behavior** (1954-1960) adlı yapıtları sayılabilir.

3. Sonuç gözlemleri.

Amerikan yapısalcılığı olarak sunduğumuz ve Amerikan dilbilimini 1955-1960 yıllarına dek etkilemiş olan bu çalışmaların dil olgusuna altı değişik açıdan yaklaştıkları görülür. Bu nedenle, Amerikan dilbiliminin başlangıç dönemindeki incelemeler genellikle şu altı dala ayrılmaktadır: 1. **Sesbilgisi:** Sesleri söyleme ve işitme açısından inceleyen bilim dalı; 2. **Sesbilim:** Dildeki sesleri, sözce içinde ayırıcı bir işlev taşıyan sesbirimler açısından sınıflandıran bilim dalı; 3. **Biçimbilim:** Dilbilgisel ya da sözlüksel açıdan bir anlamı olan en küçük yapısal birimlerin (biçimbirimler) kuruluşunu, birleşimlerini inceleyen bilim dalı; 4. **Biçimbilimsel sesbilim:** Biçimbirimlerin sessel oluşumlarını, değişik dilbilgisel kuruluşlar içindeki sessel değişimlerini araştıran bilim dalı; 5. **Tümcebilim:** Tümcelerin kuruluşlarını, yapılarını araştıran bilim dalı: 6.

Sözlükbilgisi: Dil dizgesi içindeki anlam taşıyan öğelerin dizelgesini çıkaran ve inceleyen bilim dalı.

Altı bölümde topladığımız bu çalışmalar, sonraki yıllarda, N. Chomsky'nin öncülüğünü yaptığı **üretici-dönüşümsel dilbilim** akımı açısından yeniden değerlendirilecek, **Amerikan yapısalcılığı ve dağılımcılık** bu yeni yöneliş içinde eleştirilerek eski gücünü yitirecektir (bkz. ilerde **N. Chomsky ve Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi** bölümü).

FRANZ BOAS

SEÇME PARÇALAR

Aşağıdaki seçme parçalar, Amerika yerli dillerinin ilk uzmanlarından biri sayılan F. Boas'ın Handbook of American Indian Languages (Amerika Yerli Dilleri El-kitabı) [1911-1922] adlı yapıta yazdığı önsözden alınmıştır.

Sesbilgisi

Üretilebilecek seslerin sayısı sınırsızdır. Biz, dilimizde, bütün olası seslerin ancak sınırlı bir bölümünü seçiyoruz. Örneğin **p** gibi bazı sesler dudakların kapanıp birdenbire açılmasıyla üretilmektedir. **t** gibi bazı seslerse, dilin ucunu damağın ön kısmına dokundurup orada bir kapanıklık yaratarak ve havayı birdenbire bırakarak üretilir. Öte yandan, bir ses, dilin ucunu dudaklar arasına yerleştirip bu biçimde bir kapanıklık oluşturmak ve havayı birdenbire bırakmak yoluyla da üretilebilir. Bu ses, gerek **p**'nin, gerek **t**'nin özelliklerinden bazılarını taşımakla birlikte, bunların hiçbirine tamı tamına uymamaktadır. Almanca, Fransızca ve İngilizce gibi çokça bilinen Avrupa dilleri —ya da İskoçya ve İngilizce örneklerinde de görüldüğü gibi aynı dilin çeşitli lehçeleri— arasında yapılan karşılaştırma, aynı sesin üretilme biçiminde önemli ölçüde ayrımlar olduğunu ve her lehçenin kendine özgü bir ses dizgesi bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu dizgede yer alan her ses, ya çevresindeki öbür seslerin etkilerine ya da rastlantıya bağlı olarak ufak tefek değişiklikler gösterir, ama yine de hemen hemen sabittir. İnsan dilindeki sesbilgisiyle ilgili en önemli olgulardan biri, her dilin belirli ve sınırlı bir küme sesten oluştuğu ve bu seslerin hiçbir özel lehçede çok da fazla olmadığıdır. (...)

Dilbilgisi Ulamları

Ses kümelerinin belirttiği toplam kavram sayısı sınırlıdır. Dil aracılığıyla anlatılması amaçlanan kişisel deneyim alanındaki çeşitlilik belirsiz olduğuna göre ve bütün bu deneyimlerin sınırlı sayıda ses kümesi tarafından belirtilmesi gerektiğine göre her eklemli sözün temelinde deneyimlerin geniş bir sınıflandırmasının bulunması gerektiği apaçık ortadadır.

Bu noktada, özgül ses kümeleri tarafından belirtilen kavram kümelerinin dilden dile esaslı değişiklikler gösterdiği ve hiçbir biçimde de aynı sınıflandırma ilkelerine uyulamayacağı gerçeğini vurgulamak gerekiyor. Yine İngilizceden bir örnek almak gerekirse, **su** kavramının çok değişik biçimlerde belirtildiğini görürüz: Bir terim, suyu bir **sıvı** olarak, öbürü geniş bir alana yayılmış olarak **(göl)**, bir başkası büyük ya da küçük bir akıntı olarak **(ırmak** ve **dere)**, ve diğerleri de **yağmur, çiğ, dalga** ve **kabarcık** olarak belirtir. İngilizcede herbiri bir tek terimle belirtilen bu değişik kavramların başka dillerde aynı biçimden türetildikleri akla yatkındır. (...) Dakota'da **naxta'ka** (tekmelemek), **vaxta'ka** (ısırmak), **ic'a'xtaka** (yaklaşmak), **boxta'ka** (elle vurmak) kendilerini bir arada tutan ortak öğe **xtaka**'nın (kavramak, yakalamak) türevleridir. Oysa biz bu kavramları belirtirken birbirinden ayrı sözcükler kullanırız. (...)

Her kavram tek bir ses kümesi tarafından belirtilebilseydi, biçimi olmayan diller var olabilirdi. Ama kavramlar, ancak birbirleriyle bağlantılı birtakım kavramlara indirgenerek belirtilebildiklerine göre, bağlantı türleri eklemli sözün önemli öğeleri olmaktadır. Öyleyse dillerde biçimsel öğelerin yer almaları gerekmektedir ve özel kavramları tanımlayan temel ses kümelerinin sayısı azaldıkça, biçimsel öğelerin sayısı artmaktadır. Geniş ve değişmez bir sözlüğü bulunan bir dilde biçimsel öğelerin sayısı giderek azalabilir. (...)

Dilbilgisi Ulamları: Adlar

Bazı Siu dillerinde adların sınıflandırılması, tanımlıklara dayanır; canlı devingen ve canlı durgun, cansız uzun, cansız yuvarlak, cansız yüksek ve cansız ortak nesneler arasında da kesin ayrımlar taşır. **Sayı** bizim için temel bir özelliktir. (...) Ama bir Kwakiutl'un «Orada

bir ev var» ya da «Orada evler var» demesi hiç de önemli değildir. Her ikisini de belirtmek için aynı biçimi kullanır. (...) Ama (...) sözünü ettiği nesnenin burada ya da orada bulunduğunu belirtme konusunda son derece titizdir.

Dilbilgisi Ulamları: Adıllar

Mantıksal olarak, dilimiz adıllarındaki üç kişinin temeli ben ve bendışı kavramlardır. Bunlardan ikincisi, konuşma gereğine göre, kendisine konuşulan kişi ve hakkında konuşulan kişi olarak ikiye ayrılır. Öyleyse, birinci çoğul kişi derken, mantıksal olarak, ya ben ve kendisine konuşulan kişiden, ya ben ve hakkında konuşulan kişi ya da kişilerden, ya da son olarak ben, kendisine konuşulan kişi ya da kişiler ve hakkında konuşulan kişi ya da kişilerden söz ediyoruz. Gerçek anlamda bir birinci çoğul kişi olamaz, çünkü birden çok ben yoktur. (...)

Gösterme düşüncesinin belki de en verimli gelişmesi Eskimo'ların dilinde yer almıştır. Burada yalnızca üç kişi adılını karşılayan kavramlar değil, konuşan kişiye göre konumlarını belirleyen kavramlar —ki bunlar merkez, üst, alt, ön, arka, sağ, sol olmak üzere yedi yön olarak belirtilmiştir— ve konuşan kişinin konumuna göre pusulanın gösterdiği yönleri belirten kavramlar da kullanılmaktadır. (...)

(İngilizceden çeviren: Aslı GÖKSEL)

EDWARD SAPIR

DİLBİLİMİN BİLİMLER ARASINDAKİ YERİ

Bu yazı, E. Sapir'in 1928 yılında New York'ta düzenlenen bir kolokyumda sunduğu «The Status of Linguistics as a science» (Dilbilim'in Bir Bilim Olarak Durumu) adlı bildirisinin Fransızca çevirisinden («La Place de la linguistique parmi les sciences») aktarılmıştır (bkz. E. Sapir, Linguistique, Fransızca çeviri, Paris, Minuit, 1968, s. 131-140).

Dil alanındaki bilimsel çalışmalar, karşılaştırmalı inceleme ve Hint-Avrupa dillerinin yeniden oluşturulmasıyla başladı. Karşılaştırmacılar, araştırmaları sırasında, insan bilimlerinde kullanılan bütün tekniklerin kuşkusuz en

yetkin olanını geliştirdiler. Hint-Avrupa dillerine yönelik karşılaştırmalı dilbilimdeki çok sayıda açıklama, doğa bilimlerindeki formülleri ya da «yasalar»ı anımsatan bir kesinlik ve bir genellik taşır. Tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim, özü bakımından, ses değişikliklerinin düzenliliği varsayımına dayanır ve bu dilbilime göre, biçimsel değişikliklerin çoğu, sözkonusu düzenli ses evrimlerinin bir sonucudur yalnızca. Bazıları, ses değişikliğindeki düzenliliğin ruhsal açıdan gerekliliği konusunda kuşku duymaya kalkışacaklardır ama, bir dilin tarihsel incelemesini başarıyla ele almayı sağlayan şeyin bu düzenliliğe inanmak olduğu da (dilbilimsel çalışmanın uygulanması açısından) aynı ölçüde tartışma götürür. İki dil arasındaki, iki dil durumu arasındaki düzenli uygunlukların varlığı nasıl açıklanabilir? Neden, ses değişikliğinin düzenliliğiyle ilgili genel varsayımı ortaya koymak gerekir? Bunlar, orta düzeyde bir dilbilimcinin belki de doyurucu yanıtlar veremeyeceği sorulardır. Ama, bundan, dilbilimcilerin yöntemlerini, deneyin çoğu kez doğrulmaya izin verdiği varsayımları bir yana iterek ve her çeşit ruhbilimsel, toplumbilimsel açıklamalara (bu açıklamalar, dilin tarihsel davranışı konusunda bildiklerimizle belirgin bağları olmayan açıklamalardır) başvurarak geliştirmeyi umabilecekleri sonucunu çıkarmak yanlış olur. Uzmanların uzun süreden beri gözlemledikleri dilsel değişikliklerin düzenliliği konusunda ruhbilimsel ve toplumbilimsel bir yorumun yapılması son derece istenen bir şeydir ve hatta gereklidir de. Ama, günümüzde, ruhbilim de toplumbilim de, dilbilime gerçekleştirmesi gereken tarihsel açıklamaların örneğini gösterebilecek güçte değildir. Bu bilim dalları, dilbilimciyi dilin tarihsel gelişmesini, bireysel ve toplumsal davranışın daha geniş çerçevesi içine yerleştirme konusuyla daha çok ilgilenmeye çağırabilir, olsa olsa.

Hint-Avrupa dilleri uzmanlarınca düzenlenen yöntemler, başka dil ailelerine de büyük bir başarıyla uygulanmıştır. Bu yöntemlerin Avrupa dillerine olduğu kadar, Afrika'da ve Amerika'da yazısız dillere de aynı kesinlikle uygulandıkları birçok kez kanıtlanmıştır. Dilsel süreçlerin temel düzenliliği görüşü, kuşkusuz, ekinsel açıdan daha çok engelle karşılaşmaktadır; bunun nedeni, sözkonusu toplumların dillerinde yabancı dillerden alınmış sözcüklerin bulunması ve aynı bireyde ya da bireyler

topluluğunda değişik lehçesel etkilerin ve toplumsal-dilsel farklılaşma olgularının yer alması gibi karşıt eğilimlerin etkisidir. Aynı dil ailesine bağlı ilkel dillerin karşılaştırmalı incelemesinde ilerledikçe, dillerin ve lehçelerin evriminin ortak bir temelden kalkılarak doyurucu bir biçimde çizilebilmesinin ancak ses yasalarına ve benzer düzeyleşmelere başvurularak gerçekleşebileceği görüşü kendini açıkça benimsettirmektedir. Profesör L. Bloomfield'in orta Algonkin dili, benim de Atabaska dili üstüne yaptığımız araştırmalar, bu açıdan eksiksiz olduğu gibi, bütün bilinçaltı dil güçleri eyleminin düzenli ve genel bir özellik içerdiğini benimsemek istemeyenlerin görüşlerini de kesinlikle açık bir biçimde yalanlar. Bu dilsel güçler topluca ele alındığında, ses değişikliklerinden ve bunların sonuçları olan biçimsel değişikliklerden sorumludurlar. Önceden ortaya atılmış ses yasalarına dayanarak, herhangi bir yazısız dilde, belli bir sözcüğün biçiminin ne olacağını, bugün artık kestirebilecek güçteyiz. Burada yalnızca yalın bir kuramsal olasılık sözkonusu değildir; çünkü bu türden çok sayıda kestirim daha önce de yapılabilmiştir. Önce Hint-Avrupa dilbilimi alanında kullanılan yöntemlerin, bütün öbür dil topluluklarının incelenmesinde çok önemli bir rol oynayacağı kesindir; ancak bu yöntemleri kullanarak ve uygulama alanlarını gitgide genişleterek, görünüşte ortak bir kökene bağlı pek az gösterge içeren dil topluluklarının uzak, yakın akrabalığı üstüne ilginç sonuçlara ulaşmayı bekleyebiliriz.

Bununla birlikte, bizim buradaki amacımız, dilbilimin şimdiye dek gerçekleştirdikleri üstünde durmak değil, ama dilbilimin başka bilim dallarıyla kurduğu bağıntılar üstüne dikkati çekmektir. Kısaca, bu yazıda ortaya atılan temel sorun şöyle özetlenebilir: Dilbilimin, hangi açıdan bir «bilim» olduğunu söyleyebiliriz?

Dilbilimin, budunbilime ve ekin tarihine katkıda bulunabileceği gerçeği uzun süreden beri benimsenmiştir. Dilin ve dillerin incelenmesinin, bütün insan bilimlerinde yararlı bir araç olduğu ortaya çıkmıştır; ayrıca, dilbilim de, buna çok şey borçludur. Çağdaş bir dilbilimcinin artık çalışmalarını geleneksel olarak kendisine ayrılmış bir alanda sınırlı tutmaya hakkı yoktur. Dilbilimci, imge gücünden yoksun olmadığı sürece, dilbilimin, budunbilimle, ekin tarihiyle, ruhbilimle, felsefeyle hatta fizik ve

fizyolojiyle bağlantılı olan bazı sorunlarıyla kaçınılmaz olarak ilgilidir.

Belli bir ekine ilişkin bilimsel incelemenin, dilbilimsel bir incelemenin sağladığı bilgilerden vazgeçemeyeceği gitgide daha açık seçik olarak görülmektedir. Bir bakıma, bir uygarlıktaki ekinsel örnekler, bu uygarlığı açıklayan dilin içinde yer alır. Bir ekinin belirgin çizgilerinin yalın bir gözlemleyle ve dilbilimsel simgeciliğin yardımı olmadan algılanabileceğini düşünmek bütünüyle yanlıştır. (...) İlkel bir ekini, bu ekini oluşturan bireylerin konuştuğu dile dayanmadan kavrama girişimleri, çok geçmeden, tıpkı bir uygarlığı betimleme konusunda özgün belgelere ulaşamayan bir tarihçinin araştırmaları kadar önemsiz görünecektir.

Dil «toplumsal gerçeğin» bir kılavuzudur. Her ne kadar, toplumsal bilimlerdeki uzmanlar tarafından genellikle önemli olarak görülmese de, dil, gerçekte, toplumsal sorunlar ve süreçler konusundaki düşüncemizi büyük ölçüde koşullandırır. İnsanlar, yalnızca nesnel bir dünyada yaşamadıkları gibi, sözcüğün genel anlamıyla yalnızca toplumsal etkinlik dünyasında da yaşamazlar; insanlar toplumların anlatım aracı durumuna gelen özel dilin gereklerine uyarlar geniş ölçüde. Temelde, dilin yardımı olmadaan gerçekle bağlantı kurulduğuna ve dilin, bildirişimdeki ya da düşünmedeki özel sorunları çözmeye yarayan ikincil bir araç olduğuna inanmak tümüyle yanlıştır.

Aslında, «gerçek dünya», büyük ölçüde, hiç de bilincine varılmadan, topluluğun dilsel alışkanlıkları üstüne kurulmuştur. Aynı toplumsal gerçeği temsil ettiklerini benimseyebileceğimiz yeterince birbirine benzeyen iki dil yoktur. Değişik toplumların yaşadığı dünyalar ayrı dünyalardır ve yalnızca değişik adlar altında yer alan aynı dünya değillerdir.

Sözgelimi, yalın bir şiirin anlaşılması, kullanılan terimlerin genel anlamlarının bilinmesini gerektirdiği gibi, aynı zamanda topluluğun bütün yaşamını da, bu sözcüklere yansımış biçimiyle (...), tam olarak yakından tanımayı gerektirir. Görece olarak yalın algılama edimleri bile, «sözcükler» diye adlandırılan bu toplumsal örneklere bağlıdır. (...) Sözgelimi, değişik biçimlerde rastgele bir düzine çizgi çizersek, algılamamız, bu çizgileri «düz çizgiler», «eğri çizgiler», «kırık çizgiler», «zikzak çizgiler»

diye belli sayıda ulama ayırır; çünkü, dildeki terimler de böyle bir sınıflandırma yapmamızı önermektedir. Bir şeyi, gerçekleştirdiğimiz biçimde görüyor, duyuyor ve daha genel olarak da algılıyorsak, bunun nedeni, toplumumuzdaki dilsel alışkanlıkların bazı yorumları desteklemesidir.

Demek ki, insan ekinindeki en temel sorunların incelenmesi açısından, dilbilimsel düzeneklerin —eşsüremli ve artsüremli— bilinmesi (...) gereklidir. Bu açıdan, dili **ekinin simgesel kılavuzu** olarak görebiliriz.

Dilbilim, bir başka açıdan da, ekinsel olguların incelenmesine önemli bir katkıda bulunabilir: Ekinle ilgili o kadar çok düşünce ve nesne kendi terimleriyle birbirlerine karşıt olarak yayılmıştır ki, bu terimlerin dağılımını ele alan bir inceleme, buluşların ve düşüncelerin tarihini, çoğu kez beklenmedik bir biçimde aydınlatmaktadır. Avrupa ve Asya'nın ekin tarihiyle ilgili sonuçlarını vermiş olan bu tür araştırma, ilkel ekinlerin bilimsel düzlemde yeniden oluşturulması açısından da büyük yararlar sağlayacaktır.

Dilbilim, budunbilim için olduğu kadar toplumbilim (sözcüğün en dar anlamıyla) için de gerçek bir yarar sağlar. Toplumbilimciler, zorunlu olarak, insanlar arasındaki bildirişim teknikleriyle ilgilenirler. Bu açıdan, dilsel ya da diller arası bildirişim ve dilsel nedenlerden ileri gelen bildirişim yokluğu, düşüncelerin ve davranış türlerinin aktarılmasını kolaylaştıran ya da engelleyen sayısız etkenle kurduğu ilişkiler açısından incelenmelidir. Ayrıca, toplumbilimci, bütün büyük topluluklarda ortaya çıkan dilsel ayrılıkların simgesel anlamıyla, toplumsal açıdan ilgilenir zorunlu olarak. (...)

Ruhbilimcilerin dil olgularıyla gitgide daha yakından ilgilendiklerini görmek insanı yüreklendirmektedir. Ama, dilsel davranışın anlaşılmasına şimdiye kadar önemli bir katkıda bulunmayı başardıkları ya da dilbilimcilerin bağımsız olarak ortaya attıklarına büyük şeyler ekledikleri söylenemez. Dilbilimcilerin yaptıkları ruhbilimsel açıklamaların da, daha genel terimlerle yeniden düzenlenmesi gerektiği, bugün artık gitgide daha kesin bir biçimde ortaya çıkmaktadır; bu genel terimler salt dilsel olguları simgesel davranışın özel bir biçimi olarak inceleyecektir. Ne yazık ki, dilin yalnızca ruhsal, fiziksel temellerini incelemeye yönelen ruhbilimciler, dilin simgesel yapısını

incelemede çok ileriye gitmemişlerdir. Zaten, ruhbilimciler genellikle, davranıştaki simgeciliğin temel önemini yeterince açık bir biçimde hâlâ algılamamışlardır. Bununla birlikte, dilsel biçimlerin ve süreçlerin bilinmesi, özellikle simgecilik alanında ruhbilimin gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunabilir.

Bütün etkinlikler üç ulama ayrılabilir: Doğrudan doğruya işlevsel ya da simgesel etkinlikler ya da yer yer işlevsel ve yer yer simgesel etkinlikler. Sözgelimi, bir eve girmek için bir kapıyı itersem, bu edimin anlamı, kesinlikle benim eve girmemi sağlayan olgu içinde yer alır; ama kapıyı itmek yerine, çalarsam, durum değişir; çünkü, kapıyı vurma edimi tek başına kapının bana açılması için yeterli değildir. Bu edim, yalnızca birinin gelip bana kapıyı açmasını belirten bir göstergedir. Kapıyı çalma edimi, daha ilkel olan kapıyı kendi kendine itme ediminin yerine geçmektedir. İşte burada, «dil» diye adlandırabileceğimiz şeyin ilk örneğine rastlamaktayız. Bu ilk örnek açısından, birçok edim de «dilsel» olarak nitelendirilebilir: Sözkonusu edimlerin bizim için taşıdıkları önem, hemen gerçekleştirdikleri şeye değil, daha önemli başka edimlere aracılık eden gösterge rolü oynamalarına bağlıdır. İlkel gösterge, yerine geçtiği ya da haber verdiği şeyle, belli bir nesnel benzerlik sunar: Nitekim, kapıyı vurma, daha ilkel bir etkinlik olan kapıyı itme ile bağlantısız değildir. Bazı göstergeler, yerine geçtikleri işlevsel etkinliklerin eksiltili biçimleridir: Nitekim, birine yumruğunu göstermek, ona vurmanın eksiltili (ve görece olarak da zararsız) bir biçimidir. Bu el kol devinimi ya da aynı türden bir başkası, toplumun gözünde bir aşağılama ya da tehditle eşdeğerli tutulursa, bu durumda, terimin gerçek anlamıyla bir simge olarak görülebilir.

Sözkonusu simgeler, her biri temsil ettiği şeyle kesin bir benzerlik içerdiği için, «birincil» olarak adlandırılabilir. Zamanın akışıyla birlikte, simgeler de dış biçimleri açısından öylesine değişirler ki, simgeledikleri şeyle olan her türlü görünür bağlantılarını yitirirler: Sözgelimi, kırmızı, beyaz ve maviye boyanmış bir kumaş parçasıyla Amerika Birleşik Devletleri arasında hiçbir benzerlik yoktur. Demek ki, bir bayrak «ikincil» ya da göndergesel bir simgedir. Dili ruhbilimsel açıdan anlamaya çalışan bir kimse, öyle sanıyorum ki, dili «ikincil» sim-

geler bütününün en karmaşık örneği olarak benimsemek zorundadır. Başlangıçta, ilkel sesler ya da insanın geliştirdiği başka tür simgeler, bazı heyecanlarla, bazı davranışlarla ya da bazı kavramlarla doğrudan bir bağlantı içinde bulunmuş olabilir. Ama, bu türden bir ilişki, artık, sözcüklerle (ya da sözcük düzenlemeleriyle) sözcüklerin belirttikleri şey arasında kurulamaz.

Dilbilimsel incelemelerle ruhbilimsel incelemelerin verimli biçimde bütünleşmeleri yakın bir gelecekte gerçekleşmeyebilir. Bununla birlikte, dilbilimin öğrettiklerinin özellikle biçim ruhbiliml (Gestalt ruhbilimi) için çok değerli olacağını şimdiden kestirebiliriz. (...)

Birkaç yıldan beri felsefenin dil sorunlarıyla giderek artan bir biçimde uğraşması da ilginç bir olaydır. Artık felsefecilerin, dilbilgisel işlemleri ve biçimleri metafiziksel kendilikler olarak safça ortaya koydukları dönemlerde yaşamıyoruz. Felsefeci, dili anlamaya gereksinim duyar; bu, kendi dilsel alışkanlıklarına karşı koymak için de olabilir. Mantığı dilbilgisinden kurtarmaya, bilginin özünü ve simgeciliğin anlamını kavramaya çalışan felsefenin öncelikle dilsel tutumunu eleştirel bir incelemeden geçirmek zorunda kalması şaşırtıcı değil midir? Dilbilimciler, terimlerin ve dilsel işlemlerin içerdiklerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çabaya etkin bir biçimde katkıda bulunabilecek durumdadırlar. (...)

Dilbilimle doğa bilimleri arasındaki ilişkiler konusunda bir tek şey söyleyeceğiz. Dilbilimciler, teknik donanımları açısından bu bilimlere, özellikle de fiziğe ve fizyolojiye çok şey borçludur. Dilbilimdeki her çeşit kesin araştırmanın gerekli koşulu olan sesbilgisi incelemesi, akustik konusunda ve konuşma organlarının fizyolojisi konusunda temel bir bilgi edinmeden olanaksızdır. Dilbilimciler arasında; dilin yapısal ve toplumsal görünümünden çok, bireylerin dilsel davranışındaki ayrıntıyla ilgilenenler, sürekli olarak doğa bilimlerine başvurmak zorundadırlar. Öte yandan, tam anlamıyla dilbilimsel incelemeler sırasında derlenen veriler, akustik ve fizyoloji için yeni görüş açıları ya da yeni araştırma konuları önerebilir.

Kısacası, birkaç yıldan beri, dile gösterilen ilgi, yalnızca dilbilim çevreleriyle sınırlandırılamaz. Bu da kaçınılmaz bir şeydir, çünkü, insan davranışının eşsüremli ya da artsüremli incelemesi için dilsel düzeneklerin anlaşılması gerekir. (...)

Peki, sonuç olarak dilbilimin, bilimlerin arasındaki yeri nedir? Dirimbilim gibi doğa bilimlerine mi bağlıdır, yoksa toplumsal bilimlere mi? Dilsel verileri, dirimbilimsel açıdan ele almada direnen eğilim iki olguya dayanır: Önce, dilsel davranışın gerçekleşirken, kesinlikle fizyolojik türden özel ayarlamalar içermesi olgusu gelir. İkinci olarak da, dilsel süreçlerin düzenliliği ve genelliğinin, ekinsel açıdan incelenen insan davranışındaki belirgin özgürlük ve kararsızlıkla açıkça çelişmesidir. Ama, gerçekte, ses değişimindeki düzenlilik, yalnızca yüzeysel açıdan dirimbilimsel bir otomatizmi andırır. Çünkü, dil, herhangi bir ekinsel davranış gibi kesinlikle toplumsal bir insan davranışı türü olmakla birlikte, biçimi ve eğilimleri bakımından, yapı düzenlikleri sunar; genellikle de yalnızca fizikçiler, dirimbilimciler bu düzenliliklere bakarak dilbilimin, toplumsal bilimlerdeki yöntemler açısından özel bir önem taşıdığını gözlemlerler. Toplumsal olguların görünürdeki kargaşası arkasında, fiziksel olgulardaki düzenlilik kadar gerçek olan bir biçim ve eğilim düzenliliği vardır. (...) Dil herşeyden önce, toplumsal ve ekinsel bir üründür ve böyle anlaşılmak zorundadır. Düzenliliği ve biçimsel işlenmesi, kuşkusuz, dirimbilimsel ve ruhbilimsel özellikli görüşlere dayanır. Ama (...) bu düzenlilik, dilbilimi, dirimbilimin ya da ruhbilimin bir dalı yapmaya yetmez. Dilbilim, verileri ve yöntemleriyle (bunlar, toplumsal davranışları inceleyen öbür bilim dallarındakilere göre daha kolaylıkla tanımlanabilir) gerçek bir bilimsel toplum incelemesine, bütün öbür toplumsal bilimlerden daha çok olanak tanıdığına bizi inandırmakta ve bunu yaparken de, doğa bilimlerinin yöntemlerini aynen aktarmamakta ya da kavramlarını olduğu gibi benimsememektedir. Uzmanlıklarının yalnızca teknik güzellikleriyle ilgilenmekle haklı olarak suçlanan dilbilimcilerin, bilimlerinin genel olarak insan davranışı yorumu açısından taşıyabileceği anlamın bilincine varmaları gerekir. İstesinler ya da istemesinler, dil alanını kaplayan çok sayıdaki budunbilimsel, toplumbilimsel ve ruhbilimsel sorunlara giderek artan bir dikkat göstermek zorundadırlar.

(Fransızcadan çeviren: Sema Rifat GÜZELŞEN)

TANIMLAR VE VARSAYIMLAR

L. Bloomfield, «A Set of Postulates for the Science of Language» (Dil Bilimi için Bir Öngerçekler Dizisi) başlıklı yazısını 1926 yılında yayımlamıştı. Aşağıdaki bölüm, işte bu yazının Fransızca çevirisinden aktarılmıştır (bkz. J.C. Pariente ve G. Bès, La linguistique contemporaine, Paris, PUF, 1973, s. 23-25).

Biçim ve Anlam

1. **Tanım.** — Söz edimi, bir SÖZCE'dir.

2. **Varsayım** 1. Bazı topluluklarda, artarda gelen sözceler, ya tümüyle ya da yer yer birbirlerine benzerler.

Yoksul bir yabancı kapıya gelip şöyle der: **Karnım aç.**[1] Karnını doyurmuş olan ve yalnızca yatağa gitme saatini geciktirmek isteyen bir çocuk da şöyle der: **Karnım aç.** Dilbilim, her iki sözcede birbirine benzeyen ses özellikleriyle, yine her iki sözcede birbirine benzeyen dürtü/tepki özelliklerini göz önünde tutar yalnızca. Aynı biçimde, **kitap ilginçtir** ve **kitabı kaldır** sözceleri birbirlerine yer yer benzer **(kitap).** Bu benzerlikler bizim bilimimizin dışında görecedir, bilimimizin içindeyse mutlaktır. (...)

3. **Tanım.** — Bu tür her topluluk, bir DİLSEL TOPLULUK'tur.

4. **Tanım.** — Bir dilsel toplulukta üretilebilecek sözceler toplamı, sözkonusu dilsel topluluğun DİL'idir. (...)

5. **Tanım.** — Benzer olan şey ÖZDEŞ diye adlandırılacaktır. Özdeş olmayan şey FARKLI'dır. (...)

6. **Tanım.** — Özdeş ya da yer yer özdeş sözcelerdeki ortak ses özellikleri BİÇİMLER'dir; buna uygun düşen dürtü/tepki özellikleri de ANLAMLAR'dır.

Böylece, bir biçim, anlam taşıyan yinelemeli bir ses özelliğidir; bir anlamsa, bir biçime uygun düşen yinelemeli dürtü/tepki özelliğidir.

7. **Varsayım** 2. — Her sözce, bütünüyle biçimlerden oluşur.

---

1. Örnekler, gerekli görüldüğü yerlerde Türkçeye uyarlanmıştır. (ç.n.)

8. **Tanım.** — EN KÜÇÜK bir X, tümüyle daha küçük X'lerden oluşmamış bir X'tir.

Böylece X_1, X_2 X_3 X_4'ten oluşmuşsa, bu durumda X_1 en küçük bir X değildir. Ama, X_1, X_2 X_3 A ya da X_2 A, ya da A_1 A_2'den oluşmuşsa, ya da, ayrıştırılabilir değilse, bu durumda X_1 en küçük bir X'tir.

9. **Tanım.** — En küçük bir biçim, bir BİÇİMBİRİM'dir; anlamı da bir ANLAMBİRİM'dir.

Böylece, bir biçimbirim yinelemeli (anlamlı) bir biçimdir; bu biçim de, daha küçük yinelemeli (anlamlı) biçimlere ayrıştırılamaz. Bundan dolayı, ayrıştırılamayacak her sözcük ya da oluşturucu bir biçimbirimdir.

10. **Tanım.** — Gerektiğinde bir sözce olabilen bir biçim, BAĞIMSIZ BİÇİM'dir. Bağımsız olmayan bir biçim, BAĞIMLI BİÇİM'dir.

Böylece, **kitap, insan** bağımsız biçimlerdir; <—cı> (<yapıcı>daki gibi), <—sal> (<yapısal>daki gibi) bağımlı biçimlerdir; sonuncusu, anlamı açısından bağımsız biçim olan <sal>dan ayrılır.

11. **Tanım.** — En küçük bağımsız biçim SÖZCÜK'tür.

Demek ki, bir sözcük bir biçimdir; gerektiğinde tek başına (bir anlamla) kullanılabilir; ama, her biri tek başına (bir anlamla) kullanılabilecek bölümlere ayrıştırılamaz. Nitekim, **çabuk** sözcüğü ayrıştırılamaz; **hızlı** sözcüğü **hız** ve **—lı**'ya ayrıştırılabilir; ama, sonuncu öğe tek başına kullanılamaz; yapısal sözcüğü <yapı> ve <sal>a ayrıştırılabilir, ama sonuncu öğe tek başına kullanılamaz (<sal> sözcüğü farklı anlamından ötürü, değişik bir biçimdir). (...)

12. **Tanım.** — En küçük olmayan bağımsız bir biçim, bir DİZİM'dir.

Örnek: **Bir kitap** ya da **adam köpeği dövdü** birer dizimdir; ama, **yaşımdayken evimizin (on yaşımdayken evimizin sorumluluğunu üstlenmiştim**'deki gibi) bir dizim değildir; çünkü bunun anlamı yoktur; demek ki, bir biçim değildir; en küçük bir biçim olan <yapı> da bir dizim değildir.

13. **Tanım.** — Bir sözcüğün bir parçası olan bağımlı bir biçim bir OLUŞTURUCU'dur. Bir oluşturucu Latincedeki **—abat, abant, abit, abunt,** vb. eylem çekim ekleri gibi karmaşık olabilir; ya da Latincedeki üçüncü kişinin —t'si gibi en küçük bir biçimdir (yani bir biçimbirimdir).

14. **Varsayım** 3. — Bir dilin biçimleri sonlu sayıdadır

Sesbirimler

15. **Varsayım** 4. — Çeşitli biçimbirimler, ses özellikleri açısından birbirlerine ya tümüyle ya da yer yer benzeyebilirler,

Örnek: <bakır: soba [b]; görüngü: güzel [gü]>. Bu varsayımların ayrı olduğunu gösterir.

16. **Tanım.** — En küçük özdeş ses özelliği bir SESBİRİM ya da bir AYIRICI SES'tir.

Örneğin, İngilizcede [b,s,t], İngilizcede normal sözcük vurgusu, Çincedeki titremler.

17. **Varsayım** 5. — Bir dildeki değişik sesbirimlerinin sayısı, biçim sayısının küçük bir askatıdır.

18. **Varsayım** 6. Her biçim, tümüyle sesbirimlerden oluşmuştur. (...) Bir dilin biçimbirimleri anlam taşımayan az sayıda sesbirime ayrıştırılabilir. Öte yandan, biçimbirimlere birim birim uyan anlambirimler, dilbilimsel yöntemler aracılığıyla daha küçük birimlere ayrıştırılamazlar. Kuşkusuz, bu nedenle, dilbilimciler biçim ve anlam koşutluğu karşısında, sınıflandırma temeli olarak biçimi seçerler.

19. **Varsayım** 7. Bir dilin biçimbirimlerindeki ve sözcüklerindeki sesbirim dizileri sayısı, olası diziler sayısının bir askatıdır.

20. **Tanım.** — Oluşturulan diziler, dilin SES YAPILARI'dır.

Böylece, İngilizcede [st—] sözcük başında yer alır; ama [ts—] sözcük başında hiçbir zaman yer almaz.

21. **Tanım.** — Sesbirimleri açısından birbirine benzeyen farklı biçimler EŞADLI sözcüklerdir.

(Fransızcadan çeviren: Mehmet RİFAT)

DİL

Aşağıdaki yazılar, L. Bloomfield'in Language (Dil) [1933] adlı ünlü yapıtının 2. bölümüyle («The Use of Language») 9. bölümünden («Meaning») yer yer kısaltılarak aktarılmıştır.

Bölüm 2: Dilin Kullanılışı

Dil araştırmalarında atılması en güç olan adım ilk adımdır. Bilim adamları pek çok kez dil araştırmalarına

yönelmişler, ama gerçek anlamıyla bir dil araştırmasına girememişlerdir. Dilbilim aslında, yazı'nın kullanımı, yazın alanında özellikle eski belgelerin araştırılması ve doğru konuşmanın kurallarını saptama gibi kılgısal ön uğraşlardan doğmuştur. Ama insan bu alanlarda istediği kadar zaman harcamış olsun, yine de bir türlü gerçek anlamda bir dilbilim araştırmasına girememiş olabilir. (...)

Yazı dil değildir, yalnızca dili görsel belirtilerle saptamanın bir yoludur. (...) Hangi yazı kullanılmış olursa olsun, bir dil yine o dildir, tıpkı çeşitli fotoğrafları çekilen bir kişinin yine de hep aynı kişi kalması gibi. (...) 1928'de Türkler Arap abecesinin yerine Latin abecesini benimsedikten sonra da tıpkı daha önce konuştukları gibi konuşmayı sürdürdüler. Yazıyı incelemek için sözkonusu dil üstüne bir şeyler bilmek gereklidir, ama bunun tersi doğru değildir. (...)

Yazın öğrencisi belli kişilerin (örneğin Shakespeare'in) sözlerini inceler, içerik ya da biçimin alışılmadık özellikleri üstünde durur. (...) Buna karşılık dilbilimci bir dili konuşanlar arasında ayırım yapmaz. (...)

İyi bir yazı, yazın, filoloji (...) öğrencisi bir süre sonra kendi özel konularına geçmeden dilbilim çalışmanın daha anlamlı olduğunu anlayacaktır. (...) Bizimse bu öğrencinin geçeceği dolaylı yollardan geçmemize gerek yok. Son derece yalın koşullar altında gerçekleşen olağan bir konuşma, söz söyleme süreci üstüne gözlem yapmaya hemen başlayabiliriz.

Jack'le Jill'in bir yolda yürüdüklerini varsayalım. Jill açtır. Bir elma ağacı görür. Gırtlağı, dili ve dudaklarıyla birtakım sesler çıkarır. Jack çitten atlar, ağaca tırmanır, elmayı alır, Jill'e getirir ve eline verir. Jill elmayı yer.

Bu olaylar dizisini çeşitli açılardan inceleme olanağı vardır, ama biz, dili incelediğimiz için, doğal olarak **konuşma edimiyle** öteki olguları birbirinden ayıracağız; ötekilere gerçek olgular diyeceğiz. Bu gözle bakıldığında olup bitenlerin, zaman içinde sıralanma açısından üç bölüme ayrılabileceği saptanır:

A. Konuşma edimini önceleyen gerçek olgular.
B. Konuşma.
C. Konuşma edimini izleyen gerçek olgular.

Önce gerçek olguları, A ile C'yi ele alalım. A'da Jill, yani konuşan kişi, ağır basmaktadır. Jill açtır, başka

bir deyişle, bazı kasları kasılmaktadır, belli salgılar (özellikle mide salgıları) salmaktadır, belki susamıştır da, ağzı ve boğazı kurumuştur. Kırmızı elmadan gelen ışık dalgaları gözüne çarpar. Yanında Jack'i görür. Burada Jack'le eskiden beri süregelen ilişkisi işin içine girer. Aralarında sıradan bir ilişki olduğunu, kardeş ya da karı koca olduklarını varsayabiliriz. Jill'in konuşmasını önceleyen ve Jill'i ilgilendiren bu olguların tümüne **konuşanın dürtüsü** diyoruz.

Şimdi C'ye, Jill'in konuşmasından sonra gerçekleşen olgulara, geçelim. Bunlar daha çok duyan kişiyle, Jack'le ilgilidir, Jack'in elmayı alıp getirmesi ve Jill'e vermesi gibi... Bunlara da **işitenin tepkisi** diyoruz. Ancak, konuşma eylemini izleyen olgular Jill'i de ilgilendirir; hem de ciddi bir biçimde: **Jill elmayı alır ve yer.**

Kuşkusuz Jack ile Jill'lerin tümü böyle davranmayacaktı. (...) Jill'in Jack'le ilgili kötü deneyimleri olabilirdi, bu durumda Jill aç da olsa, elmayı da görse, belki hiçbir şey söylemeyecekti; Jack de Jill'e karşı iyi duygular besliyor olmasaydı, belki Jill'in istemesine karşın, gidip elmayı getirmeyecekti. (...) Ama bu olayda tüm **önceleyici etkenler**in öykünün anlattığımız gibi geçmesini sağlayacak türden olduklarını varsayacağız. Bunu böyle saptadıktan sonra, öyküde, konuşma ediminin (B) ne gibi bir rol oynadığını araştıralım.

Jill yalnız olabilirdi, yine aynı derecede acıkmış ve susamış olabilirdi ve aynı elmayı görebilirdi. Çiti atlayacak ve ağaca tırmanacak yeterli güçü ve becerisi olması durumunda elmaya ulaşabilecek ve elmayı yiyebilecekti. Ama bunları beceremeyebilirdi, o zaman aç kalacaktı. Jill'in yalnız olması, bir bakıma, konuşma yetisinden yoksun bir hayvanın durumunda olması anlamına gelir. Aç bir hayvan yiyecek görür ya da koku alırsa, yiyeceğe doğru gider. Yiyeceğe ulaşıp ulaşamaması ise hayvanın gücüne ve becerisine bağlıdır. Açlığın derecesiyle yiyeceğin görüntüsü ve kokusu **dürtüyü** (dürtüyü D ile simgeliyoruz), yiyeceğe doğru yapılan atılım da **tepkiyi** (tepkiyi de T ile simgeliyoruz) oluşturur. Jill'in tek başınayken yapacağı davranışla konuşma yetisinden yoksun hayvanın davranışı ancak tek yönlü olabilir:

$$D \rightarrow T.$$

Bu davranış başarıya ulaşırsa, ikisi de yiyeceği elde

ederler, ulaşmazsa —tepkisel edimler (T) yiyeceği elde etmeye yetecek güç ve beceriden yoksunsa— aç kalırlar. (...)

Konuşabilen Jill'in olanakları (...) konuşamayanlara oranla yüksektir. Jill çit ve ağaçla boğuşacağına boğazı ve ağzıyla bir iki ufak tefek davranışta bulunmuş ve küçük bir gürültü çıkarmıştır. Jack hemen Jill'in adına bazı tepkiler göstermiş ve Jill elmaya ulaşmıştır. **Dil bir kişinin dürtüsüne (D) başka bir kişinin tepki (T) göstermesini olanaklı kılar.**

Birbiriyle konuşabilen bir insan kümesinin oluşturduğu ortamın kusursuzluğu durumunda, herkes ayrı ayrı, kümedeki öteki kişilerin tümünün güç ve becerisinden yararlanma olanağına sahiptir. Bu kişilerin beceri alanları ne kadar değişikse, ötekilerin herbirinin denetimindeki güç yelpazesi de o ölçüde genişler. Bir tek kişinin kolaylıkla ağaçlara tırmanabilmesi ötekilerin hepsine yemiş sağlanmasına yarar. Bir tek kişinin iyi bir balıkçı olması herkesin balık yiyebilmesini sağlar. **İşbölümü ve işbölümüyle birlikte insan toplumundaki çalışma öğesinin tümü dile bağlıdır.**

Şimdi de öykümüzdeki söz söyleme olgusunu, B'yi gözden geçirelim. (...)

(B1) Jill, yani konuşan, ses tellerini (...), alt çenesini ve dilini havayı ses dalgalarına dönüştürecek biçimde kıpırdattı. Konuşan kişinin bu davranışları dürtüye (D) tepkidir. Tepkiyi (T) **eylemsel olarak gerçekleştiriceğine** (yani elmayı koparmak için kalkıp gideceğine) üç davranışla bazı sesler çıkardı, başka bir deyişle, tepkisi (T) söz söylemek biçiminde oldu, gerçek tepkinin yerine **sözü** geçirdi. Bu, gerçek tepkinin yerine kullanılan tepkiyi de küçük t harfiyle simgeliyoruz. Özetlersek konuşan biri olduğu için Jill bir dürtüye iki ayrı tür tepki gösterebilir:

D → T (gerçek tepki)

D → t (gerçek tepkinin yerine geçen dilsel tepki).

Öykümüzde Jill ikinci türü gerçekleştirdi.

(B2) Jill'in ağız boşluğunda oluşan ses dalgaları, dalga hareketini çevredeki hava kütlesine aktardı.

(B3) Havadaki bu ses dalgaları Jack'in kulak zarına geldi ve titreşime yol açtı. Bu titreşim Jack'in sinirlerini etkiledi ve Jack sözleri işitti. Bu işitme, Jack'in üstünde bir dürtü etkisi yaptı: Jack'in koşarak gidip

elmayı kopardığını ve gelip Jill'in eline bıraktığını gördük, sanki Jill'in açlık —ve— elma dürtüsü doğrudan doğruya Jack'in kendisini etkilemiş gibi (...). Konuşabilen kişi olarak Jack iki tür dürtüye tepki gösteriyor: D türünde **gerçek** dürtüye (açlık ve yiyeceğin görüntüsü gibi) ve **gerçeğin yerine geçen** söz dürtüsüne, yani kulak boşluğuna ulaşan bazı titreşimlere. Bu dürtüyü de küçük d harfiyle simgeliyoruz. Jack'in bir şey yapışını (sözgelimi bir elma getirişini) incelerken, eyleminin hayvanlarınki gibi mutlaka gerçek bir dürtüye (midesindeki açlığa ya da bir elmanın görüntüsüne) dayanmasının zorunlu olmadığını unutmamalıyız. Jack'i eyleme iten şey yüzde elli olasılıkla bir söz-dürtüsü olabilir. Tepkileri (T) bir değil, iki tür dürtünün sonucu olabilir:

(gerçek dürtü) D → T

(dilsel —gerçeğin yerini alan— dürtü) d → T.

Jill'in ses çıkarma davranışıyla (B1) Jack'in bunu duyması (B3) arasındaki bağlantının güvenilir olmaması ya da değişime uğraması için fazla bir neden olmadığı açıktır; çünkü olay ses dalgalarının havayı yarmasından (B2) ibarettir. Bu bağlantıyı noktalardan oluşan bir çizgiyle gösterirsek insanın bir dürtüye vereceği iki tür yanıtı şu iki çizgiyle simgeleyebiliriz:

sözsüz tepki: D →, T

söz aracılığıyla oluşan tepki: D → t ..... d ← T.

İki tür arasındaki ayrım açıktır. Sözsüz tepkiyi gösteren kişi her zaman dürtüyü algılayan kişidir; yanıtı veren ancak uyarılan (dürtüyü algılayan) kişinin kendi olabilir. (...) Buna karşılık söz aracılığıyla gerçekleşen tepki gerçek dürtüyü algılayan kişi tarafından gösterilmeyebilir; dürtüyü algılayan kişi başka birisini tepki göstermeye çağırabilir; bu başka birisi de konuşanın yapamayacağı şeyleri yapabilir. (...) **Konuşanla işitenin bedenleri arasındaki boşluk —iki sinir sistemi arasındaki kopukluk— ses dalgalarının oluşturduğu köprüyle aşılır. (...)**

Dilden çok değişik alanlarda yararlandığımız o denli açıktır ki, burada yalnızca bunların bir ikisine değineceğiz. Bildirişim dille **aktarılır. Bu suyun üstüne bir köprü istiyoruz,** diyen çiftçilerin (...) bu sözleri belediyeden, yasama meclisinden, bir yol yapımı bürosundan, bir mühendis ekibinden (...) geçer ve sonunda çiftçilerden gelen dürtüye işçiler eylemsel (gerçek) bir yanıt

vererek köprüyü kurarlar. Konuşmanın aktarıcı olma niteliğiyle yakından ilişkili bir başka niteliği de **soyutlamadır.** (...) Köprünün projelerini hazırlayan mühendis gerçek kiriş ve kalaslarla uğraşmak zorunda değildir, yalnızca sözsel biçimlerle (örneğin hesapta sayılarla) çalışır. Yanlış yaparsa somut maddeyi bozmak durumunda kalmaz, gerçek yapı işlemine geçmeden yanlış seçilmiş sözsel biçimin (örneğin bir sayının) yerine daha uygun başka bir biçimi koyması yeter. **Kendi kendine konuşmanın ya da düşünmenin** değeri de buradan kaynaklanır. (...) Eyleme geçmeden önce düşünürüz. (...)

(İngilizceden çeviren: Fatma AKERSON)

Bölüm 9: Anlam

Konuşma seslerinin anlam gözönüne alınmaksızın incelenmesi bir soyutlamadır: Gerçek kullanımda konuşma sesleri belirtke olarak kullanılırlar. Bir dilsel biçimin **anlamını,** konuşanın bu biçimi söylediği durumla, bunun işitende ortaya çıkardığı tepki olarak tanımladık. Herbirimizin konuşan ya da işiten olarak, değişik olmayan bir biçimde davranmayı öğrenmesi nedeniyle, konuşanın durumuyla işitenin tepkisi eşgüdüm içindedir. Nedensellik gösteren şu dizide:

konuşanın durumu → konuşma → işitenin tepkisi

konuşanın durumu (...) çoğu kez işitenin tepkisinden daha yalın bir görünüş sunar; bu bakımdan anlamları çoğu zaman konuşanın dürtüsü yönünden tartışır ve tanımlarız.

İnsanları konuşmaya yöneliten durumlar evrendeki bütün nesne ve oluşları içine alır. Bir dilin bütün biçimlerine uygun, biçimsel yönden eksiksiz bir anlam tanımı vermek için, konuşanların evrenindeki herşeyi bilimsel olarak, eksiksiz biçimde bilmemiz gerekir. Bununla karşılaştırıldığında insanın gerçekteki bilgisi çok azdır. Bir söylem biçiminin anlamını, bu anlam, bilimsel bilgisine sahip olduğumuz bir konuyla ilgiliyse, doğru olarak tanımlayabiliriz. Sözgelimi, minerallerin adlarını, İngilizce **salt** (tuz) sözcüğünün anlamı 'sodyum klorür'dür (NaCl) dediğimizde olduğu gibi, kimya ve mineroloji yönünden tanımlayabiliriz; bitki ya da hayvanların adlarını da bitkibilim ya da hayvanbilimin teknik terimleri yardımıyla

durumlarla ilgili olan **love** (aşk) ve **hate** (nefret) gibi sözcükleri tanımlamamızın kesin bir yolu yoktur — ve bu sonuncu türden sözcükler çoğunluktadır.

Üstelik bilimsel sınıflamamızın (evrensel olarak kabul edilen doğru bir sınıflamanın) bulunduğu durumlarda bile, bir dildeki anlamların bu sınıflamayla uyuşmadığını çoğu zaman görebiliriz. Almancada balinaya 'balık': **Walfisch;** yarasaya ise 'fare' denir: **Fledermaus.** Fizikçiler renkyayılımını bir milimetrenin yüzbinde 40'tan 72'sine değin uzanan değişik uzunluklardaki ışık dalgalarının sürekli bir ölçeği olarak görürler, ancak diller oldukça nedensiz bir biçimde ve kesin olmayan sınırlarla **mor, yeşil, sarı, turuncu, kırmızı** gibi renk adlarının anlamında, bu ölçeği değişik yerlerinden bölümlerler ve çeşitli dillerin renk adları aynı bölümleri kapsamaz. Kişilerin akrabalığı yalın bir konu gibi görünür ama çeşitli dillerde kullanılan akrabalık terimlerinin çözümlenmesi oldukça güçtür.

Bu bakımdan anlamların anlatımı dil çalışmalarının zayıf noktasıdır ve insanın bilgisi şimdiki durumunun çok ötesine geçmedikçe öyle kalacaktır. Uygulamada bir dilsel biçimin anlamını, olabildiğince, başka bir bilim açısından tanımlarız. Bu olanaklı değilse, işaret yollara başvururuz. Yollardan birisi **göstermedir.** Bir kimse **elma** sözcüğünün anlamını bilmezse, ona bir elma vererek ya da elmayı göstererek ve yanlış yaptığı sürece elma vermeyi ve elmaları göstermeyi, sözcüğü yerleşik biçimde kullanıncaya değin sürdürerek, sözcüğü öğretebiliriz. Bu aslında çocukların söylem biçimlerinin kullanımını öğrenme yoludur. Soruyu soran, dilimizi yeterince biliyorsa, **elma** sözcüğünü **dolambaçlı** bir yoldan tanımlayabiliriz —başka bir anlatımla, sözcüklerimiz gibi, **elma** sözcüğünün uygun düştüğü duruma uygun düşen dolaşık bir söylem yoluyla; örneğin şöyle söyleriz: 'büyüklük, biçim, renk ve asit yönünden çok çeşitli, sıkı-yapıda, yumuşak kabuklu, Malus türü ağaçların yuvarlak ya da uzunca, çekirdekli ünlü bir meyvası.' Ya da soru soranın dilini bilirsek, **çeviri** yoluyla yanıtlayabiliriz onu-kendi dilinde aşağı yukarı eşdeğerli bir biçim söyleriz; sözgelimi bir Fransıza elmanın anlamı olarak **pomme** sözcüğünü verebiliriz. Bu tanımlama yöntemi iki dilli sözcüklerde görülür.

Herhangi bir dilsel biçimi söylemeye bizi yönelten

durumlar çok çeşitlidir; gerçekten felsefeciler, birbirinin aynı hiçbir iki durum bulunmadığını söylerler. Herbirimiz **elma** sözcüğünü, birkaç aylık sürede, büyüklük, biçim, renk, koku, tad, vb. yönlerden değişen birçok meyva için kullanırız. Uygun koşullarda, **elma** sözcüğünde olduğu gibi, dilsel topluluğun üyeleri, durum (burada nesne) birtakım görece tanımlanabilen özellikler ortaya çıkardığında, ilgili söylem biçimini kullanmak üzere çocukluktan başlayarak eğitilmişlerdir. Buna benzer koşullarda bile, kullanışımız tekörnek değildir ve birçok söylem biçiminin daha az açık anlamı vardır. Yine de herhangi bir elmanın büyüklüğü, biçimi, rengi gibi durumun **ayırıcı olmayan özellikleriyle;** İngilizce konuşan kimselerin **apple** (elma) sözcüğünü kullandıkları bütün nesnelerde ortak olan özelliklere benzer, dilsel biçime ilişkin sözcenin çağrıştırdığı durumda ortak olan, **ayırıcı** ya da **dilsel anlamı** birbirinden ayırmalıyız. İncelememiz yalnızca biçim ve anlamın ayırıcı özellikleriyle ilgili olduğundan, ayırıcı olmayan özelliklerin varlığını görmezlikten gelerek, **dilsel** ya da **ayırıcı** nitelemesini bundan böyle kullanmayacağım. Biçimin çoğu zaman anlamı **gösterdiği** söylenir.

Bir dilin biçimlerinin herbirine bağlı kesin bir anlam tanımına sahip olsak bile, başka tür bir güçlükle karşı karşıya geliriz. Her durumun önemli bir parçası, konuşanın bedeninin konumudur. Kuşkusuz bu —kalıtsal ve doğum öncesi etmenleri bir yana bıraksak bile— kişinin şu ana kadarki dilsel ve dilsel olmayan bütün deneyimlerinin sonucu olan sinir sistemine ilişkin yetilerini de içine alır. Dil dışı durumu ideal bir biçimde değişmeden tutabilsek ve içine değişik konuşucular koyabilsek de, herbir konuşanın birlikte getireceği gereçleri ölçemeyiz, bu bakımdan hangi söylem biçimlerini kullanacağını ya da o konuda birşey söyleyip söylemeyeceğini önceden kestiremeyiz.

Elimizde yetkin tanımlar olsa bile, yine de birçok sözceleme sırasında konuşanın tanımladığımız durumda olmadığını görürüz. İnsanlar çoğu zaman hiç elma yokken de **elma** gibi bir sözcüğü kullanırlar. Buna **dışarlak konuşma** (displaced speech) diyebiliriz. Dışarlak konuşmanın sıklığı ve önemi ortadadır. Bebeğini isteyen küçüğü anımsarız. Konuşmanın yayılması dilin önemli bir kullanımıdır: Konuşan A birkaç elma görür, onları görmeyen B'ye sözeder elmalardan; konuşan B bu haberi

tanımlayabiliriz ama, doğru olarak sınıflandırılamayan C'ye, C,D'ye, D,E'ye, vb. yayar; belki de elmaları hiçbiri görmemiştir; sonunda X gider ve birkaç elma yer. Tipik uyarıcı bulunmadığı zamanlarda dilsel biçimleri başka yollarla da söyleriz. Açlıktan kıvranan bir dilenci **Açım** der kapıda ve evin kadını kendisine yiyecek verir: bu olayın, **Açım** söylem biçiminin **birincil** ya da sözlük anlamını ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Yatma zamanı, huysuz bir çocuk **Açım** diyebilir; bu numaralarına alışık olan annesi de yanıt olarak onu yatağa yollayabilir. Bu bir dışarlak konuşma örneğidir. İlginçtir, yabancı bir gözlemci **Açım** biçiminin anlamını sormuş olsa, anne de, çocukta çoğu zaman onu sözlük anlamı çerçevesinde tanımlar. Yalancılık, iğneleme, alay etme, şiir, kurgusal anlatı, vb. dil kadar eski ve yaygın olsa gerek. Bir biçimin sözlük anlamını bilir bilmez onu dışarlak konuşmada kullanmayı tümüyle beceririz; yabancı dillere ilişkin sözlük ve elkitaplarımızın bize yalnızca sözlük anlamını vermeleri gerekir. Konuşmanın dışarlak kullanımları oldukça düzenli yollarla, birincil değerinden çıkar ve özel olarak tartışmaları gerekmez; ne var ki, belli bir konuşanın, belli bir durumda (eğer konuşursa) söyleyeceği biçimlere ilişkin bilinmezleri artırırlar.

Anlıksal ruhbilim yanlıları, anlamları tanımlama güçlüğünden kaçınabileceklerine inanırlar, çünkü bir dilsel biçimin söylenmesinden önce, konuşanın içinde, fiziksel olmayan bir **düşünce, kavram, imge, duygu, istenç** edimi, vb. süreç bulunduğu inancındadırlar ve bunun gibi, ses dalgalarını alınca işiten de eşdeğerli ya da buna benzer bir anlıksal süreçten geçer. Bu bakımdan anlıksalcı bir dilsel biçimin anlamını, sözceyle ya da dilsel biçimin duyulmasıyla ilgili olarak her konuşan ya da işitende bulunan belirli anlıksal bir olay olarak tanımlayabilir. **Elma** sözcüğünü söyleyen bir kişide elmanın anlıksal bir imgesi vardır, sözcük işitenin anlığında da benzer bir imge uyandırır. Anlıksalcı için dil **düşünce, duygu** ve **istek**lerin anlatımıdır.

Mekanikçi görüş yanlısı bu çözümü kabul etmez. **Anlıksal imge, duygu,** vb. terimlerin çeşitli bedensel devinimlerinin yalnızca herkesçe benimsenen biçimleri olduğunu ve dille ilgili olanlarının üçe ayrılabileceklerine inanır:

1) Çeşitli kimselerde büyük ölçüde aynı olan ve top-

lumsal açıdan önem taşıyan geniş kapsamlı süreçler. **Açım** (öfkeliyim, korkuyorum, üzgünüm, başım ağrıyor, vb.) gibi saymaca söylem biçimleriyle simgelenir.

2) Kişiden kişiye değişen, doğrudan toplumsal önemi olmayan kapalı, oldukça değişken kas daralmaları ve bez salgılamaları saymaca söylem biçimlerinde simgelenmezler;

3) Konuşma devinimlerinin yerini alan, ancak başkalarınca algılanmayan, konuşma organlarının sessiz devinimleri. Mekanikçi görüş yanlısı, (1)'deki işlemleri yalnızca konuşucunun herkesten daha iyi gözleyebildiği olaylar olarak görür; dışarlak konuşma gibi çeşitli anlam sorunları (yaramaz çocuğun **Açım** demesi gibi) başka yerde olduğu gibi burada da vardır. (2)'deki işlemlerin ise eğitimden ve öteki deneyimlerden ileri gelen değişikliklerden artakalan kişisel alışkanlıklar olduklarına inanır; konuşucu bunları **İmge, duygu,** vb. olarak anlatır; bunlar yalnız her konuşucuya göre değil, her konuşma durumuna göre de değişir. 'Anlığımda bir elma imgesi vardı' diyen konuşucu gerçekte 'geçmişimdeki bir zaman bölümünde elma dürtüsüyle bağlantılı olan türden bulanık, bir iç dürtüye karşılık veriyordum' demektedir. (3)'teki ses-altı konuşma, mekanikçi görüş yanlısına gerçekte konuşma alışkanlığının bir türevi gibi görünür yalnızca; konuşanın, belli bir sözcenin konuşma devinimlerini duyulmayacak bir biçimde yerine getirdiğinden emin olduğumuzda ('sözcüklerle düşündüğünde'), aynı söylem biçimini duyulacak biçimde söylediğinde sözkonusu olan sorunun tam benzeriyle karşılaşırız. Öyleyse özetlersek, 'anlıksal işlemler' mekanikçi görüş yanlısına bedensel işlemlerin salt geleneksel adları gibi görünür; bunlar ya (1) anlamın tanımına konuşanın durumu olarak giren, ya da (2) konuşma sözcesiyle konuşanın durumunu çokça etkilemeyecek ölçüde uzaktan bağıntılı; ya da (3) konuşma sözcesinin yinelenmesidir.

Bu düşünce ayrılığı dilin temeline ilişkin görüşlerimizde, öteki insan etkinliklerinde olduğu gibi, belirleyici bir rol oynarsa da ve anlıksalcılar anlama ilişkin tartışmalarında terimlerine büyük ölçüde bağlı kalırlarsa da, tartışmanın dilsel anlam sorunlarıyla ilgisi gerçekten çok azdır. Anlıksalcının anlıksal işlem olarak, mekanikçi görüş yanlısının da başka türlü sınıflandırdığı olaylar, her zaman yalnızca bir kişiyi etkiler: Herbirimiz içimizde

oluştuğunda karşılık veririz bunlara, başka birinin içinde oluştuklarında karşılık vermemize olanak yoktur. Başkalarının anlıksal işlemleri ya da bedensel iç işlemlerini yalnızca konuşma sözcelerinden ve öteki gözlenebilir eylemlerden bilebiliriz. Bütün bunlarla uğraşmamız gerektiğinden, uygulamada anlıksalcı da anlamı mekanikçi görüş yanlısı gibi, gerçek durumlar açısından tanımlar; **elma**'yı 'tanınmış, sıkı yapılı, vb. meyva' olarak tanımlamaz; mekanikçi görüş yanlısı gibi, bu sözcüklerin ilk üçünü bir yana bırakır ve gerçekte, kendisi dışındaki kimseler için imgenin ya konuşanın **elma** sözcüğünü kullanması nedeniyle, ya da konuşanın daha başka kesin bir söz söylemesinden çıktığını ('Elmaya ilişkin anlıksal bir imgem vardı') kabul eder. Öyleyse uygulamada bütün dilbilimciler, hem anlıksalcılar hem de mekanikçi görüş yanlıları anlamları konuşmanın durumu açısından ve anlama birşey katıyorsa, kimi zaman işitenin tepkisi yönünden tanımlarlar.

Dilsel anlamlar dilsel olmayan edimlerin anlamlarından daha özgüldür. İnsanlar arasındaki işbirliğinin birçoğu jestle (örneğin birşeyi göstermek), nesneleri ele alarak (bir nesneyi birinin eline koyarak, bir nesneyi yere fırlatarak), dokunmayla (dürterek, okşayarak), hem titreşimli olmayan (parmak çıtlatmak, alkış) hem de titreşimli olan (gülerek, ağlayarak) dil dışı seslerle, vb. sağlanır. Bu sonuncu ile ilgili olarak konuşma sesinin acıklı, kızgın, buyurgan, yavan 'söyleme tonu' gibi dilsel olmayan (ayırıcı olmayan) özelliklerinden söz etmeliyiz; aslında konuşma tarzı, konuşmanın kendisinden sonra en etkili belirleme yöntemimizdir. Ne var ki, dilsel biçimler çoğunlukla, dilsel olmayan yollarla erişilebilecek olandan daha eksiksiz, özgül ve ince bir eşgüdüm sonucu ortaya çıkarlar; bunu anlamak için, bir kimsenin rastgele birkaç konuşmayı dinlemesi gerekir. (...) Gelişmiş jest dizgeleri, sağır ve dilsiz dili, belirtke dizgeleri, yazı kullanımı, telgraf gibi açıkça ayrıksı dizgelerin, incelendiklerinde dilin türevlerinden başka birşey olmadıkları anlaşılır. Çoğu anlamları tanımlamak ve değişmezliklerini göstermek için bir yöntemimiz bulunmadığından, insanlarla günlük ilişkilerimizde önvarsayımsal olarak kabul ettiğimiz gibi, dilin özgül, durağan niteliğini, dilsel incelemenin önvarsayımı olarak kabul etmeliyiz. Bu önceli, dilbilimin varsayımı olarak belirleyebiliriz. Başka bir deyişle:

Kimi topluluklarda (dilsel topluluklarda) kimi konuşma sözceleri biçim ve anlam yönünden özdeştir.

Söylem biçimlerinin bu üstünlüğünün karşılığı usculuktur. Dilsel olmayan bildirişim biçimleri doğrudan doğruya bedensel yapımıza dayanır ya da doğrudan yalın toplumsal durumlardan ileri gelir, ancak dilsel biçimlerin anlamlarla bağlantısı tümüyle nedensizdir. Bizim **at** dediğimize Almanlar **Pferd,** Fransızlar **cheval,** Cree kızılderilileri [Misatim] der, vb.; bu ses dizilerinin biri ötekisi kadar usa aykırıdır.

Temel varsayımımız herbir dilsel biçimin değişmez, özel bir anlamı olduğunu sezdirir. Biçimler, sesbirimsel yönden değişikse, anlamlarının da değişik olduklarını düşünürüz. (...) Kısacası gerçekten **eşanlamlı** sözcükler bulunmadığını düşünürüz. Öte yandan varsayımımız, biçimler anlam yönünden değişikse (dilsel anlam yönünden değişikse) sesçil biçim yönünden benzer olsalar da, 'aynı' olmadıklarını düşündürür. (...)

Sesçil biçimi aynı olan değişik dilsel biçimler (bu bakımdan anlam yönünden birbirinden ayrı olan biçimler) **eşsesli** olarak bilinir. Anlamları kesinkes tanımlayamadığımız için, belli bir sesçil biçimin çeşitli kullanımlarında sürgit aynı anlamı olup olmadığına, ya da bir dizi eşsesli sözcüğü simgeleyip simgelemediğine karar veremeyiz.

Dilbilimci anlamları tanımlayamasa bile, bu amaçla öteki bilimlerle ya da genel ekinle ilgilenenlere başvurması gerekse bile, çoğu zaman kimi biçimlerin anlamını elde ettikten sonra, öteki biçimlerin anlamlarını bu birinciler yönünden tanımlayabilir. Sözgelimi, burada dilbilimci görevi yapan matematikçi, **bir** ve **toplamak** gibi terimleri tanımlayamaz ama kendisine bunların tanımını verirsek **ikiyi** ('bire bir eklemek'), **üçü** ('ikiye bir eklemek'), vb. biçimde sonsuza değin tanımlayabilir. Düzanlamın çok kesin olduğu matematik dilinde açıkça gördüğümüz şey, birçok gündelik söylem biçimlerinde de görülür. (...)

(İngilizceden çeviren: Ahmet KOCAMAN)

BİLİMİN DİLSEL ÖZELLİKLERİ
(Seçme Parçalar)

1939 yılında, O. Neurath, R. Carnap ve C. Morris yönetiminde yayımlanan International Encyclopedia of Unified Science (Chicago, The University Chicago Press) adlı ortak yapıtta «Linguistic Aspects of Science» başlıklı bölüm (cilt I, sayı 4) L. Bloomfield tarafından yazılmıştı. Aşağıda, bu bölümden seçme parçalar sunuyoruz.

Yazı ile Dil

Dilbilimci olmayan biri, dil üstüne konuşmaya başladığında, söyledikleri genellikle yazıya ilişkin bir söyleme dönüşür. Bu karışıklığı önleyebilmek için yazımızda **dil** terimini yalnızca işitilen ses («konuşulan» dil) anlamında kullanarak «**dil**»i yazı ya da davul belirtkeleri gibi onun **yerini alabilecek** anlatımlardan ve bildirişim sağlamada yararlanılan yüz devinimleri gibi diğer etkinliklerden ayıracağız. (...) Bunun gibi, «bir dil» dediğimizde de, matematik ile mantıkta görüldüğü gibi simgeciliğin kısıtlı dizgelerini değil, yalnızca çeşitli topluluklarda geçerli olan, yerleşmiş («doğal») dilleri anlamaktayız. Yazı ile dilin aynı şey olmadığını bilmek tüm dilbilimsel incelemeler açısından birincil bir önem taşımaktadır. Böyle bir ayrımın yapılmamış olması XVII. ve XVIII. yy. larda dilbilimin ortaya çıkmasını engelleyen önemli ana etmenlerden biriydi. «Konuşulan dil» ve «yazılı dil» karşıtlığı gibi yaygın skolastik ayrım da tümüyle yanıltıcı olmuştur.

Zaman açısından, dil insan türünün bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanlar, kendileri üstüne birşey bilebildiğimiz süreden bu yana konuşmaktadırlar. Burada zamanı, dirimbilimsel erimleri ile düşünmek zorundayız. Dilin kökeni üstüne varsayımda bulunmak insan türü üstüne varsayımda bulunmak demektir. Buna karşılık, yazı çağdaş bir buluştur. Yazının en eski kullanımları (Mezopotamya, Mısır) yalnızca birkaç bin yıl geriye gider.

Yazı gözle görülen göstergeler yoluyla dili kaydeden bir aygıttır. «Kaydetmek» sözcüğüyle anlatmak istediğimiz şu: Yazıları gören kişi, eğer yazanın dilini ve yazı dizgesini biliyorsa, yazanın sesli ya da içinden yaptığı konuşmayı yineleyebilir.

Yazı, yalnızca bazı topluluklarda kullanılmış, yakın zamana kadar da bu topluluklarda hemen hemen her zaman çok az kişinin özel bir becerisi olarak görülmüştür. Son zamanlarda ortaya çıkan bir gelişme olan okur-yazarlığa dünyanın çok az bir bölümünde rastlanmaktadır. Konuşanlar yazmasını bilse de bilmese de dil değişmez. (...)

Dilbilim açısından yeterli deneyimleri olmayan okur-yazar kişilerde çok yaygın olarak görülen dil ile dilin yerini alan türevlerini birbirine karıştırma, çoğu kez dil ile türevleri arasındaki bağlantıyı tersine çevirme ya da dilin yerini alan olgulara bir tür «bağımsızlık» verme biçimini alır. Yazı dizgesindeki değişiklikler, ne denli olağanüstü olursa olsun, yazının temsil ettiği dili etkileyemez. Bir toplulukta, yeni bir yazı dizgesi yaygın olarak kullanılmaya başlanırsa, bu değişiklik zamanla birtakım küçük dilsel değişimlere de yol açabilir. Bu, yakın bir geçmişte Türkçede olduğu gibi Arap harflerinden Latin harflerine geçilmesinin, dil üstünde kısa bir süre içinde etkili olacağı sanısını uyandırmamalıdır.

Anlıkçılık

Birçok toplumda, belki de bütün toplumlarda dil pek önemsenmez; dilin etkileri de «akıl», «istenç» gibi fiziksel olmayan etmenlerle açıklanır. Gerek bu terimler, gerekse bu terimlerle bağıntılı birçok başka terim gündelik yaşam, sanat ve dinde kullanılır. Ancak bazı bilim adamları sözkonusu terimlerin bilim alanında yeri olmadığı görüşünde birleşmektedir. Fizik, dirimbilim ya da dilbilim çalışmalarında anlıksal terimlere pek rastlanmaz; buna karşılık, sözünü ettiğimiz dallarda öğrenim gören öğrenciler açıklamalarının kuramsal bölümlerinde yukarıdaki terimlerden yararlanırlar.

Evrenin betimlenmesinde, her birey ya salt kılgısal ya sanatsal ya dinsel ya da bilimsel görüşleri benimseyebilir; birey hangisini öne çıkarıyorsa, bu, öbürlerini aşar, aynı zamanda da içine alır. Burada yapılan seçim, bilgilerimizin günümüzde eriştiği düzeye göre ancak bir inanç olaydır. Bu durumda inanç ile anlıkçılık birbirine karıştırılmamalıdır.

Bizim düşüncemize göre, evrenin bilimsel açıdan betimlenmesinde, bu betimlemenin değeri ne olursa olsun,

anlıksal terimlere gereksinme duyulmaz; çünkü bunların doldurmaya çalıştıkları boşluklar, ancak dil göz önüne alınmadığı sürece varolacaktır. Eğer dil göz önünde tutulursa, aşağıdaki ilkeleri benimsememiz koşuluyla, bilim ile insan etkinliklerinin öbür evreleri arasında bir ayrım yapabiliriz. Bilim, yalnızca zaman ve yer açısından gözlemcilerin herhangi biri ya da tümünce algılanabilen **(katı davranışçılık)** ya da belirli zaman ve uzam boyutları içine yerleştirilebilen **(mekanikçilik)** durumları inceleyecek, bunun yanısıra da kesin davranış işlemlerine ulaşılmasını sağlayacak temel ilkelerle ve varsayımlarla **(işlemselcilik)** ya da fiziksel olayları içeren bir dizi gündelik terimden kesin tanımlar yoluyla türetilebilecek terimlerle **(fizikselcilik)** çalışacaktır. Çeşitli bilim adamlarının birbirlerinden bağımsız olarak ortaya koydukları bu ayrı ayrı tanımların hepsi aynı biçimde belli bir sınırlama getirmektedir; ancak bu, bilimin ana konusunu kısıtlamayıp, kullandığı yöntemi belirlemektedir. Günümüzde daha gelişme evresinde bulunan bilimin yukarda belirtilen yöntemin uygulanmasıyla, özgül bir biçimde dilin her zaman bir etmen olarak görülmesi ve yerine bilim dışı anlıkçı terimler kullanılmaması koşuluyla insan davranışlarını açıklayabileceği kesindir.

Bilimler Arasında Dilbilimin Yeri

Dilbilimin ana konusu doğal olarak insan konuşmasıdır. Yazı gibi konuşmanın yerini alabilecek diğer etkinlikler, sesbirimlerin ya da dilsel biçimlerin temsilcileri olarak, dilbilimi yalnızca göstergesel yönleri açısından ilgilendirir. Konuşma anlamlarının her şeyi (gösterilenle gösteren, sözdizimsel bağıntılar, edimsel eğilimler) kapsamasından dilbilim, gerek etkinlik yönünden gerekse kesinlik açısından bir bütün olarak bilimin elde edeceği gelişimlere daha çok bağımlıdır. Anlam bakımından bugün bulunduğumuz durum geçici bir dönemdir. Bu böyle olmasaydı bile, dilbilim yine de önce biçimleri sonra da bu biçimlerin anlamlarını inceleyecekti; çünkü dünyanın akışı ile dünyadaki çeşitlilikler karşısında insanların gösterdikleri tepki, az sayıdaki belli konuşma seslerinin artarda gelmesiyle dili oluşturmaktadır.

Göstergebilime en çok katkısı olan dilbilimdir. Çeşitli özel bilim dalları içinde dilbilim, bir yanda dirimbilim, öte yanda budunbilim, toplumbilim ve ruhbilim arasında

yer almakta, fiziksel insanbilim ile eklnsel insanbilim arasında bulunmaktadır. Dil, toplumsal bir alışkanlığa dayanarak ses dalgaları biçiminde bireylerin bedenleri arasında her an hazır bulunan bir bağ oluşturur. Bireylerin sinir sistemleri arasındaki bu bağ, her bireye, öbür kişileri etkileyen uyarıcılara tepki gösterme olanağını sağlamaktadır. İş bölümü, uygarlık, ekin bu etkileşimin ürünlerindir. Yalnızca halk arasında değil, akademik çevrelerde bile dili ve dilin etkilerini gözlemleme alışkanlığı pek yoktur. Bunun yerine sözkonusu etkiler «anlıksal» etmenler önermesiyle açıklanmaktadır. Evrende, dil, insan toplumunu üretir, toplumun yapısı bireyin yapısından daha karmaşıktır; toplum ile birey arasındaki bağıntı tek hücrenin çok hücreye olan bağıntısına benzetilebilir.

Dilbilim ile Mantık ve Matematik Arasındaki Bağıntı

Dilin çeşitli uzmanlık alanlarındaki kullanımları arasında yapı açısından büyük bir değişiklik yoktur. Uzmanlık daha çok dilin uygulama biçimlerinde ortaya çıkar. Örneğin yazın incelemesinde, hem topluluğun çeşitli kurumlarıyla geleneklerini, hem de yaratıcı bireyin ruhsal durumunu (fizyoloji, toplumsal durum, yaşam öyküsü) araştırmamız gerekir. Konu, bilim olduğunda dil, biçimler doğrultusunda uzmanlaşmıştır. Davranışsal tepkileri başarıyla bildiren bu biçimler, yeniden düzenlenmeye elverişlidir. Sözkonusu biçimleri bulmak ve onları kullanmak matematik yapmak demektir. Bilimsel konuşmanın eleştirisi ve kuramıyla ilgilenmek mantığın işidir. Mantık, dilbilim ile çok yakın bağıntısı olan bir bilim dalıdır; çünkü mantık, kişilerin belli türdeki söylemleri nasıl yönettiklerini gözlemlemektedir. Buna karşılık, dilsel biçimlerin bulunması ve ustalıkla yönetilmesi bir bilim değil, bir ustalık, bir beceri ya da bir sanattır. İşte biz matematiği böyle sınıflandırmaktayız. Matematikçilerin dilsel biçimlerle söylemleri yaratmadığı, ancak «kavramların» ya da «düşüncelerin» bilinmeyen bir yönünü araştırdıklarına inandığımız sürece, matematiği bir bilim dalı olarak görebiliriz.

Matematik sözsel bir etkinlik, mantık da sözsel etkinlikleri inceleyen bir dal olduğu için, her iki bilim dalı dilbilimin önkoşuludur. Bununla birlikte, dilin matematik alanına giren ve mantıkça sınanması gereken biçimleri

yalın ve oldukça olağandır. İlkece, bu iki bilim dalının dilbilim konusunda teknik bilgiye gereksinimleri yoktur. Uygulamada dil konusunda geleneksel ve yaygın yanlış kavramlarla çalıştığımızdan, matematikçilerle mantıkçılar bu yanlış kavramları geçersiz kılabilmek için yeterli ölçüde dilbilim öğrenirlerse, birtakım kuşkular, yanlışlar ve tartışmalar da ortadan kalkacaktır. Güçlüğün başlıca kaynağı iki yönlüdür. Yaygın inanç yazı ile dil arasındaki bağıntıyı çarpıtmakta, dil ile yazıyı («yazılı» ve «sözlü» dil) eşdeğer görmekte ya da her iki olgu arasındaki bağımlılığı öylesine ters çevirmektedir ki, sanki yazıda ortaya çıkan bir değişiklik aynı zamanda dilde bir değişikliğe yol açmaktadır ya da onunla eşdeğerdir. Yaygın inanç yine, dilin işlevi ile etkilerinin yerine «anlıksal» etmenleri koymaktadır. Yazında ya da dindeki yerleri ne olursa olsun, bu anlıksal etmenler fiziksel olmayan nitelikleri nedeniyle bilimin ana konusunun ve işleyişinin dışında kalır.

(İngilizceden çeviren: Şeyda OZİL)

ZELLIG SABBETAI HARRIS

YAPISAL DİLBİLİM

Z.S. Harris'in 1951'de Methods in Structural Linguistics (Yapısal Dilbilimde Yöntemler) [Chicago-Londra, The University of Chicago Press] başlığıyla yayımlanan yapıtı, 1960'da Structural Linguistics (Yapısal Dilbilim) adıyla yeniden yayımlandı. Aşağıda, bu yapıtın 2. bölümünden («Methodological Preliminaries»), özellikle yöntem ve dağılım sorunlarıyla ilgili kesitler sunuyoruz (bkz. Structural Linguistics, Chicago - Londra, The University of Chicago Press, Phoenix Books, 8. baskı, 1969, s. 4-9).

Yöntembilimsel Başlangıç İlkeleri

Çözümleme işlemlerini sıralamaya başlamadan önce, betimsel dilbilimde ne tür bir çözümlemenin olanaklı olduğunu incelemek gerekir. Elbette insan davranışı olarak konuşmayı incelemek, eklemlemeye katılan fizyolojik hareketleri kaydetmek, konuşmanın yer aldığı ekinsel ve yorumsal durumu, konuşma etkinliği sonunda ortaya çıkan ses dalgalarını ya da işiten kişinin edindiği işitsel

izlenimleri kaydetmek olanaklıdır. Bu veri öbeklerinin herbirinin betimlenmesinde ortaya çıkan düzenlilikleri saptamaya çalışabilirsiniz. Bu düzenlilikler çeşitli veri öbekleri arasındaki bağıntılardan (örneğin, ses dizileriyle toplumsal durum ya da anlam arasındaki sözlüksel bağıntılardan) oluşabileceği gibi bu öbeklerin birinin içindeki 'benzer' parçaların yinelenerek ortaya çıkmasından da oluşabilir. Birisi konuşurken dudak kapanmalarındaki yinelenmeler ya da eklemleme hareketlerinin çeşitli biçimler ve diziler biçiminde yeniden ortaya çıkışı da dikkate alınabilir. Betimsel dilbilimin verileri, bu davranış özellikleri ya da sonuçlarının herhangi birinden ya da hepsinden çıkarımlanabilir — konuşmacının eklemleme hareketleri gözlemlenerek, sonuçta ortaya çıkan hava titreşimleri çözümlenerek, ya da işiten kişinin (bu örnekte dilbilimcinin) işittikleri kaydedilerek yapılabilir bu. Birinci örnekte, konuşmacı soluk alıp verirken hava-akışında ortaya çıkan değişimleri elde ederiz; ikinci durumda karmaşık dalga biçimleri görürüz; üçüncü durumdaysa ses dizilerinin izlenimci bir açıdan özdeşleştirilmesidir sözkonusu olan. Betimsel dilbilim, bu davranış kayıtları arasında özel bir tanesiyle değil, hepsinde ortak olan verilerle uğraşır; örneğin, hava dalgalanmalarında insan kulağının tepkide bulunmadığı titreşimler ya da değişiklikler dilbilimcilerin kullandığı veriler arasına katılmaz.

Belirginlik Ölçütü: Dağılım

Artık yerleşmiş olan kullanımıyla betimsel dilbilim terimi, yalnızca konuşma etkinliklerinin tümüyle uğraşan özel bir araştırma alanını değil, konuşmada bulunan belli özelliklerin düzenliliğiyle uğraşan kendine özgü bir araştırma alanını gösterir. Bu düzenlilikler, sözkonusu konuşmanın özellikleri arasındaki dağılımsal bağıntılarda, başka deyişle bu özelliklerin sözcelerde birbirleriyle bağıntılı olarak ortaya çıkışlarıyla ilgilidir. Elbette, konuşmanın parçaları ya da özellikleri arasındaki başka çeşitli bağıntılar örneğin ses ya da anlam benzerlikleri (ya da öbür bağıntılar), dilin tarihindeki kökensel bağıntılar da incelenebilir. Betimsel dilbilimde ana araştırma alanı olarak kabul edeceğimiz ve bu incelemede geçerli sayacağımız tek bağıntı, konuşmanın akışı içinde belli

bazı parçaların ya da özelliklerin öbürleriyle bağıntılı olarak dağılışı ya da düzenlenişi olacaktır.

Bu nedenle bu inceleme, çok açık bir biçimde **dağılım** sorunlarıyla, başka bir deyişle bir sözcenin parçalarının öbür parçacıklarla bağıntısı açısından ortaya çıkma özgürlüğüyle sınırlı tutulacaktır. Bütün terimler ve saptamalar bu ölçüt gözönünde tutularak kullanılacaktır. Örneğin konuşmanın sesbirimsel gösterimi, bire-bir olarak betimleniyorsa, bu, belli bir x sesi Y sesbirimiyle bağıntılı görüldüğünde, her Y sesbirimiyle başlangıçtaki belli x sesini bağıntılı göreceğimiz anlamına gelmez. Bire-bir bağıntı, yalnızca belli bir yerde bir x sesinin Y sesbirimiyle bağıntılı görülmesi (ya da Y simgesiyle gösterilmesi) durumunda, Y sesbirimiyle karşılaştığımızda, bunu, belirtilen yerde başlangıçtaki x sesinin yerine konabilecek (başka deyişle x'le aynı dağılıma sahibolan) x^1, x^{11} sesiyle bağıntılı göreceğimiz anlamına gelir. Belirtilen yerde Y simgesi x, x^1 vb. nin yerine konabilecek herhangi bir ses için kullanılır.

Bu bilimde önem taşıyan ilk adım, araştırmanın geçerliliğini belirleyici şeyin yalnızca dağılımla sınırlandırılmasıdır. Bu kitapta betimlenen yöntemler temel yöntemler değildir. Bunlar, dilsel gereçlere uygulanabilecek genel dağılımsal çözümleme süreçleridir. Bununla birlikte, burada ayrıntılı olarak elè alınmak üzere seçilen süreçlerin özellikle yeğlenmesi, kısmen örneklerin alındığı dillerin kendilerine özgü nitelikleriyle belirlenmiştir. Başka dillerin çözümlenmesi kuşkusuz, daha değişik ek tekniklerin incelenmesini ve geliştirilmesini gerekli kılacaktır. Burada ayrıntılarıyla ele alınan yöntemler de, bu incelemede gerçekleştirilenlerin üstünde ve ötesinde pek çok ek sonuç getirecek biçimde geliştirilebilir. Bundan başka, aşağıda verilen temel süreçlerin tüm çerçevesi, dağılımsal dilsel geçerlilikleri yitirilmeden daha değişik bir işlemler dizisiyle desteklenebilir. Yeni getirilecek işlemler temelde, konuşma özelliklerinin dağılımını sözce içindeki öbür özelliklerle bağıntısal dağılımları açısından ele aldığı, bunu açık ve dikkatli bir biçimde yaptığı sürece, doğru olacaktır bu gözlem. Yeni önerilen bu tür işlemler, burada sunulan süreçlerle her zaman karşılaştırılabilir; birinden alınan sonuçlar öbüründen alınan sonuçlarla birbirine çakıştırılabilir.

Aşağıdaki bölümlerde özetlenen ve konuşmanın ham

verilerinden yola çıkılarak dilbilgisel yapıda bir saptamaya ulaşacak biçimde tasarlanan tüm işlemlerin sıralanışı, temelde iki büyük adımın artarda iki kez uygulanmasından oluşur: Öğelerin saptanması ve bu öğelerin birbirleriyle bağıntıları açısından dağılımlarının saptanması. Önce, belirgin sessel öğeler belirlenir ve bunların aralarındaki bağıntılar araştırılır. Sonra belirgin biçimbilimsel öğeler saptanır ve bunların aralarındaki bağıntılar araştırılır.

Bu adımların sesbilimdeki uygulanışıyla aynı adımların biçimbilim alanında uygulanışı arasında çeşitli ayrımlar vardır. Bunlar, gereçler arasındaki farklılıktan, ayrıca biçimbilim açısından yinelenirken işlemlerin daha önceden öğelerine indirgenmiş gerece uygulanmakta olmasından kaynaklanır. Yine de birbirine koşut bu iki işlem dizisi, temelde tür olarak ve işlemlerin sıralanışı açısından benzerlik gösterir.

Hem sesbilimsel hem de biçimbilimsel çözümlemelerde, dilbilimci önce geçerli öğelerin saptanması sorunuyla karşı karşıyadır. Geçerli olabilmeleri için bu öğelerin dağılımsal bir temele dayanılarak belirlenmesi gerekir: x'in dağılımı, öbür B, C, vb. öğelerle bağıntısı açısından bir bakıma y'nin dağılımıyla aynıysa o zaman x'le y aynı A öğesi içine alınır. Bu yaklaşımda, A'nın betimlenmesi belirlenirken öbür öğelerin, B, C, vb. nin dikkate alındığı da varsayıldığından, tüm öğeler için eşsüremli olarak yürütülmesi koşuluyla bu işlem herhangi bir çıkış noktası alınmadan yürütülebilir. Böylelikle öğeler, birbirleriyle bağıntılarına göre ve kendi aralarındaki dağılımsal bağıntılar temel alınarak belirlenebilir.

Bu öğelerin öbür öğelerle bağıntılarına göre ve hepsinin aralarındaki karşılıklı bağıntılara göre betimlenmesi son derecede önemlidir. Dilbilimci, örneğin en kısa sesi, en sık yinelenen sesleri, kendine özgü eklemleyiciyi ya da işitimsel özellikler gibi öğeleri belirlemek amacıyla herhangi bir mutlak ölçeği bir dile zorla uygulamaz. (...) Dilbilimci bir küme öğeyi (hepsini öbürleriyle karşılaştırarak) öyle bir biçimde belirler ki, konuşmanın her bir parçacığının bağlantısını, kendi seçtiği öğelerden oluşan bir düzenleyimle, en yalın biçimde kurabilir: Öyleyse hem sesbilimsel hem de biçimbilimsel çözümlemelerde dilbilimci öğeler arasındaki dağılımsal bağıntıları araştırır. (...)

Bu iki koşut çözümlemenin, sesbilimsel dizgeyle biçimbilimsel dizgeyi oluşturacak iki dizi betimleyici saptamaya yol açtığı görülecektir. Her saptama dizisi bağlantısal olarak betimlenmiş öğelerin, bunlara ek olarak bu öğelerin ortaya çıktığı düzenlemelerin örgütlü, belirleyici niteliklerini içeren bir dizelgeden oluşur. (...) Saptamaların bu biçimde ya da başka herhangi bir biçimde dile getirilmesi, temel betimleme yöntemi açısından önemli değildir: Yeni bir öğeler topluluğunu, eski öğelerin dağılımsal niteliklerini yenilerin betimlemelerine katacak biçimde eskileri açısından betimlemek yerine (simgesel açıdan son derece sıkı bir kullanım gerektirir), eski öğeleri işe karıştırmadan, yalnızca dağılımsal saptamaların dizelgesini verebiliriz (x öğesi, yalnızca z bağlamında y'nin yanında ortaya çıkar). Önemli olan tek şey öğelerin betimlenmesiyle bunlar arasındaki bağıntıları belirleyen saptamaların, dağılıma dayanması, belirsizlikten uzak, tutarlı ve denetlenebilir olmasıdır. Bu noktanın ötesinde formülleştirmenin ne derecede sıkı ve kullanışlı olduğu, başka ne gibi nitelikler taşıdığı betimlemenin amacı dışında kalan bir sorundur.

(İngilizceden çeviren: Yurdanur SALMAN)

ANDRÉ MARTINET
ve
İŞLEVSEL DİLBİLİM

1. Giriş gözlemleri.

Prag Dilbilim Çevresinin özellikle **sesbilim** alanında ortaya attığı **işlevselci** anlayış (bkz. yukarda **Prag Dilbilim Çevresi** bölümü), bir yandan bu çevrenin öncülerinden R. Jakobson'un daha sonraki çalışmalarıyla (bkz. yukarda **R. Jakobson** bölümü), bir yandan da Fransız dilbilimcisi A. Martinet'nin araştırmalarıyla iki değişik doğrultuda gelişmiştir.

2. André Martinet'nin yaşamı ve yapıtları.

A. Martinet 1908'de Fransa'da Savoie bölgesinde doğdu. Orta öğrenimini Paris'te yaptı. Sorbonne'da okudu. İngilizce ve Almanca konusunda uzmanlaştı. J. Vendryes'in Almanca derslerini izledi. Bir yıl süreyle Berlin Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1932-1933 yılları arasında Collège de France'ta (Paris) A. Meillet'nin yönetiminde başladığı tez çalışmasını onun ölümünden bir yıl sonra 1937'de savundu. Yine 1937 yılında ikinci bir tez çalışması yaptı. 1938'de École Pratique des Hautes Études'ün (Paris) Sesbilim bölümü başkanlığına getirildi. 1932-1938 yılları arasında Prag Dilbilim Çevresinin kurucularından N. Trubetskoy ile bağlantı kurdu. Yine aynı dönemde, özellikle Danimarka'da yaşadığı yıllarda, Kopenhag Dilbilim Çevresinin kurucularından L. Hjelmslev'in çalışmalarını ve **glosematik** diye adlandırılan genel dilbilim akımının oluşumunu (bkz. yukarda **Kopenhag Dilbilim Çevresi** bölümü) yakından izledi. İkinci Dünya savaşında esir düştü. Kaldığı esir kampında dört yüzü aşkın Fransız tutsak arasında çağdaş Fransızcanın ses düzeyine yönelik bir soruşturu yaptı.

1946-1955 yılları arasında A.B.D.'de yaşadı. E. Sapir'in ve L. Bloomfield'in ortaya attığı dilbilim akımının (bkz. yukarda **Amerikan Yapısalcılığı** bölümü) gelişmesine tanık oldu. 1946'da **Word** adlı dilbilim dergisinin yönetimini üstlendi ve bu görevini 1960 yıllarına kadar sürdürdü. Yardımcı bir uluslararası dil geliştirmeyi amaçlayan International Auxiliary Language Association'ın yöneticiliğini yaptı. 1947'den sonra Columbia Üniversitesi'nde dilbilim profesörü olarak çalıştı. 1955'te Fransa'ya döndü. Bu tarihten sonra Sorbonne'daki Dilbilim Enstitüsü'nde, René Descartes üniversitesinde (Paris V) ve École Pratique des Hautes Études'de genel dilbilim dersleri verdi. Çevresindeki araştırmacılarla birlikte **La Linguistique** dergisini yayımlamaya başladı (1965). 1976'da da yapısal dilbilimin bir kolu olan **işlevsel dilbilimi** yaymak amacıyla **Société Internationale de linguistique fonctionnelle**'i (Uluslararası İşlevsel Dilbilim Derneği) kurdu. **La Linguistique** dergisi de 1977'den başlayarak bu derneğin yayım organına dönüştü. A. Martinet 1980 yılında Türkiye'ye gelerek İstanbul Üniversitesine bağlı eski Yabancı Diller Yüksek Okulunda ve Türk Dil Kurumunda işlevsel dilbilimin çeşitli sorunları üstüne konuşmalar yapmıştır.[1]

Genel dilbilim sorunlarına O. Jespersen'in **Language** (Dil) [bkz. ilerde **O. Jespersen** bölümü] adlı yapıtını okuyarak yönelen A. Martinet'nin yayımlanan ilk iki kitabı, iki değişik tez çalışmasıdır. 1937'de Kopenhag'da yayımlanan birinci tez çalışması Germen dillerine yöneliktir: **La géminatıon consonantique expressive dans les langues germaniques** (Germen Dillerinde Anlatımsal Ünlü İkizleşmesi). İkinci tez çalışmasıysa Dancaya yöneliktir: **La phonologie du mot en danois** (Dancada Sözcüğün Sesbilimi).

A. Martinet, esir kampında kaldığı sırada yaptığı sesbilimsel soruşturunun verilerine dayanarak **La prononciation du français contemporain**'i (Çağdaş Fransızcanın Söyleyişi) [1945] yayımlar. 1945 yılı içinde A. Martinet'nin

---

1. A. Martinet'nin İstanbul'da yaptığı konuşmalar, karısı J. Mart'net'nin aynı günlerde ve aynı yerde doğal diller dışındaki gösterge dizgeleri üstüne yaptığı konuşmalarla birlikte yayımlanmıştır: **Linguistique et sémiologie fonctionnelles** (İşlevsel Dilbilim ve Göstergebilim) [1981]. A. Mart'net'nin Ankara'da yaptığı konuşma da **Dilbilim** dergisinin 6. sayısında (1981) çıkmıştır.

bir başka önemli çalışması daha çıkar. Hauteville diye adlandırılan bir yörede konuşulan «ağız»ın sesbilimsel açıdan betimlemesidir bu çalışma: **La description phonologique du parler franco-provençal d'Hauteville** [Savoie] (Hauteville'deki [Savoie] Fransız-Provansal Ağzının Sesbilimsel Betimlemesi). 1949'da, yapısal dilbilim çözümlemelerinin işlevsel niteliğine dikkati çeken İngilizce bir yapıt yayımlar: **Phonology as Functional Phonetics** (İşlevsel Sesbilgisi Olarak Sesbilim). İşlevsel terimini 1962'de basılan **A Functional View of Language** (Dilin İşlevsel Bir Görünümü) adlı yapıtının başlığında da kullanır A. Martinet. Bu yapıtın Fransızca çevirisiyse **Langue et Fonction** (Dil ve İşlev) adıyla gözden geçirilmiş olarak 1969'da yayımlanır. Kendinden önce birçok dilbilimci gibi dil öğretimine ve somut dilbilimsel uygulamalara önem veren A. Martinet'nin, biri 1947'de öbürüyse 1965'te basılan iki değişik yapıtı vardır: **Initiation pratique à l'allemand** (Almancaya Pratik Giriş) ve **Initiation pratique à l'anglais** (İngilizceye Pratik Giriş). Ama, A. Martinet, yapıtları arasında önemli bir yer tutacak olan kitabını 1955'te yayımlar: **Economie des changements phonétiques** (Sesbilgisel Değişikliklerin Tutumluluğu). Bu kitap, o tarihe dek yazılmış **artsüremli sesbilim** çalışmalarının en genişidir. A. Martinet bu yapıtında ayrıca, öğretisinin temel ilkelerini açıklar. Beş yıl sonra basılan **Eléments de linguistique générale** (Genel Dilbilim İlkeleri) ise genel dilbilim ilkelerinin açık seçik olarak sunulduğu bir elkitabıdır. 1960'tan 1980'e dek Fransa'da birçok baskısı yapılan bu kitap çeşitli dillere çevrilmiştir.

A. Martinet 1968-1969 yıllarında, daha çok işlevsel dilbilim doğrultusunda yazılmış ansiklopedi niteliğinde iki geniş oylumlu ortak yapıt yayımlar: **Le langage** (Dil) ve **La linguistique: Guide alphabétique** (Dilbilim. Abecesel Kılavuz). 1973'te sesbilimci H. Walter ile birlikte **Dictionnaire de la prononciation française dans son usage réel**'i (Gerçek Kullanımı İçinde Fransızcanın Söyleyiş Sözlüğü) yayımlar. 1979'daysa çevresindeki işlevselcilerle birlikte, Fransızcanın işlevsel dilbilgisini hazırlar: **Grammaire fonctionnelle du français** (Fransızcanın İşlevsel Dilbilgisi).

A. Martinet ayrıca çeşitli dergilerde Fransızca ve İngilizce olarak çıkmış dilbilimin çeşitli sorunlarına yönelik yazılarının birçoğunu değişik kitaplarda toplamıştır. Bun-

lar arasında özellikle **La linguistique synchronique** (Eşsüremli Dilbilim) [1965], **Le français sans fard** (Yapmacıksız Fransızca) [1969] ve **Studies in Functional Syntax** (İşlevsel Sözdizim İncelemeleri) [1975] sayılabilir.

3. İşlevselciliğin uygulama alanları.

Fransa'da özellikle A. Martinet tarafından sürdürülen **işlevselcilik** anlayışı, bir dilbilimsel çözümleme yöntemidir. **İşlevsel dilbilim,** dil dizgesi içindeki öğeleri ve bu öğeler arasındaki bağıntıları bildirişimdeki işlevleri açısından inceler. Bu dilsel işlevler, her çeşit önsellikten uzak durularak ve yalnızca dilsel gereçler incelenerek saptanır.

N. Trubetskoy'un görüşlerinden (bkz. yukarda **Prag Dilbilim Çevresi** bölümü) esinlenen A. Martinet, öncelikle bu dilbilimcinin önerdiği ilkeleri ele almış ve sesbirimleri N. Trubetskoy'un gösterdiği yönde sınıflandırmıştır. Bu nedenle, **işlevselci** terimi daha çok N. Trubetskoy doğrultusunda yer alan, dolayısıyla dilin bildirişim işlevine ağırlık veren ve konuşucunun sözcelerde gerçekleştirdiği değişik seçmelerin görünürdeki özelliklerini bulmaya çalışan A. Martinet'yi ve çevresindeki dilcileri belirtir.

İşte bu görüş açısı, A. Martinet'nin **işlevsel dilbilgisi** diye tanımladığı **sesbilimde** yaygınlık kazanmıştır, öncelikle. Bu sesbilim, **işlevsel** ve **yapısal** bir sesbilimdir; bir başka deyişle, her dilin seslerini bir bağlam içindeki işlevlerine göre ve dilin öbür sesleriyle kurdukları bağıntılar açısından betimler ve sınıflandırır. A. Martinet, **genel sesbilim** ve **eşsüremli sesbilim** çalışmalarının yanısıra, **artsüremli sesbilimle** de yakından ilgilenmiştir: **Economie des changements phonétiques** adlı yapıtı artsüremli sesbilimin temel yapıtlarından biridir. Bu yapıt, yapısal yöntemin tarih konusunda da verimli olduğunu gösterir. Ayrıca, insan topluluklarının bildirişim gereksinimleriyle en az çaba yasasını bir araya getirdiği ve böylece dilsel tutumluluğun ya da işlevsel verimliliğin doğduğu da anlatılır. A. Martinet'ye göre bir bildirişim aracı olan ve insan deneyinin verilerini özel bir biçimde düzenleyen diller, **çift eklemli** dizgelerdir. Dilin bildirişim işlevi üstünde durmak, A. Martinet'nin dilbilim anlayışının temelini oluşturur. Dilin çift eklemli olduğunu söylemekse, dilin iki değişik düzlemde çeşitli birimlere ay-

rıştırılabileceğini belirtmek demektir. A. Martinet, **birinci eklemleme** boyutunda en küçük anlamlı birimlerin **(anlambirimler)** birbirleriyle birleştiğini; **ikinci eklemleme** boyutundaysa, anlamlı birimlerin, anlamı olmayan en küçük birimlere **(sesbirimler)** ayrıştığını söyler. Böylece, insan toplulukları, belli sayıdaki sesbirimler ve birkaç bin dolayındaki anlambirimler aracılığıyla sonsuz sayıda durumu, deneyim olgusunu anlatabilmektedir. A. Martinet'ye göre bu ayrıcalık yalnızca doğal dillere özgüdür.

İşlevsel dilbilim alanındaki çalışmalarını önceleri sesbirimler boyutuna yönelik olarak sürdüren A. Martinet, 1956'lardan sonra anlambirimler boyutuna yönelmeye başlamış ve böylece sesbilimsel araştırmalardan sözdizim (tümcebilim) araştırmalarına geçmiştir.

Ses düzeyinin, sözdizim düzeyine göre daha önce incelenmeye başlanmasının nedeni, ses olgularının sözdizim olgularından daha yalın, daha az karmaşık olmasıdır.

A. Martinet birinci eklemleme boyutunda yer alan anlambirimleri, işlevlerine ve birleşebilirliklerine göre betimler ve sınıflandırır: Genelde **sözlüksel anlambirimlerle (sözlükbirimler)** ve **dilbilgisel anlambirimlere (biçimbirimler)** ayrılan bu öğeler tümcedeki işlevleri açısından da üçe ayrılır: **Bağımsız anlambirimler, bağımlı anlambirimler, işlevsel anlambirimler.** Bu anlambirimlere ayrıca **yüklemsel anlambirimlerle kiplikler** eklenir.

A. Martinet'nin sözdizim kuramı, **yüklem** kavramı çevresinde gelişir. Anlambirimlerin saptanması da sözcede zorunlu öğe olan **çekirdek** (yüklem) ile çevresindeki **yayılım** öğelerine göre yapılır.

İşlevsel dilbilim, sesbilgisi, sesbilim ve sözdizim çalışmaları yanısıra, aynı yoğunlukta olmasa da **biçimbilim** (sözdizimsel ve sözlüksel) ve yeni gelişmekte olan **değerbilim** çalışmaları da yapmaktadır. Anlambilim çalışmaları ise işlevsel dilbilim içinde yer almaz.

4. İşlevselciliğin kuramsal temelleri.

A. Martinet, **betimleyici** olduğu kadar **açıklayıcı yapısalcılık** yanlısıdır. Onun için önemli olan dilsel süreçleri doğru bir biçimde gözlemlemek ve yorumlamaktır. Bu amaçla, gözlemlenen olgular arasında dilsel öğenin bildirişim değerini ortaya çıkaran **belirginlik** kavramı üstünde durur.

A. Martinet'nin kuramı «gerçekçi varsayımlar demeti»dir. Ona göre, dilbilimdeki kuramsal örnekçe, evrensel, soyut yapıları araştıran mantık ve matematikteki gibi **varsayımsal-tümdengelimli** olamaz. Dilden dile değişen ses ve sözdizim özelliklerini araştıran bir dilbilim yöntemi, **önsel** olarak saptanmış bir kurama değil, olguların deneysel olarak gözlemlenmesinden kaynaklanan verilere dayanır. Böylece olgulardan kurama, kuramdan da olgulara uzanan iki yönlü bir gidiş dönüş başlar. Yapının, araştırmacının kafasında değil de, daha çok olguların içinde bulunduğuna inanan ve bu nedenle gözleme, deneye ağırlık veren A. Martinet, kuramsal yaklaşımını **görgül-tümdengelimli** diye adlandırır.

Kuramsal yaklaşımını böyle bir doğrultuya yerleştiren A. Martinet, çağcıl dilbilim kuramları arasında özellikle N. Chomsky'nin geliştirdiği **üretici-dönüşümsel dilbilgisi** akımına (bkz. ilerde **N. Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi** bölümü) yazılarında ve derslerinde sürekli olarak karşı çıkar. **Varsayımsal-tümdengelimli** yaklaşımı benimseyen üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramını mantığın temsilcisi olarak görür ve bu akımın dilbilime karşı bir saldırı olduğunu ileri sürer. Ayrıca, sözkonusu yaklaşımı **önselcilikle, biçimselcilikle** suçlar.

A. Martinet'nin tasarladığı işlevsel dilbilim «gerçekçi» dilbilim diye adlandırılmaktadır. Bu «gerçekçilik» terimsel sorunlarla ilgili bir kaygı da yaratır A. Martinet'de. Gerçekten de A. Martinet, **synthème** (birleşkebirim) terimi dışında bir terim yaratma gereksinmesi duymamıştır. Görgül-tümdengelimli yaklaşım da bunu gerektirir. Böylece, hem terim kargaşalığına karşı çıkılmış, hem de önsellikten uzak durulmuş olunur.

5. A. Martinet'nin çevresindeki işlevselciler.

A. Martinet'nin öncülüğündeki çalışmalarla gelişen işlevselcilik çeşitli araştırmacılar tarafından değişik düzlemlerde sürdürülmektedir. Bu araştırmacılar arasında şu adları sayabiliriz: G. Mounin, L.J. Prieto, D. François, F. François, H. Walter, J. Martinet, C. Clairis, A. Bentolila, F. Bentolila, C. Hagège, M. Sourdot, C. Bureau, C. Tchekhof, M. Mahmoudian, vd.

Bu araştırmacıların bazıları işlevsel dilbilimin kavram ve ilkelerini son yıllarda doğal diller dışındaki dizgelere uygulamaya çalışmaktadırlar. Ancak, bu tür araştırma-

ların ayrı bir bilim dalı **(işlevsel göstergebilim)** oluşturduğunu ileri sürmek olanaksızdır. Çünkü, işlevsel dilbilim, doğrudan doğruya bildirişim kavramı üstüne dayanılarak kurulmuştur. Böyle bir kuramın kavramlarını, istençli, bildirişim amacı içermeyen ve doğrudan doğruya kendi içinde anlam üretici bir evren taşıyan resim, müzik, yazın gibi **anlamlama** dizgelerine uygulamak tutarsızlıklara yol açar. İşlevsel dilbilimin verileri, doğal diller dışında olsa olsa trafik belirtkeleri, sağır-dilsiz abecesi, vb. gibi bildirişim amaçlı gösterge dizgelerine uygulanabilir. Bu tür yaklaşımları da ayrı bir bilim dalının uygulamaları olarak görmek en azından işlevsel dilbilime haksızlık etmek olur. Bu tür çalışmalar doğrudan doğruya işlevsel dilbilimin bir ekteritisidir.

ANDRÉ MARTINET

GENEL DİLBİLİM İLKELERİ

A. Martinet'nin çeşitli dünya dillerine çevrilen ve Fransızcada da birçok baskısı yapılan Eléments de linguistique générale (Genel Dilbilim İlkeleri) adlı yapıtı ilk olarak 1960 yılında basılmıştır. Biz burada, sözkonusu yapıtın işlevsel dilbilimin temel kavramlarını içeren 1. bölümünden çeşitli parçalar sunuyoruz.

1. Dilbilim, dilyetisi ve dil.

1 — 1. Dilbilim: Buyurucu olmayan bir bilim dalı.

Dilbilim insan dilinin bilimsel incelemesidir.

Bir inceleme, olguların gözlemine dayandığı ve bu olgular arasında, kimi estetik ya da aktöre ilkeleri adına bir seçim önermekten kaçındığı zaman bilimseldir. Demek ki, «bilimsel», «buyurucu»nun karşıtıdır. Dilbilim sözkonusu olduğunda, incelemenin buyurucu değil de bilimsel olan niteliği üstünde özellikle durmak gerekir: Bu bilimin konusu bir insan etkinliği olduğu için, belli bir tutumu salık verme amacıyla yansız gözlem alanından ayrılma, gerçekten söylenileni dikkate almayıp da söylenmesi gerekeni buyurma eğilimi büyüktür. Bilimsel nitelikte olan dilbilimi, kuralcı dilbilgisinden ayırmadaki güçlük, gerçek bir töreler biliminl aktöreden ayırmadaki güçlüğü anımsatır. Tarih bize, çok yakın bir döneme kadar dilyetisi ya da dillerle ilgilenenlerden çoğunun bu işi buyurucu amaçlarla yaptıklarını gösterir. (...)

1 — 2. Dilin sessel özelliği.

Dilbilimcinin incelediği dil insan dilidir. Bu özellik belirtilmeyebilir de; çünkü «dil» sözcüğünün öbür kullanımları hemen her zaman eğretilemeli kullanımlardır:

«Hayvanların dili» masalcıların bir buluşudur; «karıncaların dili» bir gözlem verisinden çok bir varsayımı belirtir; «çiçeklerin dili» ise bir çeşit düzgüdür. Günlük konuşmada «dil» tam anlamıyla insanların sesli göstergeler aracılığıyla anlaşma yetisini belirtir. Dilin bu **sesli olma özelliğinin** üstünde durulması gerekir: Uygar ülkelerde, binlerce yıldan beri çoğunlukla dildeki sesli göstergeleri karşılayan resim ya da çizgi biçiminde göstergeler kullanılır. Bu da yazı olarak adlandırılan şeydir. Gramofonun bulunmasına kadar, yayılan her sesli gösterge, ya hemen algılanır ya da sonsuza kadar yitip giderdi. Buna karşılık, yazılı bir gösterge, üstüne yazıldığı madde (taş, parşömen ya da kâğıt) ve bu maddenin üstünde tığkalem, mürekkepli kalem ya da kalem ucunun bıraktığı izler bozulmadığı sürece varlığını sürdürürdü. Bu durum kısaca **verba volant, scripta manent** (sözler uçar, yazılar kalır) özdeyişiyle belirtilirdi. Yazılı olan şeyin bu kesin özelliği ona çok büyük bir ayrıcalık sağlamıştır. Hâlâ ekinimizin temellerini oluşturan yazınsal yapıtlar (zaten yazılı oldukları için böyle adlandırılmışlardır) günümüze kadar yazılı biçimde gelmiştir. (...)

Ama bu özellik, insan dilinin göstergelerinin öncelikle sessel olduğunu ve yüzbinlerce yıldır bu göstergelerin kesinlikle sessel olduklarını ve günümüzde bile insanların çoğunlukla okumayı bilmeden konuşmayı bildiklerini unutturmamalıdır. İnsanlar konuşmayı, okumadan önce öğrenirler: Okuma sözü destekler ama bunun tersi hiçbir zaman olmaz. Yazı'nın incelenmesi, uygulamada dilbilimin ek dallarından birini oluşturmasına karşın aslında dilbilimden ayrı bir bilim dalıdır. Demek ki, dilbilimci ilkece yazı olgularını göz önünde bulundurmaz. Bunlara ancak, o da çok sınırlı olarak, yazı olgularının sessel göstergelerin biçimlerini etkilediği ölçüde önem verir.

1 — 3. **İnsan kurumu olarak dil.**

(...) Dile insan **kurumları** arasında yer verilmeye çalışılmıştır ve bu yaklaşım biçiminin tartışılmaz yararları vardır: İnsan kurumları, toplum yaşamından doğar; bu herşeyden önce bir bildirişim aracı olarak ele alınan dil içinde de geçerlidir. İnsan kurumları en çeşitli yetilerin kullanımını gerektirir; bunlar çok yaygın, hatta dil gibi, bir topluluktan öbürüne özdeş olmaksızın evrensel olabilirler: Sözgelimi, alfe belki bütün insan topluluklarının belirgin niteliğidir, ama değişik yerlerde değişik biçim-

lerde belirir; aynı biçimde, işlevleri açısından özdeş olan dil de bir topluluktan öbürüne değişir; yalnızca belli bir topluluktaki bireyler arasında işlerliği vardır. (...)

1 — 4. Dilin işlevleri.

Bununla birlikte, dilin bir kurum olduğunu söylemek bu olgunun öz niteliğini açıklamada yeterli olmaz. Eğretilemeli de olsa, dilin bir araç ya da gereç olduğunu belirtme, dili öbür birçok kurumdan ayıran şey üstüne dikkati çeker. Bir dil olan bu **aracın** temel işlevi bildirişimdir: Sözgelimi Fransızca herşeyden önce «Fransızca» konuşanların birbirleriyle ilişki kurmalarını sağlayan bir gereçtir. (...)

Ama, dilin karşılıklı anlaşmayı sağlamaktan başka işlevleri olduğunu unutmamak gerekir. Her şeyden önce dil adeta düşüncenin dayanağıdır, öyle ki bir dil çerçevesinden yoksun bir kimsenin zihinsel bir etkinliğine düşünce denilip denilemeyeceği üstünde tartışılabilir. Ancak, bu konuda konuşmak, dilbilimciye değil de ruhbilimciye düşer. Öte yandan, insan, dilini çoğunlukla **konuşmak** (...) için kullanır. (...) Dilin bir de estetik işlevinden söz edilebilir, ama bildirişim ve anlatım işlevleriyle son derece iç içe olduğundan incelenmesi güçtür. (...)

1 — 5. Diller sözcük dizinleri midir?

Pek safça, ama oldukça yaygın bir anlayışa göre, bir dil, bir sözcükler dizelgesi, bir başka deyişle, herbiri bir başka şeye denk düşen sesli (ya da yazılı) üretimler dizelgesidir: Sözgelimi, belli bir hayvanı, atı, Fransızca diye bilinen özel dizelge, belli bir sessel üretimle karşılar, yazım da bunu **cheval** biçiminde gösterir; diller arasındaki ayrımlar adlandırma ayrımlarına indirgenir: **At**'a İngilizcede **horse**, Almancada **Pferd** denir; ikinci bir dil öğrenmek yalnızca, eskisine her noktada koşut olan yeni bir dizelgeyi bellekte tutmaktan başka bir şey değildir. (...)

1 — 6. Dil gerçekliğin öyküntüsü değildir.

Bu dizelge-dil kavramı şu yalın düşünceye dayanır: Dünya bütünüyle, birbirinden kesinlikle ayrılan nesneler ulamları biçiminde düzenlenir ve bu ulamlar her dilde kesinlikle bir ad taşır. (...)

Gerçekte her dile, **deneyim verilerinin özel bir düzenlenişi** denk düşer. Bir başka dil öğrenmek, bilinen nes-

nelere yeni etiketler koymak değil ama dilsel bildirişimlerin konusunu oluşturan şeyi değişik biçimde ayrıştırmaya alışmaktır.

1 — 8. **Dilin çift eklemliliği.**

Sık sık insan dilinin eklemli olduğu söylenir. Bunu söyleyenler belki de bu söylediklerinden ne anladıklarını tam anlamıyla tanımlamakta güçlük çekeceklerdir. Ama bu terimin, gerçekten bütün dillerin bir özelliğini belirttiği tartışma götürmez. Bununla birlikte dilin eklemliliği kavramını açıklamak ve iki ayrı düzlemde gerçekleştiğini belirtmek gerekir: Birinci eklemleme sonucunda ortaya çıkan birimlerin her biri de başka çeşit birimlerle eklemlenir.

Dilin **birinci eklemliliği,** aktarılacak her deneyim olgusunun, başkasına bildirilmek istenen her gereksinimin herbiri bir sessel biçim ve bir anlamla donanmış bir dizi birime ayrıştığı eklemliliktir. Eğer baş ağrısı çekiyorsam, bunu ses çıkartarak (bağırtı, çığlık) belli edebilirim. Bunlar istençsiz olabilir ve bu durumda fizyolojiyi ilgilendirirler. Yine bu sesler, az çok isteyerek ve çevremdekilere çektiğim ağrıyı bildirmek için çıkarılmış olabilir. Ama bu durum, sözkonusu seslerin dilsel bildirişime dönüşmesine yeterli değildir. Bağırtılar ayrıştırılamaz ve acı duyumunun ayrıştırılmamış bütününü karşılar. Ama **j'ai mal à la tête** (başım ağrıyor) tümcesini söylersem durum çok daha başkadır. Burada, birbirini izleyen altı birimden **(j', ai, mal, à, la, tête)** hiçbiri çektiğim ağrının özelliğini belirtmez. Bu birimlerden herbiri başka deneyim olgularını bildirmek için bambaşka bağlamlarda yer alabilir. (...) Bu birinci eklemliliğin ne kadar tutumlu olduğu görülmektedir: Belli bir durumun, belli bir deneyim olgusunun özel bir bağırtıyla karşılandığı bir bildirişim dizgesi düşünülebilir. Ama, sözkonusu durumlar ve deneyim olguları öylesine çeşitlidir ki, eğer böyle bir dizge, dillerimizle aynı hizmeti sağlamak zorunda kalsaydı, insan belleğinin tutamayacağı kadar çok sayıda birbirinden ayrı göstergeler içermesi gerekecekti. **Tête, mal, ai, la** gibi büyük ölçüde birbirleriyle birleşebilen birkaç bin kadar birim, birbirinden ayrı, eklemsiz milyonlarca bağırtının iletebileceğinden daha fazlasını bildirmemizi sağlar. Birinci eklemlilik belli bir dilsel topluluğun tüm üyelerinin ortak deneyiminin düzenlenme biçimidir .(...)

Bu birinci eklemlilik birimlerinden her birinin, daha önce de gördüğümüz gibi, bir anlamı bir de sessel biçimi vardır. Birbirini izleyen daha küçük anlamlı birimlere ayrıştırılamaz: **Tête bütünü** «baş» demektir **ve tê** ile -**te**'ye, toplamları «baş»a eşit olan ayrı anlamlar verilemez. Ama sessel biçim, birbirini izleyen birimlere ayrıştırılabilir; bu birimlerin her biri **tête'i** sözgelimi **bête** (hayvan), **tante** (teyze, hala, yenge) ya da **terre** (toprak, yer) gibi öbür birimlerden ayırmaya katkıda bulunur. Bu da dilin **ikinci eklemliliğidir. Tête** sözkonusu olduğunda, bu birimler üç tanedir; bunları uzlaşmalı olarak, iki eğik çizgi arasında t e t harfleriyle, dolayısıyla /tet/ biçiminde gösterebiliriz. Bu ikinci eklemlemenin de ne kadar tutumlu olduğu görülmektedir: Eğer, her anlamlı en küçük birimi özel bir sessel ve ayrıştırılamaz bir üretimle karşılamak zorunda olsaydık, bunlardan binlerce ayırtetmemiz gerekirdi; buysa insanoğlunun eklemleme yetileri ve işitsel duyarlığıyla bağdaşmaz. İkinci eklemlilik sayesinde diller birinci eklemlilik birimlerinin sessel biçimini elde etmek için birleştirilen, birbirinden ayrı yirmi otuz kadar sessel birimle yetinebilirler: Sözgelimi **tête**'de, iki kez /t/ ile gösterdiğimiz sessel birim ile, bu iki /t/ arasına yerleştirilen /e/ ile gösterdiğimiz bir başka birim yer alır.

1 — 9. **Temel dilsel birimler.**

J'ai mal à la tête (başım ağrıyor) gibi bir sözce ya da böyle bir sözcenin anlamlı **j'ai mal** (...m ağrıyor) ya da **mal** (kötü, ağrı) gibi bir parçası, dilsel bir **göstergedir.** Her dilsel göstergenin kendi anlamı ya da değeri olan ve tırnak içine yazılan bir **gösterileni** («j'ai mal à la tête», «j'ai mal», «mal») ve göstergenin, kendisi sayesinde gerçekleştiği ve eğik çizgiler arasına yazılan bir **göstereni** (je mal a la tet, je mal, mal,) vardır. (...) Birinci eklemlilikten elde edilen birimler gösterilenleri ve gösterenleriyle birlikte göstergelerdir ve en küçük göstergelerdir, çünkü bunlardan hiçbiri birbirini izleyen göstergelere ayrıştırılamaz. Bu birimleri belirtmek için benimsenmiş evrensel bir terim yoktur. Biz burada **anlambirim** terimini kullanacağız. Her gösterge gibi anlambirim de iki yüzü olan bir birimdir; biri gösterilen yüzü, anlamı ya da değeridir; öbürüyse gösteren yüzüdür; gösterileni sessel biçimde gerçekleştiren bu gösteren yüzü, ikinci eklemlilik birimlerinden oluşur. Bunlar da **sesbirimler**

olarak adlandırılır. (...) Dilbilgisinde değil de sözlükte yer alan anlambirimleri **sözlükbirim** olarak adlandırmak, dilbilgilerinde yer alanları belirtmek için de **biçimbirim** terimini korumak yerinde olur. (...)

1 — 10. **Çizgisel biçim ve sessel özellik.**

Demek ki, her dil, çoğunlukla söz zinciri denilen şeyi gösteren çizgisel sözceler biçiminde gerçekleşir. İnsan dilinin bu **çizgisel biçimi** aslında **sessel özelliğinden** doğar: Sessel sözceler kaçınılmaz olarak zaman içinde birbirini izler ve yine zorunlu olarak işitim duyusu tarafından artarda algılanırlar.

Bildirişim resim türündense ve görme duyusuyla algılanıyorsa durum bambaşkadır: Ressam kuşkusuz tablosunu oluşturan öğeleri sırayla boyar, ama izleyici bildiriyi bir bütün olarak algılar. (...) Görsel bir bildirişim dizgesi, sözgelimi trafik belirtkeleri levhasında olduğu gibi, çizgisel değildir, ama iki boyutludur. Sözcelerin çizgisel özelliği anlambirimler ve sesbirimlerin ardışıklığını açıklar. Bu ardışıklıklarda tıpkı şu ya da bu sesbirimin seçiminde olduğu gibi sesbirimlerin konumunun ayırıcı bir değeri vardır: Mal/mal/ «kötü» göstergesi **lame** /lam/ «kesici ağız» göstergesiyle aynı sesbirimleri kapsadığı halde onunla karışmaz. Birinci eklemlilik birimleri sözkonusu olduğunda durum biraz değişiktir: **Le chasseur tue le lion** (avcı aslanı öldürür) ile **le lion tue le chasseur** (aslan avcıyı öldürür) kuşkusuz aynı anlama gelmez, ama bir sözce içinde bir göstergenin önemli bir anlam değişikliğine yol açmadan yer değiştirmesi de az rastlanan bir olgu değildir: **Il sera là, mardi** (orada olacak salı günü) ve **mardi, il sera là** (salı günü orada olacak); öte yandan, sözlükbirimlerin, sözce içindeki işlevlerini, yani öbür göstergelerle olan bağıntılarını belirterek, bütünün gerçekten anlamını bozmadan bunların değişik konumlarda yer almalarını sağlayan biçimbirimlerle birleşmesi de oldukça yaygındır.

1 — 12. **Her dilin kendine özgü bir eklemlenişi vardır.**

Bütün diller çift eklemliliğin kullanımı konusunda birleşirlerse de tümü de, bunların her birini kullananların deneyim verilerini çözümleme biçimleri ve konuşma organlarının sunduğu olanaklardan yararlanma biçimleri konusunda farklılık gösterirler. Bir başka deyişle, sözceleri olduğu kadar gösterenleri de **her dil kendine özgü bir**

biçimde eklemler. Bir Fransızın **J'ai mal à la tête** (başım ağrıyor) diyeceği yerde bir İspanyol **me duele la cabeza** diyecektir. Bu durumlardan birinde sözcenin öznesi konuşan olacak, öbüründeyse ağrıyan, acı çeken baş olacaktır; acının belirtilmesi Fransızcada ad, İspanyolcada eylemle gerçekleşecek ve bu acı birinci durumda başa, ikinci durumda da sıkıntı çeken kişiye mal edilecektir. (...)

1 — 13. **Anlambirimlerin ve sesbirimlerin sayısı.**

Her dilde olası sözcelerin sayısı kuramsal açıdan sonsuzdur, çünkü bir sözcenin kapsayabileceği ardışık anlambirimlerin sayısının sınırı yoktur. Bir dildeki anlambirimlerin sayısı gerçekten de bir **açık dizelgedir:** Bir dilin birbirinden farklı kaç anlambirim sunduğunu kesin olarak belirtmek olanaksızdır; çünkü her toplulukta, her an yeni yeni gereksinimler ortaya çıkar ve bu gereksinimler yeni adlandırmaların doğmasına yol açar. Günümüzde uygar bir kişinin kullanabileceği sözcükler onbinlerle ölçülür. Ama bu sözcüklerin birçoğu, ya bağımsız sözcükler olarak (sözgelimi, **timbre-poste** «posta pulu», **autoroute** «otoyol», da olduğu gibi) ya da bileşimle sınırlı olarak (sözgelimi, **thermostat** «termostat», **télégraphe** «telgraf») belirtilebilirler. (...)

Bir dildeki sesbirimlerin dizelgesiyse **kapalı bir dizelgedir.** Sözgelimi Castilla dili tamı tamına 24 sesbirimden oluşur. «Şu dilde kaç sesbirim var?» sorusuna verilecek yanıtı güçleştiren şey, geniş alanlara yayılmış olan uygarlık dillerinin kendi içlerinde tam bir birlik sunmamalarından ve bölgelere, toplumsal sınıflara, kuşaklara göre değişiklik göstermelerinden kaynaklanır. Bu değişiklikler, genel olarak anlaşmayı engellemezler ama ayırıcı (sesbirimler) olduğu kadar anlamlı da (anlambirimler ya da daha büyük göstergeler) olan birimlerin dizelgesinde farklılıklara yol açabilirler. Nitekim Amerika'da konuşulan İspanyolcada 24 yerine 22 sesbirim vardır. Bu kitabın yazarının kullandığı Fransızcada ise 34 sesbirim bulunur. Ama 1940'tan sonra Paris'te doğmuş kişilerde 31 sesbirimden oluşan bir dizge görülür çoğunlukla. (...)

1 — 14. **Bir dil nedir?**

Şimdi «dil»den ne anladığımızı açıkça belirtmeye çalışabiliriz. **Bir dil, insan deneyiminin, her toplulukta değişik biçimde, anlamsal bir içerik ve sessel bir anlatımla do-**

nanmış birimler, yani anlambirimler biçiminde çözümlenmesini sağlayan bir bildirişim aracıdır; bu sessel anlatım da, öz niteliği ve karşılıklı bağıntıları bir dilden öbürüne değişiklik gösteren, her dilde belli sayıda olan ayırıcı ve ardışık birimler, yani sesbirimler biçiminde eklemlenir. (...)

1 — 17. **Ayrık birimler.**

(...) Ayrık birimler, dilsel değerleri, bağlam ya da değişik koşullarca belirlenen ayrıntı değişimlerinden hiçbir bakımdan etkilenmeyen birimlerdir. Bunlar, her dilin işleyişi için zorunlu öğelerdir. Sesbirimler **ayrık** birimlerdir. (...) Sesbirimsel bölünmeye karışmadıkları için **bürünsel** olarak tanımlanan başka olgular da sesbirimler gibi ayrıktır: Bunlar her dilde belli sayıda bulunan **titrem**lerdir. Fransızcada ve öbür birçok Avrupa dilinde titrem yoktur; İsveççede iki, kuzey Çin dilinde dört, Vietnam dilinde de altı titrem vardır.

1 — 18. **Dil ve söz, düzgü ve bildiri.**

(...) Dil, varlığını söylemle ya da daha doğrusu, söz edimleriyle belli eder. Ama söylem ve söz edimleri dil değillerdir. **Dil** ile **söz** arasındaki geleneksel karşıtlık **düzgü** ve **bildiri** olarak da belirtilebilir. (...)

1 — 20. **Aykırılıklar ve karşıtlıklar.**

İster gösterge, ister sesbirim olsunlar, dilsel birimler arasında birbirinden ayrı iki çeşit bağıntı olduğu görülür: Bir yanda, sözce içinde **dizimsel** olarak adlandırılan bağıntılar vardır ve bunlar doğrudan doğruya gözlemlenebilirler. (...) Bu bağıntıları **aykırılıklar** terimiyle belirtmekte yarar vardır. Öte yanda da aynı bağlamda yer alabilen ve en azından bu bağlam içinde karşılıklı olarak birbirini dışlayan birimler arasında da bağıntılar bulunduğu düşünülür, bunlar da dizisel bağıntılardır ve **karşıtlıklar** terimiyle belirtilirler. (...)

(Fransızcadan çeviren: Sema Rifat GÜZELŞEN)

DİLBİLGİSİNE İŞLEVSEL BİR BAKIŞ

Aşağıdaki metin, A. Martinet'nin Studies in Functional Syntax (İşlevsel Sözdizim İncelemeleri) [Münih, 1975] adlı yapıtının II. bölümünde yer alan «A Functional View of Grammar» (s. 82-88) başlıklı yazısından aktarılmıştır. Bu yazı ilkin The Rising Generation'da (Tokyo, 1969) yayımlanmıştır.

Dillerin değişik olması hayıflanacak bir durum değildir, dilin niteliğinin bir göstergesidir. Bu yalnızca F. de Saussure'ün, göstergenin nedensiz niteliğine ve dil birimlerinin değişik olarak kavranmasına ilişkin öğretisini dile getirmenin bir başka yoludur. Bugün dilbilimciler arasında, F. de Saussure'ün görüşünü açıkça yadsımak biçiminde değilse de, en azından bu görüşün sezdirimlerini gözardı etmek yönünde yaygın bir eğilim vardır. Günümüzde «dil tümelleri» ile uğraşmak, dilleri bir ilkörnekten çıkan ikincil sapmalar olarak anlama yönünde bir eğilimin belirtisidir. İnsanlığın açık birliği karşısında, değişik dillerin birçok ortak niteliği olması, özellikle onları dil diyeceğimiz nesneler yapan ortak özellikleri olması, kuşkusuz beklenebilecek bir şeydir. Ne var ki, şimdiye değin dilsel ayrılıkların insanın özünde bulunan, genel ruhsal ve fizyolojik yapısından ayrı belirli bir kalıpla sınırlandığı kanıtlanmamıştır. Dili insan yetilerinden biri olarak değil, en değişik yetilerin kullanımı anlamına gelen bir kurum olarak düşünmek daha güvenli görünüyor.

Bir dilden ötekine çevirisiyle ilgili sorunların çözümüne yönelik çabalarımız, dilsel olguları anlama ve belirleme çabalarımızla karıştırılmamalıdır.

Çeviri ancak son yıllarda dil uzmanlarınca üzerinde durmaya değer bir etkinlik olarak düşünülmüştür. Aslında bu ilgi makineli çeviriyle başlamıştır. Kimi dilbilimcilerin, yüksek düzeydeki hükümet yetkililerini, makineli çevirinin ulaşılabilir bir erek olduğuna inandırdıkları andan başlayarak, makineli çeviri uzmanlarının buyruğuna büyük paralar verilmiş ve bu araştırma dalı özellikle çekici hale getirilmiştir. Kaynak dil ile erek dil için, daha da önemlisi ilgili bütün diller için ortak bir payda bulunabilirse, işin oldukça kolaylaştırılabileceği anlaşılmıştır. Bu düşünce sözkonusu diller, örneğin İngilizce ve Rusça, ilke olarak genetik yönden bağıntılı olsa ve yüzyıllar boyunca özdeş kültürel bölgeden insanlarca kullanılmış olsa daha kolay-

ikla dayanak bulurdu. Çevirinin birçok ortak yanı olan iki kümeden iki dil sözkonusu olduğunda bir anlamı olacağı çoğu zaman unutulmaktadır. Başka bir anlatımla, çeviri iki ayrı dilsel topluluğu birleştiren kültürel bir topluluğu önceden varsayar. Bu ortak payda kavramı en çok dilin niteliğine ilişkin açık kavrayışımıza zarar verdi, çünkü insanlara çevirinin her zaman bir sapma demek olduğunu (traduttore, traditore — çevirmen haindir) ve bu konularda yetkin bir kesinliğin ancak önceden titizlikle belirlenmiş bilim sözvarlığıyla uğraşıldığında elde edilebileceğini unutturma eğilimindeydi. Ayrıca makine çevirisinin nerdeyse tümüyle yazılı metinle uğraşması, insanlara dilin birincil sözlü niteliğini ve dil gerçeğini anlamada sesbilim dizgelerinin önemini unutturmak bakımından etkili olmuştu.

Dil adını vermeden önce bir nesnede ne bulmak istediğimize karar verince, başka bir anlatımla, «dil» terimini tanımlayınca, dilden tanımımız çerçevesine giren herşeyi beklemek zorundayız. Bu, incelemeye ya da betimlemeye karar verdiğimiz bundan sonraki dilde, sözgelimi herbir sözcenin özünün, örneğin, bir çekirdek ve iki belirleyiciden oluşması biçimindeki tanımımıza oldukça uygun düşmekle birlikte, şimdiye değin dillerde bulunanlara tümüyle aykırı birşey bulacağımız anlamına gelmez. Söylemek istediğimiz, bir dili ya da onun herhangi bir bölümünü önceden tasarlanan bir kalıba zorla yerleştirmenin çekiciliğine asla kapılmamak için, zihinlerimizi beklenmedik garipliklere açık bulundurmamız gerektiğidir. (...)

Geniş ölçüde benimsenecek bir tanım, dilin insana en başta deneyimlerini, herbiri için sesli bir görünüm elde edecek öğelere (anlambirimler) ayırma gücü veren bir bildirişim aracı olduğunu vurgulamalıdır. Bu sesli görünüm birbirini izleyen ayırıcı öğelere (sesbirimler) ayrılabilir.

Bu, dil ya da dillerin bildirişimden başka gereksinimleri karşılamakta katkıları olmadığı anlamına gelmez, ancak insan dilinin temelde bildirişim tarafından ve bildirişim için biçimlendiği anlamına gelir. Bu, dilin anlambirimlerden başka düzenlerden, örneğin dizide anlambirimlerin kendilerine özgü yerleri olması gibi, yararlanamayacakları anlamına da gelmez. Ancak kendine özgü yer konusunun önemsiz olduğu, oysa anlambirimler olmadan kendine özgü uygun yer olasılığının da olamayacağı bir dil düşünülebileceğini anımsatır.

Son olarak anlambirimlerin sesli görünümlerinin parçalı olmayan ayırıcı öğelerin kullanımını (titremleri) içeremeyeceği anlamına da gelmez ama bunlar sesbirimsel bir altyapı olmadan varolamazlar, oysa birçok dil titremlerden yararlanmaz. (...)

Belli bir dilin ayırıcı öğeleri, belli sayıda eklemleyici alışkanlığın karşılığıdır; bunların kullanımı, ilke olarak, bulundukları bildirinin anlamsal niteliğinden etkilenmez. (...)

Sesbirimler, özel kullanım biçimleri gözönüne alınmaksızın incelenmeye değer kapalı bir dizge oluştururlar. Başka bir anlatımla, sesbilim ya da sesbirimbilim denilen, ayrı bir bilim dalının varlığı çok yerindedir ve sesçil bağlamın belirlediği sesçil ayrımların incelenmesi ve sınıflandırılmasıyla uğraşan sesbilimle, bir ölçüde ya da tümüyle dilbilgisel ya da sözcüksel bağlamın belirlediği, sesçil (daha doğrusu sesbirimsel ve bürünsel) değişimleri gözönüne alan biçimbilimsel sesbilim arasında kesin bir sınır mutlaka bulunmalıdır. Görüleceği gibi bunların incelenmesi, geleneksel olarak biçimbilgisi ya da bükün denilen alana girer. Biçimbilimsel seçeneklerin yeni yazım dizgelerini oluşturmada gözönüne alınmaları gerekip gerekmediği (...) dilbilim kuramıyla ilgisi olmayan pratik bir sorundur.

Belli bir anlambirimin sesli görünümü, nerede bulunursa bulunsun, olağan olarak ayırıcı öğelerin birbirlerini aynı biçimde izlemelerinden oluşur. Ancak bir bağlamdan ötekine değiştiği de olur. Bu değişimleri açıklamak biçimbilimin görevidir.

Biçimbilim geleneksel olarak, sözcüklerin biçimsel değişimlerinin incelenmesi diye tanımlanır. «Sözcüğün» yeterli bir tanımı hiçbir zaman yapılamamıştır. «Yeterli» sözcüğüyle kuşkusuz olağan kullanıma uygun düşen ve aynı zamanda iyi belirlenmiş dilbilimsel kavramlara dayanan demek istiyoruz. Makineli çevirinin günümüzdeki uygulaması sözkonusu olduğunda, sözcüğü elbette yazılı metnin iki boşluk arasında bulunan bir parçası olarak tanımlayabiliriz. (...) Bu bakımdan, en küçük birimlerle, anlambirimlerle, işgörmeyi yeğleyebiliriz ve biçimbilim doğal olarak anlambirim değişimlerinin biçimsel incelenmesi olur.

Biçimbilim dilbilgisel öğelerle sınırlı değildir, çünkü sözcüksel öğeler de **(go, went, gone)** dilbilgisi öğeleri

gibi biçimsel değişimler geçirmek eğilimindedir. Dilbilgisel birimlerin dizelgesinin yapılması, biçimbilimin işi değildir. En iyi geleneksel uygulamaya göre, biçimbilimde yalnızca biçimleri bir birleşimden ötekine değişiklik gösteren anlambirimlerden söz edilmelidir.

Dili kabul edilir bir biçimde konuşmak isteyen bir kimse için değişimleri öğrenmek bir zorunluktur. Ancak bütün dil kullanıcıları için bunların bir üstünlük değil, geleneğin yüklediği bir eksiklik olduğu bilinmelidir.

Latince öğrenmek zorunda olan Batı Avrupalılar için, bu dilin biçimbilimsel yapısını ezberlemek zorlu bir iş gibi görünüyordu; ve dilin anahtarı olduğundan, birçok kimsenin, biçimbilimsel yapının, dilin temel ve asıl bölümü olduğuna inanmalarına şaşmamak gerekir. Üstelik dilin evrensel olarak varolan nesne ve kavramlara iliştirilen özgül belirlemelerin bir dizisi olduğuna inananlar için, diller yalnızca biçimbilimsel konularda birbirlerinden ayrılabilirler. Bu nedenle XIX. yy. da dilleri sınıflandırmaya çalışanlar özellikle biçimbilimsel yapıyla ilgilenmişlerdir. Bir dilde hangi anlambirimlerin bulunduğunu ve bunların nasıl birleşebileceklerini belirlemek herhalde birleşmelerinden ileri gelen biçimsel bükünler üzerinde durmaktan daha önemlidir.

Biçimbilimsel incelemenin gerekliliği ele alınan dilde çoğu zaman biçimbirimciklerin (anlambirimlerin biçimsel değişimleri) varlığıyla belirlenir. Belli bir dilde biçimbirimciklerin korunması, geleneğin baskısından ileri gelir. 3-4 yaşına değin çocuklar anlambirimleri değil, birer birer biçimbirimciklerin biçimsel çeşitliliklerinin ötesindeki özdeşliği kavramaya başlarlar. Biçimler çok erken ve sık duyulup o ana değin kökleşmemişlerse, daha sonra biçimbirimcikle ilgili değişimleri ortadan kaldırmaya çalışırlar. (...) İşlevsel olarak biçimsel değişimler, dili konuşanlara geleneğin yüklediği bir engeldir.

Bir dilin eşsüremli olarak nasıl işlediğini anlamak için, biçimbilimsel yanı ile ilk ve son olarak uğraşmak ve sonra sözdizim üstünde durmak —açıkçası birleşimlerden ileri gelen biçimsel bükünlere daha fazla dikkat etmeden, anlambirimlerin nasıl birleştikleri üstünde durmak— gerekir.

Sözdiziminde ilk adım, dinleyenin kendisine sunulan anlambirimler dizisinden bildirinin bütünlüğünü nasıl kuracağını belirlemektir.

Dili betimleyenlerden toplanan verilerle güçlendirilen dil tanımımızdan çıkarılan sonuçlar, dinleyenin burada üç tür ipucuyla işgördüğünü göstermektedir:

1) Tek anlambirimlerin ya da anlambirim kümelerinin anlamlarında bulunan ipuçları (örn. Fr. **hier,** İng. **last night,** her ikisi de, '...sırasındaki zamanı' anlatır); 2) anlambirimlerin dizide kendilerine özgü yerlerinden ileri gelen ipuçları (örn. İng. **root hair** —kök kılı— **hair root** —kıl kökü—, **The lion kills the man** —aslan adamı öldürür—, **The man kills the lion** —adam aslanı öldürür—.); 3) anlambirimlerin öntakı, durum takısı, vb. işlev belirlemelerinden ileri gelen ipuçları. Bütün dillerin bu üç tür göstergeyi kullanmaları olasıdır. Ancak kimi diller kesinlikle bunlardan birini yeğlerler ve bu üç türden yalnızca ikisini kullanan bir bildirişim aracını düzenli dillerin sınırları dışına çıkarmamalıyız. (...)

Belli bir dilde, kimi ayırıcı karşıtlıkların belirli seçili bağlamlarda işleyişleri durur; bunların yansızlaştıkları söylenir. Başka önemli bağlamlarda ayırıcı olan biçimlerin örtüşmesi sonucu kimi önemli ayrımlar tehlikeye girebilir. Bu iki çatılılıktır. Kimi önemli ayrımların birtakım bağlamlarda varlıkları sona erer. Bunlar yansızlaşma örnekleridir.

«Bir kez sesbirim olan hep sesbirim olur» kuralının gücüne dayanarak, yansızlaşma kavramına karşı çıkan dilbilim okulları, kendilerini değerli bir araçtan yoksun bırakmışlardır. Sesbilimde, hiç değilse kuramsal düzlemde, yansızlaşma durumları arasında daha başka ayrımlar belirlemeye gerek yoktur; çünkü yansızlaşma hep işlevsel yönden özdeş bir durumu usa getirir; başka bir deyişle, dilde başka bir yerde kanıtlanmış bir ayrımın belli bir bağlamda bulunmaması demektir.

Ayırıcı birimlerle iş görürken, biçimsel karışıklık ile anlam ayrımsızlığını birbirinden ayırmamız gerekir. Biçimsel karışıklıktan (sözgelimi kimi bağlamlardaki eşadlılık) (...) iki çatılılık durumu olarak söz edilir. Anlam ayrımsızlığı, örneğin belli bir bağlamda isteme kipi ile bildirme kipi arasında hiçbir ayrım belirlenememesinde olduğu gibi (...) bir yansızlaşma durumudur.

İki çatılılık sözkonusu olduğunda biçim yönünden özdeş birimler anlamsal özdeşliklerini korurlar. (...) Yansızlaşma durumunda, biçim yansızlaşmış birimlerden birini gösterebilir: Fransızca **Il faut que je prenne** (Almalıyım) anla-

tımında **prenne** bir isteme kipine benziyor ancak konuşucu tarafından özgürce seçilmediğinden, bağlamca zorlandığından, işlevsel değeri sıfırdır. Dönüşüm iki çatılılık durumunu açıklamak amacıyla ortaya atılmıştır.

Dönüşümün ancak, sıradan dil kullanımcılarıyla dilsel bildirişimin işleyişine katkıda bulunduğu gösterilebildiği sürece haklılığı öne sürülebilir. Örneğin bu tür dil kullanımcılarının dilsel olmayan deneyim biçimine dayanmadan, etkenden edilgen yapıya geçebileceklerinin kanıtlanması gerekiyor.

Başka bir anlatımla, birtakım ayrımların bulunduğuna kendisini inandırmak için çözümleyicinin uyguladığı dönüşümlerle, dilsel bildirişimde bulunurken sıradan bir dil kullanıcısının uygulayabileceği dönüşümleri birbirinden ayırmak gerekir. (...) Öğrenmek istediğimiz, becerikli bir dil uzmanının dilin biçimleriyle ne tür gösteriler yapabileceği değil, orta derecede zeki ve özel bir dil yeteneği olmayan bir konuşucunun kendisini nasıl anlaşabilir yapabileceğidir.

Anlambirimlerin dilbilgisel yönden kabul edilebilir bütün birleşimlerini oluşturmak için gerekli bilgileri sağlamayan bir dilbilgisinin tam olmadığı açıktır. Bu olgu üretici dilbilgisi sözkonusu olmazdan çok önce anlaşılmıştı. Titiz bilginler hiçbir zaman sınırlı bir bütünceden elde edebildikleri bilgiyle dilin eksiksiz bir betimlenmesini özdeşleştirmemişlerdir. Deneklerinden yalnızca bir dizi sözce elde etmeye çalışmamışlar, başkalarının söyledikleri biçimlere tepkilerini de ölçmüşlerdir. Yine de, bütünceyi dille özdeşleştirmek demek olduğundan, tümüyle deneğin yargısına dayanmak safça birşeydir: İnsanlar mutlaka kendilerinin ya da başkalarının düşündüklerini yapmazlar. Gerçek edinç, gerçekteki dil davranışının uzun süre, özenle gözlenmesine dayanılarak belirlenebilir.

Ne olursa olsun amacımız asla, dilbilimci olarak, bütün ilgili olguları nasıl ustaca ya da gösterişli bir biçimde sunabileceğimizi göstermek olmamalı, insanların dilsel bildirişimi nasıl başardıklarını belirlemek olmalıdır.

(İngilizceden çeviren: Ahmet KOCAMAN)

Aşağıdaki yazı, A. Martinet'nin Studies in Functional Syntax (İşlevsel Sözdizim İncelemeleri) [Münih 1975] adlı yapıtının I. bölümünde yer alan «Fonction et structure en linguistique» (s. 33-42) başlıklı yazısının ilk dört sayfasından aktarılmıştır. Bu yazı ilkin Scientia'da (Milano, 106/1971) yayımlanmıştır.

Başlangıçta herkesçe benimsenen kuramsal bir temelin ve herkesin başvuracağı bir geleneğin bulunmadığı genel dilbilim gibi gelişmekte olan bir bilimde, sık sık rastlanan terimsel uyumsuzluklar nedeniyle, araştırmacılar arasındaki ilişkiler çoğu kez güçleşmiş ve verimsizleşmişti. Kuşkusuz kimi kez bazı terimler iyice tanımlanmaya çalışılmıştı. Ama, her okul, her topluluk bu tanımlama işini kendi özel gereksinimlerini karşılamak için yapmıştı. Bunun sonucunda da, hem dilbilime yeni başlayanların kafasını karıştıran, hem de bütün dilbilimciler arasındaki iletişimi korumaya ya da yeniden kurmaya çalışanların çabasını güçleştiren terimsel anlaşmazlıklar ve çakışmalar görülmüştür.

Bilimler arası özellikler taşıma bahanesiyle, dilbilimcilerin gereksinimlerini karşılayıp karşılamadığı kesin olarak bilinmeyen mantık ve matematik kavramlarının aktarılmasıysa durumu daha da karmaşıklaştırır. Bu işin önde gelen suçlularınaysa dilbilimciler arasında rastlanır. Ama, dilbilim «moda» bir bilim dalı olarak kurulduğundan beri, bu bilim dalını kendi çalışma alanlarına katmak ya da bu bilim dalını başka araştırma düzenlerinden ayıran sınırları karıştırmak isteyenlerin dilbilime başvurdukları görüldü. Dönüşümsel ve üretici dilbilgisinin temsil ettiği mantığın saldırısı da kuşkusuz durumu daha da ağırlaştıran bir terimsel aşırılığa yol açtı. Kullandığı öngerçekleri olguların gözlemlenmesine dayandırma kaygısı pek duymayan mantıksal-matematiksel dilbilim ile tümdengelimli olarak çalışabilen ama inceleme konusunu en değişik dilsel gerçeklerle kurulan bağlantı sonucu elde ettiği deneyime dayandırarak tanımlayan dillerin dilbilimini açıkça karşı karşıya getirerek durumu aydınlığa kavuşturabiliriz belki. Özel dilleri tek tek inceleyen dilbilim ile karıştırmamamız gereken dillerin dilbilimi, dilbilimde yapısalcılık diye adlandırılan akımla tam olarak özdeş değildir; ama yapısalcılık anlayışının en temel biçimlerinden

de biri olmuştur. Sözkonusu dilbilim bu özelliğini sürdürmekte ve mantıksal-matematiksel saldırıya da en kesin biçimde karşı çıkmaktadır. Bazı terimlere verilen değerin incelenmesiyle, bu dilbilimin sınırlarının daha iyi belirlenebileceğini sanıyoruz. Şimdi bunu yapmaya çalışacağız.

«Yapı», «yapısal», «yapısalcılık», «işlev», «işlevsel», «işlevselcilik» terimleri bunlar. Amacımız bu terimlerin kökenlerini araştırmak olmadığı gibi, hangi çağdaş dilbilim akımının bu terimlere daha çok sahip çıkmayı hakettiğini belirlemek de değil. Başka her yerde olduğu gibi, burada da buyurucu olmaktan kaçınıyoruz. Biz yalnızca bu terimlerin kullanımlarının ne olduğunu saptayacağız ve terimlerin belirsizliği nedeniyle yaratabileceğimiz karışıklıklardan uzak durmaya çalışacağız.

Fransa'da ve başka ülkelerde, dilbilim dışı çevrelerin «yapısalcılık» diye adlandırdıkları olgu, aslında dilbilimsel yapısalcılıktan kaynaklanır. Ama birinden öbürüne geçiş, çok özel koşullarda, bu dilbilimsel yapısalcılığın çok özel bir biçiminden kalkılarak gerçekleşmiştir. Bu, olguların gözlemlenmesi ve çözümlenmesi için kuramsal bir çerçeve düzenlemeye karar veren araştırmalardan çok, kurgusal düşünce boyutunda kalan kişilerin işidir. Dilbilim dışı yapısalcılık aslında, dilbilimsel gözlemin ortaya çıkardığı ulamları eğretilemeli bir biçimde çok genel olarak kullanan C. Lévi-Strauss'un öğretisinden kaynaklanır. Bu öğretim, bütün yapısalcılar arasında, olguların gözlemlenmesinden genel açıklamalara en çabuk geçen R. Jakobson'un öğretisine dayanmaktaydı. Moda «yapısalcılık» ile dilbilimsel yapısalcılığın karşıtlığını göstermenin en iyi yolu şunu anımsatmaktır: Birinci yapısalcılık tarihe karşıttır; oysa Saussure geleneği içinde yer alan ve eşsüremlilik ile artsüremlilik arasında titiz bir ayrım gözeten dilbilimsel yapısalcılık, F. de Saussure'ü aşarak artsüremli bakış açısını, insanlığın değişken gereksinimlerinin baskısına boyun eğen bir yapının devingenliğini kavrama yolu olarak görür.

Tarihin akışı içinde yapısalcı niteliğini almış çeşitli akım ve okulların ortak özelliklerini belirlemek kolay değildir. Birbirinden çok uzak düşünce ufuklarından gelen Praglı, Danimarkalı ve Amerikalı yapısalcıların uygulama açısından bazı ortak yanları vardır: Birbirinden değişik metin parçalarının yakınlaştırılması üstüne dayanan **değiştirim** yöntemi, sesbilimsel düzlemde «en küçük ayırıcı

çiftler» denen özellikler gibi. Birinin «sesbirimsel değişke» dediğine öbürünün «birleşimsel değişke» dediğini anımsasak bile, yukarda belirttiğimiz ortak yanlar nedeniyle, çözümleme sonuçlarının bir okuldan öbürüne, herkesce kullanılabilecek ölçüde birbirine benzediğini görürüz.

Kuramsal temeller başlangıçta birbirinden oldukça farklıdır. Sözgelimi, ses gerçekliğini ele alalım. L. Bloomfield'i izleyenler, bu gerçekliği, dilbilimci için bütünüyle geçerli görürler: Onlara göre, bir sesbirim «sesbirimsel değişkeler» denen ve temel dilsel gerçekliği temsil eden belli sayıdaki değişik sesleri bir araya getirir. Danimarkalı dilbilimcilere göre, ses (ve de anlam) gerçekliğine özgü bir şey, tam anlamıyla dilbilimsel değildir: Onlara göre, yalnızca birimler arasındaki bağıntılar önemlidir. Başka yapısalcıların bir sesbirim (phonème) gördükleri yerde, glosematikçiler bir boşbirim (cénème) saptarlar. Praglı dilbilimciler içinse, dildeki ayırıcı işlevleri nedeniyle belirgin olarak kabul edilen ses gerçekliğinin bazı özellikleri önemtaşır yalnızca: Onlara göre, bir sesbirim ayırıcı olan, bu nedenle de belirgin denilen özellikler demetidir.

Gerçekte, tutumlar zamanla yumuşamıştır. L. Bloomfield, sesbirimin, bu birim içinde saptanan ayırıcı özelliklerle özdeş tutulmasını ileri sürmüştür. Öte yandan, L. Hjelmslev'in son yazılarında da, «oluşmuş» olması, yani bağıntılar demetine katılması koşuluyla, ses ya da anlam tözüne ödün verildiği görülür; bu da, ayırıcı özelliklerin dilbilimsel niteliğini tanımak demektir. Böylece, aşağı yukarı kesin bir biçimde, belirginlik ilkesi yapısal dilbilimin temeli olarak benimsenmeye başlanmıştır.

İlkin K. Bühler'in açıkladığı bu ilke şu gözleme dayanır: Bir sesli sözcenin her noktasında, dinleyici, kullanılan dili biliyorsa, konuşucunun kimliği konusundaki bilgi ile düşünce ve mizacı konusundaki bilgiyi ve konuşucunun kullandığı dil aracılığıyla bildirmek istediği şeyi farkında olmadan birbirinden ayırteder. Bundan da dilsel gerçekliğin ses gerçekliğiyle karıştırılmadığı sonucu çıkar: Sesli sözcede eklemleme alışkanlıklarına uygun düşen öğeler vardır; dilin öğrenilmesi sürecinde öykünme yoluyla edinilen bu öğeler, kullanılan dili belirler ve dilbilimsel olarak kabul edilir. Ama, bireyin özelliklerini, sözgelimi ses tınısını saptamaya yarayan öğeler dilbilimsel öğeler değildir. Demek ki, sözcenin fiziksel gerçekliği, bu gerçekliğe uygun düşen dilsel gerçeklikle özdeşleşmez. Bu nedenle, belli

bir dilin niteliğini ortaya koyan her özellik dilbilimsel özellik olarak görülecektir. Bu temeller üstünde saptanan özellikler arasından, dilsel bildirişimi sağlamaya katkıda bulunanlar belirgin özellikler olarak adlandırılır. Belirgin ses özellikleri sözcüklerle biçimler arasında bir ayrım yapılmasını sağlayan özelliklerdir. (...)

Belirginlik ilkesinin uygulanması, sınıflandırma işleminin, gözlemlenen olguların fiziksel niteliği üstüne değil de, bu olguların işlevleri üstüne dayanması sonucunu doğurur: Fiziksel açıdan değişik ama aynı işlevi olan olgular birlikte sınıflandırılır; fiziksel açıdan özdeş ama değişik işlevi olan olgularsa değişik sınıflara yerleştirilir. Bu, yalnızca sesbilimde değil, ama aynı zamanda dilin öbür düzlemleri için de geçerlidir. (...)

Her bilim doğal olarak bir belirginlik ilkesine dayanır; çünkü, hiçbir bilim tek başına herhangi bir inceleme konusunun betimlemesini tam olarak tüketemez. Aynı nesne, fizikçi, kimyacı ya da geometrici tarafından değişik incelemelere konu olabilir. Bilimler tarihi, belirginliklerin doğal olarak düzenlendiğini gösterir; yeter ki inceleme konusunun üretilmesinde insan etkinliği araya girmesin.

Buna karşılık, insanın etkinliğini ya da insanın fiziksel gerçekliği bazı amaçlarla kullanmasını bilimsel olarak incelemek istediğimizde, kendimizi onun isteklerinden soyutlayamayız; belirginliği kuracak olan da bu isteklerdir. Ancak bu durum, incelemenin, istekler konusunda bilgi toplamak olduğu anlamına gelmez; amaç, davranışları inceleyerek, doğrudan doğruya gözlemlenebilen durumların çeşitliliği arkasındaki işlevsel özdeşlikleri bulmaktır. Sözgelimi, yapıldıkları maddenin değişik oluşuyla ya da halkalarının değişik biçimiyle birbirine benzemeyen bir dizi anahtarı ele alalım. İşlevsel bir sınıflandırma, ister demirden yapılmış olsun, ister bakırdan, halkası ister basit olsun ister süslü, aynı kapıyı açan bütün anahtarları bir araya getirir ya da bunları aynı çiviye asar. Bunun nedeni, anahtarların kapıları açmak ya da kapamak için yapıldığına inanılmasıdır. Bununla birlikte, bir başka belirginliğin benimsenmemesi için de hiçbir engel yoktur: Eğer anahtarlara uygun düşen kilitler artık kullanılmıyorsa ve sözkonusu anahtarlar artık bir süs işlevi görüyorsa, bu durumda estetik belirginlik benimsenebilir. Bütün bu söylediklerimiz bir insan davranışı olan dilsel davranış için de geçerlidir: Bu durumda, öncelikle ortaya çıkan

bellrginlik, bildirişimsel belirginliktir. Dilbilimciler de bu belirginliğin üstünde dururlar. Ama, bir başka belirginlik de tasarlayabiliriz: Sözgelimi, şarkılarının anlamının pek önemli olmadığı opera şarkıcıları için geçerli olan estetik belirginlik. (...)

(Fransızcadan çeviren: Mehmet RİFAT)

İŞLEVSEL SÖZDİZİM

Aşağıdaki metin, A. Martinet'nin Studies in Functional Syntax (İşlevsel Sözdizim İncelemeleri) [Münih, 1975] adlı yapıtının II. bölümünde yer alan «La syntaxe fonctionnelle» (s. 142-144) başlı incelemesinden aktarılmıştır. Bu inceleme ilkin Bulletin de la Société polonaise de linguistique'te (31/1972) yayımlanmıştır.

Saussure geleneği çizgisindeki işlevsel dilbilim, L. Bloomfield'in dağılımcılığına ve N. Chomsky'nin üretimselliğine bir bütün olarak karşıttır; bu akımlar işlevsel görüş açısına tümüyle yabancı bir çerçevede bir-sav ve bir karşı-sav olarak düşünülebilirler ancak.

Günümüzdeki biçimiyle işlevsel dilbilim; işlevsel görüş açısını benimsediklerini açıklamış bulunan iki okul arasında Prag okulu ve L. Hjelmslev'in glosematiği arasında, ikincisine değil de birincisine bağlanır. Bunun nedeni de insanın dilini belirleyen ayırıcı özellikler üzerinde durmasıdır: Bunlar, sözün çizgiselliğine ve onun sözdizimsel sonuçlarına yol açan sesçil niteliği; L. Hjelmslev'in ayırtettiği iki düzlemin eşbiçimliliğine yeğlenen çift eklemliliğin aşamalanmasıdır.

Bütün çağdaş dilbilim biçimleri arasında işlevsel dilbilim modalara en az ödün verenl, konusunun özgünlüğünün en çok bilincinde olanı, bilgikuramsal temeli öteki bilim dallarındakine en az bağımlı olanıdır kuşkusuz; bunun sonucu olarak da dil olgusunu daha başından mantıksal-matematiksel ya da ruhbilimsel nitelikli önvarsayımlara dayandırmaksızın ele aldığından, bilim dalları arasında verimli bir işbirliğini en iyi hazırlayanıdır.

İşlevsel dilbilim insanın —birbirinden ayrı diller biçiminde varlığını gösteren— dilden bildirişmek amacıyla yararlandığı gözlemine dayanır. İnsanın bildirmek istediği şey onun deneyimi olarak adlandırabileceğimiz şeyin parçasıdır. Ama bu deneyimi bildirme isteği, deneyimin,

kullanılacak dilin gösterge kaynaklarından yararlanarak yapılacak bir çözümlemesini gerektirecektir. Çift dilli bir insanda, aynı deneyimin, kullandığı dile göre birbirinden farklı çözümlemelere konu olabileceği biliniyor: Fransızca **j'ai mal à la tête** (Başım ağrıyor) İspanyolca **me duele la cabeza**'nın; Fransızca **Il a traversé la rivière à la nage** (Irmağı yüzerek geçti) İngilizce **he swam across the river**'in karşılığıdır.

Bu tür bir çözümlemenin, gerçekte birbirinden ayrı olmayan öğeleri dilsel anlatımda ayırmaya iletmesi doğaldır: **j'ai mal à la tête**'de bir tek ve aynı gerçeği anlatmak için altı göstergeye başvurulur; **cet homme marche vite**'de (Bu adam hızlı yürüyor) dört göstergeye. Her dil algılanan gerçeğin başka başka yanlarını soyutlar.

Eğer bildirişmek için elimizde üç, hatta yalnızca iki boyutumuz bile olsaydı, örneğin bildirilerimizi resimleyebilseydik, çoğu zaman çözümlemeye gerek kalmazdı. «Hızlı yürüyen adam»ı anlatmak için bir tek resim yeterdi. Ama söylemin çizgiselliğinden kaynaklanan tek boyut bizi çözümlememizi çok derinleştirmeye iter. Bu yüzden deneyim öğelerine karşılık veren birimlerden kurulu çizgisel sözceler üretiriz. Dilsel bildirişimin temel sorunlarından biri deneyimimizde bu değişik öğeler arasında varolan ilişkileri sözcede esinlemek ya da göstermektir. Sözdizim denilen şey de dillerin bu bağıntıları belirtmek için başvurduğu araçların incelenmesidir.

Düşünerek, yani tümdengelimli olarak, üç sözdizimsel uygulama sürecinin varlığı saptanır:

1. Geri kalanlarla olan bağıntıların belirlenmesi işi sözcenin birimlerine bırakılır.
2. Deneyimde birlikte olan şeyler sözcede de birlikte bırakılır.
3. İlişkileri belirtecek özel birimler kullanılır.

İnceleyince, yani tümevarımlı olarak şu durum açıklığa kavuşuyor: Diller bu üç yolun hepsine de az çok başvurmakta, bazen de onları birleştirerek gereğinden fazla sayıda kullanmaktadır.

Deneyimimiz «bir çayırda bir ineğin otlaması» olsun. Aralarındaki ilişkileri hiç belirtmeden, dört sözlük öğesini herhangi bir düzenle sunmak yeterli olabilir. Örneğin **yemek inek ot çayır** gibi; çünkü **yemek** yalnız eylem, **inek** yalnız özne, **ot** yalnız nesne, **çayır** da yalnız yer olabilir. Aynı şey «hızlı yürüyen adam» deneyimi için de

geçerlidir, bunu da **yürümek adam hız** olarak sunmanın sakıncası olmayabilir. Böyle durumlarda birimlerin anlamlarına güvenerek iş gören nice dil vardır. Ama bazen deneyim, birimlerin karşılıklı konumlarına ya da işlev belirticilerinin kullanımına başvurulmadıkça anlam karışıklığı yaratacak türdendir. Örneğin **öldürmek kaplan adam'**ın anlamı ne olabilir? Aynı diller bu durumda gereğinde kullanılabilen nesne belirticisine (burada **n** olarak gösteriliyor) ya da özne belirticisine (burada **ö** olarak gösteriliyor) başvururlar. Eğer adam kaplanı öldürüyorsa bu hem **öldürmek -kaplan-n- adam**, hem **öldürmek-kaplan-adam-ö** olarak sunulabilir, ama **yürümek-adam-hız** için belirtici kullanılmaz.

Günün birinde, anlam karışıklığı sözkonusu olsun olmasın, olaya katılan iki öğe için belirtici kullanılması otomatikleşebilir: Eğer nesnenin belirtilmesi zorunlu duruma gelirse sonuç şöyle olacaktır:

öldürmek kaplan-n - adam (belirtme yapısı)
ama **yürümek- adam (-hızlı)** (belirticisiz)

Eğer öznenin belirtilmesi zorunlu duruma geldiyse sonuç şöyle olacaktır:

öldürmek kaplan adam-ö («ergatif» yapı)
ama yürümek: **adam (-hızlı)** (belirticisiz)

Belirtme yapısında **adam** her iki durumda da «özne» olarak adlandırılır. Ergatif yapıda **adam** ile **kaplan**'ın işlevleri aynı biçimde sıfır olarak açıklanmıştır ve her ikisinin de yüklemin ilk belirleyeni olarak adlandırılmasında yarar vardır.

Belirtici yerine birimlerin karşılıklı konumlarından da yararlanılabilir elbette. Eğer **öldürmek** ve **yürümek** birer yüklem olarak belirtilmişlerse, özneyi ya da ilk belirleyeni, yüklemin hemen ardından gelen anlambirim olarak açıklayabiliriz. Dolayısıyla belirtme yapılı ve özneli bir dilde:

öldürmek - adam - kaplan
yürümek - adam (-hızlı)

ergatif yapılı ve ilk belirleyenli bir dilde ise:

öldürmek-kaplan - adam
yürümek - adam (-hızlı)

anlatımları görülecektir.

Sözdizim, ister belirleme bağıntısı (örneğin çoğul anlambiriminin adla ilişkisi) ister bağlanma bağıntısı olsun, ister değişik «sözcükler» ister aynı «sözcüğün» öğeleri arasında olsun, her türlü bağıntıyı inceler.

Biçimbilim ise anlambirimlerin gösterenlerine özgü biçimsel değişikliklerinin incelenmesi olarak ele alınmalıdır: Bu değişiklikler ister sesbirimbilimsel, ister bürünsel ya da konumsal olsun, ayırıcı değildir, yani konuşucunun seçiminden kaynaklanmaz.

Asıl ayrım bildirişimin başarısında payları bulunan **sözdizim olguları** ile dilsel alışverişi karmaşıklaştırmaktan başka işe yaramayan, geleneğin zorla kabul ettirdiği kalıntılar olan **biçimbilim olguları** arasında gözetilmelidir.

(Fransızcadan çeviren: Gül IŞIK)

İŞLEVSEL DİLBİLGİSİ

Aşağıdaki yazı, A. Martinet yönetiminde J. Martinet, F. Bentolila, C. Feuillard, J. Cortes, E. Freige, H. Martinet ve A. Szulmajster'in katkılarıyla hazırlanmış Grammaire fonctionnelle du français (Fransızcanın işlevsel Dilbilgisi) [Paris. Crédif, Didier, 1979] adlı yapıtın birinci bölümünden (Giriş, s. 3-25) yer yer kısaltılarak çevrilmiştir.

1.1. Ön bilgi.

Fransızcanın işlevsel açıklaması, dilin özelliklerini, yani Fransızcayı öteki dillerden ayıran özellikleri ortaya çıkarmayı amaçlar. Burada sunduğumuz işlevsel dilbilgisi, daha çok, Fransızca konuşanların sözcelerini nasıl düzenlediklerini göstermeye çalışır. Hiçbir biçimde, belli bir dilsel betimleme kuramının üstünlüğünü kanıtlamaya çalışmaz. (...)

1.2. Çocuk kendi dilini öğreniyor.

İnsan, gereksinimlerini, isteklerini, kararsızlıklarını ve gözlemlerinin sonucunu, başkalarına bildirmek için konuşur. Başka bir deyişle, dil insana duyduğu ve algıladığı şeyleri, başkasına iletmesini sağlar. (...)

1.3. Çeşitli diller.

(...)

Alışkanlıklar gibi, insanlar arasındaki bağlantılar ve nesneler de bir ülkeden öbürüne aynı değildir. Şu ya da bu ülkede, aynı gerçeğe göndermede bulunan sesler yalnızca değişik olmakla kalmaz, aynı zamanda, bazı seslerin başka türlü öbekleşen ve tasarlanan gerçeklere de

uygun düşmesi beklenebilir: İngilizcede **chair** yalnızca sandalyeyi gösteren nesneye değil, aynı zamanda, koltuk olarak bilinen oturulacak yerlere de göndermede bulunur. Almancada **laufen** yalnızca yarışa, koşuya değil, ilk adımı atan çocuğun girişimine de uygulanır; bazı ekinlerde, **frère** (erkek kardeş) olarak bilinen sözcük, yalnızca, aynı ana ve babadan doğmuş erkek çocukları değil, aynı kuşağa ait topluluğun bütün erkek bireylerini de belirtir. (...)

1.4. **Eklemli sözce.**

(...)

Çocuğun, yalnızca **chaise** (sandalye) sözcüğünü söyleyerek istediği şeyi elde etmesi olanaklıdır. Yine de, amacına ulaştığından emin olabilmesi için, çocuğun seslendiği kişiye **ben, oturtmak** gibi kavramları karşılayan başka belirtmelere başvurması da gerekecektir. Başka bir deyişle, bu seslerden belli sayıda artarda söylemesi gerekecektir. Böylece, bu ardışıklığa biz, **sözce** adını veriyoruz.

1.5. **Anlambirimler.**

Bildiğimiz bir dilde bir sözce işittiğimiz zaman, bize göre, bir kavramla özdeşleşen sesleri hemen tanırız. Örneğin, **Le facteur passe à midi** (Postacı öğlende geçiyor) sözcesini ele alalım. Bu sözcede, ardışık bir biçimde arkadan gelen şeyin daha önce bilindiğini gösteren tanımlık **le,** bir posta memuru olarak adlandırılan **facteur,** belli bir edim türünü karşılayan **passe,** burada, zamanın bir noktasında geçen ya da bulunan bir şeyi belirten **à** ilgeci ve son olarak da zamanın bu noktasını gösteren **midi** bulunur. Böylece, sözcenin, her biri bir anlamı karşılayan sesler biçiminde algılanan beş birimle eklemlendiği görülür. Bir **biçimi** ve bir **anlamı** olan birimlere **anlambirimler** adını veriyoruz. (...)

1.6. **Kesintili anlambirimler.**

Eğer, **les enfants** (çocuklar) yerine **les petits enfants** (küçük çocuklar) sözcüklerini işitseydik, birden fazla çocuğun varlığı Fransızca yazılışta **...es...s...s...ont** ile gösterilecektir. (...)

Les petits enfants passeront à midi (Küçük çocuklar öğlende uğrayacaklar) sözcesinde, **les hommes** (erkekler), **les femmes** (kadınlar) ve **les enfants**'da olduğu gibi bir-

çok çoğulumuz yoktur, ama hep aynı çoğul hali, **les enfants'**nın çoğulluk belirtisi olacaktır. Bu durumda, biçimi **kesintili** olan anlambirimler vardır.

1.7. **Karışımlar.**

Başka durumlarda, sözcenin ardışık anlambirimlerini ayırtetmek olanaksız değilse bile, zordur: **à l'étage** (katta) ve au **rez-de-chaussée** (zemin katta) sözcüklerinden **au'** nun **à l'** ile tamamen aynı değere sahip olduğu ve arkadan gelen bir ünsüz önünde aldığı bir biçim olduğu açıktır; tek bir ünlü gibi söylenen **au** (o) böylece **à** ve le gibi iki anlambirimin yerine geçer. (...)

1.8. **Biçimbilim.**

Bir dil öğrenen herhangi bir kimsenin, çeşitli anlambirimlerin bütün biçim değişikliklerine, karışımlarına ve kesintililiğine alışması gerekir. Bu değişimlerin incelenmesini biçimbilim olarak adlandırıyoruz. (...)

1.9. **Sesbirimler.**

Biçim konusunda, anlambirimler birbirlerinden bütünüyle değişik bağıntılarla ya da öbekleşmelerle kendilerini gösterdikleri için birbirlerinden ayırtedilemezler. Aslında, sözcelerin anlambirimler biçiminde birbirlerine bağlandığı gibi, her anlambirim biçimi de, bir örnek sesler ardışıklığı biçiminde birbirine eklemlenir. Birincisi, sözcelerin anlambirimlere bölünmesi olduğuna göre, bu da **ikinci eklemleme** olarak adlandırılır. Her dile özgü ve her dildeki sayıları belirli olan bu örnek seslere **sesbirimler** adı verilir.

1.11. **Anlam değişiklikleri.**

Bir anlambirimin **biçimi** bağlamlara göre değişiklik gösterebilir. Bu durumda, değişiklikler farklı sesbirimlerin seçimine uygun düştükleri için, her zaman, tam olarak açıklanabilirler. (...) Anlambirimlerin anlamı, yani göndermede bulundukları gerçek konusunda durum farklıdır: **Küçük, küçük bir fil** ve **küçük bir solucan**'daki aynı ölçüleri karşılamaz: Karısının **benim küçük kocacığım** diye belirttiği adam 1.90 metre boyunda olabilir. (...) Aynı anlambirimin çeşitli anlamlarını ayırtetmek her zaman olanaklı değildir. Bildirişim için bunun önemi yoktur; çünkü biri **grève** (deniz ya da ırmak kıyısı) ve **grève** (iş bırakımı) arasındaki kökensel bağıntıları bilse, ama öbürünün bu konuda hiçbir fikri olmasa bile iki Fransız birbirlerini tam olarak anlayacaklardır.

1.12. **Bağdaşmalar ve sınıflar.**

Bir dilin anlambirimleri konuşan kişinin rastgele birleştireceği dama taşları değildir. (...)

Anlambirimler öncelikle **bağdaşmalar** olarak adlandırılan özellikleriyle belirginleşirler. Sözcede «birleşecek» olan biçimlerin neler olduğunu kesin olarak bilmek sözkonusu değildir. (...)

Aynı bağdaşmada olan anlambirimler bir sınıf oluştururlar.

Aynı bağdaşmalarda olan anlambirimler birbirlerini karşılıklı olarak dışlamadıkları zaman farklı sınıflara aittirler. Tanımlık ve çoğulun durumu buna örnektir. (...)

1.13. **Anlambirimlerin sözce içindeki aşamalanması.**

İki anlambirim sınıfının bağdaştığını söylemek, doğal olarak, onların karşılıklı bağıntıları konusunda söylenilen şeylerin tümünü tüketmez: «tanımlıklar» ve «adlar» bağdaşırlar, ama bir ad tanımlıksız görünmesine karşın, bir tanımlık adsız görünemez; «zaman» ve «eylem» bağdaşırlar ancak, bir eylem zaman belirtisi almadan görünmesine karşın, zaman, hiçbir zaman eylemsiz görünmez. Belli bir sınıfın anlambiriminin varlığı böylece, başka bir sınıfın bir anlambiriminin varlığıyle zorunlu kılınır.

...) **L'enfant**'da tanımlık, **enfant** çekirdeğinin belirleyenidir; **petit enfant**'da **enfant** yine çekirdek ve **petit** belirleyendir; **...mange la soupe gloutonnement** (çorbasını oburca içiyor...) sözcesinde **gloutonnement** kadar **soupe** da çekirdek olan **mange**'ın belirleyenleridir. Doğal olarak, **mange**'a göre belirleyen olan **soupe, la** tanımlılığına göre çekirdektir. Aynı biçimde, belirleyenin, çekirdeğin bir **yayılımı** olduğunu söylersek, bir başka öğenin ortaya çıkışını zorunlu kılan çekirdek ile belirleyen arasındaki bağıntı açıklanabilir. Yalnızca bağımlılık ilişkisi gösterilmek istendiği zaman, çekirdekten ve onun **uydu**larından söz edebiliriz.

1.15. **Kiplikler.**

İlke olarak, sırası gelince, hiçbir şey bir belirleyenin belirlenen olmasını ya da başka bir deyişle, uydu bir anlambirimin çekirdek gibi işlemesini engelleyemez. (...) Fransızcada «sıfatlar» sınıfı adın belirleyenidir ve «belirteç» adı verilen bir sözcükle de belirlenebilir. Bununla birlikte, anlambirimlerin her zaman belirleyen olduğu ve hiçbir zaman belirlenen olmadığı sınıflar vardır. Bunlar

«tanımlıklar», «çoğul», «zaman»lar ve «kip»lerdir. (...) Bu anlambirimler **kiplikler** olarak adlandırılır.

Kiplikler sınıfı sınırlı sayıda öğeden oluşur. (...)

1.17. **İşlevler ve işlevsel anlambirimler.**

(...) «Adlar» ve «eylemler» sınıflarını ele alalım. Kuşkusuz bu iki sınıf birbiriyle bağdaşır. (...) Eylemin kesinlikle adla belirlenmesi, yani adın eyleme bağlı olarak düşünülmesi gerekir. **Le chien mange la soupe** (Köpek çorba içiyor) sözcesinde, **soupe** adının ortaya çıkabilmesi için bir **mange** eylemi gerekir. (...) Ama, bu bağdaşma, ad-eylem bağıntısının her zaman aynı türden olmasını gerektirmez: **Le rat mange le fromage** (Fare peyniri yiyor) ve **Le chat mange le rat** (Kedi fareyi yiyor) sözcelerinde **rat**'nın (fare) **mange** (yiyor) ile olan ilişkisi aynı değildir. Bu durumda, **rat** işlevinin iki sözcede farklı olduğu görülür. Birincisinde işlev «özne» işlevidir, ikincisindeyse «nesne» işlevidir. **İl a tendu un piège è un rat** (O bir fareye tuzak kurdu) (...) sözcesinde **a tendu** ve **rat** arasındaki bağlantıların niteliğini gösteren **à** anlambirimi bir işlev belirtici ya da işlevsel anlambirimdir. İlk iki sözcede, «özne» ve «nesne» işlevleri herbirinin eylemden önce ve eylemden sonra geliş durumlarıyla belirlenmiştir. Ama, bu durum, Fransızcaya özgüdür. Örneğin, İspanyolcada «nesne» **a** işlevsel anlambirimden önce gelir ve Latincede, «özne» ve «nesne», «yalın» ve «belirtme» durumu olarak adlandırılan karışık işlevsel anlambirimlerle gösterilmiştir. (...)

1.18. **Bağımsız anlambirimler.**

Bir işlevsel anlambirimle birlikte olmalarına gereksinim duyulmadan ve bağlandıkları şeyi gösterme dışında bir sözcedeki duruma başvurmadan bağıntıları bağlamla açık olan anlambirimler ve anlambirimler bütünleri **bağımsız** anlambirimler olarak adlandırılır. (...) **İl est venu hier matin** (Dün sabah geldi) ya da **Hier matin il est venu** sözcelerinde **hier matin** (dün sabah) bütünü, bir işlevsel anlambirimin karışması olmadan ve bu eylem karşısındaki durumu dikkate alınmadan **est venu** (geldi) eyleminin bir belirlemesi olarak tanındığı için, bağımsız bir anlambirimdir. (...)

1.21. **Yüklem.**

Sözcenin en önemli öğesi **yüklem** adı verilen öğedir.

Yüklem sözcenin öteki anlambirimlerinin kendisine göre düzenlendikleri anlambirimdir. Bu anlambirimler, hepsi yükleme ulaşan belirlemeler zincirlerini oluştururlar. (...)

1.23. **Sözce ve çevre.**

(...) Bir lokantada ve yemeğimi bitirmek üzereyken garsona, istediğim yiyeceği elde etmek için **un yaourt** (bir yoğurt) demem yetecektir. Bir sınıfta söylediğim zaman aynı sözcenin hiçbir anlamı olmayacaktır. (...) Örneğin, büromda oturmuş **Le voleur a quitté le métro par la sortie de secours** (Hırsız metroyu imdat kapısından terketti) sözcesini söyleyebilirim ama, eğer, olay yerinde polis tarafından sorguya çekilirsem o zaman, imdat kapısına doğru bir jest yaparak **buradan** demekle yetinebilirim. Kuşkusuz bu son durumda **buradan** demek tam olarak yeterli olsa bile, hiçbir şey tam bir sözce söylememe engel olmaz.

1.24. **Bağlanma.**

(...) İki ya da ikiden çok anlambirimin sözcenin geri kalan bölümüyle aynı bağıntılar içinde olduğu durumlar vardır. Bu durumda **bağlanma**'dan söz edilir. Örneğin, **mavi** ve **beyaz**'da **mavi** ile **beyaz; akıllı ama tembel**'de **akıllı** ile **tember; mobilya alır** ve **satar**'da **alır** ile **satar** birbirlerine bağlıdır. (...)

1.25. **Tümce.**

Aynı yükleme ya da birçok bağlı yükleme bağlama ya da belirleme bağıntılarıyla bağlanmış olan anlambirimler bütününe **tümce** adı verilir. Böylece, tümcenin birliği çeşitli bağlama ve belirleme belirtileriyle sağlanır. (...)

1.26. **Yüklemsiler.**

Bir tümcenin belirleyen öğeleri arasında, genellikle, bir tümcenin tümlediği aynı biçimi gösteren, örneğin, **Il dit qu'il part demain** (Yarın gideceğini söylüyor) sözcesinde, **Il part demain** (Yarın gidiyor) gibi sözce parçaları vardır: Bu durumda **part**'ın bir yüklem görünümü vardır. Ama **part dit** yükleminin belirlemesi olan bir parçaya bağlandığı için, onu bir yüklem olarak düşünemeyiz ve onu **yüklemsi** olarak adlandırırız. (...)

1.29. **Birleşkebirimler.**

Bir anlambirim, anlamı olan en küçük birim olmasına

karşın, **boutiquier** (dükkâncı) gibi bir sözce parçasının iki anlambirime ayrıldığı açıktır: **boutique** (dükkân) ve **ier** (cı) öğesi. **Egoutier** (lağımcı), **magasinier** (ambarcı) gibi başka örneklerde de görülen **ier** öğesi, bir önceki anlambirimin belirlediği yerde çalışan kişiyi belirtir. **Boutiquier, birleşkebirim** adını verdiğimiz şeydir. Sözcenin ötekî öğeleriyle bağıntılarında, birleşkebirim, bir anlambirim gibi işler. (...)

1.30. **Birleşkebirimlerin çeşitli tipleri.**

Birleşkebirimler arasında, **boutiquier** gibi **türevler** vardır; burada öğelerden biri (yukardaki örnekte **-ier**) yalnızca bu türden karmaşık yapılarda ortaya çıkar. Bu tip öğelere **ekler**, oluşma sürecine de **türetme** adı verilir; aynı biçimde **ekleme**den de sözedilebilir.

Öte yandan (...) **pomme de terre** (patates), **moulin à café** (kahve değirmeni), **armée de terre** (kara ordusu), **peinture à l'huile** (yağlı boya) gibi ilgeçli bileşik sözcüklerin de içinde yer aldığı **tire-bouchon** (şişe açacağı), **autoroute** (otoyol) ve **timbre-poste** (posta pulu) gibi bileşik sözcükler vardır. Bunların oluşum sürecine **bileştirme** adı verilir.

Ayrıca **philosophe** (felsefeci) ya da **thermostat** (termostat) gibi birleşkebirimler arasında yer alan bir başka tür bileşik sözcükler de vardır.

Öte yandan, **jeune fille** (genç kız) ve **avoir l'air** (havası olmak) gibi kalıp sözcükler de birleşkebirim sayılır. (...)

1.31. **Dizimler.**

Karşılıklı anlaşma açısından, bir bildirişim aracı sözkonusu olduğu zaman, bir öğenin bir anlambirim ya da bir birleşkebirim olarak düşünülmesi pek önemli değildir: **Dükkâncı**'nın bir **dükkân** kavramını anımsatıp anımsatmaması **demiryolu**'nun rayların metalini çağrıştırıp çağrıştırmaması hiçbir zaman bildirişimin kurulmasını engellemez ve hiçbir bakımdan, anlaşmayı etkilemez.

Tersine, anlambirim öbekleri adı verilen öğelerden birleşkebirimler ve dizimler arasında bir ayrım yapmak önemlidir. (...)

Bir tümce doğal olarak bağımlılık belirtisi olmayan bir dizimdir. Bununla beraber, «tümce» terimi olduğu için, bu durumda «dizim» pek kullanılmaz.

1.32. **Dizim ve birleşkebirim arasında nasıl ayrım yapılır.**

Dizim ve birleşkebirim arasında bir ayrım yapmak her zaman kolay değildir: Bazı Fransızların normal kullanımında ve yazın kullanımında, **jeune fille** birleşkebirimi ile **jeune fille** dizimi arasında «belirsiz» ve «çoğul» anlambirimleriyle birleşimlerine göre, ayrım yapılacaktır. **de jeunes filles** (dizim; İngilizce **young girls**) ya da **des jeunes filles** (birleşkebirim; İngilizce **girls**) denilecektir. Her durumda, her bileşinin bireysel olarak, belirlenip belirlenemeyeceği anlaşılmaya çalışılacaktır: Dizim için **les très jeunes filles,** birleşkebirim için **les jeunes filles très jeunes.** (...)

Dilin devinimi içinde, yavaş yavaş dizimden birleşkebirime geçilebilir. (...)

1.33. **Değerbilim.**

Eğer, **Les petits enfants passeront à midi** (Küçük çocuklar öğlende uğrayacaklar) tümcesinde, «passe» (uğramak) anlambirimi «mange» (yemek) anlambirimiyle değiştirilirse, birincisinden değişik bir anlamı olan **Les petits enfants mangeront à midi** (Küçük çocuklar öğlende yiyecekler) tümcesi elde edilir.

Böylece, birinci tümcenin anlambirimlerinden herbiri ait olduğu sınıfın bütün anlambirimleriyle, örneğin **les** (belirli tanımlık) **mes** (birinci çoğul iyelik sıfatı) ile, **petits** (küçükler) **bons** (iyiler) ile, **passer** (uğramak) **dormir** (uyumak) ile, «gelecek zaman», «geçmiş zaman» ile, **à** (...de) **vers** (...ye doğru), ile **midi** (öğlen) **minuit** (gece yarısı) ile değiştirilebilir.

Bu değiştirimlerin herbiri, ötekilerin herbiriyle sözdizimsel yapı bakımından aynı, ancak anlam bakımından değişik yeni bir tümce sonucu gerçekleşirler. Bu da, her anlambirimin kiplikler ve işlevsel anlambirimler dahil, içinde yer aldığı tümcenin anlamına katılması demektir. Bu katılma onun **değeri** olarak adlandırılır. (...)

Böylece, **karşıtlıkla** ortaya çıkan değerlerin incelenmesine de **değerbilim** adı verilir. (...)

(Fransızcadan çeviren: Zeynel KIRAN)

FRÉDÉRIC FRANÇOIS

DİLYETİSİ VE İŞLEVLERİ

Aşağıdaki metin, A. Martinet'nin yönetiminde hazırlanmış Le langage (Gallimard, 1968) adlı yapıttaki, F. François tarafından yazılmış «Le langage et ses fonctions» (s. 3-19) başlıklı yazının ilk sekiz sayfasından aktarılmıştır.

Dilbilim ve dilyetisi.

Uygulamaları, kurumları, yaşam biçimleri ne olursa olsun, tüm insan toplulukları en azından bir göstergeler dizgesinden yararlanır. Bir topluluğun kullandığı göstergeler dizgesiyle başka toplulukların kullandıkları arasında, hepsine birden «dil» diyebileceğimiz ölçüde, bir yakınlık bulunur. Öte yandan, bu dillerin tümü, hayvanlara özgü «dilyetisi»nden de, insanın uydurduğu yapay dillerden de ayrı bir nitelik taşır. Bu olayın hem evrensel oluşu, hem de ayrı biçimlerde ortaya çıkması ilginçtir: Dilyetisi evrenselse, insan özelliği taşıyan her topluluk ille de ayrı bir dil kullanmak zorunda mıdır? Burası açık değil. Değişik biçimler alıyorsa, niçin alıyor? Bunu da **önsel** olarak anlamayız.

Dilbilimci de, insanın dilyetisini incelerken, bütün dillerin ortak yanlarını göz önünde tutmak ister; ne var ki, bu ortak yanlar, dillerin değişikliğinden gidilerek ortaya konur. Dilyetisine yaklaşımda, dilbilimci en azından iki yöntemin daha bulunduğunu kabul eder. Gerçekten, şöyle düşünülebilir: Bir yandan, dilyetisini incelemek demek, insana, konuşma ve anlama yetisi veren ne varsa hepsini (...) incelemek demektir: Bunun için, dilyetisini kendi içinde eksiksizce tanımlamış olmak gerekir. Öte yandan, (...)şu yapılabilir: Dilyetisinden çok, dilyetisinin kullanımına bakılabilir; insanın belirleyici yanları, dilin de belirleyici yanları gibi düşünülebilir. Ama özellikle dilyetisi açısından ilginç olan şu ya da bu gücün anlaşılması yine dilyetisinin alışılmış kullanımında çözümlenmesine bağlıdır. Başka türlü uygulanacak bir yönteme göre, dilbilimcinin incelemesi hem sınırlıdır, hem de temel nitelliktedir.

Demek ki bu durumda tümevarımlı bir yöntem sözkonusu olacak: Her dilde ortak olan yanlar, ya da, içinde

her dilin bir seçenek sunduğu değişik olasılıklar araştırılacaktır. Dünün, bugünün, geleceğin bütün dillerini bilmemiz olanaksızdır denilecek belki de. Bu konu sanıldığınca önemli değil (...). Bakış açıları ne denli değişik olursa olsun, dilbilimcilerin çıkardığı sonuçlar, belli bir yönde birleşmekte (...), kapalı da olsa, dilyetisinin bir tanımını verebilmektedir. (...) Bir tümdengelim sözkonusu değilse (çünkü, bir dilin ille de içinde bulunduğu yapıdaki gibi olması gerektiği kanıtlanamaz), körü körüne tam bir tümevarım da sözkonusu değildir burada; çünkü, katışıksız bir tümevarım yöntemi, kimi belirleyici yanların sürekliliğine bakmakla sınırlı kalacak, ama bu belirleyici yanların bağıntılarını ortaya koyamayacaktır. Örneğin, sesleri birleştirme özgürlüğünün, o seslerin doğrudan belirleyici olmayan niteliklerine bağlı olduğunu görürüz. Ortada dillerin tam bir dökümü olmasa bile, bu tür bağlar, dilyetisinden söz etmemize yardımcı olacaktır.

Demek ki, dilyetisi, dillerden gidilerek incelenecektir. Ama bu diller de tek başlarına hemen yararlanılabilecek veriler sunmazlar. Önce şundan dolayı: Aynı dili konuştuğu varsayılan iki özne, tıpatıp aynı dilsel davranış içinde bulunmaz. Sonra da şundan dolayı: Bilindiğinde sonsuz sayıda sözce üretme ve sonsuz sayıda sözceyi anlama yeteneği veren dil, ancak ve ancak sınırlı sayıda sözcelerden başlayarak dolaylı biçimde öğrenilir. En son olarak da şu nedenle: Bu sözcelerden dile özgü olanla dile özgü olmayan, açık seçik ayırtedilemez. Nitekim birçok dilbilimci, anlamın salt dilsel bir şey olduğundan kuşku duymuşlar (...) ve bunu inceleme dışında bırakmışlardır (...). İster dilyetisinden, isterse dillerden söz edelim, çözülmesi gereken sorun şudur: Acaba dilsel olanla dilsel olmayanı ayırtetmemize yardımcı olabilecek bir ilke var mıdır? Bu soru, basit bir sözbilim sorusu değildir: Birçok bilim alanında çok sayıda bilgi toplanabilir, ama bu bilgilerin ortak paydasını da bilmek gerekir.

İşlevsel ölçüt.

Dilbilimcinin işte böyle bir ilkeden yararlanabileceğini sanıyoruz. Örneğin ses birimlerini belirleme sorununu ele alalım. Kendi dilimizi incelemeden önce kullandığımızdan, ayrıca belli bir abeceyle yazı yazma alışkanlığında olduğumuzdan bu birimlerin varlığı tartışılmaz gibi gelir bize.

Ama yabancı bir dil konuşulduğunu duyduğumuzda, bu izlenim silinir. Gerçekten, iki ayrı ses çıkarmada aynı dilsel olayın doğup doğmayacağını belirlememizi sağlayacak fiziksel bir ölçüt yoktur elimizde. Çünkü, bir yandan sözün akışı fiziksel bir olay yaratırken, bir yandan da «aynı» bir sesin gerçekleşmesi, hem konuşanların, hem de ses bağlamının bir işlevi olarak değişkenlik gösterir. Buna karşılık, N. Trubetskoy'un (...) saptadığı dilbilimsel ölçüt, soruna çözüm getirmektedir. Buna göre, iki ayrı ses gerçekliği, iki ayrı dil gerçekliği (ya da sesbirim) oluşturur. Ancak iki koşulla: Ses gerçekliği, önce bir bildiriyi başka bildirilerden ayırtetmeye katkıda bulunmalı; sonra da, bu bildiriyi vermeye yetecek söz zinciri içinde, seçilebilecek en küçük ayrımı yaratmalıdır. Örneğin ü ile u sesleri, değişik anlamda iki ayrı birimi birbirinden ayırmağa yettikleri için, iki ayrı sesbirim gerçekliği oluştururlar (...). Demek ki dilbilimci, üstünde çalıştığı birimleri yalnızca işlevlerine (burada ayırıcı işlev) bakarak belirleyebilir. Bugün dilbilimin, öteki insan bilimlerinden daha ilerde olduğunu kabul ediyorsak, bunun nedeni şu: Dilbilim, nesnesini işlevlerinden yola çıkarak çözümlerken, hem fizikselci yaklaşımın, hem de anlıksalcı (mantalist) yaklaşımın sakıncalarını ortadan kaldırmaktadır (...).

Sesbirimlerin ayırıcı işlevi örneğinde görüyoruz ki, burada «işlev» dediğimiz şey, matematiktekl işlevden çok, biyolojideki işlevin anlamını taşımaktadır (...). Tıpkı bir organın işlevinde ereksel bir yan olmadığı gibi, sesbirim işlevinde de ereksel bir yan yoktur. Gerçekten (...), bizim seçtiğimiz işlevci tutum, erekçi dünya görüşünden iki önemli noktada ayrılmaktadır: Her şeyden önce, bir işlevin gerçekliğini, içine girdiği ve açıkladığı herhangi bir yapının dışında belirtmek sözkonusu değildir. Örneğin, genelde dilin, açık-seçiklik, kısalık ya da çağrışım gücü yönünde önceden belirlenmiş bir ülküye göre uygun mu, değil mi olduğunu araştırmak sözkonusu değildir. Biyoloji bilgini gibi, dil bilgini de gerçekçidir: Yalnızca düşünülebilen en yalınç dil örnekçesini oluşturmak istemez; yapının yalnızca kendi kafasında değil, dilde bulunduğunu düşünür. Amacı, bir işleylşi, aydınlatır nitelikteki işlevi ortaya çıkarmaktır. Öte yandan, bir dilin işlevsel yolla incelenmesi gerektiğini söylemek, ortaya çıkarılabilen bütün olguların nedenlerini açıklamak gerekir gibi

bir anlam taşımaz: Bütün diller bir değişime uğradığı için, yalın ve düzenli tablolara dökülmeleri olanaksızdır. Bir dili öğrenme durumunda olanlar bunu bilir: O dilde, aynı gösterilen için, yapıları değişik birçok biçim vardır: Aradaki ayrımlar, konuşucuların güncel gereksinimleri yönünden açıklanamazlar. Sonra (...) içinde bulunduğu yapıya sokmak için, dil üstüne baskı yapan gereksinimler değişiktir. Dilin bütün kullanımları, örneğin imdat isteme ile betimleyici bir söz, dilin aynı niteliklerine gereksinim duyurmaz. Hatta bu nitelikler, konuşmacının tutumlu olma istekleri ile dinleyicinin anlayabilme istekleri karşıtlaştığı ölçüde, karşıt da olurlar.

Sonuç olarak, biyoloji ile koşutluk açısından, «işlev»in anlamını açıklamak için, buraya değin verilmiş yalnız bir örnek, sesbirimlerin ayırıcı işlevini ilgilendirmektedir: Bu işlev de organizmadaki bir organın işlevine benzetilmektedir. Yalnız dildeki bir işlevin değil, bütün dillerin, başka deyişle dilyetisinin işlevlerinden de kesin ölçütlerle söz edilebilir mi? Bu düzeyde ölçütler bulunduğunda, dilyetisi, bir bakıma onu kullananların yaşamında bir organ olarak yerleşecektir.

Bildirişim işlevi.

Herkes her gün soru sormak, buyruk vermek, ilgiyi kendi üstüne çekmek gibi birçok biçimde dilyetisini kullanır. Bir ya da birden çok kişiye söz söyleyebilir. Önce başkalarının anlamasına bakmadan, içinden geçenleri kendi kendine bile söyleyebilir; öyle ki işitilemeyecek ölçüde de tutabilir sesini (bu olgu, dili bir davranış gibi kabul edenlere, düşünceyi, «girtlakta kalan ses-altı davranış» biçiminde tanımlama fırsatı vermişti.) Oyun oynar gibi yapılabilir ya da ciddi ciddi konuşabilir. Kısacası o denli çok şey yapabilir ki, bütün bunların düzenli bir dökümünü yapmağa olanak kalmaz; böyle bir dökümün hangi ölçüte göre yapılacağı pek bilinmez. Kısacası, dilbilimcinin sorunu, bütün bu konuşma biçimlerinde ortak yanlarının ne olduğudur. Dilbilim, bu konuşma biçimlerinden birini önemseyip inceliyordu. Gerçekliği, özel bir durum içinde düşünüyor, söyleyeceğini ona göre söylüyor ya da gerçekliği öyle sunuyordu. Sonunda şu ilkeyi ortaya koyuyordu: En üstün konuşma biçimlerinde bile, dilin düzeneği, ancak belli bir öbeğe özgü bildirişim aracı gibi ele alınması durumunda açıklanabilirdi. Ama daha

önce bu bildirişimin nesnesi ve değişken durumları üstünde durulmuyordu. Denilebilir ki dilbilim, bu yaklaşım biçimini bıraktığı gün özerkliğine kavuştu.

Kuşkusuz, dili bir araç olarak tanımlamak, büyük ölçüde eğretilemeye dayanır. Önce şunun için: Az önce, dilin kullanım biçimlerinin normal bir nesnenin kullanım biçimlerinden çok daha fazla olduğunu söyledik. Öyle ki, dilleri öteki gösterge dizgelerinden ayıran niteliklerinin başında evrenselliği gelir: Hangi dilde olursa olsun, söylenemeyecek hiçbir şey yoktur. Bunu söylerken şunu da belirtmeliyiz: «Söylenir» demek «eksiksizce aktarılır» anlamını taşımaz (...).

Sonra, dilyetisini, bir aracı kullandığımız rahatlık içinde kullanamayız. Özellikle ilk dilimizi ilk çocukluğumuzdan başlayarak tek bir biçim altında, tam da gerçeğin belli bir oluşum kazandığı sırada öğrendiğimizden, acaba kötü gösteren bir gözlük imgesini yalın bir araç imgesine yeğlemek gerekmez mi? diye sorulabilir.

Dahası, bu eğretileme, dilyetisinin önemli yanlarını kavramamıza yardımcı olur. Dilyetisi önce dilsel olmayan gereksinimlerin karşılanmasını sağlar. Davranışçıların öncüsü L. Bloomfield'ın terimleriyle söylersek, bir kişinin uyarı alması durumunda, bir başkasının tepkemesini olası kılar. Yani ikisinin sinir dizgeleri arasındaki boşluğu dolduran bir şeydir dilyetisi. Oysa biz dilyetisine, tıpkı bir araca baktığımız gibi bakıyor, ister istemez bize sağladığı yararlara ilgi duyuyoruz; bunun nasıl olduğunaysa ikinci kertede önem veriyoruz. Örneğin, çözümlemeden önce bir dili kullanabiliriz (bir ölçüde tersi de doğru. Bir dili çözümleyebilmekle kullanabilmek arasında uzun bir yol vardır). Hem de normal olarak sanıldığından çok daha fazla: Elbette ki bir sözcüğü kullanmak için onu tanımlayabilmek gerekmez: Bir bildirinin hangi birimlere ayrılacağını bilmeden de bildirişim kurulabilir. Kısacası, bu birimler üstüne hiçbir kuramsal bilgiye (...) gerek duyulmadan kullanılabileceklerini söylemek bile fazla. Hatta, şunu kabul edelim, dilin normal işleyebilmesi, bilinçsizce kullanılmasına bağlıdır. Her şeyden önce dil, normal olarak bilinçsiz alışkanlıklar toplamıdır; işte bu nedenle, dili incelemede, onu kullananın doğrudan tanıklığına başvurmak ile dilsel bilincine başvurmak aynı şey değildir. Bu ayırımı bilmek zorundayız. Birinci yönteme boş vermek, araştırmaları büsbütün olanaksız kılar demesek de,

alabildiğince uzatacaktır. «Bunun adına ne diyorsunuz?» ya da «Bir ses mi, iki ses mi duyuyorsunuz?» gibi soruları sormada hiç de öznellik yoktur. Buna karşılık, «Bu sözcük şurda ve şurda aynı anlama mı gelir?» gibi sorularla anlam sorununun çözümlenebileceğine inanmak sakıncalı olacaktır. Önemli olan, öznelerin inandıkları değil, işlemekte olan dilsel davranışlarıdır. Onların tanıklığına başvurma, bilimin konusunu oluşturmaya bir katkıda bulunur, ama o konu üstüne bir bilgi vermeğe yetmez.

Dilyetisi toplumsal bir bildirişim aracıdır demek, aynı zamanda şu demektir: Ne denli önemli olursa olsun, kullanım biçimleri, bir dilin nasıl düzenlendiğini ortaya koymaz. Tersi de doğru: Yalnızca bir arada yaşayan topluluğun bir dili olabileceği şurda ortaya çıkar: Dilsel bir ayrılma, biyolojik ya da ruhsal verilerin değişik olmasından değil, yalnızca insanların topluluklar biçiminde birbirlerinden kopmaları sonucunda başlar. Yani, başlangıçta aynı olan dil, birbirinden kopuk iki ayrı toplulukta konuşula konuşula, ister istemez iki ayrı dil olur. Burada «toplum öncesi» ya da «toplumsal olmayan» bir gerekirciliğin sözkonusu olmaması da şurdan anlaşılır: Hiçbir çocuğun ilerde konuşacağı dil, doğuştan belirlenmiş değildir.

Araç-dilyetisinin, genelde bireylerden bağımsız bir kurum olması, kısıtlayıcı oluşuyla kendisini kabul ettirmesi demektir. Bu gerçeğe inanabilmek için, çocukları gözlemek yeter. Gerçekten kimi çocuklar, dil alışkanlıkları kendilerinki gibi olmayanlara gülerler. Yalnız şunu da eklemek gerekir: Bizim kullanmayacağımız nice konuşma biçimlerini anlarız. Yani dili kullanırken uğradığımız kısıtlanma, başkalarını şaşırtmamızda, güldürmemizde ya da söylediklerimizin anlaşılmamasında ortaya çıkar; ama kimilerinin kendi zevkine ya da mesleğine dayanarak benimsetmeye çalıştığı kurallardan daha esnek bir kısıtlamadır bu.

(Fransızcadan çeviren: Mehmet YALÇIN)

MORTÉZA MAHMOUDIAN

İŞLEVSEL SÖZDİZİMİN TEMEL İLKELERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Aşağıdaki yazı M. Mahmoudian'ın 1970 yılında yayımlanan Les Modalités nominales en français (Fransızcada Ad Kiplikleri) adlı yapıtının «Rappel des fondements de la syntaxe fonctionnelle» başlıklı II. bölümünün yer yer kısaltılmış çevirisidir.

1. Dilin işlevleri.

İşlevsel dilbilim, şu ilkeden yola çıkar: «İnsan dilinin temel işlevi her insana kendi kişisel deneyimini, hemcinslerine iletmeyi sağlamaktır.»[1] Dilin bildirişim dışındaki işlevleri ikincil olarak kabul edilir. Gerçekten de, diller düşüncenin dayanağı, anlatım aracı görevini yerine getirirler, güzel duyusal amaçlarla kullanılırlar; ama bu işlevler ancak bir dil, bildirişim aracı özelliğini korursa sağlanabilirler.

2. Temel olgular ve ikincil olgular.

Bir dilin çift eklemli ve ses özellikli bildirişim aracı olarak tanımlanması, bizim dilsel olguları, bir yandan, temel, öbür yandan da ikincil olgulara ayırmamızı sağlar. Yalnızca çift eklemli olgu, tam anlamıyla dilseldir. Çift eklemli olmayan her dilsel olgunun ikincil bir özelliği vardır. Örneğin bunlar çift eklemliliğe uymayan, eklemsiz bağırtılardır. Sesbirimlerin ardışıklığına benzemelerine karşın, birinci eklemleme çerçevesine girmeyen başka ses olguları da vardır; kimi çağırma durumları buna örnektir. Öyleyse, daha önce sözünü ettiğimiz olgular (bağırtılar), çağırmalara göre daha ikincil olgular değildir. İki anlatım düzleminde de (gösteren ve gösterilen) parçaüstü özellik gösteren bir başka türden ikincil olgular daha görülür; Fransızcadaki **Il pleut?** (Yağmur yağıyor mu?) sözcesinin sonuna doğru sesin yükselişinin «soru» gösterilenine uyması gibi.

---

1. **A. Martinet, La Linguistique synchronique, Paris. PUF, 1965, s. 3.**

3. İşlev ve seçme.

İkincil olguların kimileri geçici olarak bir yana bırakıldıktan sonra, dilsel birimler bildirişimin kurulmasında üstlendikleri işlevler açısından, yani konuşucunun söz zincirinin her noktasında gerçekten var olan birimle, söz zincirinde bulunabilecek birimler arasında yapmak zorunda olduğu seçim incelenir. Bundan şu sonuç ortaya çıkar:

1 — Varlığı bağlamla kendiliğinden belirlenen her öğe işlevden yoksundur ve yine de tek başına bir dilsel birim oluşturmaz.

2 — Bir söz zinciri parçasında birbirinden ayrı ne kadar seçme varsa o kadar da dilsel öğe vardır.

Birimlerin sayısı ve kendi aralarında sürdürdükleri bağıntıların niteliği söz zincirinin bir noktasıyla öbür noktası arasında zorunlu olarak aynı değildir; bu da, bir durum ile öbür durum arasında ayrı dizgelerin varlığını doğrular.

Dilsel birimler, bağlamın etkisiyle ya da biçemsel zorunluklar nedeniyle değişikliklere uğrayabilirler.

4. Ayırıcı birimler ve anlamlı birimler.

Yukarda söylenenler, ayırıcı birimler olan sesbirimler düzlemi için olduğu kadar, anlamlı birimler olan anlambirimler düzlemi için de geçerlidir. Bu düzlemde anlambirimler, karışım, ikili çatı ya da sıfır gösteren ve gösterenin süreksizliği gibi biçimsel karmaşıklıklar sergiliyebilir.

Sesbirimler düzlemiyle anlambirimler düzlemi arasında koşutluk yoktur. Birinci eklemleme birimlerinin, ikinci eklemleme birimlerine göre daha karmaşık oluşu, birincilerin göstereninin ikincilerden oluşmuş olmasından ileri gelmez yalnızca. Bu karmaşıklık daha çok anlambirimin anlamsal işlevine bağlıdır. Bu da, sesbirimin ayırıcı işlevinden tümüyle farklıdır. Bu ayrım, anlambirimin belli bir bağımsızlık durumu olmasına karşın, sesbirimin değişmezliğe neden olan özelliğini ortaya koyar. Öyleyse yalnızca olası bir sıralamalar çizelgesine dayanarak, anlambirim dizgelerinin oluşturulması gerçekleştirilemez.

Sesbirimler dizgesini ortaya koymak için, söz zincirinin belli bir noktasında değiştirim işlemine girişilirken, yani söz zincirinde ortaya çıkabilecek birimler saptanırken, an-

lambirimler düzleminde değiştirim, işlevi aynı olan parçalar arasında yapılmalıdır.

5. Anlambirimlerin işlevi.

Bir dilin tanımı, her bildirişimin dilsel olması için, çift eklemli, sessel, dolayısıyla da çizgisel olma koşullarını yerine getirmesi zorunluğunu içerir. Dilsel olarak iletilecek deneyim, birinci eklemlilik düzleminde anlambirimlere ayrıştırılır. Anlambirimlerin sözce içinde sürdürdükleri bağıntıların incelenmesi bize «bir deneyim öğesi ile toplam deneyim arasındaki bağıntıya uyan dilsel olgu»[2] olarak tanımlanan işlevi, yani anlambirimlerin işlevini belirtmede insan dilinin olanaklarını gösterir. Bu olanakların sayısı üçtür.

1 — Bir deneyim öğesini gösteren birim, kendi anlamı içinde, bu öğenin toplam deneyimle olan bağıntısını da içerir. İşlevi, durumlarına bağlı olmayan bu birimler, sözdizimsel bağımsızlıktan yararlanırlar ve bağımsız anlambirimler olarak adlandırılırlar (...).

2 — Söz zincirinde birimlerin ardışıklığı, her birinin kendi durumları yardımıyla, birimlerin işlevlerinin belirtilmesini olanaklı kılar (...).

3 — İşlevi bir başka yolla göstermek de, kendisi hiçbir işlev yüklenmeyen, ama başka bir anlambirimin işlevinin yerine getirilmesini sağlayan özel bir birimin kullanılmasıdır. İşlevsel anlambirimler ya da işlev belirticiler olarak adlandırılan bu birimler içine girdikleri dizimlere sözdizimsel bağımsızlık verirler.

(...) Bağımsızlık ölçütü, anlambirimleri bağımsız, işlevsel ve bağımlı olmak üzere üçe ayırarak incelememizi sağlar; bağımlı anlam birimler işlevlerinin gösterilmesini gerektirmeyen anlambirimlerdir.

6. Anlambirimlerin aşamalanması.

Anlamlı birimlerin işlevleri arasında bir yanda birincil, öbür yanda da, birincil olmayan işlevler ayrımsanacaktır. «Birincil işlevler sözcenin bir parçasına değil de, bir bütün olan bu sözceye bağlanan öğelerin işlevleridir.»[3]

---

2. A. Martinet, **Eléments de linguistique générale, Paris, Armand Colin, 1960, 4-12.**
3. A. Martinet, **Eléments de linguistique générale, Paris, Armand Colin, 1960, 4-18.**

Bu ayrım, bağımlı anlambirimleri iki öbeğe ayırmamızı sağlar; Birincil bir işlevi olabilen anlambirimler ile yalnızca birincil olmayan işlevleri yüklenebilen anlambirimler, yani belirleyenler.

7. Dilbilgisi ve sözlük.

Yararlı bir başka ayrım da dilbilgisel anlambirimleri sözlüksel anlambirimlerinden ayırtetmeyi sağlayan ayrımlardır. İkisi arasındaki ayrım ölçütü sayısal düzeydedir: Söz zincirinde dilbilgisel öğelerin ortalama sıklığı sözlüksel öğelerin ortalama sıklığından çok fazladır. Dilbilgisel öğelerin genellikle sınırlı sayım alanlarına, sözlük öğelerininse sınırsız sayım alanlarına girdiği görülecektir.

İşlevsel anlambirimler dilbilgiseldir. Yönetilen anlambirimler dilbilgisel ya da sözlüksel olabilirler; yönetilen dilbilgisel anlambirimler adıllardır. Aynı biçimde belirleyenler dilbilgisel ya da sözlüksel olabilirler. Dilbilgisel belirleyenlere kiplikler adı verilir.

Uzun zaman kiplikler ile işlevsel anlambirimler karıştırılmıştır; ikisini birbirinden ayırmamızı sağlayan ölçüt, işlevsel anlambirimlerle birlikte bulunan dizimlerin sözdizimsel bağımsızlığıdır (...).

8. Yüklem ve yayılımlar.

Anlambirimlerin üçe ayrılması, anlamlı birimlerin çeşitliliğini tüketmez. Duruma dayanmayan bir sözcede, bütün tümleçlerin, yani zorunlu olmayan öğelerin çıkarılması yoluna gidilirse, bu yolla edinilen en küçük sözce ancak bir anlambirim ya da bir yüklem dizimi içerecektir. Bu parça tek başına bir sözce oluşturabildiği için bağımsız bir parçadır.

En küçük sözcenin genellikle iki öğeli bir dizim oluşturduğu dillerin durumunda —Fransızca bunlardan biridir— özgül olarak bildiriyi taşıyan anlambirimde bir yüklem ve yüklemin gerçekleşmesini sağlayan özne ayrımsanacaktır. Bu ikl anlambirimden tümleç işlevini yüklenme olasılığı en fazla olan birim öznedir (...).

İşlev, tümleci ya da özneyi yükleme bağlayan ilişkidir. Öyleyse, en önemli öğe olma özelliğiyle yüklemin, bu anlamda işlevi yoktur. «Çatı», sözcenin belli öğeleriyle yüklem arasındaki bağıntılarda değişikliklere yol açan yüklemin bir kipliğidir.

Öznenin sözce içindeki zorunlu varlığı, özneye tümleçlerden ayrı bir durum kazandırır, bu durumda özne tümleçlerden ayrı tutulur. (...) Demek ki, kısaca işlev özneyi de içine alarak, sözcenin öbür öğeleriyle yüklem arasındaki bağıntıları gösterecektir (...).

9. **Dizimsel yayılım.**

Sözcede önceden varolan öğelerin işlevini değiştirmeyen her katılım, dizimsel yayılım terimi altında toplanır. Demek ki, yüklemin gerçekleşmesi için gerekli parçalar bir yana bırakılırsa, öbür bütün öğeler yüklemin yayılımlarıdır. (...)

10. **Dizisel yayılım: Birleştirme ve türetme.**

Dizisel yayılım, bağlam dışı terimler yaratılması olgusudur, bileştirme ve türetmeyi içerir. Bileştirme ve türetme arasındaki ortak yan, türetilmiş ve bileştirilmiş birleşkebirimlerin anlamsal bütünlüğü ve bunların içerdiği tek dizimsel seçmedir. Buna karşılık, biçimsel düzlemde birleşimsel tutum, yalın birimlerin birleşimsel tutumuyla özdeştir. Aynı bağlamlarda ortaya çıkan özgür anlambirimler ve bunların oluşturucu öğeleri birleşkebirim dışında sahip olabilecekleri birleşme özgürlüklerini yitirirler. Bununla birlikte, bileştirme ve türetme, türemiş anlambirime bağlı anlambirimler arasında yalnızca türetici birleşkebirimlerden birinin bulunması nedeniyle birbirlerinden ayrılırlar. Oysa bileşik birleşkebirimlerde, bağlı anlambirimler, yani bileşenler özgür anlambirimler olarak başka durumlarda birbirlerinden bağımsız bir biçimde ortaya çıkabilirler (...).

11. **Anlambirimlerin sınıflandırılması.**

Sözdizimsel bağımsızlıklarının derecelenmesine dayanan anlambirimlerin aşamalanması düzene konduktan sonra, anlambirim sınıflarının hazırlanmasına geçilir.

Önce bütün sözlüksel birimlerin yüklem olup olmayacakları ya da yüklem kullanımlarında özel sözlüksel birimlerin bulunup bulunmadığı incelenecektir. Yüklemli kullanımı olan sözlüksel birimler eylem sınıfı olarak adlandırılan bir sınıfa yerleştirilecektir. Yüklem, başka sözlüksel birimler tarafından üstlenilebiliyorsa, bunlar eylemlerden ayrılacaktır (...).

Eylemlerin «görünüş», «zaman», vb. kipliklerle birleşim olasılıkları vardır; adlara gelince, «sayı», «iyelik», vb. kipliklerle birleşebilirler. (...)

12. **Biçimbilim ve sözdizim.**

Anlambirimlerin gösterenlerinin biçimsel değişimler sergileyebileceklerini daha önce görmüştük (4. altbölüm). İncelemesi, biçimbirimin yetki alanına giren bu değişimler ikili çatı, sıfır gösteren, karışım ve gösterenin kesintililiği biçimlerinde ortaya çıkabilirler.

Gösterenin değişimlerinin incelenmesi tamamlandıktan sonra, sözdizimsel çözümlemeye geçilir. Öyleyse sözdizim, anlambirimlerin birleşiminin incelenmesi olacaktır. «Anlambirimlerin birleşiminin incelenmesi»nden yalnızca anlamlı birimlerin dizimsel ilişkilerinin incelenmesinin değil, anlambirimlerin belirlenmesini ve sınıflandırılmasını da anlıyoruz.

(Fransızcadan çeviren: Ayşe Eziler KIRAN)

DENISE FRANÇOIS

ANLAMBİRİM SINIFLARI

D. François'nın 1974 yılında Paris'te SELAF tarafından yayımlanan Français Parlé: Analyse des unités phoniques et significatives d'un corpus recueilli dans la région parisienne (Sözlü Fransızca; Paris Bölgesinde Oluşturulmuş Bir Bütüncenin Sessel ve Anlamsal Birimlerinin İncelenmesi) adlı iki ciltlik yapıtının birinci cildinde yer alan «Présentation des classes des monèmes: Introduction» (Anlambirim Sınıflarının Sunulması: Giriş) başlıklı bölümünden alınmıştır.

Anlambirim sınıfları, ister dilbilgisel olsun, ister sözlüksel, bağdaşabilirliklerini oluşturan iki bütünle tanımlanırlar:

1) Anlambirimin sözcede üstleneceği işlev ya da işlevler:

2) Öbür anlambirim sınıflarıyla, sözgelimi kipliklerle birleşebilirlikleri.

Burada kesinlikle biçimsel olarak tanımlanmış sınıflar sözkonusu olmadığı gibi, yalnızca işlevleriyle tanımlanmış sınıflar da sözkonusu değildir. Gerçekten de sınıflar ile işlevler arasında zorunlu olarak bir uygunluk bulunmayabilir; sözgelimi Fransızcada eylemlerin olduğu yerde, yüklem işlevinin çeşitli öğelerce üstlenilebilmesi gibi.

Buradan şu sonuç çıkarılabilir: İşlevin belirlenmesi zorunlu olarak sınıfın belirlenmesini sağlamaz. Sınıflar ve işlevler, birbirleriyle kesişen bütünler oluştururlar. (Aynı olguların tümü, işlevden kalkarak ve —hep bağdaşabilirliklerine dayanılarak— bu işlevleri yerine getirebilecek anlambirimler dizelgesi oluşturularak sunulabilir; ama, çözümlemeden çok bireşim aracı olan bu yöntem, dilbilgisi için en iyi süreç olsa bile bizim konumuza uygun düşmez.)

Sınıfları belirlemek için —anlambirimler ister tekişlevli olsun, ister çokişlevli— işlev ya da işlevlerin incelenmesine bir de birleşebilirlik incelemesini katmak gerekir; birleşebilirlik özelliği, sözgelimi bir adı, bir yüklem işlevi yerine getirdiği zaman bile ad olarak belirleyebilmeyi sağlar.

Sınıfların sunulması genellikle az şey gerektirir: Çeşitli sınıfların dökümü, dilbilgisel sınıfların öğelerinin sıralanması, sözlüksel sınıfları açıklayıcı örneklerin saptanması. Ama burada, çalışmamız birimlerin belirlenmesine ayrıldığı ölçüde, bu sunma işlemini elden geldiğince geliştirmemiz gerekecektir; bundaki amaç da, aynı gösterilenin değişik gösterenlerini ele alan biçimbilimsel inceleme için gerekli bilgileri sağlamaktır. (...)

Anlambirim sınıflarının belirlenmesinde birinci eklemlilik birimlerinin öz niteliğine bağlı güçlüklerle karşılaşılır. Bu evrede, incelemenin öğretici bir biçimde sunulması gerekir.

Sesbilimde konum (kuraldışı durumlar dışında) her zaman belirgindir ve söz zincirinin her noktasında (...) karşıtsal olarak bir ve bir tek birim ortaya konulabilir; buna karşılık anlambirimler için konum her zaman belirgin olmayabilir, bu yüzden de bağdaşabilirlikleri ve bağdaşmazlıkları ortaya koymak çok daha güç bir iştir. Bu da, hiçbir zaman, söz zincirinin bir noktasını göz önüne alarak kesin ve tek bir seçim yapıldığından emin olunamayacağı ve sözcenin tümünün gözönünde tutulması gerektiği anlamına gelir. (...)

Sesbilimde; belli bir dilin birleşim kurallarının bir dereceye kadar yalın olmasına karşılık, (sayısız) anlambirimlerin birleşimlerindeki özgürlük ve kısıtlamalar o kadar karmaşık ağlar biçiminde düzenlenmiştir ki, hiçbir zaman genel sonuçlar elde edilemez. Böylece, belli bir bağlamda (sözgelimi: İşlevsel anlambirim + ad öğesi) ta-

nımlanmış bir sınıfın öğelerinin başka bir bağlamda (sözgelimi: İşlevsel anlambirim+mastar birleşkebirim) özdeş biçimde işlemelerine pek olanak yoktur. Öyleyse, belirgin bağlamların tanımlanması, sınıfların sunulma evresindeki en büyük güçlüklerden biridir: Bunlar hiçbir zaman **önsel** olarak belirlenemezler ve her sınıf değişik bir birleşme olanağı sunduğundan, bunların her sınıf için çok kesin bir biçimde tanımlanması gerekir. (...)

Sınıflar, büyük ölçüde birbirleri tarafından tanımlandıkları için, bir sınıfın kendine özgü birleşebilirliklerini (sözgelimi, eylem için zaman kiplikleri) o sınıfa özgü olmayan ve sınıfların tanımlanmasında büyük payı bulunmayan (sözgelimi, çoğul) birleşebilirliklerinden ayırmak gerekir. Bu konuda işlevsel anlambirimlerle kiplikler arasında kesin bir ayrım olduğu görülür. (...)

Sonuç olarak, bu bağdaşabilirliklerin karmaşıklığını gözler önüne serebilecek bir açıklama biçimi bulmak, özellikle artıkbilgi olguları dikkate alınırsa, hiç de kolay değildir. (...) Bir sınıf, aynı anda ne kadar çok sayıda anlambirimle bağdaşabiliyorsa, öbür sınıflarla olan bağlantılarının tümünü sunmak o kadar güçtür. (...)

Ayrıca, bir sınıfın birleşebilirliklerini ve bunların işlevlerini göstermede belirgin olan bağlamların, sınıflara aşama sırası egemen olduğu için, her zaman çakışmadıkları görülür. Bu nedenle de, ad dizimi, adın, kendine özgü belirleyicileriyle birleşebilirliklerinin ortaya çıkarıldığı bir çerçevedir, ama adın işlevlerini ortaya çıkarmak için, daha geniş bir çerçevenin (sözgelimi adın özne olarak oluşturucu durumunda yer alabildiği yüklem dizimi gibi bir çerçeve) göz önüne alınması gerekir. Burada birleşimsel özgürlüklerin karmaşıklığına bir de çokişlevlilik eklenir.

Sınıfların belirlenmesi için belirgin bağlamların saptanmasındaki bu güçlük ve bunları izleyen öbür güçlükler, sesbilimsel çözümlemeye göre anlambirimsel incelemenin özelliklerini oluşturur. (...)

(Fransızcadan çeviren: Sema Rifat GÜZELŞEN)

NOAM CHOMSKY
ve
ÜRETİCİ-DÖNÜŞÜMSEL DİLBİLGİSİ

1. Giriş gözlemleri.

XX. yy.daki dilbilimciler arasında devrim yaratan kuramcılardan da söz edilir. Bunlardan biri İsviçreli dilbilimci F. de Saussure, öbürüyse Amerikalı N. Chomsky'dir. F. de Saussure dil incelemelerini bilimsel bir doğrultuya oturtan ve Avrupa'daki yapısal dilbilim yöntemlerinin doğmasını sağlayan kişi olarak görülürken (bkz. yukarda **F de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve A. Meillet** bölümü), N. Chomsky de Amerika'da L. Bloomfield'in geliştirdiği **dağılımsal dilbilimin** (bkz. yukarda **Amerikan Yapısalcılığa** bölümü) sınıflandırıcı, yapısal yaklaşımını aşarak **üretici** ve **dönüşümsel** bir anlayış getiren kişi olarak benimsenir.

2. N. Chomsky'nin yaşamı, yapıtları ve kuramsal görüşleri.

Noam Avram Chomsky 1928'de Philadelphia'da doğdu. Pennsylvania Üniversitesi'nde dilbilim, matematik, felsefe okudu. Aynı Üniversitede özellikle Z.S. Harris'in (bkz. yukarda **Amerikan Yapısalcılığı** bölümü) dilbilim derslerini izledi. 1950 yıllarına doğru, dağılımsal yöntemin eleştirisini yapan Z.S. Harris'in ortaya attığı dilsel dönüşüm sorunlarıyla ilgilendi ve 1951'de çağdaş İbranicenin biçimbilimsel ses yapısını inceledi: **Morphophonemics of Modern Hebrew** (Çağdaş İbranicenin Biçimbilimsel Sesbilimi). 1955 yılında yine Pennsylvania Üniversitesinde dönüşümsel inceleme yöntemi konusunda bir doktora tezi hazırladı: **Transformational Analysis** (Dönüşümsel Çözümleme). 1951-1955 yılları arasında Harvard Üniversitesinde dilbilim, mantık, matematik konularında araştırmalar yaptı:

Systems of Syntactic Analysis (Sözdizimsel Çözümleme Dizgeleri) [1953], **The Logical Structure of Linguistic Theory** (Dilbilim Kuramının Mantıksal Yapısı). Bu incelemelerinde, Amerikan yapısalcılarının geliştirdiği sözdizim yöntemlerini mantıksal ve matematiksel bakış açısına göre değerlendirdi. 1955'te Massachusetts Institute of Technology'de dilbilim profesörlüğüne atandı. 1956'da yazdığı ve aynı yıl bildirişim kuramı konusunda düzenlenen bir toplantıda sunduğu çalışmasıyla dikkatleri üstüne çekti. Bu, «Three Models for the Description of Language» («Dil Betimlemesinin Üç Örnekçesi») adını taşıyan bir incelemeydi. Odak noktasını sözdizim boyutunun oluşturduğu bir dilbilgisi geliştirmek isteyen, daha doğrusu kurallara uygun bütün tümceleri üretebilecek ve betimleyebilecek bir dilbilgisi amaçlayan N. Chomsky, yukarda sözünü ettiğimiz incelemesinde, önce iki dilbilgisinin eleştirisini yapar, ardından da yeni bir dilbilgisi örnekçesi sunar:

a. **Sonlu sayılı durumlar dilbilgisi.** Rus matematikçisi A.A. Markov'un geliştirdiği kuramı **(Markov süreçleri** ya da **zincirleri)** doğal dillere uygulayan sözdizimsel örnekçe. N. Chomsky'ye göre, tümcelerin bazı çizgisel gelişmelerini açıklayan bu örnekçe, bütün sözdizimsel yapı çeşitlerini üretebilecek yeterlikte değildir.

b. **Kurucular dilbilgisi.** Özellikle Z.S. Harris'in ve R.S. Wells'in geliştirdiği ve sözdizimsel kurallara dayanan bu yöntemi de bazı açılardan yetersiz bulur N. Chomsky. Bu yönteme göre, dilin her tümcesi öğelerin birbirini izlemesinden değil, ama çeşitli oluşturucuların birleşmesinden doğar; bu dolaysız oluşturucular da kendi aralarında alt katmanlara ayrılır. N. Chomsky, bu dilbilgisi örnekçesinin bütün tümceleri (kurallara uygun olanları kuşkusuz) üretebilecek yeterlikte olduğunu söyler, ama, kesintili oluşturucuları, çözümlenemeyen sözdizimsel ikircillikleri ve bazı tümceler arasındaki bağıntıyı açıklayamadığını da belirtir.

c. **Dönüşümsel dilbilgisi.** Yukarda belirttiğimiz iki dilbilgisini yetersiz bulan N. Chomsky, özellikle oluşturucular dilbilgisini geliştirerek, **dönüşüm** kavramını temel alan, betimleyici, açıklayıcı ve yalın bir dilbilgisi önerir.

N. Chomsky 1956'da kuramsal temelleriyle ortaya attığı bu yeni dilbilgisi anlayışını 1957'de yayımladığı **Syntactic Structures** (Sözdizimsel Yapılar) adlı yapıtında İngilizceye uygulayarak açıklar. N. Chomsky bu yapıtında bir dilbilim kuramının amaçlarını açık seçik olarak ortaya koymuştur. Bu kuram, her konuşucunun bilmediği, işitmediği ya da söylemediği tümceleri **üretebilme** ve **anlayabilme yeteneğini** ortaya koymalıdır. Demek ki, önce konuşucunun dil konusundaki örtük, sezgisel bilgisi incelenmelidir. Bunun için de çözümlenecek dilin tümcelerini betimlemeyi sağlayan bir düzenek (bir dilbilgisi) oluşturmak gerekir. İşte **Syntactic Structures**'da N. Chomsky bu amacını yerine getirir ve yukarda sözünü ettiğimiz **dönüşümsel** dilbilgisini geliştirir.

Dilin sözdizim boyutunu temel alan bu yapıtta, N. Chomsky özellikle **dilbilgisellik ve yaratıcılık** kavramlarını getirir. Bu iki kavram, doğal dillerin yapısı üstüne genel bir varsayımdır. Her konuşucunun, kendi dilinin yapısı konusunda bir sezgisi vardır; bu sezgi konuşucuya dilbilgisel tümceleri (dilin tümce yapısına uygun olarak üretilmiş tümceler) dilbilgisel olamayan tümcelerden ayırtetme olanağı sağlar **(dilbilgisellik).** Konuşucu, dil konusundaki bu sonlu deneyimle, daha önce işitmediği tümceleri (kurallara uygun) sonsuz sayıda üretebilir **(yaratıcılık).** Böylece, bir dilbilgisinin amacı, ele alınan dilin bütün dilbilgisel tümcelerini belirtik olarak açıklayabilecek bir örnekçe geliştirmektir. **Syntactic Structures**'da ortaya konan bu dilbilgisi (sözdizim kuramı) herbiri çeşitli kurallar içeren 3 bölümden oluşur:

a. **Dizimsel kurallar.** Bu kurallar tümceleri değil, soyut yapıları üreten kurallardır.

b. **Dönüşümsel kurallar.** Dizimsel kuralların ürettiği soyut yapıları yeni yapılara, bir başka deyişle tümcelere dönüştürür.

c. **Biçimbilimsel-sesbilimsel kurallar.** Dönüşümlerin yarattığı tümcelerin biçimbirimlerine uygulanan sesbilimsel kurallarla tümceler gerçekleşme aşamasına gelir.

N. Chomsky bu yapıtında dönüşümsel kurallarla ilgili olarak iki çeşit dönüşüm ayırteder: 1. **Zorunlu dönüşümler:** Uygulanması zorunlu dönüşümlerdir bunlar; dizimsel kuralların uygulanması ve zorunlu dönüşümlerin gerçekleştirilmesi sonucunda «çekirdek-tümce» denen soyut yapı

(etken tümce, geçişli tümce, bildirme tümcesi) ortaya çıkar. 2. **Seçimlik dönüşümler:** Türemiş diye adlandırılan tümcelerin oluşturulmasını sağlayan dönüşümlerdir: Olumsuz, edilgen, soru, karmaşık tümceler.

N. Chomsky 1960 yıllarında **Syntactic Structures** doğrultusunda ilerleyerek daha genel bir dilbilim kuramı geliştirme çabası içine girdi ve 1965'te **Aspects of the Theory of Syntax** (Sözdizim Kuramının Görünüşleri) adlı yapıtını yayımladı (üretici-dönüşümsel dilbilgisinin bu ikinci aşaması **standart kuram** olarak da adlandırılır).

N. Chomsky, bu yapıtında **Sytactic Structures**'da bulunmayan bazı kavram ve ilkeler, bazı ikilikler ortaya attı. Bunların başında da **edinç/edim; derin yapı/yüzeysel yapı** kavramları ve dilbilgisinin **üç bileşeni** geliyordu.

a. **Edinç/edim:** N. Chomsky'ye göre, dilbilim kuramı, konuşucu-dinleyicinin **edinçini** inceler; **edinç,** konuşucu-dinleyicinin kendi dili konusundaki sezgisel bilgisidir. Bu bilgi, konuşan öznede örtük olarak vardır; bir başka deyişle, edinç, her insan beyninde gücül bir biçimde var olan, doğuştan gelen bir dilbilgisel dizgedir. **Edim** ise edinç diye adlandırılan örtük dilbilgisel dizgenin değişik biçimlerde somut olarak gerçekleşmesidir. N. Chomsky'nin **edinç/edim** karşıtlığı F. de Saussure'ün **dil/söz** karşıtlığını anımsatır, ancak N. Chomsky, F de Saussure'ün **dil** kavramına (öğeler dökümü olarak görür bu kavramı) karşı çıkar. N. Chomsky, dilbilgisini, edinçi inceleyen üretici, evrensel bir kuram olarak ele alır. Çünkü onun için önemli olan konuşan öznenin yaratıcılığını açıklamak, söylenmemiş tümceleri anlama ve üretme yeteneğini ortaya koymaktır. Buna göre dilbilgisi, bir dilin sonsuz sayıdaki tümcelerini üretmeyi sağlayan sonlu bir düzenektir **(edinç dilbilgisi).**

b. **Derin yapı/yüzeysel yapı: Derin yapılar,** N. Chomsky'nin tasarladığı üretici-dönüşümsel dilbilgisinde sözdizimsel kurallarla elde edilen sözcelerin anlamsal içeriklerini belirleyen soyut tümce yapılarıdır. Dönüşüm kurallarının uygulanmadığı aşamadaki yapılardır bunlar. **Yüzeysel yapılarsa,** derin yapıların dönüşüm denilen işlemlerle (silme, ekle-

me, değiştirme, ornatma, vb.) bir üst katmana, daha az soyut bir düzleme aktarılması sonucu doğar. Bir dilde, aynı derin yapılardan türeyen çok çeşitli yüzeysel yapı vardır. Dönüşümler derin yapı ile yüzeysel yapının ayırtedilmesini sağlarken, anlama bir şey katmazlar; yalnızca derin yapıyı düzenler ve onu yüzeysel yapıya aktarırlar.

c. **Üç bileşen:** N. Chomsky, 1965'te yayımladığı **Aspects of the Theory of Syntax**'da üç bileşenden oluşan bir dilbilgisi önerir.

   a. **sözdizimsel bileşen:** Bir dilde bulunabilecek dilbilgisel tümceleri tanımlayan kurallar dizgesidir. Bu bileşen de kendi içinde iki bölüme ayrılır:

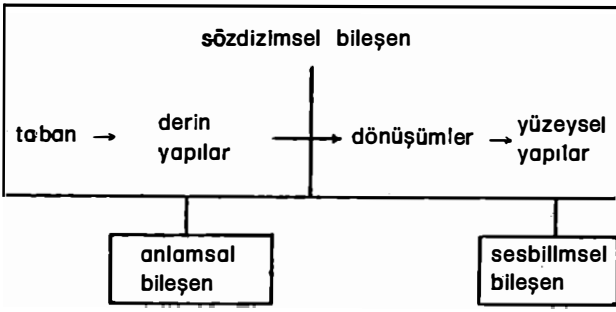
      — **taban:** Çok az sayıdaki temel yapıları (derin yapılar) üretmeyi sağlar; bir başka deyişle, temel yapıları **yeniden yazım** kurallarıyla tanımlar. Taban da kendi içinde ikiye ayrılır: Bir yanda **ulamsal bileşen** bir yanda da **sözlük** vardır. Ulamsal bileşen derin yapıları oluşturan öğeler arasındaki dilbilgisel bağıntıları tanımlayan kurallardır. Bunlar ulamsal simgelerle gösterilir. T (Tümce) → AD (Ad Dizimi), ED (Eylem Dizimi). Sözlük ise, ulamsal bileşenin ortaya koyduğu simgelerin sözlüksel birimlerle doldurulmasıdır.

      — **dönüşümler:** Tabanın ürettiği derin yapılardan yüzeysel yapılara geçmeyi sağlar.

   b. **anlamsal bileşen:** Sözdizimsel bileşenin ürettiği derin yapı biçimlerini anlamsal açıdan yorumlayan kurallar dizgesidir. Derin yapıdaki soyut biçimlerin hangi anlamları aktarabileceğini belirler.

   c. **Sesbilimsel** ya da **sesbilgisel bileşen:** Sözdizimsel bileşenin ürettiği tümceleri ses dizilişleri biçiminde gerçekleştiren kurallar dizgesidir. Bir başka deyişle, dönüşümler sonucu yüzeysel yapıya aktarılan tümcelerin bu yapıda nasıl seslendirileceğini belirler.

Bu üç bileşen arasındaki bağlantıyı daha açık seçik olarak aşağıdaki çizimle gösterebiliriz:

3. Sonuç gözlemleri.

N. Chomsky varsayımsal-tümdengelimli üretici-dönüşümsel kuramını başka çalışmalarında da ele alarak geliştirmiştir. Bunların arasında özellikle şu yapıtları sayabiliriz: **Cartesian Linguistics** (Descartesçı Dilbilim) [1966], **Language and Mind** (Dil ve Düşünce) [1968], **The Sound Pattern of English** (İngilizcenin Ses Yapısı) [M. Halle'le birlikte, 1968], «The Formal Nature of Language» (Dilin Biçimsel Öz Niteliği) [1967], **Studies on Semantics in Generative Grammar** (Üretici Dilbilgisinde Anlam İncelemeleri) [1972].

N. Chomsky'nin geliştirdiği kuram ve dilbilgisi örnekçesi, özellikle A.B.D.'deki dilbilimciler tarafından iki değişik doğrultuda geliştirilmiştir. Bunlardan biri **üretici anlambilim** çalışmalarıdır ve N. Chomsky'ye karşı olan G. Lakoff tarafından kuramlaştırılmıştır. Öbürüyse, N. Chomsky'nin desteklediği **yorumlayıcı anlambilim**'dir. N. Chomsky'nin **Studies on Semantic in Generative Grammar** adlı derlemesinde yer alan yazılarla geliştirmeye başladığı bu yorumlayıcı anlambilim, **genişletilmiş standart kuram** olarak da adlandırılır.

NOAM CHOMSKY

SÖZDİZİMSEL YAPILAR

Aşağıdaki yazı N. Chomsky'nin 1957'de yayımlanan Syntactic Structures (Sözdizimsel Yapılar) adlı yapıtının Fransızca çevirisinden aktarılmıştır (bkz. Structures syntaxiques, 1969, s. 13, 16).

1. Giriş.

Sözdizim, özel dillerde tümcelerin kurulmasını sağlayan ilke ve süreçlerin incelenmesidir. Belli bir dilin sözdizimsel incelemesinin konusu, bir dilbilgisinin kurulmasıdır; bu dilbilgisi, incelenen dilin tümcelerini üreten bir çeşit düzenek olarak kabul edilebilir. Daha genel olarak, dilbilimciler, üretme yeteneği olan dilbilgilerinin altında yatan temel özellikleri belirleme işiyle ilgilenmelidirler. Bu araştırmaların sonucunda ortaya bir dil yapısı kuramı çıkmalıdır. Özel dilbilgilerinde yararlanılan betimleyici düzenekler, bu kuram içinde, özel dillere başvurmadan soyut olarak sunulacak ve incelenecektir. Sözkonusu kuramın işlevlerinden biri de, her dil için bir dilbilgisi seçmeyi sağlayan genel bir yöntem yaratmak olacaktır. (...)

Dilbilim kuramının ana kavramı «dilsel düzey» kavramıdır. Sesbilim, biçimbilim ya da dizimbilim gibi bir dilsel düzey, temelde, dilbilgilerinin oluşturulmasında geçerli olan betimsel bir düzenekler bütünüdür; sözcelerin bir çeşit simgeleme yöntemini oluşturur. Bu dilbilim kuramının üretme yeteneğini belirlemek için önce bu kuram içindeki düzeyler bütününü karşılayan dilbilgisi biçimini kesin ve açık seçik olarak geliştirmek, ardından da doğal diller için, sözkonusu biçimle ilgili yalın ve açıklayıcı dilbilgileri oluşturma olanağını araştırmak gerekir. (...)

2. Dilbilgisinin bağımsızlığı.

2.1. Sonlu ya da sonsuz bir tümceler bütününü bundan böyle «dil» olarak adlandıracağız; sözkonusu tümcelerden herbiri sonlu uzunluktadır ve sonlu bir öğeler bütününden oluşur. Bütün doğal diller, yazılı ya da sözlü biçimleriyle bu tanımlamaya uyarlar, çünkü her doğal dilin sonlu sayıda sesbirimi (ya da abecesinde harfleri) vardır ve tümce sayısının sonsuz olmasına karşın, her tümce bu sesbirimlerin (ya da harflerin) sonlu bir dizisi biçiminde gösterilebilir. Biçimselleştirilmiş bir matematik dizgesindeki «tümceler» bütünü de bir dil olarak kabul edilebilir. Bir L dilinin dilbilimsel çözümlemesinin başlıca amacı, **dilbilgisel dizileri** (L'nin tümceleri) **dilbilgisel** olmayan dizilerden (L'nin olmayan tümceler) ayırmak ve dilbilgisel dizilerin yapısını incelemektir. L'nin dilbilgisi, böylece L'nin tüm dilbilgisel dizilerini üreten ve dilbilgisel olmayan dizilerin hiçbirini üretmeyen bir düzenek olacaktır. L için önerilmiş bir dilbilgisinin üretme yeteneğini deneme yolu da, ürettiği dizilerin gerçekten dilbilgisel olup olmadıklarını, yani yerli bir konuşucu tarafından kabul edilip edilemeyeceklerini, vb. belirlemektir.

Dilbilgisinin amaçlarını anlamlı bir biçimde tanımlamak için tümcelerin ve tümce olmayan bütünlerin bir ölçüde bilindiğini kabul etmek yeterlidir. Bir başka deyişle, kanıtlama için kimi sesbirim dizilerinin kesinlikle tümce olduğunu, kimilerinin de kesinlikle böyle olmadığını kabul edebiliriz. Dilbilgisi, birincileri içerebilecek, ikincileri de dışlayabilecek biçimde en yalın olarak düzenlendiği anda biz onu (birçok ara durum sözkonusu olduğunda) kendi kendine karar vermeye bırakabiliriz. Açıklama yöntemlerinin en alışılmış özelliğidir bu. Demek ki, belli sayıdaki açık seçik durum, herhangi özel bir dilbilgisi için bir üretme yeteneği ölçütü sağlayacaktır. Yalnızca bir tek dil, tek başına ele alınırsa, bu girişim yetersiz bir üretme yeteneği kanıtı sağlar, çünkü değişik birçok dilbilgisi açık seçik durumları düzgün bir biçimde inceleyebilir. Ama açık seçik durumların her **dil** için aynı yönteme göre oluşturulmuş dilbilgileri tarafından düzgün biçimde incelenmesini gerekli buluyorsak, genelleştirme yaparak çok güçlü bir koşul yaratabiliriz bundan. Bir başka deyişle, belli bir dilbilim kuramı, her dilbilgisinin betimlediği dil içindeki tümcelerin oluşturduğu bütünceye bağlanma biçimini önceden belirler. Bu durumda elimizde

çok güçlü bir üretme yeteneği sınama yolu var demektir: Bu sınama yolu hem «dilbilgisel tümce» kavramının «gözlemlenen tümce» terimleriyle genel bir açıklamasını vermeye çalışan bir dilbilim kuramı için, hem de böyle bir kurama göre oluşturulmuş dilbilgileri bütünü için geçerlidir. (...)

(Fransızcadan çeviren: Sema Rifat GÜZELŞEN)

SÖZDİZİM KURAMININ GÖRÜNÜŞLERİ

Aşağıda N. Chomsky'nin 1965'te yayımlanan Aspects of the Theory of Syntax adlı yapıtından çeşitli bölümler sunuyoruz. İlk iki bölüm yapıtın Fransızca çevirisinden (Aspects de la théorie syntaxique, Paris, Seuil, 1971) üçüncü bölümse İngilizceden çevrilmiştir.

1. Dilsel edinç kuramları olarak üretici dilbilgileri.

(...) Dil kuramının ilk konusu, tümüyle bağdaşık bir dilsel topluluğa bağlı olan, dilini çok iyi biçimde bilen ve dil konusundaki bilgisini gerçek bir edimle uyguladığında, dilbilgisel açıdan geçersiz koşullardan etkilenmeyen ülkesel bir konuşucu-dinleyicidir. (...)

Gerçek dilsel edimi incelemek için değişik etkenlerin etkileşimini dikkate almamız gerekir; konuşucu-dinleyicinin edinci de bu etkenlerden biridir. Bu açıdan dil incelemesi başka karmaşık nesnelere yönelik görgül araştırmadan pek farklı değildir.

Demek ki, **edinç** ile (konuşucu-dinleyicinin kendi dili üstüne edindiği bilgi) **edim** (dilin somut durumlarda gerçek kullanımı) arasında temel bir ayrım yapıyoruz. (...)

Dil kuramı, sözcüğün teknik anlamıyla anlıkçıdır, çünkü gerçek davranışın altında yatan anlıksal bir gerçeği ortaya çıkarmaya çalışır. (...)

Burada belirttiğim ayrım, F. de Saussure'ün «dil-söz» ayrımıyla bağlantılıdır, ama F. de Saussure'ün **dil** kavramını (F. de Saussure dili düzenli bir öğeler dökümüne indirger) bırakmak ve derinde yatan edinç kavramını üretici süreçler dizgesi olarak ele alan Humboltçu anlayışa başvurmak gerekir. (...)

Bir dilin dilbilgisi, ülkesel konuşucu-dinleyicinin gerçek edinçini betimlemeyi amaçlar. Eğer dilbilgisi ayrıca bütünüyle belirtikse —bir başka deyişle, zeki okurun kavrama

gücüne inanmakla kalmayıp, ortaya koyduğu etkinliğin belirtik bir çözümlemesini yapan dilbilgisi— onu (...) **üretici dilbilgisi** diye adlandırabiliriz.

Tam üretme yeteneği olan bir dilbilgisi sonsuz tümceler bütünündeki her öğenin yapısal bir betimlemesini yapmalıdır; sözkonusu betimleme, bir tümcenin ülküsel konuşucu-dinleyici tarafından nasıl anlaşıldığını belirtecektir. Betimsel dilbilimin geleneksel sorunudur bu; ve geleneksel dilbilgileri tümcelerin yapısal betimlemesiyle ilgili yığınla bilgi verir. Ama, bu dilbilgileri, tartışılmaz değerlerine karşın, yetersizdir; ilgilendikleri dilin birçok temel düzenliliğini açıklayamazlar. Bu durum özellikle sözdizim düzeyinde açıkça görülür. İster geleneksel olsun, ister yapısalcı, hiçbir dilbilgisi özel örneklerin sınıflandırılması ötesinde, belli yayılımdaki üretici kuralları açıklamayı başaramaz. Varolan en iyi dilbilgilerinin incelenmesi sonucunda, bunun yalnızca görgül bir ayrıntı ya da mantıksal kesinlik olduğu kolayca ortaya çıkar. Aynı ölçüde kesin olan bir başka şey de şu: Büyük ölçüde bilinmeyen bu alanı araştırmak isteyen kişinin işe, geleneksel dilbilgilerinin sunduğu yapısal bilgi türünü ve henüz biçimselleştirmeden ortaya koydukları dilsel süreçler türünü incelemekle başlamasında büyük yarar vardır. (...)

Geleneksel dilbilim kuramı, ayrıca bütün dillerin ortak niteliklerinden birinin «yaratıcılık» özelliği olduğunu açıkça anlamıştır. Belirsiz sayıda düşünceyi açıklamak ve belirsiz sayıdaki yeni durum karşısında uygun bir biçimde davranma olanağını sağlamak dilin temel bir özelliğidir. Özel bir dilin dilbilgisi, bundan böyle evrensel bir dilbilgisi ile bütünlenmelidir; bu evrensel dilbilgisi dili kullanmanın yaratıcı özelliğini açıklayacak ve derin düzenlilikleri ortaya koyacaktır. (...) Dolayısıyla, bir dilbilgisinin yalnızca kuraldışı özelliklerle düzensizlikleri ele alması son derece olağan bir durumdur. Bir dilin dilbilgisi ancak evrensel bir dilbilgisiyle bütünlendiğinde konuşucu-dinleyicinin edinçi eksiksiz biçimde incelenebilir.

Bununla birlikte, çağcıl dilbilim (...) bir dilin «özel dilbilgisi»ni evrensel bir dilbilgisiyle bütünleme gereğini açıkça duymamıştır. Gerçekten de, çağcıl dilbilimin özelliği bir yanılma olarak gördüğü evrensel dilbilgisi incelemesini bir yana bırakması ve daha önce de belirttiğimiz gibi dilsel kullanımın yaratıcı özelliğini açıklamaya çalış-

masıdır. Bundan ötürü, çağcıl dilbilim yapısalcı dilbilgilerinin betimleme konusundaki temel üretme yetersizliğini etkileyecek bir yol göstermez.

Özel ya da evrensel olan geleneksel dilbilgilerinin, tümcelerin oluşumu ve yorumlanmasıyla ilgili düzenli süreçleri kesin bir biçimde ortaya koymaya çalışmasının bir başka nedeni vardır: Bu da sözcüklerin düzeniyle yansıyacak olan düşüncelerin doğal düzenine inanmaktır. Bu nedenle, tümcelerin oluşum kuralları gerçekten dilbilgisine değil, «tümcelerin düzeni»nin inceleneceği bir başka alana ilişkin olacaktır. Nitekim, **Grammaire générale et raisonnée**'de (Genel ve Açıklamalı Dilbilgisi) [Lancelot ve başkaları, 1660] eğretili dil bir yana bırakılırsa, sözcük sırasının düşüncelerimizin doğal anlatımına uyan «doğal bir düzen»i izlediği ortaya atılmıştır. (...)

(Fransızcadan çeviren: Mehmet RİFAT)

3. Bir üretici dilbilgisinin düzenlenişi.

Bir dil konusundaki bilgi'nin, sonsuz sayıdaki tümceyi anlamayı sağlayan örtük yeteneği ortaya koyduğunu bir kez daha göstermek için, edinç sorununu ve bu edinçi betimlemeyi amaçlayan üretici dilbilgisini ele alacağız. Bu bakımdan, bir üretici dilbilgisi, sonsuz sayıda yapıyı üretmek için, yinelenebilen bir kurallar dizgesi olmalıdır. Bu kurallar dizgesi, bir üretici dilbilgisinin üç temel bileşenini oluşturan **sözdizim, sesbilim** ve **anlambilim** olmak üzere üç bölümde incelenebilir.

Sözdizimsel bileşen, herbiri özel bir tümcenin tek bir yorumlaması için gerekli tüm bilgiyi içeren soyut-biçimsel-sonsuz bir nesneler bütününü gösterir. Burada, yalnızca sözdizimsel bileşenle ilgileneceğimden, ses dizilişlerinden çok, oluşturucu dizilişleri belirtmek için «tümce» terimini kullanacağım. (...)

Bir dilbilgisinin sesbilimsel bileşeni, sözdizim kurallarıyla üretilen bir tümcenin sesbilgisel biçimini belirler; bir başka deyişle, sözdizimsel bileşenin ürettiği bir yapıyı, sessel olarak gösterilen bir belirtkeyle birleştirir. Anlamsal bileşen, bir tümcenin anlambilimsel yorumlamasını belirler; bir başka deyişle, sözdizimsel bileşenin ürettiği bir yapıyı belli bir anlamsal simgelemeye bağlar. Bu durumda, sesbilimsel ve anlamsal bileşenlerin yal-

nızca bir yorumlama işlevi vardır. Bu iki bileşen, oluşturucular, bu oluşturucuların içkin özellikleri ve belli sözcedeki bağıntıları konusunda sözdizimsel bileşenin sağladığı bilgiyi kullanır. Dolayısıyla, bir dilbilgisinin sözdizimsel bileşeni, her tümce için, sözkonusu tümcenin anlamsal yorumlamasını belirleyen bir **derin yapı** ve sesbilgisel yorumlamasını belirleyen bir **yüzeysel yapı** ile belirtilmelidir. Birincisi anlamsal bileşenle, ikincisiyse sesbilimsel bileşenle yorumlanır.

Derin yapı ve yüzeysel yapının her zaman aynı olabilecekleri düşünülebilir. Aslında, çağcıl yapısal (sınıflandırmacı) dilbilim çerçevesinde gelişen sözdizim kuralları, kısaca **derin yapı** ile **yüzeysel yapı**nın gerçekten aynı şey olduklarını ileri süren temel varsayımla belirtilebilir. Bir dönüşümsel dilbilgisinin ana düşüncesi şudur: Bu yapılar genel olarak birbirinden farklıdır ve yüzeysel yapı «dilbilgisel dönüşümler» denen bazı biçimsel işlemlerin daha temel nitelikli nesnelere yinelemeli biçimde uygulanmasıyla belirlenir. Eğer bu doğruysa (...) sözdizimsel bileşen her tümce için bir derin yapı ve bir yüzeysel yapı üretmek ve bunların arasında bağıntı kurmak zorundadır. Bu düşünce (...) yeni çalışmalarda geniş bir biçimde aydınlığa kavuşturulmuştur. (...)

Sözdizimsel bileşenin **tabanı,** çok sınırlı (belki sonlu) bir **taban dizilişleri** bütününü üreten kurallar dizgesidir; bu dizilişlerin herbirinin **dizimsel belirtici** denen bir yapısal betimlemesi vardır. Taban belirticileri, derin yapıları oluşturan temel birimlerdir. (...)

Dilin her tümcesinde açıkça ortaya çıkmayan ve herbiri sözdizimsel bileşen tarafından üretilen bir taban belirticileri dizisi vardır. Bu diziyi bağlı olduğu tümcenin **altkatmanı** olarak belirteceğim.

Bir üretici dilbilgisinin sözdizimsel bileşeni bir **dönüşümsel** bileşen içerir. Bu bileşen, altkatmandan kalkarak, yüzeysel yapısı olan bir tümce üretmeyi amaçlar. (...) Taban, yalnızca sınırlı bir taban belirticileri bütününü ürettiği için, tümcelerin çoğu altkatman olarak, bu tür bir nesneler dizisine sahip olacaktır. Altkatman olarak bir tek belirticisi olan tümceler arasında, «çekirdek-tümceler» adı verilen bir altbütünü belirleyebiliriz. Bunlar, üretilmeleri, dönüşümsel düzeneklerin en azını gerektiren, özellikle yalın nitelikli tümcelerdir. «Çekirdek-tümce» kavramının önemli bir sezgisel anlamı olduğunu düşü-

nüyorum, ancak çekirdek-tümceler sözcelerin üretiminde ya da yorumlanmasında hiçbir özgül rol oynamadıkları için, bu konuda, burada, daha başka bir şey söylemeyeceğim. Çekirdek-tümcelerle bu tümcelerin görünmeyen taban dizilişlerini karıştırmamak gerekir. Taban dizilişleri ve taban belirticilerine gelince, bunların dilin kullanımında kesin ve özgül bir rol oynadıkları görülür. (...)

(Fransızcadan çeviren: Zeynel KIRAN)

5. **Biçim ve töz tümelleri.**

(...) Dilbilim kuramının temel görevi, bir yandan dillerin gerçekteki çeşitliliğinin çürütemeyeceği, öte yandan dil öğreniminin hızını ve tekbiçimliliğini, aynı zamanda da insanın dil öğreniminin ürünü olan üretici dilbilgisinin dikkate değer karmaşıklığını ve kapsamını açıklayabilecek sağlam ve açık bir dil tümelleri incelemesi geliştirmek olmalıdır.

Dil tümellerinin incelenmesi, bir doğal dile ilişkin her üretici dilbilgisindeki özelliklerin incelenmesidir. Dil tümellerine özgü belli varsayımlar sözdizim, anlam ya da sesbilim bileşeniyle ilgili olabileceği gibi bu üç bileşenin bağıntılarıyla da ilgili olabilir.

Dil tümellerini **biçimsel** ya da **tözsel** olarak sınıflandırmak yararlıdır. Töz tümelleri kuramı, herhangi bir dilde belli öğelerin değişmez bir öğeler kümesinden çıkarılması gerektiğini öne sürer. Sözgelimi, R. Jakobson'un **ayırıcı özellikler** kuramı bir üretici dilbilgisinin sesbilim bileşeni açısından töz tümellerine ilişkin bir sav olarak yorumlanabilir. (...) Geleneksel evrensel dilbilgisi de, bu anlamda, bir töz tümelleri kuramıydı. Yalnızca evrensel sesbilgisinin niteliğine ilişkin ilginç görüşler ortaya atmakla kalmadı, kimi değişmez sözdizim ulamlarının (ad, eylem, vb.) herhangi bir dilin tümcelerinin sözdizimsel simgelenmesinde bulunabileceğini ve bunların dilin genel sözdizim yapısının temelini oluşturduğu görüşünü de ileri sürdü.

Örneğin bir tözsel anlam ulamları kuramı, bazı anlam belirleme işlevlerinin her dilde belli bir biçimde yerine getirilmesi gerektiğini öne sürebilir. Sözgelimi, her dilde belirli nesne, duygu, davranış, vb. türlerine gönderen kişi ya da sözcükleri belirten terimler bulunduğunu ileri sürebilir.

Ancak, daha soyut türden evrensel özelliklerin araştırılması da olanaklıdır. Her dilin dilbilgisinin bazı belli biçimsel koşulları yerine getirdiği savını ele alalım. Bu varsayımın doğruluğu kendi başına, belli bir kuralın bütün dilbilgilerinde ya da herhangi iki dilbilgisinde bulunması gerektiği anlamına gelmez. Belli bir soyut koşulu yerine getiren bir dilbilgisine sahip olma özelliğine, (...) **biçimsel** bir dil tümeli denilebilir. Üretici bir dilbilgisinin yerine getirmesi gereken soyut koşulları belirleme konusunda son yıllardaki çabalar, bu anlamda, biçim tümelleriyle ilgili çeşitli öneriler ortaya çıkarmış olabilir. Sözgelimi, bir dilbilgisinin sözdizim bileşeninin, anlam yönünden yorumlanan derin yapıları, sesbilgisi yönünden yorumlanan yüzeysel yapılarda simgeleyen dönüşüm kurallarını (bunlar oldukça özel türden işlemlerdir) içermesi gerektiği, ya da bir dilbilgisinin sesbilim bileşeninin bir kurallar dizisinden oluştuğu, bu kuralların bir altbütününün çevrimsel bir biçimde giderek daha egemen yüzeysel yapı bileşenlerine uygulandığı (sesbilimde son yıllarda kullanılan anlamda bir dönüşümsel çevrim) önerisini ele alalım. Bu tür önerilerin, bütün dillerde, sesbilgisel simgeleme için bazı tözsel sesçil öğeler bulunduğu, ya da bazı belirli ulamların bütün dillerin sözdiziminde temel olduğu, ya da bazı anlam özelliklerinin (ulamlarının) anlam betimlemesi için evrensel bir çerçeve sağladıkları yolundaki önerilerden değişik savları vardır. Bu tür töz tümelleri dilin betimlenmesiyle ilgili sözvarlığını ilgilendirir; biçim tümellerlyse dilbilgilerinde bulunan kuralların niteliğini ve bunların birbirlerine bağlanma yollarını içerir.

Anlam düzeyinde de, temelde biraz önce açıklanan anlamda, biçim tümelleri araştırılabilir. Sözgelimi herhangi bir dildeki özel adların, yer-zaman yakınlığında bir koşulu yerine getiren nesneleri anlatması gerektiğini, bunun nesneleri anlatan öteki terimler için de doğru olduğunu; ya da herhangi bir dildeki renk sözcüklerinin renk yayılımını sürekli parçalara ayırması gerektiği koşulunu ya da insan yaratılarının yalnızca fiziksel nitelikleri yönünden tanımlanmak yerine insanın bazı erek, gereksinim ve işlevleri açısından tanımlandığı varsayımını ele alalım. Bir kavramlar dizgesi üstündeki bu tür biçimsel sınırlamalar birincil dil verileri sözkonusu olduğunda (...) betimlemeli bir dilbilgisi seçimini son derece sınırlayabilir.

Bu gibi örneklerin anlattığı anlamda derin biçim tümellerinin bulunması, bütün dillerin aynı kalıptan çıktıkları anlamına gelebilir. Ama belli diller arasında noktası noktasına bir çakışma olduğu anlamına gelmez. Örneğin diller arasında çeviri için usa uygun bir yöntem bulunması gerektiğini anlatmaz.

Genel olarak, insanların doğuştan gelen dil biçimleme yeteneklerine ilişkin bir varsayım olarak düşünülen bir dil kuramının, töz ve biçim tümelleriyle ilgilenmesi gerektiğine kuşku yoktur. Ne var ki, töz tümelleri genel dilbilim kuramının geleneksel ilgi alanı içindeyken herhangi bir üretici dilbilgisinin yerine getirmesi gereken soyut koşulların araştırılmasına ancak çok yakınlarda girişilmiştir. Bu araştırmalar dilbilgisinin her yönüyle ilgili incelemeleri için oldukça değerli ve çok yanlı olasılıklar sunmaktadır.

(İngilizceden çeviren: Ahmet KOCAMAN)

NOAM CHOMSKY
GEORGE A. MILLER

DOĞAL DİLLERİN BİÇİMSEL ÇÖZÜMLEMESİ

Aşağıdaki yazı, N. Chomsky'nin G.A. Miller'la birlikte yazdığı ve 1963'te Handbook of Mathematical Psychology (Matematiksel Ruhbilim Elkitabı) adlı ortak yapıtta yer alan «Introduction to the Formal Analysis of Naturel Languages» («Doğal Dillerin Biçimsel Çözümlemesine Giriş») başlıklı incelemenin Fransızca çevirisinden (L'Analyse formelle des langues naturelles, 1968) aktarılmıştır (ayrıca bkz. J. C. Pariente, G. Bès, La Linguistique contemporaine, 1973, s. 27-29)

Dil ve dilbilgisi.

F. de Saussure, çağcıl dil incelemesinin başlangıcını belirleyen yapıtında **dil** ve **söz** diye adlandırdığı olgular arasında temel bir ayrım belirledi **(Genel Dilbilim Dersleri,** 1916). Birinci kavram, konuşan öznenin beyninde tasarımlanan dilbilgisel ve anlamsal dizgeyi karşılar; ikinci kavramsa konuşan öznenin ses organlarıyla ürettiği ya da kulağına çarpan gerçek işitsel öğelere denk dü-

şer. (...) Her ne kadar yapısını ve niteliklerini ancak sözü inceleyerek belirleyebilirsek de, **dil,** bir başka deyişle, beyinde tasarımlanan **dizge**, ruhbilimsel ve dilbilimsel incelemenin temel konusudur. Aynı biçimde, kendi dizgesini, ancak gerçek söz örneklerinin gözlemlemesine dayanarak oluşturabilir. Çocuğun, gerçek dil davranışının **(söz)** dağınık gözlemleri üstüne dayanarak kafasına bir dil dizgesi **(dil)** yerleştirmesini ve geliştirmesini sağlayan, kendisinde doğuştan varolan **dil yeteneğ**idir. Dil incelemesinin öbür özelliklerine, ancak konuşan öznenin dilsel sezgisinin kesin ve uygun bir incelemesine dayanarak, bir başka deyişle, dilinin betimlemesine dayanarak karşı koyabiliriz.

Burada geliştirdiğimiz çalışmanın temelini işte bu genel bakış açısı oluşturmaktadır. Bu bakış açısı, «anlıkçı» olduğu ileri sürülerek bazen eleştirilmiş, hatta bütünüyle bir yana itilmiştir. Ama, F. de Saussure'ün temel sezgisine yönelik bu olumsuz değerlendirmeyi doğrulamak için gösterilen kanıtlar inandırıcı değildir. Bu konuyu burada ele alacak değiliz. (...) Ama, ileri sürülen «karşıanlıkçı» kanıtlar da (eğer geçerli olsalardı) açıklayıcı bir kuram oluşturma denemelerine uygulanabilirlerdi. (...) Özel «anlıkçı» kuramlar yararsız ya da önemsiz (tıpkı «davranışçı» ya da «mekanikçi» kuramlar gibi) görülebilir; ama bu, davranışçı ya da işlemsel ölçüte (zorunlu ve yeterli) bağlı olmayan «anlıkçı» kavramları kullanmalarına bağlanamaz. Davranış gözlemleri (sözgelimi, söz örnekleri ya da özel aritmetik hesapları) bireyin içkin zihinsel yetenekleriyle (bireyin dili, doğuştan varolan dil yeteneği, ya da aritmetik bilgisi) ilgili bir kuramın kesinliğinin doğrulamasını sağlayan veriler oluşturabilir. Aynı biçimde, aygıtların okunması belli bir fizik kuramının benimsenmesine ya da reddedilmesine yol açabilir. Bu durumların hiçbirinde, kuramın öz konusu (doğuştan varolan ya da sonradan edinilen dilsel edinç, aritmetiği öğrenme yeteneği ya da aritmetiğin bilinmesi, fiziksel dünyanın öz niteliği) kuramı doğrulamaya ya da çürütmeye yarayan görgül verilerle karıştırılamaz. (...)

Biz, kesinlikle Saussurecü olan anlayıştan iki noktada ayrılıyoruz. Önce, dilin anlamsal görünümüyle ilgili hiçbir şey söylemiyoruz. Bu konuda yapabileceğimiz birkaç tutarlı açıklama bu denemenin çerçevesi dışına çıkar. İkinci olarak, bizim dil anlayışımız F. de Saussure'ün dil

anlayışından temel bir noktada ayrılır; gerçekten de, dil yinelemeli kurallar üstüne dayanan üretici bir süreç olarak tasarlanmalıdır. F. de Saussure'ün dili, dilbilgisel özellikleriyle zihine yerleştirilmiş göstergeler dizini (sözgelimi, sözcükler, kalıplaşmış dizimler) olarak gördüğü sanılır; bunların içine belki «dizim türleri»ni de katar. Dolayısıyla, tümcelerin yapı sorunlarını ciddi bir biçimde inceleyememiş ve buna bağlı olarak da tümce oluşumlarının temelde bir dil sorunu olmaktan çok bir söz sorunu olduğu sonucuna varmıştır. Bir başka deyişle, tümce oluşumlarının, düzenli bir kurallar sorunu olmaktan çok özgür ve istençli bir yaratma sorunu olduğunu ileri sürmüştür. Bu tuhaf sonuçtan kaçınmak için, bazı iç yapı türleri taşıyan (sözgelimi, özellikle bir doğal dilin tümceleri ve yapısal betimlemeleri), sonlu — yinelemeli bir üretici süreçle belirtilebileceğini anlamamız gerekir. Bu tür bir anlayış, F. de Saussure'ün derslerini verdiği dönemde genellikle kabul edilebilecek bir anlayış değildi. Dil kavramını bu terimlerle dile getirdikten sonra, dil betimlemesi içine eksiksiz bir sözdizim incelemesini de yerleştirebiliriz. Üstelik, dilbilim kuramının temelde bütünlenmiş olan bölümleri de —sözgelimi ses bilim— (...) bambaşka bir biçimde ele alınmalıdır artık. Anlamla ilgili yeni ve temel sorunlar da ele alınabilir. Sözgelimi, konuşan öznenin kendisine sunulan tümceleri yorumlamak, istediği tümceleri üretmek, anlatımsal ve yazınsal etkiler elde etmek amacıyla olağan dilbilgisi yapısından uzaklaşan sapmalar kullanmak, vb. için bütün düzeylerde tümceleri ve bunların yapısal betimlemesini belirleyen yinelemeli düzenekleri nasıl kullandığı sorusunu sorabiliriz. (...)

(Fransızcadan çeviren: Mehmet RİFAT)

OTTO JESPERSEN

Danimarkalı dilbilimci O. Jespersen (1860-1943), R. Rask'ın etkisiyle genç yaşta Roman dilleri konusunda çalışmaya başladı. Kopenhag Üniversitesinde hukuk öğrenimi gördüğü yıllarda ayrıca Hint-Avrupa dilleriyle, genel dilbilim sorunlarıyla yakından ilgilendi. Öğrenimini Paris, Berlin, Leipzig ve Londra'da sürdürdü. İngiliz H. Sweet'in çalışmalarını izledi ve bir uluslararası sesbilgisi abecesi oluşturulması konusunda onunla bağlantı kurdu. Fizyoloji ve ruhbilim etkinlikleriyle C. Darwin, H. Spencer, vd. nin evrimci kuram konusundaki çalışmalarından büyük ölçüde etkilendi.

İlk dilbilim araştırmalarında **ses** ile **anlam** arasındaki bağıntıyı ve dillerdeki gelişmeyi ele aldı. Yeni-dilbilgicilerin ses yasaları konusundaki görüşlerini eleştirdi. O. Jespersen'e göre, dilbilim iki görünümü olan dili inceler: **Dış görünüm** (sesbilgisel, dilbilgisel yapı) ve **İç görünüm** (anlamsal yapı).

Özellikle H. Spencer'in evrimci görüşlerinin etkisi altında kalan O. Jespersen, gelişim olgusuna inanır ve bunun dilbilim açısından bir kuramını geliştirmeye çalışır. Böylece dili bağımsız bir örgen olarak gören XIX. yy. dilbilimcilerinin anlayışına karşı çıkar.

Dili bir bildirişim aracı olarak tanımlayan O. Jespersen'in genel dilbilim (dildeki öğeleri tümce içindeki sıralarına göre **birinci, ikinci, üçüncül** diye ayırır), yapay diller (özellikle İdo), dil öğretimi konusundaki çalışmaları arasında özellikle şunları sayabiliriz: **Progress in Language with Special Reference to English** (İngilizceye Yapılan Özel Göndermelerle Dilde Gelişme) [1894], **Language, Its Nature, Development and Origine** (Dil, Öz Niteliği, Gelişmesi ve Kökeni) [1922], **A Modern English Grammar** (Çağdaş İngilizcenin Dilbilgisi) [1909-1949, 7 cilt], **The Philosophy of Grammar** (Dilbilgisinin Felsefesi) [1924], **An International Language** (Bir Uluslararası Dil) [1928], **Analytic Syntax** (Çözümsel Sözdizim) [1937].

OTTO JESPERSEN

SEÇME PARÇALAR

Aşağıdaki metinler O. Jespersen'in ilkin 1922'de yayımlanan Language, its Nature, Development and Origin (Dil, Öz Niteliği, Gelişmesi ve Kökeni) adlı yapıtının 1969 baskısından aktarılmıştır (Önsöz ve Sonuç bölümleri).

Önsöz

Günümüzde anlaşıldığı biçimiyle, dil biliminin ayırıcı özelliği, onun tarihsel niteliğidir: Dil ya da sözcük bir kez ve değişmez olarak belirlenmiş bir şey değil, önceki gelişmelerin sonucunda oluşmuş, aynı zamanda daha sonra gelecek gelişmelerin başlangıç noktasını oluşturacak bir şey olarak anlaşılıyor. Dillerin bu biçimde görülmesi bize, daha önceki yüzyıllarda ele alınışlarına göre kesin bir değişikliğin yer aldığını gösteriyor; sonra, bu bakımdan, dil araştırmalarının son yüzyıl içinde başka pek çok bilimsel çalışma dalında görülen eğilimlerle tam bir uyum içinde bulunduğunu göstermek için 'evrim' ve 'Darwincilik' gibi sözcüklerin kullanılması yetiyor. Bununla birlikte, dil incelemecilerinin, dilin gerçek özünün ne olduğunu kendileri için her zaman açık bir biçimde ya da tam anlamıyla tanımlayabildikleri söylenemez. Çoğu zaman bir eğretilemeden öteye geçmeyen deyişler kullanılır — genellikle hiç bir zararı olmayan, ama bazı durumlarda konunun gerçek yanını gölgeleyen eğretilemelerdir bunlar. Dilden sık sık 'canlı bir organizma' olarak sözedilir; dillerin 'yaşam'ından, yeni dillerin 'doğuşu'ndan, eski dillerin de 'ölüm'ünden sözedildiğini duyarız; çoğu zaman, tam olarak anlaşılmasa da bütün bunlarla belirtilen, dilin canlı bir şey, hayvana ya da bitkiye benzeyen

bir şey olduğudur. Bununla birlikte dilin, köpek ya da kayın ağacı gibi kendi başına bir varlığı bulunmadığı, yaşayan belli insanların işleyişinden başka bir şey olmadığı açıktır. Dil etkinliktir, amaçlı etkinliktir; konuşan bireyleri, bu bireylerin o özel biçimde davranmaktaki amaçlarını hiç gözden kaçırmamak gerekir. İnsanlar —**La vie des mots** (Sözcüklerin Yaşamı) ya da **Biographies of Words** (Sözcüklerin Yaşamöyküleri) gibi ünlü kitaplarda örneklenişiyle— sözcüklerin yaşamından sözettiklerinde, sözcüğün kendi başına bir 'yaşam'ı olmadığını çoğu zaman gözden kaçırırlar: Sözcük, bir kişi tarafından seslendirildiği, işitildiği ya da anımsandığı ölçüde vardır; bu tür bir varlığın da köken ve gerçek anlamında 'yaşam' sözcüğüyle tanımlanması yerinde olmaz. Bir sözcük için verilebilecek en sakıncasız tanım, onun bir insan alışkanlığı, belli bir bireyin alışkanlığı durumuna gelmiş bir edim olduğudur; bu alışılmış insan edimi, başka bir bireyin kafasında herhangi bir düşünceyi uyandırma etkisi yaratır ya da yaratabilir. Demek ki bir sözcük, çok yerinde olarak, insanın şapkasını çıkarması ya da elini kasketine götürmesi gibi bir alışkanlık edimine benzetilebilir: Bu durumların ikisinde de, başka birisinin gözüyle bakıldığında, bu ediml yapan kişinin zihninden neyin geçtiğini, öbür kişinin (ya da kişilerin) bilincine ne gibi şeyleri getirmeyi amaçladığını gösteren belli bir kas etkinlikleri dizisi sözkonusudur. Bu edim bireyseldir; ama onun yorumu, o bireyin, aynı alışkanlıkları edinmiş bir topluluğun parçası olmasını öngörür; böylelikle de dilin, çok iyi belirlenmiş toplumsal nitelikler taşıyan kendine özgü bir insan alışkanlıkları dizisi olduğu ortaya çıkar.

Bu görüş açısından bakıldığı zaman da, dil konusunda 'yaşam'dan söz etmek olasıdır elbette; ama bu, daha eski dil bilimcilerin sözcük anlayışlarından değişik anlamda olacaktır. Ben de burada dile yaşamsal ya da yaşamöyküsel bir bilim açısından yaklaşmaya çalışacağım, ama bunu konuşan bireyin dilsel yaşambilimini ya da yaşamöyküsünü vererek yapacağım. Bu nedenle, çocuğun anadilini öğrenme biçimine büyük bir yer ayıracağım: Burada vardığım sonuçlar, büyük ölçüde pek çok Danimarkalı çocuk, özellikle de kendi oğlum Frans (...) üstünde yaptığım yıllar süren doğrudan gözlemler sonunda topladığım zengin gereç üstüne temellendirilmiştir. Ne

yazık ki, İngiliz çocuklarının konuşmalarıyla ilgili ilk elden gözlemlerde bulunmadım; alıntı olarak verdiğim İngilizce örnekler, ya kendilerine teşekkür borçlu olduğum İngiliz ve Amerikalı arkadaşlarımın notlarından, ya da büyük ölçüde ruhbilimcilerin kitaplarından, ikinci elden örneklerdir. Burada söylediklerim bazı İngiliz ve Amerikalı dilciler, çocukların ya da bir tek çocuğun konuşmasını dizgesel bir biçimde incelemeye götürürse bu, beni özellikle mutlu kılacaktır. Böyle bir inceleme gerçekten çok ilginç olacaktır; dilciler, ruhbilimciler arasında en titiz gözlemcilerin bile ilginç bulmadan geçtiği ama dilin yaşamına ve gelişmesine ışık tutacak pek çok şeye dikkat edeceklerdir.

Dil yaşambiliminin başka bir kesimi de yabancıların dil üstündeki etkisiyle uğraşır; daha başka bir yanıysa, bireyin anadilini bütünüyle öğrendikten sonra konuşmasına bağımsız olarak katabileceği değişikliklere eğilir. Elbette bu konu, değişikliklerin tümünün çeşitli bireylerce mi getirildiği, yoksa aynı doğrultuyu mu izledikleri, insanoğlunun dille ilgili konularda genel bir ilerleme kaydedip etmediği gibi sorulara yol açar. İyi bilinen dillerin tarihsel açıdan ulaşılabilen dönemleri üstünde yapılan incelemenin getirdiği kanıya göre bugün artık, öteden beri tartışılagelen o insan dilinin ilk kaynağının ne olduğu sorunu bir ölçüde aydınlatılmış bulunuyor.

Ses değişimi kuramının bir kesimi, özellikle de katı ses-yasaları dogmasına karşı getirdiğim eleştiriler, dil konusunda yazdığım ilk yazıdan başlar (1886): Çürüme ve Gelişme konusundaki bölümlerin çoğu, daha sonra gelen bölümlerin bazı kesimleri, bu arada konuşmanın kökeni konusundaki kuramın **Progress in Language** (Dilde Gelişme) [1894] adlı kitabımın, genel bölümlerinin yeni, gözden geçirilmiş basımları olarak ele alınabilir. Bu nedenle bu kitapta yer alan düşüncelerin çoğu benim için yeni değildir; ama önceki yapıtlarımı okuyanlar burada daha önce gördükleri şeylere rastlasalar da umarım bu kitapta aynı düşüncelerin pek çok yeni gereçle yoğurularak oldukça kapsayıcı bir dil gelişme kuramı oluşturacak biçimde dizgeleştirildiğini kabul edeceklerdir.

Bununla birlikte, konuşma konusundaki görüşümün tümünü bu cilde sıkıştırmayı başarabilmiş değilim. Yer darlığı kaygısıyla baştan beri savunageldiğim 'enerjik' dil görüşümün, uygulamadaki sonuçları konusunda baş-

langıçta yazmayı tasarladığım bölümleri kitabın dışında bırakmak zorunda kaldım; bu görüşte belirtilen dilsel olguların değerlendirilmesi şu gibi sorunlara ışık tutacaktır: Sesletme, yazım, dilbilgisi ve deyim gibi konularda 'doğru' ya da 'ölçüt' olarak kabul edilmesi gereken nedir? Bireyler, anadillerini, yeni terimlerle zenginleştirme, arılaştırma, kesinleştirme, ince düşünce ayrımlarını anlatmaya daha elverişli kılma, konuşurken ve yazarken daha kolay evrilip çevrilir duruma getirme, vb. gibi yollarla geliştirmek için kendilerini zorlayabilirler mi (ya da zorlamalı mıdırlar)? (Bu gibi konularda **Scientia**'da yayımlanan «Energetik der Sprache» («Dilin Enerji Kuramı») adlı yazımda birkaç ipucu bulunabilir, 1914). Uluslar arasında kullanılmak üzere, bilimsel ilkelere dayanan yapay bir dil yaratma olanağı var mıdır? (Bu konuda burada tüm insanlık için böyle bir dile sahip olmanın çok büyük önem taşıdığı, İdo'nun daha önceki tüm girişimlere, Volapük, Esperanto, Idiom Neutral, Bükünsüz Latince, vb. ne gerek bilimsel açıdan, gerekse uygulama açısından üstün olduğu yolundaki inancımı kısaca belirtmek isterim. Bu konuyu başka bir yazımda uzun uzun irdelemiştim.) Dilbilgisi dizgesine gelince, dilbilgisinin mantıkla bağıntısı, dilbilgisi ulamları, bunların tanımlanması konularında okura **Sprogets Logik** (Dilin Mantığı) [Kopenhag, 1913] adlı kitabımla **Modern English Grammar** (Modern İngilizce Dilbilgisi) [Heidelberg, 1914]. adlı kitabımın 2. cildinin birinci bölümünü salık vermek isterim; ne var ki bu gibi sorunları ileride, belki de **The Logic of Grammar** (Dilbilgisinin Mantığı) olacak kitabımda ayrıntılı olarak ele almak istiyorum. (...)

Sonuç

(...) Dil, bireysel varlıkları ve tek tek olayları anlatmak amacıyla çözümlenemeyen yarı-müziksel dışavurumlar biçiminde başlamıştır; böyle sözcükler ve yarı-tümceler biçiminde ortaya çıkarak evrimleşen diller karmaşık, değişken ve zor olmaları nedeniyle düşüncenin aktarılmasında hantal ve yetersiz araçlar olarak kalmışlardır. Ne var ki, ta başından beri görülen eğilim, gelişmeden, yavaş ve sancılı bir gelişmeden, yine de daha büyük bir açıklık, düzenlilik, kolaylık ve esneklik yolunda bir ilerlemeden yana olmuştur. Hiç bir dil eksiksizliğe ulaşamamıştır; ideal dil her şeyi, hep aynı araçlarla, benzer

şeyleri de benzer yollarla anlatacaktır; düzensizlik ya da belirsizlik adına ne varsa sürülüp atılacaktır o dilden; ses ve anlam tam bir uyum içinde olacaktır; ne sayıda olursa olsun, anlam ayrımları aynı kolaylıkla verilebilecektir; şiir olsun düzyazı olsun, güzellik olsun, gerçeklik olsun, düşünce olsun, duygu olsun, bunların hepsini anlatmaya yetecektir dil: İnsan ruhu, özgürlükle zarifliği birleştiren, üstüne çok iyi oturan, yine de her türlü devinime sonsuza dek olanak sağlayan bir giysi bulmuş olacaktır kendine.

Ama, elimizdeki diller bu idealden ne denli uzak olursa olsun, bugüne dek başarılanlara sevinçle bakmak gerekir. (...)

(İngilizceden çeviren: Yurdanur SALMAN)

Fransız dilbilimcisi G. Guillaume (1883-1960) bir yandan yapısal dilbilimi sürdürmesi, bir yandan yapısal dilbilimin bazı kavramlarına karşı çıkması, bir yandan da bazı yeni kuramların habercisi olmasıyla dikkati çeker. Gerçekte, G. Guillaume'un görüşleri Saussurecü dilbilimin doğrultusunda yer alır: İncelemelerinde, **gösteren/gösterilen, dil/söz, eşsüremlilik/artsüremlilik** gibi dilbilimsel yapısalcılığın başlıca terimlerine rastlanır (bkz. yukarda **F. de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve A. Meillet** bölümü). Buna karşılık, dili, her türlü içerikten uzak, salt bağıntılardan oluşan bir karşıtlıklar dizgesi olarak değil, **biçim** ile **anlam** arasındaki bağıntıların yarattığı ve düşüncenin etkinliğine bağlı bir dizge, bir devingenlik olarak görür. Böylece, gösterenler arasındaki bağıntıların herşeyi açıkladığına inanan görüşten ayrılır. G. Guillaume'a göre, dil, kendisine destek olan anlıksal yapıyla kurduğu bağıntılar açısından incelenmelidir. Bu inceleme de, dilin yüzeysel boyutunda değil, derin boyutunda, düşüncenin evrensel düzeneklerinin yer aldığı düzeyde yapılabilir. Bir başka deyişle, G. Guillaume, gözlemlenen dil olgularını ele almakla yetinmez. Çünkü, dizge, gözlemlenebilen bir gerçeklik değil, anlıksal yapılaştırmadan doğan bir soyutlamadır. Dolayısıyla, yalın bir gözlemlemeyle kavranabilecek bir veri değildir dil. Bu açıdan, G. Guillaume'un çalışmaları yüzeysel dil olgularının düzenlenişini araştıran **dağılımcılara** (bkz. yukarda **Amerikan Yapısalcılığı** bölümü) da, **işlevselcilere** (bkz. yukarda **A. Martinet** ve **İşlevsel Dilbilim** bölümü) de karşıdır. G. Guillaume'a göre, dilbilimci, gözlemin ve deneyin dar çerçevesini aşmak zorundadır. Dilbilimin kuramsal bir bilim olması için, gerçeğin kolayca algılanabilen görünüşlerini değil de bu görünüşlerin altında yatan özellikleri görebilmesi gerekir. Bir dil dizgesi ancak dilbilimcinin gerçek-

leştireceği «anlıksal yeniden oluşturma» çabasıyla gözlemlenebilir duruma gelir. Bu çaba da doğrudan gözlemin sınırlarını aşar. Demek ki, G. Guillaume'un oluşturduğu dilbilim kuramı, **gösteren** (biçim) boyutunu değil **gösterilen** (anlam) boyutunu incelemeyi amaçlar. Daha doğrusu, gösterilenleri oluşturan düşünce işlemlerini araştırır. Bu dilbilim kuramını da **ruhsal dizgebilim** (ya da **ruhdizgebilim**), **ruhsal mekanik** ya da **sezgisel mekanik** diye adlandırır. Ruhsal dizgebilim böylece, düşüncenin en gizli devinimlerini saptamaya çalışır.

G. Guillaume'un yapıtları, sağlığında çok az etki uyandırmıştır. Bunun nedeni, anlaşılması güç terimler kullanması ve karmaşık bir anlatıma yönelmesinin ötesinde, anlıkçı bir görüşü benimsemesiydi. Ama, N. Chomsky'nin salt gözlemlenebilen olguları inceleyen yaklaşımlara (özellikle de dağılımcılığa) karşı çıkması ve geliştirdiği **üretici-dönüşümsel dilbilgisi**nin yaygınlık kazanmasıyla (bkz. yukarda **N. Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi** bölümü) birlikte G. Guillaume'un görüşleri de yeniden gündeme geldi. Bunun nedeni, G. Guillaume'un N. Chomsky gibi, dilde iki yapının bulunduğunu **(derin yapı/yüzeysel yapı)** ve **dilin sonlu bir düzenek, söylem**in ise **sonlu olmayan bir anlatım edimi** olduğunu benimsemesiydi. Ayrıca, söylemi değil de, dilde gücül olarak var olan anlamları, bir başka deyişle, dilin derin yapıdaki işleyiş kurallarını, evrensel düşünce yapısını araştırmasıyla da Chomskycilerin ilgisini çekmişti.

G. Guillaume'un yapıtları arasında özellikle şunları sayabiliriz: **Le Problème de l'article et sa solution dans la langue française** (Tanımlık Sorunu ve Fransız Dilindeki Çözümü) [1919], **Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps** (Zaman ve Eylem. Görünüşlerin, Kiplerin ve Zamanların Kuramı) [1929], **Langage et Science du langage** (Dil ve Dil Bilimi) [1964], **Leçons de linguistique: série A, 1946-1948. Structure sémiologique et structure psychique de la langue** (Dilbilim Dersleri: A Dizisi, 1946-1948. Dilin Göstergebilimsel Yapısı ve Ruhsal Yapısı) [1971], **Leçons de linguistique: série B, 1948-1949: Psychosystématique du langage. Principes, méthodes et applications** (Dilbilim Dersleri: B Dizisi 1948-1949: Dilin Ruhsal Dizgebilimi. İlkeler, Yöntemler ve Uygulamalar) [1971].

GUSTAVE GUILLAUME

DİZGEBİLİM

Aşağıdaki yazı G. Guillaume'un Leçons de linguistique, série B, 1948-1949: Phychosystématique du langage. Principes, méthodes et applications I (Dilbilim Dersleri, B dizisi, 1948-1949: Dilyetisinin Ruhsal Dizgebilimi. İlkeler, Yöntemler ve Uygulamalar I) adlı yapıtında yer alan 25 kasım 1948 tarihli konferansından seçilmiş bir parçadır (ayrıca bkz. A. Jacob, Genèse de la pensée linguistique, 1973 s. 279-281).

(...) Bir gözlem bilimi, gerçeklikteki algılanabilir görünümlerin sunduğu şeylerden fazlasını ve başkasını göre-bildiği andan başlayarak kuramsal bir bilim olarak kurulur. Bir başka deyişle, bir bilim ancak (...) algılanabilir gerçeklik nesnesinin yerine (...) daha üst bir gerçeklik nesnesini koyabilecek anlıksal bir işlemin kabul edilmesiyle gerçek bir bilim olur. Oysa dil bilimine dizge kavramı getirildiği anda, bu yer değiştirme gücül biçimde gerçekleştirilmiş olur. (...)

Bir dizge, anlığın kendi başına bulgulayıp kendi gözleriyle gördüğü, bütünüyle bağıntısal soyut bir varlıktır (...) Doğrudan yapılan gözlem bizi dilde somutlaşan biçimlerle karşı karşıya getirir; ve tarihsel evrimi tek tek, ayrı olarak izlemek için bu gözlemi aşmak gerekmez. Ama doğrudan yapılan gözlem bize, biçimlerin karşılıklı bağıntılarından doğan dizgeyi vermez; ve dizgenin bulunması, çok özel bir araştırma çabası gerektirir; bu da dilbilimin yeni bir dalına bağlanır: **Dizgebilim (...).**

Bir sesbirimler, biçimbirimler, anlambirimler tarihçesi olduğu gibi, dilbilimde bir dizgeler tarihçesi de bulunması gerekir. (...)

Dilde herşey dizge değildir. Ama dizge, herşeyi eklemlemeleri içinde kavrar, tutar. (...)

Ruhsal dizgebilim dilin bütün dizgebilimi değildir: Ruhsal dizgebilim, düşünce işlemlerinden kaynaklanan şeylerin incelenmesiyle sınırlanır (...) Ruhsal dizgebilim ile dizgebilimin geri kalan bölümü arasındaki çizgiyi çekmek de kolaydır. Bunun için, **gösteren** ile **gösterilen** arasındaki ayrımı doğru bir biçimde yapmak yeterlidir. Göstergebilime bağlı bir gösteren dizgebilimi vardır. Gösterenin bu dizgebilimi, gösterileni aşmayan ruhsal dizgebilimin dışında kalır.

Ruhsal dizgebilimi oluşturan şey (...) göstergebilimsel dizgenin dayandığı ruh dizgesidir; bu göstergebilimsel dizge, ruhsal dizgenin her bölümünü anlatmaya yarar. İyi yapılmış bir çözümlemeden sonra, gösterene ilişkin göstergebilimsel dizgede, gösterilene ilişkin olan ve bunu aşmayan ruhsal bir dizge kendini belli eder. Çünkü dilde bir dizgenin tümünün açıklanması hiçbir zaman sözkonusu değildir. Hangi dizge olursa olsun, yalnızca bir bölümü ele alınır. (...)

Dolayısıyla, dizgeler; bütünler olarak —bir başka deyişle dizgesel kendilikler olarak— gösterensiz gösterilenlerdir; yani, gösterenler hiçbir zaman bütünle değil ancak bir bölümle ilişki içindedir. Bütün konusunda bir kanıya varmak için, söylemin dışında, çeşitli gösterenleri bütünüyle dikkate almak, ve bundan yola çıkarak, titiz bir çözümlemeyle, her gösterenin yalnızca tek bir bölümünü belirttiği dizgesel bütünlüğün görüntüsünü elde etmek gerekir.

Dilbilimin özel bir dalı olan dizgebilim, zaman içinde, hangisi olursa olsun, tikel dilbilimsel olguları ayrı olarak incelememesiyle belirginleşir. (...) Sözgelimi, sesbilgisindeki dizgebilim, tarihsel evrimi incelerken, herhangi bir sesbirimi tek başına incelemekten kaçınacaktır. Dizgebilimin ilgilenecağı şey, her sesbirimin oluşturulmuş bir sesbilgisel dizgenin bütünlüğü içindeki durumu olacaktır; ve dizgebilim her tikel sesbirimin tarihçesini, sesbilgisel dizgenin tarihçesi olan bütünleyici bir tarihçeye bağlayacaktır. Bu görüşler, günümüzdeki sesbirimin görüşleridir. Sesbilim de dizgebilimin bir parçasıdır. (...)

(Fransızcadan çeviren: Ayşe Eziler KIRAN)

LUCIEN TESNIÈRE

Fransız dilbilimcisi L. Tesnière (1893-1954) lehçebilim ve Slav dilleri konusunda uzmanlaştıktan sonra Strasbourg Üniversitesinde dilbilim profesörü olarak görev yaptı. Yaşamı boyunca, dillerin **sözdizim** boyutuna ilişkin genel bir kuram oluşturmayı amaçlayan L. Tesnière, 1920 yıllarında tümce yapılarını görselleştiren çizimleri belirledikten sonra, 1933'te sözdizim kuramının temel ilkelerini saptayan «Comment construire une syntaxe» (Bir Sözdizim Nasıl Oluşturulur) adlı yazısını yayımladı.

Bilginin tasarladığı kuram, evrensel nitelikli, yapısal bir kuramdı ve uygulama alanı olarak Fransızca seçilmişti. Ulaşılması düşünülen amaçların başında, yapısal betimlemenin sağladığı verileri öğretim yöntemlerini geliştirmede kullanmak geliyordu. L. Tesnière'in yıllar boyunca geliştirdiği bu sözdizim kuramı, bütün olarak ancak, ölümünden sonra yayımlandı: **Eléments de syntaxe structurale** (Yapısal Sözdizim İlkeleri) [1959].

Bu yapıtta tasarlanan dilbilim kuramı, temelde, **düşünce düzlemi** ile **dil düzlemi** arasındaki karşıtlığa dayanır. Soyut, evrensel ulamların yer aldığı düşünce düzlemi, ruhsal, mantıksal bir düzlemdir ve dilin **içerik** boyutunu oluşturur. Bu boyutu inceleyen bilim dalı da **anlambilim**dir. Karşıtlığın öbür öğesi olan dil düzlemiyse L. Tesnière'in kuramının asıl inceleme alanını oluşturan **biçim** boyutudur. L. Tesnière bu düzlemi de kendi arasında ikiye ayırır: **İç biçim/dış biçim.** Dış biçim doğrudan doğruya **biçimbilim**in inceleme konusudur; iç biçimse **sözdizim**in **(tümcebilim)** inceleme alanına girer.

Böylece, **biçimbilim, sözdizim** ve **anlambilim** bileşenlerinden oluşan bir dilbilim kuramı ortaya çıkar.

Eléments de syntaxe structurale, çeşitli dil düzeylerini ve bu düzeylere ilişkin bilim dallarını belirlerken, sözdizimle ilgili kuramsal ve uygulamalı bir yapıt görünümü alır.

Sözdizimin yapıtta öncelikle ikiye ayrıldığı görülür: Çizgisel düzlemdeki sözcük ulamlarını inceleyen **dural sözdizim** ve yapısal düzlemdeki işlevleri inceleyen **devingen sözdizim.**

Dural sözdizimde geleneksel sözcük ulamlarını yeniden değerlendiren L. Tesnière sözcükleri **dolu sözcükler** ve **boş sözcükler** olarak ikiye ayırır. Dolu sözcükler bölümüne eylem, ad, sıfat, belirteçi koyarken, boş sözcükler bölümüne de **birleştirici, aktarıcı** gibi yeni sınıflandırmalar altında topladığı ilgeç, bağlaç, ilgi adılı, tanımlık, vb. nî **yerleştirir.**

Devingen sözdizimdeyse konuşma ve anlama edimlerinin özelliklerini ortaya koymaya çalışır. Bu amaçla da üç değişik işlem üstünde durur: **Bağlama, birleştirme, aktarma.** Yapısal sözdizim olgularını belirleyen bu üç işleme dayanarak da tümceleri ikiye ayırır: **Bağlama** işlemiyle oluşan **yalın tümceler; birleştirme** ve/ya da **aktarma** işlemleriyle oluşan **karmaşık tümceler.**

L. Tesnière tümceyi oluşturan öğeler arasındaki bağıntıları **stemma** adını verdiği çizgilerle görselleştirir. Sözgelimi, yalın bir tümcedeki **bağımlılıklar** (yalın tümcede bağlama işlemi sonucunda ortaya çıkan bağıntılar) stemma'da bir üst öğeyi (yöneten öğe) bir alt öğeye (bağımlı öğe) bağlayan bir dikey çizgiyle gösterilir. Bu çizimde, tümleyen öğe (bağımlı öğe) her zaman tümlenen öğenin (yöneten öğe) altına konur. Buna göre, hiçbir öğenin tümleyicisi olmayan ve tümcenin tepe noktasını oluşturan yüklem (yöneten öğe), stemma'da en üste yazılır.

Ama bir tümcede, bir öğe, hem bir üst öğeye bağımlı olabilir, hem de bir alt öğeyi yönetebilir; bu durumda da bir ya da birçok bağımlı öğeyi yöneten üst öğeler çıkabilir ortaya. L. Tesnière, bağımlı öğeyi yöneten öğeye **düğüm** adını verir. Gerçekte, her tümce, bir ya da birçok düğümün düzenlenmesiyle oluşur. Bağımlı öğeyi yöneten öğeye düğüm denirken, bütün düğümleri yöneten öğeye de **merkez düğüm** denir. Merkez düğümlerin niteliklerine göre de tümceler şöyle sınıflandırılır: Eylem tümcesi, ad tümcesi, sıfat tümcesi, belirteç tümcesi.

Karmaşık tümcelerin oluşmasını sağlayan birleştirme ve aktarma işlemlerinde görev yapan öğeleri L. Tesnière **birleştiriciler** ve **aktarıcılar** diye adlandırır. Birleştiriciler, tümceleri birbirine eklemeye yararken, aktarıcılar da dolu

bir sözcüğün belli bir dilbilgisi ulamından bir başka dilbilgisi ulamına aktarılmasını sağlar.

L. Tesnière'e göre, her tümce, bir tiyatro oyununa benzer. Tümcedeki yüklem olay örgüsünü gösterir. Bu olaya etken ya da edilgen olarak katılan öğeler **eyleyenlerdir**. Olayın çevresinde yer alanlara ise **tümleyenler** denir. Tümcedeki eyleyenler her zaman ad ya adın yerini alabilen öğelerdir; tümleyenlerse, her zaman belirteç ya da belirteçin eşdeğerlileridir. Eyleyenler ve tümleyenler doğrudan doğruya eyleme bağlıdır. Eyleyenlerin sayısı sınırlıyken, yer, zaman, neden, vb. belirten tümleyenlerin sayısı sınırsızdır.

Çağdaş dilbilimciler arasında ayrı bir yeri olan L. Tesnière'in tutarlı kavramlarla ve açık seçik bir anlatımla sunduğu yapısal sözdizim kuramı, çözümleme düzeylerini belirlemesi, görselleştirmeye yönelmesi, tümcelerin anlamsal açıdan saçma ama yapısal açıdan düzgün olabileceğini ileri sürmesi, karmaşık tümcelerdeki aktarma olayına ayrıntılı bir biçimde yer vermesi, eyleyenler kavramını ortaya atması, vb. bakımından birçok dilbilimci ve göstergebilimciyi etkilemiştir. Sözgelimi, Alman dilbilgicileri L. Tesnière'in kuramından kalkarak bağımsal dilbilgisini geliştirmişler; A. J. Greimas eyleyen kavramını alarak anlatı sözdiziminde kullanmıştır (bkz. ilerde **A. J. Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu** bölümü). Ayrıca, L. Tesnière'in yaklaşımındaki bazı özelliklerin (aktarma olgusu, stemma, vb.) N. Chomsky'nin dilbilgisi örnekçesini çağrıştırdığı da bir gerçektir (bkz. yukarda **N. Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi** bölümü).

LUCIEN TESNIÈRE

YAPISAL SÖZDİZİM İLKELERİ
(Seçme Parçalar)

Aşağıdaki çeviride L. Tesnière'in Eléments de Syntaxe Structurale (Yapısal Sözdizim İlkeleri) [gözden geçirilmiş 2. baskı, 1966] adlı yapıtının birinci bölümünde yer alan temel kavramların tanımlarını sunuyoruz.

I. Bağımlılık.

1. Yapısal sözdizimin konusu tümcenin incelenmesidir. Bu nedenle, Alman dilbilimciler, «syntaxe» sözcüğünü Almancaya çevirmeleri gerektiği zaman en uygun karşılık olan **Satzlehre**'yi (tümce bilimi) buldular.

2. Tümce, oluşturucu öğeleri **sözcükler** olan bir **düzenlenmiş bütün**dür.

3. Bir tümcenin bir bölümünü oluşturan her sözcük kendiliğinden, sözlükteki gibi bağlantısız olmaktan kurtulur. İnsan zihni, kendisiyle yakınındaki öğeler arasında **bağımlılıklar** olduğunu görür, bu bağımlılıkların bütünü de tümcenin çatısını oluşturur.

4. Sözkonusu bağımlılıklar hiçbir şeyle belirtilmez. Ama, insan zihni tarafından farkedilmeleri zorunludur. bunlarsız tümce anlaşılmaz. **Alfred konuşuyor** dediğim zaman bir yandan «Alfred adlı bir adamın varolduğunu» öte yandan da «birinin konuştuğunu» değil ama aynı anda «Alfred'in konuşma olayını gerçekleştirdiğini» ve «konuşanın da Alfred olduğunu» anlıyorum (bkz. Stemma 1).

5. Yukarda söylediklerimizden şu sonuç çıkar: «Alfred konuşuyor» türünden bir tümce iki öğeden (1. Alfred; 2. konuşuyor) oluşmaz ama üç öğeden oluşur (1. Alfred;

2. konuşuyor; 3. bunları birleştiren ve yokluğunda tümcenin de varolamayacağı bağımlılık). **Alfred konuşuyor** gibi bir tümcenin iki öğeden oluştuğunu söylemek yüzeysel ve salt biçimbilimsel olarak çözümlemek, temel olan sözdizimsel bağı gözönünde bulundurmamak demektir. (...)

7. Bağımlılık düşüncenin anlatımında **zorunludur.** Bağımlılık olmazsa hiçbir sürekli düşünceyi anlatamayız, ancak birbirleriyle bağlantısı olmayan ve birbirlerinden kopuk bir dizi imge ve düşünce sözceleyebiliriz.

8. Demek ki, tümceye **örgensel** ve **canlı** niteliğini kazandıran bağımlılıktır. (...)

9. Bir tümce kurmak, biçimi olmayan bir sözcükler yığınına, aralarında bir **bağımlılıklar bütünü oluşturarak** can vermek demektir.

10. Bunun tersine, bir tümceyi anlamak, içindeki değişik sözcükleri birleştiren **bağımlılıklar bütününü kavramak** demektir.

11. Bağımlılık kavramı bütün yapısal sözdizimin **temelinde** vardır. (...)

13. Daha açıklık sağlayabilmek için, sözcükler arasındaki bağımlılıkları **bağımlılık çizgileri** diye adlandıracağımız çizgilerle çizimsel olarak göstereceğiz (bkz. Stemma 1).

II. Bağımlılıkların Aşamalanması.

1. **Yapısal bağımlılıklar,** sözcükler arasında bağımlılık ilişkileri kurarlar. Her bağımlılık, ilkece bir **üst** öğeyi, bir **alt** öğeye bağlar.

2. Üst öğe **yöneten** adını, alt öğe de **bağımlı** adını alır. Nitekim, **Alfred konuşuyor** tümcesinde **konuşuyor** yöneten, **Alfred** de bağımlı öğedir (bkz. Stemma 1).

3. Üst bağımlılık, bağımlı olan yöneten'e **bağımlıdır** denilerek belirtilir; alt bağımlılık ise yöneten bağımlıyı **yönetir** denilerek belirtilir. Nitekim, **Alfred konuşuyor** tümcesinde **Alfred, konuşuyor'a** bağımlıdır, **konuşuyor** ise **Alfred'i** yönetir (bkz. Stemma 1).

4. Bir sözcük, hem bir üst sözcüğe bağımlıdır hem de bir alt sözcüğü yönetebilir. Nitekim, **benim arkadaş konuşuyor'da arkadaş,** hem **konuşuyor'un** bağımlısıdır, hem de **benimin** yöneteni (bkz. Stemma 2).

5. Demek ki, bir tümcedeki sözcükler bütünü gerçek bir **aşamalanma** oluşturur. Nitekim, **benim arkadaş konu-**

şuyor tümcesinde **benim, arkadaş'a** bağımlı; **arkadaş** da **konuşuyor'a** bağımlıdır; buna karşılık **konuşuyor** arkadaş'ı yönetir, **arkadaş** da **benim'i.**

6. Yapısal sözdizimin asıl inceleme konusu olan tümce incelemesi temelde tümcenin yapısının incelenmesidir. Tümcenin yapısı ise, bağımlılıklarının aşamalanmasından başka bir şey değildir.

7. Bağımlılık çizgisi bir üst öğe ile bir alt öğe arasındaki bağı simgelediği için ilkece dikey olacaktır (bkz. Stemma 1 ve 2).

Stemma 1 Stemma 2

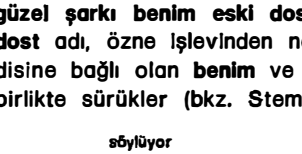
III. **Düğüm ve Stemma.**

1. İlkece bir bağımlı yalnızca **bir tek yöneten**'e bağımlı olabilir. Buna karşılık, bir yöneten **birçok** bağımlıyı yönetebilir. Sözgelimi: **Benim eski dost şu güzel şarkıyı söylüyor** (bkz. Stemma 3).

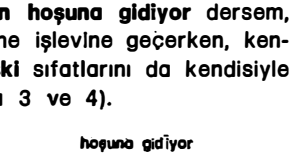
2. Bir ya da birçok bağımlıya egemen olan her yöneten **düğüm** dediğimiz şeyi oluşturur.

3. Demek ki düğümü, yöneten ile bütün bağımlıların oluşturduğu bütün olarak tanımlayacağız. (...)

4. Yukardaki tanımdan **her bağımlının yönetenin yazgısını izlediği** sonucu ortaya çıkar. Sözgelimi şu tümceyi ele alalım: **Benim eski dost şu güzel şarkıyı söylüyor.** Bu tümcenin öğelerinin yerlerini değiştirerek **Şu güzel şarkı benim eski dostun hoşuna gidiyor** dersem, **dost** adı, özne işlevinden nesne işlevine geçerken, kendisine bağlı olan **benim** ve **eski** sıfatlarını da kendisiyle birlikte sürükler (bkz. Stemma 3 ve 4).

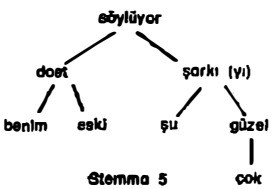
Stemma 3

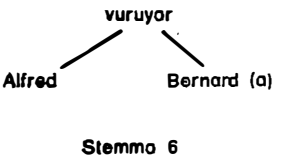
Stemma 4

5. Bağımlılıklar gibi düğümler de üst üste gelebilir. Böylece, bağımlılıklar aşamalanması olduğu gibi, **düğümler aşamalanması** da vardır. Sözgelimi, **benim eski dost şu çok güzel şarkıyı söylüyor** tümcesinde, **güzel**'in düğümü **şarkı**'nın düğümüne bağımlıdır (...) [bkz. Stemma 5].

8. Alt bağımlılıklar çok sayıda olabildiği için, çizimsel gösterimde, bağımlılık çizgilerini dikey yerine eğik olarak kullanabiliriz (bkz. St. 3, 4, 5, 6).

Stemma 5

Stemma 6

9. Bağımlılık çizgileri bütünü Stemma'yı oluşturur. Stemma, bağımlılıklar aşamalanmasını açıkça gösterir, bu bağımlılıkları demetler halinde bir araya getiren değişik düğümleri çizimsel olarak ortaya çıkarır, ve böylece tümcenin yapısını görselleştirir. (...)

XII. Dillerin Sınıflandırılması.

1. Diller arsüremli ya da eşsüremli açıdan ele alınmalarına göre iki biçimde **sınıflandırılabilirler.**

2. **Artsüremli** ya da **tarihsel** bakış açısı dillerin tarihini işin içine katar, bir dili **ilk konuşan topluluğa** dayalı **soybilimsel** sınıflandırmaya varır.

3. **Eşsüremli** bakış açısı dillerin özelliğini işin içine katar. **Yapı topluluğuna** dayanan **tiplendirme** sınıflandırmasına varır.

4. Artsüremli bakış açısı dillerin **akrabalığını** ortaya koymayı sağlar. (...)

XV. Sözdizim ve Biçimbilim.

(...)

5. Tümcenin **dış** biçiminin incelenmesi, **biçimbilim**in konusudur. **İç** biçimin incelenmesi de **sözdizim**'in konusu.

6. Demek ki, sözdizim biçimbilimden iylce **ayrıdır**. Ondan **bağımsızdır**. Kendine özgü kuralları vardır: **Özerktir**. (...)

XIX, Yapı ve İşlev.

(...)

4. Düşüncenin anlatım düzeneğinde sözcüklere yüklenen görevi sözcüklerin **işlevi** olarak adlandıracağız. (...)

8. Belli bir yapısal bütünün düzeni kendisini oluşturan öğelerden herbirinin işlevlerinin akıllıca düzenlenmesine dayanır. Ne kadar **işlev** varsa o kadar **yapı** vardır. (...)

9. Dolayısıyla, **yapısal sözdizim** aynı zamanda **işlevsel sözdizim**dir ve bu durumuyla temelde tümcenin yaşamı için gerekli olan çeşitli **işlevleri** inceleyecektir.

10. Demek ki, bir dili bilmek bu dilde yerine getirilmesi gereken çeşitli işlevleri bilmek demektir. Bir dili konuşmaksa, bu işlevleri yerine getiren araçların kullanımını bilmek demektir.

11. Bu açıdan, işlevsel sözdizimin, konuşulan çağcıl yabancı dillerin incelenmesinde, etkin bir biçimde öğrenilmesinde ve **öğretilmesinde** büyük **yararı** vardır. (...)

XX. Yapı ile Anlam Ayrımı.

1. Sözdizim biçimbilimden ayrı olduğu gibi anlambilimden de ayrıdır. Bir tümcenin **yapısı** başka şeydir, belirttiği ve **anlamını** oluşturan **düşünce** başka şey. Demek ki **yapısal düzlem** ile **anlamsal düzlemi** birbirinden ayırmak gerekir. (...)

4. Yapısal düzlem ile anlamsal düzlem arasındaki ayrım yapısal sözdizimin iyi bir biçimde anlaşılması açısından **son derece önemlidir.**

5. **Yapısal düzlem** düşüncenin dilsel anlatımının oluştuğu düzlemdir. Dilbilgisini ilgilendirir ve onun içinde yer alır.

6. Anlamsal düzlemse tersine düşüncenin gerçek alanıdır, her türlü dilsel anlatımdan soyutlanmıştır. Dilbilgisini ilgilendirmez, onun dışında kalır, yalnızca ruhbilim ve mantıkla ilgilidir. (...)

17. Yapısal düzlem ile anlamsal düzlem kuramsal açıdan tümüyle birbirinden **bağımsızdır**. Bunun en iyi kanıtı

da yapısal açıdan tam anlamıyla düzgün olan bir tümcenin anlamsal açıdan **saçma** olabileceğidir. (...)

18. Yapısal düzlem ile anlamsal düzlemin bağımsız olmasından, sözdizimin **mantık** ve **ruhbilimden bütünüyle bağımsız** olduğu sonucu çıkar. Sözdizim, düşünce anlatımının biçimiyle ilgilenir, bu biçimin **içeriği** olan düşünce ile değil. (...)

XXI. **Yapı ve Anlam Bağıntıları.**

1. Yukarda yapısal düzlem ile anlamsal düzlemin birbirinden bağımsız olduğunu gördük ama bu bağımsızlık kuramsal bir görüştür. Uygulamada, gerçekte her iki düzlem birbirine koşuttur. Çünkü, yapısal düzlemin tek amacı, düşüncenin anlatımını, yani anlamsal düzlemin anlatımını olanaklı kılmaktır. İkisi arasında **özdeşlik** yoktur ama **koşutluk** vardır.

2. Bu koşutluk bağımlılıklarda kendini gösterir. Yapısal bağımlılıklarla **anlamsal bağımlılıklar** üst üste gelirler. (...)

3. Bir başka deyişle, **yapısal anlamsalı belirtir.** (...)

(Fransızcadan çeviren: Sema Rifat GÜZELŞEN)

BİR SÖZDİZİM NASIL OLUŞTURULUR

Aşağıdaki yazı L. Tesnière'in 1933 yılında yazdığı ve 1934'te Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg'da yayımlanan «Comment construire une syntaxe» adlı yazısından kısaltılarak aktarılmıştır (ayrıca bkz. A. Jacob, Genèse de la pensée linguistique, 1973, s. 263-273).

(...) Sözdizim tümcenin incelenmesidir. Tümcenin çeşitli öğelerini incelemeden önce, **çözümlenemeyen,** yani tek başlarına tümce işlevi gören bütün sözcükleri elemek ve onları, ayrıca incelemek yerinde olur. Biz bunlara **sözcük-tümceler** adını vereceğiz. Örneğin, **sözcük türleri** olarak bütün sınıflandırmaları aşan **evet** sözcüğü, bir sözcük türü olmadığı için bir **tümce** türüdür. Bana **Hava güzel mi?** diye sorduğunuz zaman ve ben de size **Evet** diye yanıt verdiğim zaman, benim **Evetim** aslında **Hava güzel** anlamına gelir. Yine bana, **Dün saat dörtte dışarı çıkmaya hazırlandığım sırada telefon eden ve santralcı kız hemen kestiği için konuşamadığım siz miydiniz?** diye

sorduğunuz ve size **Hayır** diye yanıt verdiğim zaman, benim **Hayırım Dün saat dörtte dışarı çıkmaya hazırlandığınız sırada size telefon eden ama santralcı kız hemen kestiği için konuşamadığınız ben değilim** anlamına gelir. Bu durumda **Evet** ve **Hayır** sözcük-tümcelerdir. (...)

Duyguların karışık ve farklı dizilerini anlatan ve geleneksel dilbilgisinin **Ünlemler** olarak kabul ettiği **duygusal** sözcük-tümceler, **mantıksal** adı verilen bu sözcük-tümcelerin karşıtıdır.

Sözcük-tümceleri eledikten sonra, geriye kalanların çözümlemesini yapmak için hiçbir engel kalmaz. Bu çözümlemenin çok farklı iki ilkeye göre kurulduğu hemen anlaşılır. Tümcenin öğelerini kullanmak istediğimizde, bunları kafamızın içinde düzenlediğimiz gibi mi görmek istiyoruz? Ya da tersine, aynı öğeleri, kullanıldıkları tümce içindeki düzenleriyle mi görmek istiyoruz? İki yol da doğrudur ve dilbilgisi ne birini ne de öbürünü yadsımayacaktır. Tersine, dilbilgisi burada, çözümleyici sözdizimin temel iki bölümünü aramalıdır.

Birincisinin içinde dilbilgisel **ulamlar** yer alacak, ikincisinin amacıysa **işlevlerin** incelenmesi olacaktır. Böylece, bir **ulamsal,** bir de **işlevsel** sözdizim ayırtedeceğiz. (...) Bu düşünceleri bir karşılaştırmayla açıklığa kavuşturmak için, ulamsal sözdizim olgularını depolara yerleştirilmiş toplarla, işlevsel sözdizim olgularınıysa, bataryaya konmuş toplarla ya da birincileri dizgicinin kasasında sağa sola dağılmış harflere, ikincileriyse baskı için kalıba sıkıştırılmış ve satırlar oluşturan harflerle karşılaştırabileceğimizi söyleyebiliriz.

Bu biçimde bölünen ve tasarlanan sözdizim, tümcenin gerçek **mekanik** görünümüyle iyice ortaya çıkar. Çünkü, sözdizim her gerçek mekanik gibi bir **dural** bilim **(statik:** Ulamların incelenmesi) ve bir **devingen** bilim **(dinamik:** İşlevlerin incelenmesi) içerir.

Dural ya da ulamsal **sözdizimin** amacı, sahip olduğu çeşitli dilbilgisel ulamların bir dili hangi düzen içinde ve hangi ilkelere göre düzenlediğini bulmak olacaktır. (...)

Gerçekten de, her dilde, bu ulamları açıklayan sözcüklerin iki girişli tabloda kendi kendilerine düzenlendikleri görülür. (...)

Ulamlar toblosu iki girişlidir: Birincisi **soruları** içeren yatay giriş, ikincisi **yanıtları** içeren dikey giriştir. (...)

İlk bakışta, yatay soru-ulamlarının daha çok dilbilgisel ulamlar olduğu, oysa dikey **yanıt-ulamlarının** daha çok düşünce ulamlarını karşıladığı görülür. (...) Dilbilgisinin sağladığı ulamlar dizgesinde hiçbir şey mutlak değildir. Hatta bu dizge bir dilden öbürüne büyük ölçüde değişiklik gösterir. (...) Belki de yalnızca dilbilgisel düzlem mantıksal düzlemi kapsamadığı içindir.

Devingen ya da işlevsel **sözdizim**in amacı kullanılan tümcenin yapısının incelenmesi olacaktır. Ulamsal sözdizim özellikle kesin ve farklı düşünceleri dile getirmeyi öğretmesine karşın, işlevsel sözdizim bir tümceyi kurabilmek için gerekli ustalığı öğretir. (...)

Devingen sözdizim yabancı dillerin somut ve uygulamalı öğretiminin temelidir. (...)

Bir tümce, bir güneş sistemi izlenimi verir. Eylemin çevresinde, tıpkı gezegenlerin güneşin çevresinde, uyduların da gezegenlerin çevresinde döndüğü gibi, birbirine ve en sonunda merkezdeki eyleme bağlanan (birçok katlı aşamalanmaya göre) dilbilgisel öğeler yığını vardır. Kuşkusuz **tümcenin bu evrensel genel çekimi**nde, her türlü yöneten ve bağımlı öğeler yanında, bağlayanlar için, yani yalnız başlarına ne yöneten ne de bağımlı olan ama öteki öğelerin bağlanmasını belirtme işlevini yüklenen öğeler için, bir yer öngörmek gerekir. (...)

İşlevsel sözdizim daha önce soru ulamlarıyla, (yani **ad, sıfat** ve **belirteç**) elde edilen üç temel öğeye eklenen yeni bir öğeyi, yani eylemi getirir. Bu dört öğe, söylemin temel taşlarıdır. Bunlar, niteliklerine ve yakınlıklarına göre, doğal olarak ikişer ikişer öbekleşirler. Eylem olayı, ad tözü, sıfat niteliği, belirteçse durumu anlatır. Niteliğin tözü belirlediği gibi, durum da olayı belirler. Demek ki, bir yandan eylem ve belirteçi olay başlığı altında, ad ve sıfatı (adın iki türü) töz başlığı altında; öte yandan, eylem ve adı somut (ya da temel), belirteç ve sıfatı soyut (ya da ikincil) başlığı altında toplayacağız. Bundan da aşağıdaki çizim ortaya çıkar:

	Olay	Töz
Somut	Eylem	Ad
Soyut	Belirteç	Sıfat

Böylece, belirteçin eyleme, sıfatın ada bağlı olduğu ortaya çıkar ve sonuç olarak, bir ad bir eyleme dönüş-

türüldüğü zaman buna koşut olarak, sıfatı da belirteçe dönüştürmek gerekir. (...) Örneğin Fransızcada:

Il comprend clairement (Açık seçik olarak kavrıyor)

Une compréhension claire (Açık seçik kavrayış) olacaktır.

Bu dört öğenin herbiri çekirdek olabilir, (...). Bu çekirdeklere **düğüm** adını vereceğiz ve eylem düğümü, ad düğümü, sıfat düğümü ve belirteç düğümünü ayırtedeceğiz. Her tümce bir ya da birçok düğümün düzenlenmesidir. (...)

Tümcenin işlevsel yapısının çeşitliliği, aktarma **(translation)** adını vereceğimiz yalın olduğu kadar verimli bir yöntem aracılığıyla çoğaltılmazsa, bu çeşitlilik sınırlı kalacaktır. Aktarma **işlev değişmesi** olarak tanımlanabilir. Bir öğeye doğal olarak sahip olduğu işlevi dışında bir **işlev** vermektir. Aktarma yalnız başına anlaşılabilir ya da aktarıcı (translatif) adını vereceğimiz küçük dilbilgisel bir sözcükle dinleyicinin kafasında belirebilir. Örneğin **Pierre** sözcüğünü alalım. Bu sözcük bir addır. **Le livre de Pierre** (Pierre'in kitabı) söz dizisinde, **de** aktarıcısıyla iyelik sıfatına aktarılır. Gerçekten de, **de Pierre'** in tıpkı **son livre'deki** (onun kitabı) **son** gibi bir iyelik sıfatı değeri vardır. (...)

Birinci derecede aktarmalar adını vereceğimiz bu yalın aktarmaların yanısıra, **ikinci derece** aktarmalar adını vereceğimiz başka tür bir aktarma vardır. İkinci derece aktarma bütün bir tümceyi (yani bir eylem düğümünü) bir başka düğüme aktarmak ve ona bir bağımlı işlev vermek demektir. (...)

Birinci derece aktarıcılara koşut olarak, ikinci derece aktarıcılar vardır. Bunlar geleneksel dilbilgisinin bileşik tümce bağlaçlarıdır. Fransızcada en önemlisi **que** bağlacıdır. (...)

(Fransızcadan çeviren: Zeynel KIRAN)

ÉMILE BENVENISTE

Fransız dilbilimcisi É. Benveniste (1902-1976) gerek **karşılaştırmalı dilbilgisi** ve **filolcji,** gerekse **genel dilbilim** ve **Fransız dilbilimi** alanındaki çalışmalarıyla çağdaş dilbilim tarihi içinde kendine ayrı bir yer elde etmiştir.

Dil sorunlarıyla genç yaşlarda ilgilenmeye başlayan É. Benveniste, 1927 yılından sonra École Pratique des Hautes Études'de (Paris) Hint-Avrupa dillerine yönelik karşılaştırmalı dilbilgisi dersleri, 1937'den sonra da Collège de France'ta (Paris) genel dilbilim dersleri verdi. Karşılaştırmalı dilbilgisi çalışmalarıyla genel dilbilim çalışmalarını kaynaştırmayı bilmiş sayılı dilbilimcilerden biridir. F. de Saussure'ün öğrencisi A. Meillet'nin (bkz. yukarda **F. de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve A. Meillet** bölümü) derslerini izleyen É. Benveniste, Hint-Avrupa dilleri üstüne yaptığı karşılaştırmalı çalışmalardan elde ettiği verileri genel dilbilime uygulamıştır. XIX. yy. daki karşılaştırmalı dilbilgicilerden ayrılmasını sağlayan nokta, Hint-Avrupa dillerini oluşumları içinde ele almış olmasıdır. Karşılaştırmalı dilbilgisi alanındaki yapıtları arasında özellikle şunları sayabiliriz: **Origines de la formation des noms en Indo-européen** (Hint-Avrupa Dilinde Sözcük Oluşumunun Kökenleri) [1935], **Hittite et indo-européen** (Hititçe ve Hint-Avrupa Dili) [1962], **Le Vocabulaire des institutions indo-européennes** (Hint-Avrupa Kurumlarının Sözcükdağarcığı) [1969-1970, 2 cilt].

Belli bir dönemde Prag Dilbilim Çevresinin (bkz. yukarda **Prag Dilbilim Çevresi** bölümü) etkisinde kalarak işlevselci görüşü benimseyen É. Benveniste, genel dilbilime yönelik kuramsal yazılarıyla, belli bir akıma tam anlamıyla bağlı kalmadığını gösterdiği gibi, yaptığı önemli saptamalar; önerdiği kavramlarla da yeni ilgi alanlarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Göstergenin özniteliği konusundaki görüşleri ile göstergebilime, anlambilime,

dil/düşünce bağıntılarına, dillerin sınıflandırılmasına ve **sözcelemeye** (dili bireysel olarak kullanma edimi, sözce yaratma edimi) ilişkin gözlemleri anılmaya değer.

F. de Saussure'ün dilsel göstergenin özniteliği konusundaki görüşünü eleştiren ve gösteren ile gösterilen arasındaki bağıntının nedensiz değil, zorunlu olduğunu ileri süren «Dilsel Göstergenin Özniteliği» başlıklı yazısı dilbilim tarihindeki önemli yazılardan biridir. Ayrıca sözceleme konusundaki saptamaları da (özellikle her bireyin söz edimini gerçekleştirmesini sağlayan ben/burada/şimdi belirticileri üstüne yaptığı araştırmalar) dilbilimin, salt sözceleri (dilsel ürün) inceleyen bir bilim dalı olmaktan kurtularak sözce üretme edimini de (sözceleme: Dilsel üretim) çözümleyen bir bilim dalı olmasını sağlamıştır. É. Benveniste'in bu ve benzeri konulardaki genel dilbilim yazıları 2 cilt olarak yayımlanmıştır: **Problèmes de linguistique générale** (Genel Dilbilim Sorunları) [1966-1974].

ÉMILE BENVENISTE

DİLSEL GÖSTERGENİN ÖZNİTELİĞİ

Aşağıdaki metin É. Benveniste'in Problèmes de linguistique générale (Genel Dilbilim Sorunları) [1966-1974] adlı iki ciltlik yapıtının 1. cildinde yer alan «Nature du signe linguistique» (s. 49-55) başlıklı yazısından yer yer kısaltılarak çevrilmiştir.

Günümüzde genel dilbilim çalışmalarının çoğunda doğrulanan ya da yer alan dilsel gösterge kuramı, F. de Saussure'den kaynaklanır. F. de Saussure, derslerinde göstergenin öz niteliğinin nedensiz olduğunu öğretti. (...) Bu açıklama hemen benimsendi. Dil yetisinin özü ya da söylemin kıpkırları üstüne her söz, dilsel göstergenin nedensiz niteliğini dile getirmekle başlar. Bu ilke öyle bir kapsamdadır ki, dilbilimin herhangi bir bölümüne ilişkin bir düşünce, onunla zorunlu olarak karşılaşır. Bu ilkeye her yerde başvurulması ve her zaman kesin olarak ileri sürülmesi, en azından F. de Saussure'ün onu hangi anlamda ele aldığını anlamak ve onu ortaya çıkaran kanıtların niteliğini araştırmak için geçerli iki nedendir.

Sözkonusu tanım, **Genel Dilbilim Dersleri**'nden (Cours de linguistique générale)[1] [1916] çok yalın sözcelerle açıklanmıştır. «...bir gösterenin (işitim imgesi) bir gösterilene (kavram) bağlanmasından doğan bütüne» (s. 61) **gösterge** denilir. «Örneğin, 'kardeş' kavramının, kendisine gösterenlik yapan k-a-r-d-e-ş ses dizisiyle hiçbir iç bağıntısı yoktur. Başka herhangi bir gösteren de aynı

1. Bu yapıtın Türkçe çevirisi 1976-1978 yılları arasında yayımlanmıştır; çeviren: B. Vardar, Ankara, TDK Yay., 2 cilt. Biz alıntıların sayfa numaralarını Türkçe çevirisinin 1. cildine göre belirteceğiz. (ç.n.)

işi yapabilir. Diller arasındaki ayrılıklar, doğrudan doğruya da değişik dillerin varlığı bunu tanıtlar: 'Öküz' gösterileninin göstereni sınırın bir yanında b-ö-f (boeuf), bir yanında ise o-k-s (Ochs)» (s. 62). Bu, «göstereni gösterilene birleştiren bağın nedensiz olduğunu» ya da daha yalın olarak, «dilsel göstergenin nedensiz olduğunu» gösterir. «Nedensiz» teriminden, yazar, «...bir nedene bağlanamayacağını, bir başka deyişle, dış gerçek düzleminde hiçbir doğal ilişki kurmadığı gösterilene göre nedensiz..» (s. 63) olmasını anlar. (...)

Bu sonucu başka ilkeler adına ya da değişik tanımlardan yola çıkarak tartışmak düşüncesinde değiliz. Sözkonuşu olan, bu sonucun tutarlı olup olmadığının bilinmesidir; eğer göstergenin ikiye bölünmesi benimseniyorsa —biz benimsiyoruz—, bundan, göstergenin nedensiz olarak belirtilmesi gerektiği sonucu çıkar. Yukarda F. de Saussure'ün dilsel göstergeyi bir gösteren ve bir gösterilenden oluşmuş olarak ele aldığını gördük. Oysa, F. de Saussure «gösterilen»den **kavramı** anlıyor, bu da temel bir özelliktir. O, bu konuda şöyle diyor: «Dil göstergesi bir nesneyle bir adı birleştirmez, bir kavramla bir işitim imgesini birleştirir» (s. 60). Ama hemen ardından, göstergenin gösterilenle «dış gerçek düzleminde hiçbir doğal bağı» olmadığı için, öz niteliğinin nedensiz olduğunu söylüyor. Uslamlamanın, ilk tanımda yer almayan üçüncü bir öğeye bilinçsizce, kaçamak başvurmalarla bozulduğu açıktır. Bu üçüncü öğe, doğrudan doğruya nesne, dış gerçektir. F. de Saussure «kardeş» kavramının k-a-r-d-e-ş gösterenine bağlı olmadığını boşuna söylüyor. Bu konuda, kavramın **dış gerçeğini** de daha az düşünmüyor. B-ö-f ve o-k-s arasındaki ayrımdan söz ettiğinde elinde olmadan, bu iki öğenin uygun düştüğü aynı **dış gerçeğe** başvuruyor. İşte bu, gösterge tanımından, önce kesinlikle atılan ve dolaylı olarak giren, sürekli çelişki oluşturan **nesne**dir. Çünkü, ilke olarak —ve de haklı olarak— dilin bir **töz** değil, bir **biçim** olduğu (s. 105) ortaya konulursa, F. de Saussure'ün de açıkça doğruladığı gibi, dilbilimin yalnızca biçimlerin bilimi olduğunu benimsemek gerekir. Öyleyse, **kardeş** ya da **öküz** «töz»ünü göstergenin kapsamı dışında bırakmak gerekliliği çok daha buyruitusaldır. Oysa, «öküz» (hayvan) ancak somut ve «tözsel» özelliği içinde düşünülürse, bir yandan **böf**, öte yandan **oks** arasındaki bağıntı aynı dış gerçekte «nedensiz» olarak

değerlendirilebilir. Demek ki, F. de Saussure'ün dilsel göstergeyi tanımlama biçimi ve göstergeye verdiği temel nitelik arasında çelişki vardır.

F. de Saussure'ün iyice yoğun uslamlamasında görülen böyle bir sapma, bana önemli bir dikkat azalmasına bağlanabilir gibi gelmiyor. Burada daha çok, XIX. yy. sonunun tarihsel ve bağıl düşüncesinin bir ayırıcı özelliğini, felsefedeki karşılaştırma yeteneğine uygun bir davranışı buluyorum. Değişik topluluklarda aynı olayın yarattığı tepkiler gözlemlenir; sonuçta davranış ve yargıların sonsuz çeşitliliği, görünüşte hiçbir şeyin zorunlu olmadığını düşünmeye götürür. Evrensel benzemezlikten, evrensel olumsallık sonucuna varılır. Saussurecü anlayış bu düşünce düzeniyle belli ölçüde hala dayanışma durumundadır. Aynı hayvan, bir ülkede **boeuf,** öbüründe **Ochs** olarak adlandırılıyor diye, dilsel göstergenin nedensizliğine karar vermek, simgesi Avrupa'da siyah, Çin'de beyaz olduğu için yas kavramının «nedensiz» olduğunu ileri sürmekle eşdeğerdedir. (...) Kuşkusuz aynı dış gerçeğe oranla, bütün adlandırmaların eşit değeri vardır. (...)

Sorun aslında, başka açılardan önemli özellikler taşıyor. Gerçek sorun, yalnızca dış görünümünü algıladığımız olgunun öz yapısını bulmak ve bağımlı olduğu gerçekleşmeler bütünüyle kurduğu ilişkiyi betimlemektir.

Bu, dilsel gösterge için de böyledir. Göstergenin bileşenlerinden biri, yani işitim imgesi onun göstereninı oluşturur; öbürü, yani kavram, gösterilenidir. Gösteren ve gösterilen arasındaki bağ nedensiz değil, tersine **zorunlu**dur. «Öküz» kavramı («gösterilen»), benim bilincimde zorunlu olarak ö-k-ü-z ses bütünüyle («gösteren») özdeştir. Başka nasıl olabilir ki? İkisi birlikte benim anlığıma yerleşmiştir. Birlikte, her koşulda birbirini çağrıştırırlar. Aralarındaki birliktelik öylesine sıkıdır ki, «öküz» kavramı, işitim imgesi ö-k-ü-z'ün ruhu gibidir. Anlıkta boş biçimler, adlandırılmamış kavramlar yoktur. F. de Saussure şöyle der: «Sözcüksel anlatımından soyutlanarak ele alındığında düşüncemizin, ruhbilimsel açıdan, biçimlenmemiş, ayrımsız bir yığın olduğu görülür. Filozoflar da dilbilimciler de göstergelerin yardımı olmadan iki kavramı açık seçik ve sürekli biçimde birbirinden ayırmamıza olanak bulunmadığı görüşünde her zaman birleşmişlerdir. Tek başına düşünce, hiç bir zorunlu sınıra rastlanmayan bir bulutsuyu andırır. Öncedeń oluşup yerleşmiş kavram yoktur;

dilin ortaya çıkmasından önce hiçbir şey belirgin değildir» (s. 104). Buna karşılık, anlık, ses biçiminden yalnızca, kendisinin tanıyabileceği bir tasarıma dayanak olanı alır, yoksa bilinmeyen ya da yabancı olarak atar. Gösteren ve gösterilen, anlıksal tasarım ve işitim imgesi gerçekte, aynı kavramın iki yüzüdür ve kaplayan ve kaplanan olarak bir bütün oluştururlar. Gösteren bir kavramın sesle aktarımıdır; gösterilense gösterenin anlıksal karşılığıdır. Gösteren ve gösterilenin bu eştözlülüğü dilsel göstergenin yapı bütünlüğünü sağlar. Burada da yine sözü dil konusunda şunları söyleyen F. de Saussure'e bırakıyoruz: «Dil bir kâğıda da benzetilebilir: Düşünce kâğıdın ön yüzü, ses ise arka yüzüdür. Kâğıdın ön yüzünü kestiniz mi, ister istemez arka yüzünü de kesmiş olursunuz. Dilde de durum aynı: Ne ses düşünceden ayrılabilir, ne de düşünce sesten. Böyle bir ayrım, ancak bir soyutlamayla gerçekleşebilir. Bunun sonucunda da salt ruhbilim ya da salt sesbilim alanına girilmiş olur» (s. 105). Burada, F. de Saussure'ün dil üstüne söyledikleri öncelikle dilin temel niteliklerinin tartışmasız olarak ortaya çıktığı dilsel gösterge için geçerlidir.

Şimdi, durumu daha iyi kavradığımıza göre, nedensizlik bölgesini sınırlandırabiliriz. Nedensizlik, bir başka göstergenin değil de şu göstergenin, dış gerçek düzleminin bir başka öğesine değil de, şu öğesine uygulanabilmesidir. Bu anlamda, yalnızca bu anlamda rastlantısallıklardan söz edilebilir. (...) Konuşan özne için dil ve dış gerçek düzlemi arasında eksiksiz bir uygunluk vardır. Gösterge, dış gerçeği örter ve ona egemendir; dahası o, dış gerçektir. (...) Gerçeği söylemek gerekirse, konuşan öznenin ve dilbilimcinin bakış açısı bu noktada öylesine değişiktir ki, adlandırmaların nedensizliği konusundaki dilbilimcinin kesinlemeleri, konuşan öznenin buna ters olan duygularını çürütmez. Ama ne olursa olsun, F. de Saussure'ün yaptığı gibi tanımlanırsa, dilsel göstergenin özniteliği hiçbir bakımdan konuşan özneyi ilgilendirmez. Çünkü, bu tanımın özü yalnızca gösterenin gösterilene bağıntısını göz önünde bulundurmaktır. Böylece, nedensizlik alanı dilsel göstergenin kapsamı dışına atılmış olur.

Yansıma sözcüklere ve anlatımsal sözcüklere (s. 63-64) dayanılarak yapılacak eleştiriye karşı «göstergenin nedensizliği» ilkesini savunmak boşunadır. Bunun nedeni,

yalnızca kullanım alanlarının görece olarak sınırlı olması ve anlatımsallığın herşeyden önce geçici, öznel, genellikle de ikincil olması değil, ama özellikle dış gerçeğin (yansıma sözcüğün ya da anlatımsal sözcüğün aktardığı dış gerçek ne olursa olsun) çoğu kez dolaylı bir biçimde çağrıştırılmasıdır. Bu da ancak, dizgenin sıradan göstergelerini doğrulayan bir anlaşmaya benzer simgesel uzlaşmayla benimsenir. Böylece, her gösterge için geçerli özellikleri ve tanımı buluruz. Nedensizlik burada da ancak olgu ya da **özdeksel** nesneye göre vardır ve göstergenin kuruluşunda yer almaz.

Şimdi, F. de Saussure'ün burada tartıştığımız nedensizlik ilkesinden çıkardığı (...) bazı sonuçlara kısaca değinelim. Örneğin, F. de Saussure (...) göstergenin hem değişebilirliği hem de değişmezliğinden söz edilebileceğini gösteriyor. F. de Saussure'e göre gösterge değişmezdir, çünkü nedensiz olduğundan usa yatkın bir kurala göre düzenlenemez. Gösterge değişkendir, çünkü nedensiz olduğundan her zaman bozulmaya yatkındır. «Gösterilenle gösteren arasındaki bağıntıyı her an değiştiren etkenlere karşı dil kesinlikle savunmasızdır. Bu da, göstergenin nedensizliğinden doğan sonuçlardan biridir» (s. 69). Bu çözümlemenin değeri hiçbir açıdan azalmadı, tersine çözümlemenin gerçekten uygun düştüğü bağıntı daha iyi açıklığa kavuşturulduğunda, çok daha güçlendi. Aynı zamanda değişen ve değişmez kalan bağıntı, gösteren ve gösterilen arasındaki bağıntı değil, gösterge ve nesne arasındaki bağıntıdır. Bir başka deyişle, çeşitli tarihsel nedenlerin etkisinde kalan şey, adlandırmanın **nesnel nedenliliği**dir. F. de Saussure'ün kanıtladıkları hâlâ geçerlidir. Ama bu, göstergeyle değil, **anlamla** ilgilidir.

Doğrudan gösterge tanımını ilgilendiren, aynı ölçüde önemli bir başka sorun da değer sorunudur. F. de Saussure bunda kendi görüşlerinin doğrulanmasını bulmayı düşünür ve şöyle der: «...bir ses dilimini bir kavrama bağlayan seçme eylemi de baştan başa nedensizdir. Bu böyle olmasa, değer kavramı da özelliğinden bir şeyler yitirir, çünkü dıştan benimsetilmiş bir öğe içermiş olur. Ama gerçekte değerler baştan başa görece nitelikli kalırlar. Kavramla ses arasındaki bağın kökten nedensiz olması da bundandır» (s. 105-106). Bu uslamlamanın parçalarını birbiri ardına ele almaya değer. Bir ses dilimini bir kavrama bağlayan seçme eylemi kesinlikle

nedensiz değildir. Bu ses dilimi kendisine uygun düşen kavram olmadan var olamıyacağı gibi bunun tersi de doğrudur. Gerçekte, F. de Saussure her ne kadar «kavram»dan söz ediyorsa da **gerçek nesnenin** tasarımını ve göstergeyi gösterilen **nesneye** bağlayan bağın açıkça zorunlu olmayan nedensiz özelliğini düşünür. Bu karışıklığın kanıtı, belirgin öğesinin altını çizdiğim şu tümcede yer alır: «Bu böyle olmasa değer kavramı da özelliğinden bir şeyler yitirir. Çünkü, **dıştan benimsetilmiş bir öğe içermiş olur.**» Bu durumda uslamlamanın gönderme ekseni olarak aldığı şey, «dıştan benimsetilmiş öğe», demek ki, **nesnel** dış gerçektir. Ama, gösterge kendi içinde ve bir değer taşıyıcısı olarak düşünüldüğünde nedensizliği zorunlu olarak dışta bırakılır. Çünkü (...) gerçekte değerler baştan başa «görece» nitelikli kalırlar ama, sözkonusu olan nasıl ve neye göre olduğunu bilmektir. Hemen şunu belirtelim: Değer göstergenin bir öğesidir. Gösterge tek başına ele alındığında nedensiz değilse (...) bundan, değerin «görece» özelliğinin göstergenin «nedensiz» niteliğine bağlanamayacağı sonucu çıkar. Göstergenin dış gerçeğe uygunluğunun soyutlanması gerektiğine göre, değer rahatlıkla tözün değil, «biçim»in bir özelliği olarak düşünülebilir. O zaman, değerlerin «görece» olduğunu söylemek **birbirlerine göre** görece olduğu anlamına gelir. Oysa, **zorunluluklarının** kanıtı işte tam anlamıyla burada yer almaz mı? Bu aşamada artık tek başına gösterge değil, ama, göstergeler dizgesi olarak dil sözkonusudur, ve hiç kimse dilin düzenli yapısını F. de Saussure kadar güçlü biçimde tasarlayıp betimlememiştir. Dizge demek, bölünlerin bir yapı olarak düzenlenmesi ve uygunluğu demektir; bu yapı kendisini oluşturan öğelerin üstünde yer alır ve onları açıklar. Sözkonusu yapıda herşey öylesine **zorun**ludur ki, bütünün ve ayrıntının değişimleri karşılıklı birbirini koşullandırır. Değerlerin göreceliği sürekli tehdit altında ve sürekli onarım durumundaki bir dizgenin eşsüremliliği içinde değerlerin birbirlerine sıkıca bağlı olduklarının en iyi kanıtıdır. Bu da şundan kaynaklanır: Bütün değerler karşıttır ve ancak farklılıklarıyla tanımlanabilirler. Karşıt olan değerler, karşılıklı zorunluluk bağı içinde kendilerini korurlar. Zorunluluk karşıtlığı yarattığı gibi, bu karşıtlık da mutlaka zorunluluğun temelinde bulunur. Eğer dil belirsiz kavramların ve rastlantıyla çıkarılmış seslerin gelişigüzel bir

yığımından başka bir şeyse, öbür bütün yapılarda olduğu gibi kendi yapısında da bir zorunluluk taşır.

Böylece, dile bağlı olumsallığın dış gerçeğin ses imgesi olarak ve onunla olan bağlantısı içinde adlandırmayı etkilediği görülür. Ama dilsel dizgenin temel öğesi gösterge, bir gösteren ile bir gösterileni kapsar; bu iki bileşen birbirlerinin eştözseli olduğundan, aralarındaki bağın **zorunlu** olduğu benimsenecektir. Böyle yorumlanan **dilsel göstergenin salt özelliği** de sürekli karşıtlık içinde olan değerlerin eytişimsel **zorunluluğu**nu doğurur ve dilin yapısal ilkesini biçimlendirir. (...)

(Fransızcadan çeviren: Ayşegül MANÇUHAN)

Fransız dilbilimcisi B. Pottier (doğ. 1924) Sorbonne'da öğrenim gördü, İspanyolca konusunda uzmanlaştı ve yazın doktoru oldu. Bordeaux, Strasbourg, Paris X, Paris IV, Paris III Üniversitelerinde genel dilbilim ve İspanyol dili profesörü olarak çalıştı. École Pratique des Hautes Études'de (Paris) özellikle Amerika yerli dilleri konusunda ders verdi ve C.N.R.S.'de (Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi, Paris) bilimsel araştırma yöneticisi oldu.

G. Guillaume'un (bkz. yukarda **G. Guillaume** bölümü) ve L. Hjelmslev'in (bkz. yukarda **Kopenhag Dilbilim Çevresi** bölümü) özellikle anlam boyutuna ilişkin görüşlerinden esinlenen B. Pottier, **gösteren/gösterilen** karşıtlığının yanısıra gösterilenin içinde de **içeriğin biçimi** (sözdizimsel yapılar) ve **içeriğin özü** (anlamsız yapılar) ayırteder. Dil olgusunun iki yönlü bir incelemeyle ele alınabileceğine inanır: **Kavrambilimsel inceleme:** Gösterenlerden ve sözdizimsel yapılardan kalkılarak anlamsal yapıların belirlenmesi; **adbilimsel inceleme:** Gösterilenden, anlamsal yapılardan kalkılarak anlatımın, sözdizimsel yapıların belirlenmesi.

P. Pottier sözdizimsel yapıların çözümlemesinde **dizim** (işleyiş birimi), **çekirdek** (en küçük bildirişim birimi), **sözce** (sözceleme birimi) ve **metinsel dizi** (paragraf, bölüm, vb.) ayırteder ve bu birimlerin birbirleriyle aşamalı olarak bağlantılı olduğunu söyler.

Anlamsal yapıların çözümlemesindeyse, sesbilim yönteminin, ses düzeyindeki en küçük ayırıcı özellikleri **(sesbirimcik)** saptama çalışmasından yararlanarak, anlam evreninin düzenlenişini belirlemeye yönelir ve sözcüklerin anlam boyutundaki en küçük ayırtedici birimlerini **(anlambirimcik)** araştırır. B. Pottier'ye göre, bir **sesbirim** nasıl ayırıcı özelliklerden oluşuyorsa, bir sözcük de **anlambirimcik** diye anlandırılan en küçük anlamlı birimlerden

oluşur. Bu konuda, «oturacaklar dizgesi» üstüne yaptığı **anlambirimcik çözümlemesi, yapısal anlambilimin** gelişmesinde önemli bir aşamadır. Bu çözümlemenin özünü yansıtan birkaç örnek verebiliriz:

sandalye:	«kolluksuz»,	«arkalıklı», «tek kişilik»
koltuk	«kolluklu»,	«arkalıklı», «tek kişilik»
tabure	«kolluksuz»,	«arkalıksız», «tek kişilik»
kanepe	«kolluklu»,	«arkalıklı», «çok kişilik»

B. Pottier anlambirimcik çözümlemeleri sonucunda **değişken anlambirimciklerle değişmez anlambirimcikleri** saptar; değişmez anlambirimcikleri de **özgül anlambirimciklere** ve **genel anlambirimciklere** ayırır.

Yapısal dilbilimin anlambilimdeki en güçlü uygulayıcılarından biri olan B. Pottier, geliştirdiği anlambilim yöntemini, çeşitli dilbilgisel özelliklere, dillerin sınıflandırılmasına, tümellerin saptanmasına, vb. uygulamasıyla ün kazanmıştır. Ayrıca, Roman dilleri (İspanyolca ve Portekizce) ve Amerika yerli dilleriyle ilgili çalışmaları da vardır.

Yapıtları arasında özellikle şunları sayabiliriz: **Systématique des éléments de relation** (Bağıntı Öğelerinin Dizgeselliği) [1962], **Recherches sur l'analyse sémantique en linguistique et en traduction mécanique** (Dilbilimde ve Makineli Çeviride Anlamsal Çözümleme Üstüne Araştırmalar) [1963], **Introduction à l'étude des structures grammaticales fondamentales** (Temel Dilbilgisel Yapıların İncelenmesine Giriş) [1966], **Présentation de la linguistique: fondements d'une théorie** (Dilbilimin Sunuluşu: Bir Kuramın Temelleri) [1967]. **Linguistique générale: théorie et description** (Genel Dilbilim: Kuram ve Betimleme) [1974]. Ayrıca ortak bir yapıt olan **Le Langage** (Dil) [1973].

BERNARD POTTIER

TÜMELLER
İnsan, Dünya, Dilyetisi, Diller ve Dilbilim

Aşağıdaki yazı, B. Pottier'nin Le Bulletin (sayı 14, haziran 1980) adlı dergide yayımlanan «Les Universaux» başlıklı incelemesinden çevrilmiştir.

Her insan kendi özgüllüğü içinde tektir; onu çevresindeki en yakın kişiden ayıran bireysel bir dili vardır. Yeryüzündeki yaşam, hem ayrılıklar, hem benzerlikler sunar; doğal diller de hem birbirinden değişiktir, hem de birbirine benzer. Bütün bunlara bağımlı kalan dilbilimci, dilyetisi olgusunu, yani insan dilini incelemeye çalışır.

1. İnsan.

Hekimlik, insanı değişmeyen ve değişen yanlarıyla inceler. Dilyetisi her yerde beyinsel desteğiyle sınırlıdır; edinme, belleme, birleştirme süreçleri de bundan kaynaklanır. Bu süreçler niceliksel olarak her yerde birbirine benzer. Dillerdeki sonuçlarıysa, bir bireyin ekinliyle bağıntılı olarak bildiği sözcük sayısını, biçimbirimlerin, sözcüklerin, tümcelerin birleşme karmaşıklığını; bir dilin öğrenilme süresini oluşturur. İkinci sınırlama sesseldir; olası gerçekleşmeler ve gerçek kullanımlar da bundan kaynaklanır.

Bu sınırlama kavramı, dillerin oluşturulma özgürlüğünü pek etkilememiştir. Sözgelimi, olası kesintisizliği karşısında, diller gitgide daha dar olan ayırıcı bölgeler oluştururlar (sözgelimi Fransızcada kapalı e ile açık e arasında, orta e...). Aynı biçimde, gösterilen düzleminde de her zaman ek bir ara kavram yaratma gereksinimi

duyulabilir (yöneliş kesintisizliği) ve bu durumda dildeki çok sayıda yöntem arasından yeni bir gösterge bulunacaktır.

Derin anlam bütünlerini (düzenli anlamsal içermeler ya da doğal anlamsal yakınlıklar) kavrayan sinirdilbilimsel işlemler de (...) bu aşamada yer alır. Görgül saptamalarla doğuştan düzenekler arasında artık bir uçurum yoktur.

2. Dünyayı kavramsallaştıran insan.

İnsan, algıladıkları arasında dilsel anlatım amacıyla kavramsallaştırdığı belli sayıda öğeyi aklında tutar. Dünyayı görmek demek, sıradan gözlemlenebilen şeyleri (varlıklar ya da nesneler gibi kendilikler) kavramak ve yorumlayarak yaratmaktır (edimler ya da düşünceler gibi davranışlar). Diyelim ki kaldırımda ayakta duran bir adam görüyorum. Bu durumda iki kendilik gözlemlerim: «Adam» ve «kaldırım». Yerini belirleme, yoruma dayanan bir yaratıdır. Bundan, «adam otobüs bekliyor» gibi bir söylem oluşturursam, bir kendilik (otobüs) tasarlarım ve bir davranış (beklemek) yaratırım. Bu, bildirinin koşullarının tüm öğelerine bağlı geniş bir zihinsel çalışmanın sonucudur. Kendilik ve davranış bu durumda kavramlaştırma tümelleridir. Bunların adlar ve eylemlerle olan yakınlıkları genel, egemen, ama zorunlu olmayan **(bekleme,** kuşkusuz bir davranıştır) saptamalardan başka bir şey değildir.

İki ya da daha çok kendilik arasında bağıntı sağlanırsa, bunlar aralarında güçlerinin değerlerine dayalı eyleyen bağlantıları kurarlar (sözgelimi bütün dillerde görülen durumsal işlevler). «Olay tipleri»nin en azından, değişiklik, (...), imge üstünde durma (...) ve değişikliğin nedeninin açıklanması (...) üstüne kurulduğu da düşünülebilir. Bu durumlardan her biri, dillere göre değişik biçimlerde gelişmiş olabilir.

3. Dilyetisi.

Birçok dilbilimci haklı olarak, dilyetisinin «temel tümelleri»nden **göstergebilimsel dizge** (gösteren-gösterilen bağıntısı, zamanda evrim...) olarak söz etmiştir. Biz özellikle insan dilyetisinin temel bir özelliğinin, Ben'in **yöneliş**inin üstünde duracağız. Sözcelemenin öznesi hangi amaçla olursa olsun (oyun, zevk, bildirişim, başkasını

etkileme isteği...) bir şey belirteceği zaman, konuşur (ya da yazar). Bir söylem, her zaman, bir şey söyleyen bir Ben'in gerçekleşmesidir. Buradan da bütün dillerde bulunan belirticiler **(ben, burada, şimdi)**, kiplik (Ben'in söylenen şey üstündeki eleştirel düşüncesi), yönelişin aşamalanması (...) gibi büyük gösterilen ulamlarının temel durumu kaynaklanır.

4. Doğal diller.

Dillerin karşılaştırılması olmadan genel bir dilbilim olmaz. Genel dilbilim içindeki tiplendirme çalışmasının ayrıcalıklı yeri de buradan kaynaklanmaktadır. Günümüze kadar «biçim tümelleri» ve «töz tümelleri» üstünde değerli incelemeler yapılmıştır. (...)

Günümüzde bir nokta üstünde tartışılmaktadır. Anlambirimcik çözümlemesi, amaçları değişik iki doğrultuda ilerlemiştir. **Anlambirimcik** çözümlemesi belirli bir deneyim durumu ve alanıyla sınırlı gerçek bir dizi oluşturan belli sayıdaki göstergelerin anlambirimcikler demetini belirlemek için tek ve bağdaşık bir dilde çalışılmasını gerektirir. İkinci bir düzeyde, bu anlambirimcikler yeni inceleme konuları olarak ele alınabilir, ve bunların da daha temel öğelere **(noem)** ayrıştırılıp ayrıştırılamayacağına bakılır. Son işlem ise dilsel anlambirimcikleri bu kavramsal **noemler**den kalkarak oluşturmaktır. Bizim için burada sözkonusu olan tümeller değil, ama dilbilimci tarafından, hem de haklı olarak, yaratılmış olan araçlardır. Uzam, hareket, sınır deneyimi evrenseldir, ama bunları kapsamaya çalışan **noemler** genel araştırma kavramlarından başka bir şey değildir. Kavramsal düzlemi ilgilendiren herşey dilbilimsel çözümleme için gereklidir, ama doğal dillerle hiçbir şey «kanıtlanamaz».

5. Dilbilimcinin çalışması.

Bu söylediklerimiz bizi dilbilimcinin görevi üstünde düşünmeye yöneltir. Haklı olarak «dilbilimin tümelleri»nden söz edilmiştir. Gerçekte, bir sözdizim ağacı, bir mantıksal bağıntı, bir sesbilimsel çizelge, varsayılan işleyişlerin gösterimlerinden başka bir şey değildir. Tek olanaklı şey, varsayımsal-tümdengelimli yöntemdir. Dilbilimci, her zaman, elinden kaçmaya yatkın olan şeyi yapılaştırmaya, belirginleştirmeye gereksinim duyar. Diller

arasındaki dilsel olguları (gözlemin genelleştirilmesiyle ortaya çıkan tümeller) karşılaştırmak bu tutumla kolaylaşmıştır. (...)

Doğuştan-sonradan edinilmiş ayrımı, düşünüldüğü kadar kesin bir ayrım değil belki de. Çünkü sonradan edinme gücü de doğuştandır. Buna karşılık, sonradan edinilen şeyin özniteliği koşullara bağlıdır (her bebek, herhangi bir dili öğrenebilir, çünkü bütün diller bize göre, aynı dizgesel tipe gönderir).

Evrenselin genellemeyle ve evrenselin doğuşkanlıkla yöneşmesi bize **doğal bir sonuç** gibi gelmektedir. Zorunluk ve özgürlük, birlik ve çeşitlilik, birbirini bütünleyen iki karşıt öğe içinde gerçekleşen aynı ilkedir.

İnsan insana benzer; yeryüzündeki yaşam, temelde her yerde aynıdır. Karşılıklı etkileşim (diller) de bu özelliğe (**egemen olan** ilke) sahip olacaktır. Her insanın, yeryüzündeki her alanın özgüllükleri vardır; dolayısıyla etkileşim kiplikleri de özgül olacaktır (**egemen olunan** ilke). Bu birleştirici ikicilik, başka şeyler gibi dili de yönetir.

(Fransızcadan çeviren: Sema Rifat GÜZELŞEN)

1. **Göstergebilimin genel bir tanımı.**

İnsanların birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları doğal diller (sözgelimi, Türkçe), davranışlar, görüntüler, trafik belirtkeleri, bir kentin uzamsal düzenlenişi, bir müzik yapıtı, bir resim, bir tiyatro gösterisi, bir film, reklam afişleri, moda, sağır-dilsiz abecesi, yazınsal yapıtlar, çeşitli bilim dilleri, tutkuların düzeni, bir ülkedeki ulaşım yollarının yapısı, kısacası bildirişim amacı taşısın taşımasın her **anlamlı bütün** çeşitli birimlerden oluşan bir **dizgedir.** Gerçekleşme düzlemleri değişik olan bu dizgelerin birimleri de genelde, **gösterge** olarak adlandırılır. Yine çok genel olarak belirtecek olursak, anlamlı bütünleri, bir başka deyişle gösterge dizgelerini betimlemek, göstergelerin birbirleriyle kurdukları bağıntıları saptamak, anlamların eklemleniş biçimlerini bulmak, göstergeleri ve gösterge dizgelerini sınıflandırmak, dolayısıyla, insanla insan, insanla doğa arasındaki etkileşimi açıklamak, bu amaçla da **bilgikuramsal, yöntembilimsel** ve **betimsel** açıdan **tümükapsayıcı, tutarlı** ve **yalın** bir kuram oluşturmak, **göstergebilim** diye adlandırılan bir bilim dalının alanına girer.

2. **Göstergeler kuramının tarihçesi.**

Bir başka şeyin yerini tutan, daha doğrusu, kendi dışında bir şey gösteren her çeşit biçim, nesne, olgu, vb. **gösterge** diye adlandırılmaktadır. Bu kavram üstüne Eskiçağ'dan başlayarak çeşitli görüşler öne sürülmüş, bir göstergeler dizgesi olan dil üstüne çeşitli düşünceler ortaya atılmıştır. Stoacılar, gösterge üstüne düşünmüşler, **özdeksel nesne, özdeksel simge** ve **anlamı** birbirinden ayırtetmişlerdir. Ortaçağ'daki skolastik felsefe yapıtların-

Göstergeler kuramı, XVII. ve XVIII. yy. larda, usçu ve deneyci felsefe dönemlerinde de gündeme getirildi. Genel bir dil ve anlam kuramının tasarlandığı bu dönemde J. Locke, **Essay Concerning Human Understanding** (İnsan Anlayışı Üstüne Deneme) [1690] adlı yapıtında, gösterge sorununa da yer verir ve «göstergeler öğretisi» anlamına gelen «semeiotike» terimini kullanır.

Göstergeler kuramının J. Locke'tan sonraki temsilcisi, J.H. Lambert'dir. J.H. Lambert, **Neues Organon** (Yeni Organon) [1764] adlı yapıtının bir bölümünü, düşüncelerin ve nesnelerin gösterilmesiyle ilgili öğretiye («semiotik») ayırır. J.H. Lambert bu bölümde, özellikle doğal dillere ilişkin bildirişim dizgeleri üstünde durur ama, müzik, koreografi, arma, amblem, tören gibi dil-dışı gösterge dizgeleriyle ilgilenmekten de geri kalmaz. Göstergelerin dönüşümlerini ve birleşim kurallarını da inceler.

Göstergeler öğretisi, J. Locke ve J.H. Lambert'in etkisiyle XIX. yy. da yeniden gündeme gelir: Özellikle, B. Bolzano'nun **Wissenschaftslehre** (Bilim Öğretisi) [1837] adlı yapıtıyla, E. Husserl'in 1890'da yazdığı ama ancak 1970'te yayımlanan «Zur Logik der Zeichen (Semiotik)» («Göstergelerin Mantığı Üstüne [Göstergebilim]) başlıklı incelemesi dilsel göstergelerle ilgili gözlem içerir.

Göstergeler kuramının ilk dönemi olarak adlandırabileceğimiz bu çalışmalarda «semiotik» sözcüğüne rastlanmaktaysa da, genel göstergeler kuramından çok, bir dil kuramının, bir dil felsefesinin geliştirildiği görülür.

3. Çağdaş göstergebilimin öncüleri.

Göstergebilimin bağımsız bir bilim dalına dönüşmesini sağlayan kişi C.S. Peirce'tür. C.S. Peirce, bütün olguları kapsayan bir göstergeler kuramı tasarlamış ve **mantıkla** özdeşleştirdiği bu kurama «semiotic» adını vermiştir. C.S. Peirce'e göre, göstergebilim («semiotic») her çeşit bilimsel inceleme için bir başvuru çerçevesi oluşturan genel bir kuramdır. C.S. Peirce, tasarladığı bu göstergebilimi üçe ayırır: 1. **salt dilbilgisi;** 2. **mantık;** 3. **salt sözbilim.**

Göstergebilim kuramıyla ilgili yazılarını belli bir kitapta toplamamıştır C.S. Peirce. Sözkonusu yazılar, bilginin ölümünden yaklaşık yirmi yıl sonra **Collected Papers** (Bütün Yazılar) [1931-1958] adıyla yayımlanmaya başlamış ve C.S. Peirce'ün göstergebilim açısından değeri an-

da da, anlamlama biçimlerliyle ilgili önemli görüşler ileri sürülmüştür.

cak bu yayımlardan sonra anlaşılmıştır. Yaklaşımının en belirgin özelliği, gösterge kavramı için önerdiği tanım ve sınıflandırma biçimidir. Göstergebilimsel olguların eksiksiz bir sınıflandırmasını yapmak isteyen C.S. Peirce, sonunda üçlüklere dayalı altmış altı sınıftan oluşan bir göstergeler dizelgesi oluşturur. C.S. Peirce'ün önerdiği üçlükler arasında en önemlisi de **görüntüsel gösterge, belirti, simge** üçlüsüdür. Bunları şu örneklerle açıklayabiliriz: **Görüntüsel gösterge,** belirttiği şeyi doğrudan doğruya canlandıran bir göstergedir (resim, fotoğraf); **belirti,** nesnesiyle kurduğu gerçek ilişki gereği, bu nesne tarafından belirlenen bir göstergedir (duman ateşin belirtisidir); **simge,** uzlaşmaya dayanan bir göstergedir (terazi, adaletin simgesidir).

Bu üçlü ayrıma dayanılarak yapılmış birçok göstergebilimsel araştırma vardır. Sözgelimi, reklamcılığı ele alan araştırmaların şu tür bir sınıflandırma yaptıklarını görürüz: 1. Bir ürünün reklamı doğrudan doğruya görüntüsü verilerek yapılabilir; 2. Bir ürünün reklamı, çeşitli toplumsal-ekinsel belirtiler aracılığıyla (dayanıklılık, ucuzluk, üstünlük, vb.) yapılabilir; 3. Bir ürünün reklamı, o ürün çeşitli simgeler gösterilerek yapılabilir.

C.S. Peirce'ün getirdiği bir başka önemli ayrım da **gösterge, yorumlayan** ve **nesne** üçlüsüdür.

Göstergebilimin Avrupa'daki öncüsü ise F. de Saussure'dür. Saussure, soruna, bir felsefeci, bir mantıkçı olarak değil, bir dilbilimci olarak yaklaşır. C.S. Peirce, dil-dışı gösterge dizgelerinden kalkarak dilin bu dizgeler içindeki yerini saptarken, F. de Saussure dilden kalkarak, başka göstergelerin işleyişini araştıracak bir bilim dalının kurulmasını öngörür. İlerde kurulmasını istediği ve toplum içindeki göstergelerin yaşamını inceleyecek olan bu bilim dalını da **sémiologie** terimiyle adlandırır. F. de Saussure'e göre, göstergebilim, genel göstergeler bilimi olacak, doğal dillere özgü göstergeleri inceleyen dilbilim de göstergebilimin bir dalı durumuna gelecektir. F. de Saussure dilbilimi göstergebilime bağlarken, göstergebilimi de toplumsal ruhbilimin, dolayısıyla genel ruhbilimin içine oturtur.

C.S. Peirce göstergebilimin temelini attığına inanırken, F. de Saussure göstergebilimden, ilerde kurulacak bir dal diye söz eder.

4. C.S. Peirce ve F. de Saussure'den sonraki ilk göstergebilimciler.

1930 yıllarında, mantıktan esinlenerek göstergebilimi geliştirmeye çalışanlar arasında C. W. Morris özel bir yer tutar. Gerçekten de C.S. Peirce'ün, R. Carnap'ın ve yeni-olgucu akımın etkisinde kalan C. Morris, **Foundations of the Theory of Signs** (Göstergeler Kuramının Temelleri) [1938] ve **Signs, Language and Benavlour** (Göstergeler, Dil ve Davranış) [1946] adlı yapıtlarında, bütün göstergelerin genel kuramını oluşturmaya çalışır. Tasarladığı bu genel kuram içinde de üç bileşen ayırteder: 1. **sözdizim:** Göstergelerin birleşim kurallarını araştırır; 2. **anlambilim:** Göstergelerin anlamını inceler; 3. **edimbilim:** Göstergelerin kaynağını, kullanılışını ve etkilerini davranış çerçevesi içinde inceler[1].

C. Morris'e göre, göstergebilim bütün insan etkinliklerinin kavranmasını sağlayan bilimsel bir temeldir.

A.B.D.'de C. Morris, C.S. Peirce'ün görüşlerini geliştirirken, Avrupa'da da çeşitli kuramcılar bir yandan, F. de Saussure'ün görüşlerinden, bir yandan da mantıktan esinlenerek göstergebilime katkıda bulunmaya çalışıyorlardı. F. de Saussure'ün düşüncelerinden kalkan Prag Dilbilim Çevresi üyeleri, yazınsal ve sanatsal olgulara yaklaştılar. Bu arada J. Mukarovsky de sanatı göstergebilimsel bir olgu olarak ele aldı ve **estetik işlev** ile **bildirişim işlevini** tanımladı.

Öte yandan, L. Hjelmslev, **Dil Kuramının Temel İlkeleri** adlı yapıtının (bkz. yukarda **Kopenhag Dilbilim Çevresi** bölümü) son bölümlerinde, doğal dil dışındaki gösterge dizgelerini ele alarak, mantıksal biçimselleştirmeye dayalı tutarlı bir göstergebilim kuramının temellerini oluşturdu. L. Hjelmslev'e göre, bütün gösterge alanlarını kucaklayan göstergebilim, konudil (İnceleme nesnesi) bilimsel olmayan bir **üstdil**dir (bilimsel kavramlar bütünü). Ancak, bilimsel diller de göstergebilimin inceleme alanına girebilir: Bu durumda da, L. Hjelmslev'e göre, bir **üstgöstergebilim** söz konusudur.

L. Hjelmslev ayrıca, **düzanlam** ve **yananlam** kavramlarını, göstergenin iki değişik değeri olarak ortaya atar.

---

1. C. Morris bu üç bileşeni ilkin 1938'de tanımlamış ama, 1946'da, tanımları gözden geçirerek değiştirmiştir. Biz bu ikinci tanımlamadan yararlanıyoruz.

Bilgine göre, herhangi bir sözce ilk anlamının dışında (düzanlam), daha başka anlamlar da (yananlam) taşıyabilir. Sözgelimi, bir konuşucunun sözleri, belli bir anlam taşırken (düzanlam), konuşma biçimi de hangi yöreden olduğunu gösterebilir (yananlam). L. Hjelmslev'in bir başka katkısı da, F. de Saussure'ün kavramlarını yetkinleştirerek ortaya attığı **anlatım** ve **içerik** saptamasıdır. L. Hjelmslev, gösterge dizgelerine ilişkin olarak belirlediği bu iki düzeyi de kendi aralarında ikiye ayırır: **Anlatımın tözü/anlatımın biçimi; içeriğin tözü/ içeriğin biçimi.**

F. de Saussure'ün tasarısını geliştirmeyi amaçlayan bir başka dilbilimci de E. Buyssens'tir. E. Buyssens, **Les Langages et le discours** (Diller ve Söylem) [1943] adlı yapıtında F. de Saussure'ün temel kavramlarından esinlenerek, bildirişim amaçlı gösterge dizgelerini değerlendirmeye yönelik bazı kavram ve ayrılıklar saptar. E. Buyssens'e göre, göstergebilim, toplum yaşamı içindeki yalnızca istençli belirtileri (belirtkeler: Trafik belirtkeleri sözgelimi) inceler.

Aynı dönemlerde, başka dilbilimciler de (E. Sapir, N. Trubetskoy, R. Jakobson, É. Benveniste) özellikle dilin başka gösterge dizgeleri içindeki yerini saptamaya yönelmişlerdir.

5. 1960 yıllarından sonraki bazı göstergebilimsel yaklaşımlar.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda, insan bilimleri alanındaki yöntemlerin gelişmesi sonucu, göstergebilimsel etkinlikler hızlandı. 1960'tan sonra da başta Fransa, A.B.D. ve S.S.C.B. olmak üzere göstergebilimsel araştırmaların çeşitli ülkelere yayıldığı görüldü.

S.S.C.B.'de sibernetiğin, simgesel mantığın, matematiğin ve bildirişim kuramının etkisiyle şiir, söylen, söylence, vb. gibi anlamlı bütünler üstüne çalışmalar yapıldı (Y. Lothman ve Tartu Okulu).

A.B.D.'de, insan ve hayvan davranışlarını betimleyen çalışmalara başlandı. Bu çalışmaların öncüsü de T. A. Sebeok oldu. Başlıca görüşlerini **Contributions of the Doctrine of Signs** (Göstergeler Öğretisinin Katkıları) [1976]; **The Sign and its Masters** (Gösterge ve Gösterge Ustaları) [1978]; **Semiotics** (Göstergebilim) [1979] adlı yapıtlarında ortaya koyan T.A. Sebeok'a göre, göstergebi-

bilim tarihinin üç temel dayanağı **dilbilim** (F. de Saussure), **felsefe** (C.S. Peirce) ve **tıptır** (Hippokrates). Göstergebilimin, **bildirişim** işlevi ile **anlatım** işlevini incelediğini belirten T.A. Sebeok, bu bilimi çeşitli alanlara ayırır: İnsanlara ilişkin göstergelerin incelenmesi; bedene ilişkin sibernetik dizgelerin incelenmesi; hayvan bildirişiminin incelenmesi.

Öte yandan Fransa'da, bilgikuramsal ve yöntemsel açıdan birbirinden değişik yaklaşımların varlığı göze çarpar. F. de Saussure - E. Buyssens - A. Martinet doğrultusunda yer alan G. Mounin, L.J. Prieto ve J. Martinet gibi araştırmacılar, bildirişim amaçlı dil-dışı gösterge dizgelerini betimlemeye yönelirler: Trafik belirtkeleri, mors ve sağır-dilsiz abecesi, bazı davranışlar, diyagramlar, denizcilerin kullandıkları belirtkeler, vb. Bu gösterge dizgelerinin toplum içindeki bildirişimi sağlayan dizgeler olması nedeniyle, sözkonusu araştırmacıların F. de Saussure'ün tasarısını bir açıdan yerine getirdikleri söylenebilir. Ama öte yandan, bu dizgelere ilişkin araştırmalar F. de Saussure'ün tasarısındaki bir başka özelliği (göstergebilimin, dilbilimi de içine alan genel bir göstergeler bilimi olarak kurulması) yerine getirmekten uzaktır. Çünkü, bu araştırmacıların çalışmalarında göstergebilim dilbilimin bir eklentisi durumuna gelmiş, dil-dışı gösterge dizgelerini dilbilimsel yöntemlerle betimleyen yardımcı bir uygulayım biçimini almıştır. **Bildirişim göstergebilimi** diye adlandırılan bu tür çalışmalar, çözümleyici bilimsel bir üstdil oluşturmak ve anlamları incelemek yerine, salt betimlemeyle, gösterge betimlemesiyle yetinmektedirler.

Göstergebilimsel araştırmaların gelişmesine katkıda bulunmuş bir başka Fransız yazarı da R. Barthes'tır. **Mythologies** (Söylenler) [1957], **Göstergebilim İlkeleri** (Eléments de sémiologie) [1964] ve **Système de la Mode** (Moda Dizgesi) [1967] adlı yapıtlarında moda, mutfak, görüntü, vb. dizgeleri özellikle F. de Saussure ve L. Hjelmslev'in görüşlerinden yararlanarak çözümlemeye girişen R. Barthes, sonradan yazar ve denemeci yanının ağırbasması nedeniyle, göstergebilimden giderek uzaklaşmıştır. R. Barthes'ın göstergebilim açısından getirdiği önerilerin en ünlüsü, F. de Saussure'ün tasarısını (bkz. yukarda **F. de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve A. Meillet** bölümü) tersine çevirerek, göstergebilimin, dilbilim içinde yer aldığını söylemesidir. R. Barthes'a göre, insan-

ların yararlandığı her gösterge dizgesi ancak dil aracılığıyla, dil desteğiyle gerçeklik kazanır. Bu nedenle de, R. Barthes, gösterge dizgelerini, salt dizgeleri inceleyerek değil, bu dizgelerden söz eden söylemleri inceleyerek değerlendirmektedir (bkz. ilerde **R. Barthes** bölümü).

Günümüz göstergebilimcileri arasında J. Kristeva, U. Eco ve C. Metz de önemli bir yer tutar. Söylemleri, bireyin ruhsal özelliklerini göz önünde bulundurarak incelemeyi amaçlayan ve dili anlam üretimi ve dönüşümü olarak ele almak isteyen J. Kristeva, göstergebilimi eleştirel bir bilim ya da bilimin eleştirisi olarak görür. U. Eco, göstergebilimi, ekinsel olguları gösterge dizgeleri olarak inceleyen bir bilim dalı biçiminde tanımlar. C. Metz ise sinema göstergebilimine yönelir.

6. A.J. Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu.

Göstergebilim kuramcıları arasında A.J. Greimas'ın apayrı bir yeri vardır; çünkü, göstergebilimi, kendi kendine yeten, gerçekten özerk bir bilim düzeyine yükseltmiştir. İlk çalışmalarını sözcükbilim alanında başlatan, sonra anlambilime yönelen bilgin, 1966'da yayımladığı **Sémantique structurale** (Yapısal Anlambilim) adlı yapıtıyla, her çeşit anlamlama dizgelerinin incelemesini kapsayan genel bir anlambilim yöntemi oluşturdu. Bu açıdan, A.J. Greimas'ın **genel anlambilim** yöntemi, **göstergebilim** yöntemi demektir. Böylece, A.J. Greimas'ın doğrudan doğruya anlam sorunlarına yönelik bir kuram oluşturduğu ortaya çıkar. Nitekim, A.J. Greimas, 1970'te **Du Sens** (Anlam Üstüne) adlı yapıtıyla göstergebilimin çeşitli kuramsal düzeylerini derinleştirir. Geliştirdiği yöntemi, çevresinde oluşturduğu araştırma topluluğuyla birlikte, yazınsal söylem, sözlü yazın, görüntü, müzik, masal, bilimsel söylem, uzamsal düzenleniş, tutkular, şiir, öğretim dili, dinsel söylem, hukuk dili, gibi değişik alanlara uygulanırken, kuramsal aygıtını da sürekli olarak geliştirir. Bu arada, 1976'da yayımladığı iki yapıtla gerçek bir göstergebilimin, bir başka deyişle, bir **anlamlama kuramının** oluşturulduğunu kanıtlar: **Maupassant** ve **Sémiotique et Sciences sociales** (Göstergebilim ve Toplumsal Bilimler).

1979'da J. Courtés ile birlikte yayımladığı **Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage** (Göster-

gebilim, Dilyetisi Kuramının Açıklamalı Sözlüğü) adlı yapıtıyla, 1960 yıllarında tasarladığı göstergebilim kuramının **tümükapsayıcı, tutarlı** ve **yalın** bir aşamaya ulaştığını da kanıtlar. Yine 1980'de E. Landowski ve başkalarıyla birlikte yayımladığı **Introduction à l'analyse du discours en sociales** (Toplumsal Bilimlerdeki Söylem Çözümlemesine Giriş) adlı yapıtla da, bilim dillerini inceleme aşamasını başlatır.

A.J. Greimas'ın, çevresinde oluşturduğu araştırma topluluğu, bugün Paris Göstergebilim Okulu diye de adlandırılmaktadır. Bu topluluğun önde gelen araştırmacıları arasında özellikle şu kişileri sayabiliriz: J.C. Coquet, J. Courtés, E. Landowski, P. Fabbri, I. Darrault, M. Arrivé, J.-M. Floch, C. Zilberberg, F. Bastide, C. Chabrol, vd.

A.J. Greimas'ın ve Paris Göstergebilim Okulu'nun amacı, ana çizgileriyle şöyle saptanabilir:

Göstergebilim, anlamlı bütünlere özgü anlamsal ayrılıkları, anlamsal eklemlenişi (anlamlamayı), bir üstdil aracılığıyla yeniden üreterek açıklamayı amaçlar. Bu amaçla, salt bildirişim dizgelerini ya da göstergeleri değil, anlamlı bütünleri (anlamlama dizgeleri) ele alır. Simgesel mantıktan, matematikten, budunbilim ve dilbilimden kaynaklanan bu anlamlama kuramının inceleme aygıtı üç aşamadan oluşur: 1. **Betimsel dil;** 2. **Yöntembilimsel dil;** 3. **Bilgikuramsal dil.** Her üç aşamaya ilişkin olarak da **kavramsallaştırma** ve mantıksal **biçimselleştirme** çabaları gerçekleştirilmiştir.

Paris Göstergebilim Okulunun son yıllardaki çalışmaları, insanların gerek edimleriyle, gerekse tutkularıyla birbirlerini etkileme düzenine yönelik olmuştur. İnsanlar arası ilişkilerde **gerçek (doğru), yanlış, gizli, yalan** gibi özellikler araştırılmış ve sınıflandırılmıştır. Ayrıca, yine son birkaç yıl içinde, **istemek, bilmek, inanmak, yapabilmek, yapmak, zorunda olmak** gibi bireyler arası ilişkilerde önemli yer tutan ve **kiplikler** diye adlandırılan özelliklerin sınıflandırılmasına girişilmiştir.

Kısaca belirtmek gerekirse, dilbilimde nasıl çeşitli akımlar varsa, göstergebilimde de çeşitli akımlara rastlanmaktadır. Bu akımlar arasında da sözkonusu bilim dalını en üst aşamasına ulaştırmış kuram A.J. Greimas'ın öncülüğünde geliştirilmiş kuramdır (bkz. ilerde **A.J. Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu** bölümü).

CHARLES SANDERS PEIRCE

GÖSTERGELER KURAMI: GÖSTERGEBİLİM
(Seçme Parçalar)

Amerikan felsefecisi ve mantıkçısı C.S. Peirce, göstergebilimin özerk bir bilim dalı olmasını sağlamış, çeşitli dergilerde çıkan ve göstergeleri üçlü bir düzene göre sınıflandıran yazılarıyla, çağdaş göstergebilimin öncülerinden biri olmuştur. C.S. Peirce'ün yoğun terimsel önerilerle dolu yazıları, ölümünden çok sonra Collected Papers (Bütün Yazılar) [Harvard University Press, cilt I-VI, 1931-1935; cilt VII-VIII, 1958] adıyla yayımlanmış ve bilginin göstergebilimsel açıdan değeri, ancak bu toplu yayımdan sonra anlaşılmıştır. Aşağıda sunduğumuz seçme parçalar, sözkonusu yazıların Fransızca çevirisinden dilimize aktarılmıştır. (C.S. Peirce, Ecrits sur le signe, derleyen, Fransızcaya çeviren ve açıklayan G. Deledalle, Paris, Seuil, 1978.)

Göstergebilimin ve göstergenin tanımı

Matematik, ahlak, metafizik, genel çekim, termodinamik,, optik, kimya, karşılaştırmalı anatomi, gökbilim, ruhbilim, sesbilgisi, iktisat, bilimler tarihi, whist,[1] erkekler ve kadınlar, şarap, ölçü ve tartı bilimi, ne olursa olsun herşeyi ancak göstergebilimsel olarak incelemişimdir. (s. 212)

● Genel anlamıyla, mantık, göstergelerin hemen hemen zorunlu ya da biçimsel öğretisi olan göstergebilimin bir başka adıdır. Bu öğretiyi «hemen hemen zorunlu» ya da biçimsel diye betimlemekle şunu demek istiyorum: Bildiğimiz göstergelerin özelliklerini gözlemleriz ve bu gözlemden kalkarak, soyutlama diye adlandırılmasına karşı çıkmayacağım bir süreç yoluyla, «bilimsel» bir zekanın, bir başka deyişle, deneyim yoluyla öğrenebilen zekanın kullandığı bütün göstergelerin özelliklerinin ne olması ge-

1. Whist: Briç oyununun atası sayılan ve XIX. yy. da özellikle Fransa'da yaygın olan bir kağıt oyunu. (ç.n.)

rektiği konusundaki sözcelere ulaşırız. Son derece yanılabilen, dolayısıyla da, bir bakıma hiç de zorunlu olmayan sözcelerdir bunlar. Bu soyutlama sürecine gelince, o da bir çeşit gözlemdir. Soyutlayıcı gözlem diye adlandırdığım yetenek, sıradan kişilerin çok iyi bildikleri ama, kimi kez, felsefecilerin kuramlarında yer almayan bir yetenektir. (s. 120)

● Bir gösterge, ya da **representamen,** bir kişiye göre, herhangi bir şeyin yerini, herhangi bir bakımdan ya da herhangi bir sıfatla tutan bir şeydir. Bu gösterge, herhangi birine yöneliktir; bir başka deyişle, bir kişinin kafasında eşdeğerli bir gösterge ya da belki daha gelişmiş bir gösterge yaratır. Yarattığı bu göstergeyi, ben, ilk göstergenin **yorumlayanı**[2] diye adlandırıyorum. Bu gösterge, herhangi bir şeyin yerini tutar: **Nesne**'sinin yerini. Sözkonusu gösterge, bu nesnenin yerini, her bakımdan değil de, benim, kimi kez, representamen'in **ana ilkesi** diye adlandırdığım bir çeşit düşünceye iletme bakımından tutar. Buradaki «düşünce» sözcüğünü bir tür Eflatuncu anlam açısından ele almak gerekir. (s. 121)

● Her representamen'in üç şeye (ana ilke, nesne ve yorumlayan) bağlı olması nedeniyle göstergebilimin üç dalı vardır. Birincisi, Duns Scott'un **grammatica speculativa** dediği şeydir. Biz bunu, **salt dilbilgisi** olarak adlandırabiliriz. Amacı, her bilimsel zekanın kullandığı representamen'in gerçek olması gereken yanını ortaya çıkarmaktır. (...) İkincisi, gerçek anlamıyla **mantık**'tır. Bu, bilimsel bir zekaya ilişkin representamen'lerin hemen hemen zorunlu olan gerçek yanıyla ilgili bilimdir. (...) Gerçek anlamdaki bu mantığın, gösterimlerin gerçeklik koşullarını inceleyen biçimsel bilim olduğunu söyleyebiliriz. Üçüncüsünü, Kant'ın yeni kavramları adlandırmak için eski sözcük çağrışımlarına başvurma yöntemini izleyerek, ben de **salt sözbilim** diye adlandırıyorum. Bu dalın amacı, her bilimsel zekada, bir göstergenin bir başkasını doğurmasını ve özellikle de bir düşüncenin bir başka düşünceyi üretmesini sağlayan kuralları ortaya çıkarmaktır. (s. 121-122)

---

2. **Yorumlayan:** Göstergenin yarattığı tepki. Daha geniş bir anlayışa göre, göstergenin anlamı. Dilsel gösterilen bir çeşit yorumlayandır. Yorumlayan terimini, yorumlama eylemini yapan kişi ile (yorumcu, yorumlayıcı) karıştırmamak gerekir. (ç.n.)

Göstergelerin üçlüklere göre sınıflandırılması

● Göstergeler üç ayrı üçlüğe göre bölümlenebilir. Birinci bölümleme göstergenin, kendi kendisi içinde yalnızca bir nitelik, gerçek bir varlık ya da genel bir kural olmasına göre yapılır. İkinci bölümleme, gösterge ile nesnesi arasındaki ilişki, ya göstergenin kendi başına bir özellik taşımasına, ya nesnesiyle varoluşsal bir ilişki kurmasına ya da yorumlayanıyla ilişki kurmasına göre yapılır. Üçüncü bölümleme, yorumlayan'ın göstergeyi ya bir olasılık göstergesi ya bir gerçek gösterge ya da bir mantık göstergesi biçiminde canlandırmasına göre yapılır.

● Birinci üçlüğe göre, bir gösterge **nitel-gösterge, tekil-gösterge** ya da **kural-gösterge** olarak adlandırılabilir. **Nitel-gösterge,** bir gösterge olan bir niteliktir. Somutlaşmadan önce, gerçekten bir gösterge olarak iş göremez; ama, bu somutlaşmanın, onun gösterge olma özelliğiyle hiçbir ilgisi yoktur.

● **Tekil-gösterge,** bir gösterge olan bir nesne ya da varolan bir gerçek olgudur.

● **Kural-gösterge,** bir gösterge olan bir kuraldır. Bu kural, genellikle insanlar tarafından konmuştur. Her uzlaşmalı gösterge, bir kural-göstergedir (ama, bunun tersi düşünülemez). Kural-gösterge, tekil bir nesne değil, genel bir tiptir. (...)

● İkinci üçlüğe göre, bir gösterge, **görüntüsel gösterge, belirti** ya da **simge** olarak adlandırılabilir.

● Bir **görüntüsel gösterge,** belirttiği nesne varolmasa bile, kendisini anlamlı kılan özelliği içeren bir göstergedir. Örnek: Geometrik bir çizgiyi canlandıran, kalemle çizilmiş çizgi. Bir **belirti,** belirttiği nesne kaldırıldığında, gösterge olma özelliğini hemen yitiren bir göstergedir; ama yorumlayan olmasaydı, bu özelliğini yitirmeyecekti. Örnek: (...) Ateş edildiğini gösteren bir kurşun deliği; eğer, ateş edilmemiş olsaydı, delik olmayacaktı; ama burada bir delik var, demek ki, herhangi bir kişi, bunu, ateş edilmiş olmasına bağlayabilir ya da bağlamayabilir. Bir simge, eğer bir **yorumlayan** olmazsa, kendisini gösterge yapan özelliğini yitirecek bir göstergedir. Örnek: Belirttiği şeyi, yalnızca, bu anlama geldiğini anlamamız yoluyla belirtmiş olan her çeşit söylem.

● Üçüncü üçlüğe göre, bir gösterge **terim, önerme** ya da **kanıt** olarak adlandırılabilir. Bir **terim,** yorumlayanı acı-

sından, nitel bir olasılık göstergesidir; bir başka deyişle, herhangi bir olası nesneyi canlandıran bir gösterge olarak kavranabilir. Bir terim, bir bilgi sağlayabilir; ama, bir bilgi üretici olarak yorumlanamaz.

- **Önerme**, yorumlayanın açısından, gerçek bir varoluş göstergesidir. (...)
- **Kanıt**, yorumlayanın açısından, bir kural göstergesidir.. (...) (s. 138-141)

(Fransızcadan çeviren: Mehmet RIFAT)

JAN MUKAROVSKY

GÖSTERGEBİLİMSEL BİR OLGU OLARAK SANAT

İlk göstergebilimcilerin üstünde durdukları konuların başında yazın ve sanat olguları geliyordu. Prag Dilbilim Çevresinin üyelerinden biri olan J. Mukarovsky de, «L'art comme fait sémiologique» (Göstergebilimsel Bir Olgu Olarak Sanat) [Prag, 1936] adlı bir yazısında, sanat incelemelerinin göstergebilimin bir bölümü olması gerektiğini ileri sürüyor ve estetik gösterge'yi bu açıdan tanımlamaya çalışıyordu. Aşağıda sunduğumuz metin, sözkonusu yazının İngilizce çevirisinden kısaltılarak dilimize aktarılmıştır. (Prague School Contribution, yay. L. Matejka ve I.R. Titunik, Cambridge, Massachusetts-Londra, 2. baskı, 1977).

Bireysel bilincin temelde, giderek bu bilincin en derin düzeylerinde, toplumsal bilince özgü içerikten kaynaklandığı gittikçe daha açık bir biçimde ortaya çıkıyor. Bunun sonucu olarak gösterge ve anlam sorunları çok büyük bir önem kazanıyor; çünkü bireysel bilinç sınırlarının ötesine taşan her türlü anlıksal içeriğin, bildirişimle artırılabilir olmasından dolayı, gösterge niteliğine büründüğü görülüyor. Göstergeler biliminin (ki buna F. de Saussure «sémiologie», K. Bühler «sematologie», C.S. Peirce de «semiotic» der) ayrıntılarıyla incelenip sonuna dek geliştirilmesi gerekir. Çağdaş dilbilim (Prag Okulunun, başka deyişle Prag Dilbilim Çevresinin araştırmaları) seslerle birlikte, dil dizgesindeki, tüm öğeleri işleyerek anlambilimin alanını göstergebilim açısından genişlettikçe, dilbilimin ulaştığı sonuçların, gösterge kullanımının öbür alanlarına da uygulanması ve bu sonuçların kendilerine özgü niteliklere göre ayrımlanması gerekir. (...)

Bir sanat yapıtı, ruhbilimci estetikçilerin düşünmek istedikleri gibi, yaratıcısının zihinsel ya da ruhsal durumuyla ya da o yapıtın algılayıcılarda yaratabileceği olası zihinsel ve ruhsal durumların herhangi biriyle özdeşleştirilemez. (...)

Sanat yapıtı açıktan açığa yaratıcısıyla toplum arasında bir aracılık işlevi görmek üzere konmuştur ortaya. Bundan başka sanat yapıtını dış dünyada temsil eden, tek tek ve tüm insanlar tarafından algılanabilen bir «şey», bir «ürün» vardır her zaman. Bununla birlikte sanat yapıtını böyle bir «ürün»e indirgemek olanaksızdır; çünkü zaman ya da uzam içinde değişikliğe uğrayan ürünün, görünüşü ve iç yapısı bakımından bütünüyle değişmesi olasılığı vardır. (...)

Demek ki ürün, salt bilinçte kendisini karşılayan (ve çoğu zaman «estetik nesne» denen) bir dış nesneyi gösteren (...) bir göstergesel anlam olarak iş görür; bu göstergesel anlam, ürünün belli bir toplumdaki bireylerde yarattığı öznel zihinsel durumlarda ortak olan şeyden doğar.

Toplumsal bilincin bu merkezî çekirdeğine ek olarak, sanat yapıtını algılama edimlerinin herbirinde (...) ruhbilimsel öğeler bulunur. Bu öznel öğelerin kendileri de aslında nesnelleştirilebilir; ama bu öğelerin genel nitelikleri ya da nicelikleri, toplumsal bilinçte yerleşmiş merkezî çekirdek tarafından ne ölçüde belirleniyorsa, o ölçüde nesnelleştirilebilirler. Böylece, örneğin bir izlenimci resme bakan herhangi bir kişide uyanan öznel zihinsel ve ruhsal durumlar, kübist bir resmin uyandırdıklarından bütünüyle değişik olacaktır. Niceliksel ayrılıklara gelince, gerçeküstücü bir şiirsel yapıtla ilgili öznel durum ve duyguların sayısının, klasik bir şiirsel yapıtla ilgili olanlara göre çok daha fazla olacağı açıktır: Gerçeküstücü şiir, izleğinin tüm bağlamını, herşeyiyle imgeleminde canlandırmasını ister okurdan, oysa klasik şiir dışavurumundaki doğruluk nedeniyle, öznel çağrışımların özgül bir biçimde oynaşmasını bütünüyle engeller. (...)

Sanat yapıtının herhangi bir zihinsel durumla özdeşleştirilmesine karşı çıkarken, her türlü hazcı estetik kuramını da yadsımış oluyoruz. Bir sanat yapıtının uyandırdığı haz duygusu, olsa olsa gizli bir «yardımcı anlam» biçiminde, dolaylı olarak nesnelleştirilebilir; her sanat yapıtının algılanmasında bu haz duygusunun ille de bulu-

nacağını ileri sürmek yanlış olur. Sanatın evriminde, gerçekten haz uyandırmaya çalışan dönemler bulunsa da, hazla hiç ilgilenmeyen, hatta bunun karşıtını amaçlayan dönemler de olmuştur.

Sanat yapıtını, yalnızca herhangi bir topluluğun üyeleri arasında aracılık sağlamasıyla belirlenen **özerk** bir gösterge olarak betimlemekle de yetinebilirdik aslında. Bununla birlikte, o zaman sanat yapıtının, gösterdiği gerçeklikle bağıntısının ne olduğu sorununu çözmeden bir yana bırakmış olurduk. Hiçbir belirgin gerçeklikle bağıntılı olmayan göstergeler bulunsa da, göstergenin hem gönderen hem de algılayan tarafından aynı biçimde anlaşılması gerekliliğinin yalın sonucu olarak gösterge, her zaman birşeyi gösterecektir. Ne var ki, özerk göstergelerde bu «birşey» açık seçik belirlenmiş değildir. Sanat yapıtının gösterdiği bu belirsiz gerçeklik nedir öyleyse? **Toplumsal** denebilecek tüm görüngülerin toplam bağlamı, örneğin felsefe, siyaset, din, iktisat, vb. dir. İşte, sanatın öbür toplumsal görüngelerin hepsine göre «çağ»ı daha iyi nitelendirme ve temsil etme gücü buradan gelmektedir. Yine sanat tarihinin uzun süre, sözcüğün geniş anlamıyla ekin tarihiyle karıştırılması da bundandır. (...)

Sanat yapıtının toplumsal görüngüleri gösterdiğini söylerken, burada başka hiçbir zahmete girilmeden yapıtın, doğrudan kanıt ya da edilgen düşünce olarak, o bağlamla ille de çakışacağı gibi bir savda bulunmak istemiyoruz kesinlikle. Her **gösterge** gibi, sanat yapıtı da, gösterilen şeyle dolaylı ilişki içindedir. (...)

Savın buraya dek geliştirdiğimiz ana noktalarını özetlersek, «sanat» görüngüsünün nesnel incelenmesinde sanat yapıtının şunlardan oluşan bir gösterge sayılması gerektiğini söyleyebiliriz: (1) sanatçı tarafından yaratılan, algılanabilir bir gösteren, (2) toplumsal bilinçte kaydedilmiş bir «anlam»/ = estetik nesne ve (3) gösterilenle bir bağıntı; toplumsal görüngünün toplam bağlamını gösteren bir bağıntı. Yapıtın asıl yapısı dediğimiz şeyi, bu bileşenlerin ikincisi oluşturur. (...)

Özerk bir gösterge olma işlevinin ötesinde, sanat yapıtının başka bir işlevi, bilgi ileten bir gösterge olma işlevi de vardır. Böylece bir şiir yapıtı, örneğin yalnızca bir sanat yapıtı değil, aynı anda bir zihinsel durumu, bir düşünceyi, bir coşkuyu, vb. dışavuran bir «sözce»dir de. Belli sanatlarda bu bilgi iletme işlevi çok açıktır

(şiir, resim, yontu); oysa başka bazı sanatlarda örtük (dans), hatta görünmez (müzik, mimarlık) olmuştur. (...)

Burada yapıtın bilgi ileten gösterge olma işlevinin kuşku götürmediği sanatlar üstünde duracağız. Bunlar, temsil edici sanatlar ya da «konulu» sanatlardır (konu = izlek, içerik); bu sanatlarda konu, ilk bakışta yapıtın bildirişmeyi sağlayan anlamı olarak işlev görür. Aslında bir sanat yapıtının, bu arada en «biçimsel» olan sanat yapıtının bile, her bileşeni «konu»dan bağımsız, kendi başına bir bilgi iletme değeri taşır. Böylece, bir resimdeki çizgiler ve renkler, herhangi bir konu bulunmadığı zaman bile «birşey» gösterir (Kandinsky'nin «mutlak» resmini ya da belli başlı gerçeküstücü ressamların yapıtlarını düşününüz). Konusuz sanatların bilgi iletme gücü (...) işte bu sanatların biçimsel bileşenlerinin salt göstergesel niteliğinden gelir. (...)

Sanat yapıtının iki katlı bir göstergesel işlevi vardır: Özerk ve bilgi iletici; bunlardan ikincisi, özellikle temsil edici sanatlara ayrılmıştır. Bu nedenledir ki, göstergenin özerk ve bilgi iletici işlevleri arasındaki eytişimsel karşıtlığın, bu sanatların evriminde az ya da çok etkili olduğu görülür. (...)

Bununla birlikte, bilgi iletme açısından sanatın gösterilen şeyle bağıntısının ne olduğu sorusunu sorduğumuzda daha da girift güçlüklerle karşılaşırız. Bu bağıntı, özerk bir gösterge olma yetisi içinde sanatı toplumsal görüngünün toplam bağlamına bağlayan ilişkiden farklıdır; çünkü bilgi iletici bir gösterge olarak sanat, belirgin bir gerçekliği, örneğin belli bir olayı, belli bir kişiyi gösterir. Bu bakımdan sanat, bütünüyle bilgi iletici olan göstergelere benzer. Şu da var ki —bu nitelendirme temel ayrımı gösterir— sanat yapıtıyla, gösterilen şey arasındaki bilgi iletici bağıntı, böyle birşey vurgulanarak belirtildiği zaman bile, varoluş açısından değer taşımaz. Sanat yapıtının konusuna gelince, yapıt bir sanat ürünü olarak kabul edildiği sürece, bu konunun belgesel doğruluğu konusunda hiçbir soru atılamaz ortaya. Bu demek değildir ki, gösterilen şeyle olan bağıntılarda yer alabilecek **değişiklikler** bir sanat yapıtı için önem taşımaz; bu değişiklikler, yapıtın yapısal etkenleri olarak işlev görürler. Herhangi bir yapıtın kuruluşunda konunun «gerçek» (belki de hatta belgesel) bir konu olarak mı, «kurmaca» olarak mı ele alındığını, yoksa bu iki kutup

arasında salınmakta mı olduğunu bilmek çok önemlidir. Gerçekle olan bağıntının değişikliklere uğratılması, konuyla uğraşan her türlü sanatın yapısında önemli bir rol oynar; ama bu sanatların kuramsal açıdan araştırılmasında konunun gerçek özü hiçbir zaman gözden kaçırılmamalıdır; bu da konunun gerçek özünün «gerçekçi» ya da «doğalcı» bir yapıt sözkonusu olduğu zaman bile gerçekliğin edilgen bir kopyası olmaması, bir anlam bütünlüğü taşıması demektir.

Sonuç olarak şunu belirtmek isteriz ki, sanatın göstergesel niteliği yeterince açıklanmadıkça, sanatın yapısının incelenmesi ister istemez eksik kalacaktır. Göstergesel yönsemeden yoksun olunca sanat kuramcıları, sanat yapıtını her zaman bir uçta salt biçimsel bir yapı; öbür aşırı uçta da, yaratıcısının ruhsal, hatta bedensel durumlarının, yapıtın taşıdığı belirgin gerçekliğin, ya da sözkonusu ortamdaki düşünyapısal, iktisadî, toplumsal, ekinsel durumun doğrudan yansıtılması olarak görme eğiliminde olacaklardır. Bu düşünce zinciri kuramcıyı ya sanatın evrimini bir dizi biçimsel dönüşüm olarak ele almaya, ya evrimi (estetik ruhbilimin belli bazı alanlarında olduğu gibi) bütünüyle yadsımaya, son olarak da sanatın dışında kalan bir evrim üstünde yapılmış edilgen bir yorum olarak görmeye götürecektir. Kuramcıların sanatsal yapıtın özerk varoluşunu, temeldeki devingenliğini görmeleri ve sanatın evrimini içsel bir süreç, ama öbür ekin alanlarının evrimiyle sürekli eytişimsel ilişki içinde bir süreç olarak anlamalarını sağlayan görüş açısı, ancak bu göstergebilimsel görüş açısıdır. (...)

Sunmak istediğimizi böylece, tamamladıktan sonra, şimdi belli başlı düşünceleri bir dizi sav biçiminde özetleyebiliriz:

A. Gösterge sorunu, yapı ve değer sorunuyla birlikte insan bilimlerinin temel sorunlarından biridir; bunların hepsi az ya da çok baskın bir biçimde gösterge olma niteliği taşıyan görüngülerle uğraşır. Bu nedenle dilbilimde anlam araştırmalarından elde edilen sonuçlar, insan bilimlerindeki görüngülere —özellikle göstergesel nitelikleri en açık biçimde ortada olanlara— bu kendilerine özgü niteliğe göre ayrımlanabilmeleri amacıyla uygulanmalıdır.

B. Sanat yapıtı, gösterge olma niteliği taşır. Sanat yapıtı, yaratıcısının tek bir bilinçlilik durumuyla özdeş

sayılamayacağı gibi alımlayıcısındaki benzer durumlarla, ya da bir ürün olarak yapıtın kendisiyle de özdeş sayılamaz. Sanat yapıtı, bütün bir toplumun bilincinde yerini bulan «estetik nesne» olarak varlığını sürdürür. Alımlanabilen ürün yalnızca bu maddi olmayan, önemsiz estetik nesneyle olan bağıntısından dolayı onun dışsal göstereni dir; ürünün yarattığı tek tek bilinçlilik durumları estetik nesneyi, ancak hepsinde ortak olan yanlar açısından temsil etmiş olur.

C. Her sanat yapıtı, şunlardan oluşmuş özerk bir göstergedir: (1) algılanabilen bir gösteren olarak işlev gören ürün; (2) toplumsal bilinçte kaydedilmiş ve «anlam» olarak işlevde bulunan «estetik nesne»; (3) gösterilen şeyle bağıntı (bu bağıntı —özerk bir göstergeden söz ettiğimizden— herhangi bir belirgin varoluşu değil, tersine belli bir ortamdaki toplumsal görüngülerin, bilim, felsefe, din, siyaset, iktisat, vb. nin toplam bağlamını gösterir).

D. Temsil edici sanatların, «konusu» (= izleği, içeriği) olan sanatların, bunlara ek olarak ikinci bir göstergesel işlevi daha vardır ki, bu da bilgi iletme işlevidir. Doğal olarak, buradaki algılanabilir simge de, bir önceki durumdakiyle aynıdır; yine burada anlam da, estetik nesne tarafından tam olarak verilir; ama o nesnenin bileşenleri arasında bu anlam, öbür bileşenlerin dağınık bilgi iletme gücünü billurlaştıran eksen olma işlevi gibi ayrıcalıklı bir taşıyıcılık niteliği kazanır: Bu da yapıtın konusudur. Gösterilen şeyle olan bağıntı, her türlü bilgi iletici göstergede olduğu gibi, belirgin bir varoluşu, bir olayı, bir kişiyi, bir şeyi, vb. yi gösterir. Bu niteliği aracılığıyla sanat yapıtı, böylece salt bilgi iletici göstergelere benzer. Ne var ki —temel ayrım da buradadır işte— sanat yapıtıyla gösterilen şey arasındaki bağıntının varoluş açısından bir değeri yoktur. Sanat yapıtının konusuyla ilgili olarak yapıtın sanat ürünü olduğuna inanıldığı sürece, belgesel doğruluk sorusunu ortaya atmak olanaksızdır. Bu, gösterilen şeyle olan bağıntı değişikliklerinin (başka deyişle, «gerçeklik-kurmaca» sıralanmasındaki değişik derecelerin) bir sanat yapıtı için önemsiz olduğu anlamına gelmez; bu değişiklikler, sanat yapıtının yapısında birer etken olarak işlev görür.

E. Temsil edici sanatlarda yanyana bulunan bu iki göstergesel işlev, özerk olma ve bilgi iletme işlevleri, bu sanatların evrimindeki temel eytişimsel karşıtlıklardan

birini oluşturur; bu işlevin iki yanlılığı, evrimin akışı boyunca, bağıntının gerçeklikle olan ilişkisinde görülen sürekli salınmaya yol açmıştır.

(İngilizceden çeviren: Yurdanur SALMAN)

JULIA KRISTEVA

GÖSTERGEBİLİM

Eleştirel Bilim ve/ya da Bilimin Eleştirisi

Aşağıda sunduğumuz metin, Fransız göstergebilimcisi J. Kristeva'nın Semelotike. Recherches pour une sémanalyse (Göstergebilim. Bir Anlam Çözümlemesi için Araştırmalar) [Paris, Seuil, 1969, s. 28-30] adlı yapıtından çevrilmiştir. Araştırmacının öbür yapıtları arasında özellikle şunları sayabiliriz: Le Texte du roman (Romanın Metni) [1970]; La Traversée des signes (Göstergelerin Geçişi) [ortak yapıt, 1975] Polylogue (Çokdilli) [1977]; Folle vérité (Deli Gerçek) [ortak yapıt, 1979]; Le Langage, cet inconnu (Şu Bilinmeyen Dil) [1969-1981].

Sorunun karmaşıklığı, bu yeni araştırmanın daha tanımında kendini göstermektedir. Bu terimi getiren F. de Saussure'e göre **(Genel Dilbilim Dersleri,** 1916), göstergebilim, geniş bir göstergeler bilimini belirtmeli, dilbilim de göstergebilimin yalnızca bir bölümünü oluşturmalıydı Oysa, ikinci evrede, göstergebilimin konu-göstergesi (davranış, ses, görüntü, vb.) ne olursa olsun, bunun ancak dil aracılığıyla bilgiye açık olduğu ayrımsandı.[1] Bundan da şu sonuç ortaya çıkar: «Dilbilim, genel göstergeler biliminin, ayrıcalıklı da olsa bir dalı değil, tersine, göstergebilim dilbilimin bir dalıdır; söylemin **anlamlı büyük birimlerini** üstlenecek olan da kesinlikle bu göstergebilim bölümüdür.»[2] Bize son derece yerinde gelen ve sağladığı

1. «...göstergebilimci, yolunun üstünde er geç dili (gerçek anlamda «dil»i) bulacaktır. (...) Karşılaştığı bu dil, yalnızca bir örnekçe değil, ayrıca, bir bileşen, bir araç, bir gösterilen olarak kendini gösterecektir.» (R. Barthes, «Présentation», Communications, 4, 1964, s. 2.) [Bu yazının Türkçe çevirisi için bkz. ilerde R. Barthes bölümünde «Göstergebilime Bir Yaklaşım» başlıklı metin.] (ç.n.)
2. a.g.y.

açılımlar nedeniyle kendisinin de değiştirilmesi gereken bu tersine çevrilmenin olumlu ya da olumsuz yanlarını burada ele almayacağız. J. Derrida'nın görüşünü izleyerek, sesbilimsel örnekçenin, dilbilim ötesi uygulama örnekçelerini geliştirmeyi amaçlayan bir bilime benimsetebileceği bilimsel ve düşünyapısal sınırlamaları göstereceğiz. Ama göstergebilimin temel tutumunu da elden bırakmayacağız. Göstergebilim bir biçimselleştirme, bir örnekçeler üretimidir. Bu nedenle, göstergebilim dediğimizde **örnekçelerin** oluşturulmasını (yapılması gereken de bu zaten), yani yapısı eşbiçimsel olan ya da başka bir dizgenin (incelenen dizgenin) yapısına benzeyen biçimsel dizgeleri düşüneceğiz.

Bir başka deyişle, üçüncü evrede, göstergebilim, dilbilimle arasında bulunan bilgikuramsal bağımlılık ilişkilerinden etkilenmeden, örnekçelerini biçimsel bilimlerden (matematik, mantık...) alacak ve böylece anlamlı dizgelerin belitselleştirilmesi biçiminde gelişecektir; dilbilimin de kendini yenilemek için benimseyebileceği örnekçelerdir bunlar.

Bu anlamda, bir göstergebilimden çok, anlamlı dizgeleri belitselleştirme düzeyi olan göstergebilimsel düzeyden söz edeceğiz.

Göstergebilimi, bir örnekçeler üretimi olarak tanımlayıp konusunu belirttikten sonra, onu öbür «bilimler»den ayıran özelliğine de değiniyoruz. Göstergebilimin oluşturduğu örnekçeler matematik bilimlerinin örnekçeleri gibi tasarımlardır ve tıpkı matematik bilimleri gibi, uzam ve zaman yerlemlerinde gerçekleşirler. Bu durumda da —ve işte burada matematik bilimleriyle olan ayrım ortaya çıkar— bu tanımıyla göstergebilim örnekçe geliştirici kuramın üretimidir de: like olarak, tasarım türünden olmayan şeyleri de ele alabilen bir kuramdır. Kuşkusuz, bir kuram, her bilimin örnekçelerinde örtük olarak bulunur. Oysa, göstergebilim, bu kuramı açığa vurur, daha doğrusu kendisini oluşturan, bir başka deyişle, hem konusunu (...) hem de gerecini (...) oluşturan bu kuram olmadan göstergebilim de varolamaz. (...)

Göstergebilim konusunun ve/ya da örnekçelerinin yeniden değerlendirilmesi, bu örnekçelerin (dolayısıyla da aktarıldıkları bilimlerin) ve de kendi kendisinin (değişmez gerçekler dizgesi olarak) eleştirisidir. (...) Göstergebilim araştırmaya açık bir yol, kendi kendine gönderme yapan

sürekli bir eleştiridir; bir başka deyişle, kendi kendini eleştirir. Kendi kendisinin kuramı olarak göstergebilim, bir dizgeye dönüşmeden, kendi örnekçelerini geliştirecek (kendini düşünecek) güçte bir düşünce türüdür. (...)

(Fransızcadan çeviren: Ayze Eziler KIRAN)

UMBERTO ECO

BİR GÖSTERGEBİLİM KURAMININ SINIRLARI VE EREKLERİ

Aşağıdaki yazı, İtalyan göstergebilimcisi U. Eco'nun Trattato di semiotica generale (Genel Göstergebilim İncelemesi) [Milano, Bompiani, 1975] adlı yapıtının başlangıç bölümünden dilimize kısaltılarak aktarılmıştır. U. Eco'nun öbür yapıtları arasında özellikle şunları sayabiliriz: Opera aperta (Açık Yapıt) [1962]; La struttura assente (Varolmayan Yapı) [1968]; Il segno (Gösterge) [1973].

Araştırmanın amacı

Bu kitabın amacı, her anlamlama ve/ya da bildirişim olgusunu kapsayacak birleşik bir incelemenin kuramsal olanaklarını ve toplumsal işlevlerini araştırmaktır

Bu inceleme, her **göstergesel işlev** durumunu, temelde yatan bir ya da daha çok sayıda **düzgü** ile birbirlerine bağlanmış **dizgeler** çerçevesinde açıklayabilecek bir **göstergebilim kuramı** biçimini almaktadır.

Bir genel göstergebilim kuramı tasarısı, bir **düzgüler kuramı** ile bir **gösterge üretme kuramı** içerir; ikinci kuram çok geniş bir olgu öbeğini kapsar: Çeşitli «dillerin» doğal kullanımı, düzgülerin evrimleri ve değişimleri, estetik bildirişim, değişik karşılıklı bildirişim tipleri, eşyanın ve dünyanın çeşitli durumlarının belirtilmesinde göstergelerden yararlanma gibi. (...)

Araştırmanın sınırları

(...) Öyle alanlar vardır ki, temellerinde birtakım düzgülerin varolduğunu ya da bu düzgülerin göstergesel nitelikli olduklarını veya göstergesel işlevler üretme yetilerinin bulunduğunu kabul etmeye yanaşmayız. Ancak

şunu belirtelim ki, bu kitap çok geniş kapsamlı bir gösterge işlevi kavramı ortaya koymaya yöneldiğinden, bu alanları da inceleme konusu çerçevesine almak zorundadır. (...) İlk bakışta çok iddialı görünse bile, göstergesel olguların genellikle kültür olguları ile eşkapsamlı tutulmasına çalışılacaktır.

Bir «yalan» kuramı

Gerçekten de pek çok çeşitli nesne ve olayları göstergelere dönüştürerek ekini bütünüyle kendine inceleme konusu edinen bir bilim dalı tasarısı haddini bilmez bir göstergebilimsel «yayılmacılık» izlenimini uyandırabilir. Bir bilim dalı «herşeyi» konusu kapsamına almaya kalkar, dolayısıyla evrenin tümünü kendi ulamlarıyla tanımlamaya hakkı olduğunu ileri sürerse bu işin tehlikesi ağırdır kuşkusuz. «Yayılmacılık» eğilimleri sergileyen göstergebilimciye en sık yöneltilen eleştiri şudur: «Eğer senin gözünde elmalar bile göstergeyse, o zaman göstergebilim elma kompostosuyla da uğraşır demektir — bu da sayılmaz elbette». Oysa, bu kitabın desteğini ya da soyluluk sanını en saygıdeğer felsefe geleneklerinden alarak kanıtlamaya çalıştığı şey, göstergebilimsel açıdan bakıldığında bir yandan elma ile elmanın marmeladı arasında, öte yandan / elma / ve / elma marmeladı / dilsel anlatımları arasında hiçbir ayrılık bulunmadığıdır. Göstergebilim, bir gösterge olarak kabul edilebilecek herhangi bir şeyi inceler. Başka bir şeyin anlamlı olarak yerini tuttuğu varsayılabilen herşey göstergedir. Gösterge kendi yerini tuttuğuna göre de bu başka şeyin varolması ya da gerçek olması koşulu aranmaz. Bu anlamda, ilke olarak, göstergebilim **yalan söylemekte kullanılabilen her şeyi inceleyen bilim dalıdır.**

Bir şey yalan söylemekte kullanılamazsa, doğru söylemekte de kullanılamaz: Aslında hiçbir şey söylemekte kullanılamaz.

«Yalan kuramı» tanımlaması, bir **genel** göstergebilim için doyurucu bir izlence sayılabilir.

Alan mı yoksa bilim dalı mı?

Kendi kendimize sık sık soruyoruz, acaba göstergebilim özel nesnesi, özel yöntemleri bulunan özgül bir bilim dalı mı, yoksa bir çalışma alanı, henüz bir çerçeve içinde

birleştirilmemiş, hatta belki de tümüyle birleştirilemeyecek bir ilgilenilecek konular dizelgesi mi diye.

Göstergebilim eğer bir ilgi alanıysa, o zaman çeşitli göstergebilimsel incelemeleri, yalnızca varolmaları bile haklı göstermeye yetecektir; kendi aralarında birleştirilebilen bir dizi eğilimden bir birleşik araştırma örnekçesi elde edilerek, göstergebilim diye bir bilim dalının tanımlamasına çıkarsama yoluyle varılabilir. Yok eğer göstergebilim bir bilim dalıysa, o zaman örnekçenin tümdengelimli olarak ortaya konulması ve çeşitli inceleme tiplerinin göstergebilimin alanı kapsamına girip girmeyeceğini belirlemekte ölçüt olarak kullanılması gerekecektir.

Kuşkusuz kuramsal araştırma yapmanın ilk koşulu bir kuram, dolayısıyla söylemin daha sonraki bölümünü yönlendirecek bir yalın örnekçe önermektir. Yine de her kuramsal araştırmada kendi çelişkilerini belirtecek, ilk bakışta görünmedikleri yerlerde onları açığa vuracak cesaret olmalıdır. Bu nedenle, her şeyden önce **göstergebilim alanını** bugün göründüğü gibi, görünümlerinin çeşitliliği ve düzensizliği içinde ele almamız gerekecek; daha sonra görünürdeki en yalın terimlerine indirgenmiş bir **araştırma örnekçesi** önerilebilecektir.

Bunu tamamladıktan sonra, bu örnekçeye uymayan bütün olguları gün ışığına çıkararak, onu sürekli olarak yalanlamamız, böylece örnekçenin yapısının yeni baştan düzenlenmesine ve genişlemesine zorlamamız gerekecek. Böylelikle, geçici olarak da olsa, ilerde gerçekleştirilebilecek bir göstergebilim araştırmasının sınırlarını çizmek ve karşılıklı olarak birbirlerine indirgenemeyecek kadar farklı görünen bazı olguları incelemek için birleşik bir yöntem önerme olanağı bulunabilecektir belki.

Bildirişim ve/ya da anlamlama

Bir göstergebilimsel alanın betimlenmesi ilk bakışta bir bildirişimsel davranışlar dizelgesi gibi görünebilir ve bunun sonucu olarak bu araştırmanın dayandığı varsayımlardan yalnızca birini akla getirebilir: Göstergebilim bütün ekin süreçlerini **bildirişim süreçleri** olarak inceler. Ama bu süreçlerin her biri yine de varlığını yalnızca altında bir **anlamlama dizgesi**nin bulunuşuna borçlu görünmektedir.

Sakıncalı karışıklıkları önlemek ve bazı araştırmacıların

kaçınılmaz olarak gösterdikleri bir seçimden kurtulmak için bu ayrımı iyice aydınlatmanın kesin gereğini duyuyoruz: Bir bildirişim göstergebilimiyle bir anlamlama göstergebilimi arasında büyük bir ayrılık bulunduğu çok doğrudur, ama bu ayrım giderek aracılığa yer bırakmayan bir karşıtlığa dönüşmemelidir.

Öyleyse bir bildirişim sürecini, bir belirtkenin (ille de «bir gösterge» olması gerekmez) bir kaynaktan, bir aktarıcı yoluyle, bir oluktan geçerek, bir alıcıya (ya da gönderildiği herhangi bir yere) iletilmesi olarak tanımlayalım.

Süreç makineleri arasında gerçekleştiğinde belirtkenin hiçbir «anlamlayıcı» gücü yoktur: Alıcıyı ancak **bir dürtü biçiminde** etkileyebilir. Bu durumda bilgi iletilmesi olduğu söylenebilir ama anlamlama olayı sözkonusu değildir.

Alıcı bir insan olduğu zaman (kaynağın da insan olması gerekli değildir, insan olan alıcının bildiği kurallara uygun bir belirtke göndermesi yeterlidir) ise, tersine, bir anlamlama süreciyle karşı karşıya geliriz; ancak, bu da belirtkenin yalın dürtü olarak işgörmekle kalmayıp, alıcıyı yorumlayıcı bir yanıta yöneltmesi koşuluyladır.

Anlamlama süreci ancak bir düzgü varolduğu zaman gerçekleşir. Bir düzgü hazır bulunan birtakım kendilikleri hazır bulunmayan kendiliklerle eşleştiren bir **anlamlama dizgesidir**. Temeldeki birtakım kurallara dayanarak, alıcının somut olarak algılayabileceği bir şey başka bir şeyin yerini tuttuğu her sefer, anlamlama olgusu gerçekleşir. Ama şunu da belirtmeliyiz ki, alıcının algılama edimi ve yorumlayıcı davranışı anlamlama ilişkisine mutlaka gerekli koşullar değildir: Düzgüde bir şeyin yerini tutan şey ile o şey arasında bir bağlantı kurulmuş olması yeterlidir; her olası alıcı için geçerli bir bağlantıdır bu, aslında herhangi bir alıcının varolması ya da ilerde varolacak olması gerekmez.

Demek oluyor ki, anlamlama dizgesi tümüyle soyut, varlığının somutlaştırılmasına yarayabilecek herhangi bir bildirişim edimiyle ilişkili olmayan bağımsız bir gösterge yapısıdır.

Tam tersine (yalın dürtüleme süreçleri dışında) **insanlar arasındaki** —ya da ister mekanik, ister biyolojik olsun başka her çeşit «akıllı» aygıt ya da varlık arasındaki— **her bildirişim süreci varolabilmek için vazgeçilmez bir koşul olarak bir anlamlama dizgesinin varlığını gerektirir.**

Dolayısıyla (pek istenecek bir şey olmamakla birlikte) bir bildirişim göstergebiliminden bağımsız bir anlamlama göstergebilimi saptanabilir; ama anlamlama göstergebiliminden bağımsız bir bildirişim göstergebilimi saptamak olanaksızdır.

Bu iki yaklaşım biçiminin değişik yöntembilimsel doğrultular izlediklerini ve birbirinden ayrı ulam düzenleri gerektirdiklerini bir kez belirttikten sonra, ekin süreçlerinde iki olgunun birbirleriyle iç içe olduklarını da kabul etmek gerek. İşte bu yüzdendir ki, göstergebilimsel alanın bir dizelgesini ya da haritasını çıkarmaya kalkışacak kimse, zaman zaman bu birbirinden ayrı iki görüş açısından birine ya da ötekine bağlı görünen araştırmaları birlikte dikkate almak zorundadır. (...)

Bu noktalar bir kez belirlendikten sonra, nice araştırma alanlarının, ister görünürde «doğal» süreçlere ilişkin olsunlar, ister herkesçe karmaşık «ekin» olguların kapsamına sokulsunlar, bugün hepsinin göstergebilim alanının değişik görünümleri olarak ele alınabilecekleri ortaya çıkıyor.

Böylece hayvanları inceleyen göstergebilimden (göstergebilimin alt sınırıdır bu, çünkü insan-olmayan, dolayısıyla ekini olmayan toplulukların davranışlarını ele alır) düşünyapıların toplumsal düzeyde incelenmesine geçilir. Ne var ki, hayvan düzeyinde anlamlama dizgesi bulunmaksızın, basit belirtke alışverişleri görüldüğünü ileri sürmek de sakıncalı olur, çünkü yakın zamanlarda yapılmış araştırmalar, olaya yalnızca insan açısından bakmaktan doğan bu tür insancı kuşkuya düşürmektedirler. Hatta bir ölçüde ekin ve toplum kavramı (onunla birlikte de insanı akıllı ve simgesel olanla bir sayan anlayış) da bazen kuşkuya sokulur gibi. (...)

Bu noktada daha açık birer ekin ürünü olan dizgelerin, örneğin biçimselleştirilmiş dillerin (mantıktan cebire, kimyaya kadar), çeşitli abecesel yazı dizgelerinin ya da gramatolojik dizgelerin, şifre anahtarlarının ve gizli düzgülerin göstergebilim alanına sokulmasında sakınca olmayacaktır. Ama müzik dizgelerinin incelenmesi de aynı çerçeveye girer, hem de ilk akla geldiği anlamda nota dizgelerinin değil. (...)

Artık bilinen bir şey olmakla birlikte, bir yandan dilbilimin, öte yandan çeşitli doğal dil mantıklarının ya da gündelik dili inceleyen analitik felsefelerin konusu olan

doğal diller üstüne yapılan incelemelerin de doğallıkla göstergebilimin konusu olduğunu belirtelim

Daha sonra görsel bildirilerin uçsuz bucaksız evrenine geçilir, büyük oranda kurumlaştırılmış dizgelerden (çizelgeler, trafik belirtkeleri, vb.), temellerinde bir anlamlama dizgesinin varlığı birçok araştırmacı tarafından kuşkuyla karşılanan, ama ne olursa olsun birtakım bildirişim süreçlerine sahne oldukları sanılan kesimlere (fotoğraflardan resimlere dek) inilir, sonra yeniden «ekinsel» nitelikleri kabul edilen dizgelere (ikonografik düzgüler), mimarlık bildirişimi ve eşyaların dili denilen şeyi ayakta tutan çeşitli dilbilgisi, sözdizim ve sözlüklere ulaşılır.

Anlatı dilbilgileri ve öykü yapılarını inceleyen çeşitli çalışmalar da göstergebilim alanına girer; daha yerleşmiş araştırmaların dizgeleştirilmesinden (budunbetimsel çalışmalarda olduğu gibi), yakın zamanlarda oluşturulan ve söylemin geniş parçalarında etkili olan kural dizgelerini bulup çıkarmaya yönelik söylemsel dilbilgisi incelemelerine kadar varır bu çalışmalar. Söylemsel dilbilgisi araştırmaları bir yandan önvarsayımlar mantığına, öte yandan sözbilimin çeşitli dallarına bağlanırlar. (...)

Ve işte, daha karmaşık düzlemlerde, ekin tiplendirmeleriyle karşılaşıyoruz: Göstergebilim burada ekini inceleyen insanbilime dönüşüyor, toplumsal davranışları, söylenleri, töreleri, inanışları, evrenin çeşitli bölümlenmelerini hep toplumsal bildirişime, düşünyapıların yerleşmesine, insan öbeklerinin tanınmalarına ve aralarında karşıtlıklar kurulmasına, vb. olanak veren bir geniş anlamlama dizgesinin öğeleri olarak görüyor.

Göstergebilim sonunda estetik ya da kitle bildirişimlerinin incelenmesi gibi başka geleneksel dalların kapsamına giren alanlara da taşıyor. (...)

(İtalyancadan çeviren: Gül IŞIK)

LUIS J. PRIETO

BİLDİRİŞİM GÖSTERGEBİLİMİ ve ANLAMLAMA GÖSTERGEBİLİMİ

Aşağıda sunduğumuz yazı, bildirişim göstergebiliminin kuramcılarından L.J. Prieto'nun Etudes de linguistique et de sémiologie générales (Genel Dilbilim ve Göstergebilim İncelemeleri) [Cenevre-Paris, Librairie Droz, 1975] adlı yapıtındaki dilbilim, bildirişim göstergebilimi ve anlamlama göstergebiliminin tanımlarını içeren bölümden (s. 125-141) kısaltılarak çevrilmiştir. Etkinliklerini İsviçre'de sürdüren Arjantinli L.J. Prieto'nun bildirişim göstergebilimine ilişkin öbür yapıtları arasında özellikle şunları sayabiliriz: Messages et signaux (Bildiriler ve Belirtkeler) [Paris, PUF, 1966]; «La Sémiologie» (Göstergebilim») [Le Langage, Paris, Gallimard, 1968, adlı ortak yapıtta].

F. de Saussure tarafından **Genel Dilbilim Dersleri**'nde «sémiologie» (göstergebilim) olarak adlandırılan ve dilbilimin, yalnızca bir bölümünü oluşturduğu genel bir göstergeler bilimi tasarısını gerçekleştirmek için yapılmış girişimlerin sonucunda ortaya çıkan başlıca iki eğilim, bilim dalı konusunu «belirtiler» (...) alanı içine yerleştirdikleri için birbiriyle çakışırlar. Ama, bu konunun sınırlandırılmasına gelince de, birbirlerinden ayrılırlar. **Les Langages et le discours**[1] (Diller ve Söylem) adlı yapıtıyla 1943'te F. de Saussure'ün isteğini ilk kez gerçekleştirmeyi deneyen E. Buyssens'e göre, dilbilim konusunun sınırları, «bildirişim» olarak adlandırdığı şeyin sınırlarıdır. Sözü geçen eğilimlerden ikincisinin başlıca temsilcisi olan R. Barthes ise, **Communications**'un 4. sayısındaki «Présentation»[2] (Sunuş) bölümünde, «bildirişim» ile «anlamlama»nın birbirine karıştırılmaması gerektiğini belirtir ve anlamlamada göstergebilimin konusunun ayırıcı özelliğini bulur. Eğer, bu iki eğilimi iyice belirlemek isti-

---

1. Brüksel, Office de Publicité. Bu yapıt, 1967 yılında **La Communication et l'articulation linguistique** (Bildirişim ve Dilsel Eklemleme) [Brüksel-Paris, PUB ve PUF] adıyla yeniden yayımlanmıştır.

2. R. Barthes'ın bu yazısı için bkz. ilerde R. Barthes bölümünde «Göstergebilime Bir Yaklaşım» başlıklı metin (ç.n.)

yorsak, herşeyden önce «bildirişim» ve «anlamlama» kavramlarını belirlememiz gerekir.

Dar bir anlamda, sözgelimi dil aracılığıyla bildirişim kurarız dediğimiz anlamda, «bildirişim» kavramı kanımca, iki kişi arasında toplumsal bir bağıntının kurulması olarak tanımlanmalıdır. Bu toplumsal bağıntı, kişilerden birinin ürettiği bir belirtiyle kurulur; bu kişi sözkonusu belirti aracılığıyla öbür kişiye, kurulan toplumsal bağıntıyla ilgili bir şey gösterir. Bu yolla kurulabilen bir toplumsal bağıntı kesinlikle ya bir «bilgi iletme» (yani, bir kişinin bir başkasına bir şey **bildirme**ye çalıştığı zaman ortaya çıkan toplumsal bağıntı), ya bir «buyurma» (yani, bir kişinin bir başkasına bir şey **yaptırma**ya çalıştığı zaman ortaya çıkan toplumsal bağıntı), ya da bir «soru» (yani, bir kişinin bir başkasından bir bilgi ya da bir buyruk almak istediği zaman ortaya çıkan toplumsal bağıntı) olabilir. Görülüyor ki, her üç durumda da, kişilerden birinin etken, öbürününse edilgen bir işlev üstlendikleri, bakışımsız bir bağıntı sözkonusudur. Kişilerden ilki, yani belirtiyi üreten kişi, bildirişim ediminin «vericisi»dir; öteki, yani belirtiyi yorumlayan kişi de «alıcı» olarak adlandırılır. Bilgi iletme, buyurma ya da soru biçiminde ortaya çıkan toplumsal bağıntı «bildiri»dir; vericinin ürettiği ve bildiriyi «aktaran» belirti de, belirtkedir. E. Buyssens'in tasarladığı ve bildirişim olgularını incelemeyi amaçlayan göstergebilim (bu nedenle, «bildirişim göstergebilimi» olarak adlandıracağım bunu) demek ki yalnızca **belirtkeler**[3] olan **belirtiler**[4]le ilgilenir.

E. Buyssens, doğal ya da kendiliğinden belirtilerle istençli belirtileri birbirinden ayırteder ve belirtkeleri istençli belirtilerle özdeş tutar. (...)

Yağmur sesinin oluşturduğu bir belirti «doğal» diye adlandıracağımız bir belirtidir: Doğal bir belirti, belirtilen şey ile kurduğu bağıntı, dolayısıyla da belirti olma

---

3. **Belirtke:** Bildirişim kurmak amacıyla, isteyerek düzenlenmiş belirtilere verilen ad. Sözgelimi, trafik işaretleri, denizcilerin kullandıkları işaretler. Belirtkeler L.J. Prieto'ya göre, daha geniş kapsamlı olan belirtiler içinde yer alır. (ç.n.)

4. **Belirti:** Bir başka şey üstüne bize bilgi veren ve doğrudan doğruya algılayabileceğimiz olgu. Sözgelimi, bir hastalığın belirtileri, kendi kendilerinin değil ama, bir hastalığın belirtileridir; yine, barometrenin düşmesi barometrenin kendisiyle değil ama hava koşullarıyla ilgili bilgi verir. (ç.n.)

yeteneği doğal olarak verilmiş bir belirtidir. Buna karşılık, başka durumlarda, belirti, belirti olma yeteneğini belli bir toplum içinde **kazanır**, çünkü belirti ile belirttiği şey arasındaki bağlantıyı kuran, toplumun kendisidir: Bu durumlarda, belirtinin «uzlaşmalı» olduğu söylenecektir. Bunu şimdilik kolay anlaşılır bir örnekle açıklayalım: Yaya kaldırımında, birlikte yürüyen iki kişinin görece olarak kapladıkları konum (cadde tarafı ya da yapıların tarafı, sağ taraf ya da sol taraf, vb.), sözgelimi, bu kişiler arasındaki aşamalı bir bağıntının belirtisi olabilir ve bu da sözkonusu görece durum ile aşamalı bağıntı arasında bir ilişki bulunmasından kaynaklanır; bununla birlikte, bu ilişkinin doğal olarak verilmediği, ama toplumsal olarak kurulduğu apaçık ortadadır. «Anlamlama»yı (...) bir belirti ile belirttiği şey arasında varolan bağıntı olarak tanımlayabileceğimizi sanıyoruz. Bu bağıntı doğal değildir, toplumsal bir grup tarafından kurulmuştur. Bu eğilimin savunucuları tarafından tasarlanan göstergebilimi de «anlamlama göstergebilimi» olarak adlandıracağız. Konusunu anlamlama belirlediğine göre, bu göstergebilim de uzlaşmalı belirtilerle yani belli bir toplum içinde belirti olma yeteneklerini kazanmış belirtilerle ilgilenmelidir. (...)

Önerdiğimiz tanımlara göre, dilbilim, bildirişim göstergebilimi ve anlamlama göstergebilimi, demek ki, üç ayrı bilim dalı oluşturacaktır; bunların konuları da, belirtildikleri düzen içinde, birbirleri içine geçecektir: Bildirişim göstergebilimi, dilbilimin incelediği bütün olguları inceler, yani, dilsel belirtkeleri, ama aynı zamanda da dilbilimin incelemediği dilsel olmayan belirtkeleri de inceler; anlamlama göstergebilimi, bildirişim göstergebiliminin incelediği bütün olguları, yani belirtkeleri ama aynı zamanda da bildirişim göstergebiliminin incelemediği belirtke olmayan uzlaşmalı belirtileri inceler. (...)

(Fransızcadan çeviren: Sema Rifat GÜZELŞEN)

Açıklama: R. Barthes'ın, A.J. Greimas'ın ve Paris Göstergebilim Okulu'nun metinleri için bkz. ilerdeki bölümler.

1. Giriş gözlemleri.

Yapıtlarıyla, konuşmalarıyla, Collège de France'taki dersleriyle, yönettiği topluçalışmalarla, çektirdiği fotoğraflarla, yazdığı önsöz ve sunuş yazılarıyla, bir filmde oynadığı çok kısa Thackeray rolüyle, annesine olan tutkusuyla, çok sevdiği Saint-Sulpice meydanındaki gezintileriyle, giyimiyle, çok yönlü duyarlı ve sevecen yaklaşımıyla, ses tonuyla, başka dile çevrilmesi nerdeyse olanaksız anlatımıyla, hem öncü hem de klasik oluşuyla, yabancı dillere ve yabancı yazarlara kapalılığıyla, sürekli dönüşüm geçiren düşünce çizgisiyle, yazı ve dil tutkusuyla ve de ölümüyle son otuz yılın yazarlarını, bilim adamlarını, sinemacılarını, tiyatrocularını, şarkıcılarını, yayıncılarını ve okurlarını derinden etkilemiş **benzersiz bir özne**dir R. Barthes.

1915 yılında Cherbourg'da doğan 1980'de Paris'te geçirdiği bir trafik kazası sonucu ölen R. Barthes'ın düşünce evrimini, sınıflandırıcı bir biçimde değil de yapıtlarının yayım çizgisini izleyerek vermeye çalışacağız. Bu yaklaşımımızın nedeni de son derece yalın: R. Barthes'ın sınıflandırılamayan, sınıflandırılmak istemeyen bir özelliği var.

2. R. Barthes'ın yapıtları.

1950 yıllarında başlar R. Barthes'ın yayım etkinlikleri. Müzikle, yazınla, dilbilimle (ve bir ara sözcükbilimle) ilgilenen R. Barthes, özellikle J.-P. Sartre'ın görüşleri doğrultusunda kalarak **Le Degré zéro de l'écriture**'ü (Yazının Sıfır Derecesi) [1953] yayımlar. Bu yapıtında **yazınsal dili** siyasal ve toplumsal açıdan değerlendirirken, **yazı** diye adlandırdığı olgunun tanımını da yapmaya çalışır.

Bütün yazı çeşitleri arasında özellikle iki yazı türü üstünde durur: Bunlardan biri «sıfır derece»deki yazıdır (buna **beyaz yazı** da der); bu yazı türü, tam bir saydamlığın, yansızlığın göstergesidir; yazınsal biçemden uzak bir dildir bu (sözgelimi, A. Camus'nun **Yabancı**'sı). Öbürü ise, **konuşan yazı**'dır: Sözlü anlatımdaki çeşitli kuralları yazı diline aktarmaya, yazı dilinde yaratmaya çalışan bir yazı türü (sözgelimi R. Queneau'nun yazısı). Biri saydamlığı, öbürü donukluğuyla dikkati çeken iki yazı türü.

J.-P. Sartre'ın özellikle «bağlanma» konusundaki görüşlerinden esinlenmiştir R. Barthes bu yapıtında. Sonraki yıllarda, kendisiyle yapılan bir konuşmada çağcıl yazına J.-P. Sartre'ın yapıtlarını okuyarak geçtiğini açıklar. Bu yapıtlar arasında da şunları sayar: **Esquisse d'une théorie des émotions** (Bir Heyecanlar Kuramı Tasarısı) [1940]; **L'Imaginaire** (İmgelem) [1940]; **Baudelaire** (1947); **Saint Genet, comédien et martyr** (Ermiş Genet, Komedyen ve Kurban) [1952].

Le Degré zéro de l'écriture'ün en belirgin özelliği, tartışmaya yer bırakmayan bir anlatımla yazılmış olmasıdır. Ama daha sonraki yapıtlarının doğrultusunu yavaş yavaş belirleyen bir başka özellik de kendini göstermeye başlar bu yapıtta: R. Barthes'ın dil olgusuna yaklaşım biçimidir bu. Ona göre dil, yalnızca bir bildirişim aracı değildir, aynı zamanda bilinçli ya da bilinçsiz olarak yapılmış düşünsel bir seçmeyi ortaya koyar.

R. Barthes 1954 yılından başlayarak gerek kuram, gerek uygulama, gerekse yazın açısından ilgi alanını genişletir. Çevresindeki olguları gösterge dizgeleri olarak görmeye başlar, bu dizgeleri çözümlemek, işleyiş kurallarını bulmak ister. Ama henüz kavram ve ilkeleri belirlenmiş bir yöntem yoktur elinde. Fransız tarihçisi Michelet üstüne yazdığı **Michelet par lui-même** (Kendi Ağzından Michelet) [1954] adlı yapıtta, tarihçinin yaşamını, düşüncesini açıklamayı değil de, bir insanın varoluşundaki yapıyı, bu yapıdaki tutarlılığı, düzenli takınaklar ağını ortaya çıkarmaya çalışır. Bunu yaparken de yöntemsel bir çözümleme yerine, küçük küçük parçalardan oluşan bir sıralamaya, bir döküme başvurur. R. Barthes'ın daha sonraki çalışmalarını da etkileyecek olan bir yazı, bir yorum tekniği böylece ilk kez bu yapıtla ortaya çıkmış olur. Yöntemsel açıdan üstünde durulması gereken temel özellik, bir yazarın yaşamını ya da yapıtını çeşitli kesitlere

(okuma birimlerine) ayırmak ve bunları yeni bir düzen içinde sunmaktır (yeniden düzenleme, yeniden yapılaştırma). Ayrıca, R. Barthes'ın anlatımının bir özelliği olan ayraç kullanma, bazı önemli bilgileri ayraç içinde verme tekniği de bu yapıtla kendini iyice duyurmaya başlar.

R. Barthes 1954-1956 yılları arasında çeşitli dergilerde yayımladığı yazılarını **Mythologies** (Söylenler) [1957] adlı yapıtında toplar. İki bölümden oluşan bu yapıtın birinci bölümünde, çağdaş toplumda insanı çevreleyen otomobil, reklam, turizm, sabunlar, şarap, çeşitli filmler, vb. gibi söylenleri eleştirel bir yaklaşımla ele almış, Fransız yazınındaki deneme anlayışının belki en güzel örneklerini vermiştir. Aynı yapıtın «Le Mythe, aujourd'hui» (Günümüzde Söylen) başlıklı ikinci bölümündeyse, söylenlerin oluşturduğu genel düzeni, genel yapıyı, dilbilimin ve oluşmakta olan göstergebilimin kavramlarıyla kuramsal açıdan değerlendirmeye girişir. F. de Saussure'ün etkisi açıkça görülmeye başlamıştır artık.

Göstergebilim diye adlandırılan yeni bilim dalını kurma çabaları R. Barthes'ın bundan sonraki çalışmalarında başlıca kaygısı olur.

1963'te yayımladığı **Sur Racine** (Racine Üstüne) yapıtıyla Racine tiyatrosunu yeni, çağdaş bir anlayışa göre, yepyeni terimlerle inceler. Ama bu yapıt, geleneksel eleştiri yanlılarının, özellikle de Racine konusundaki çalışmalarıyla tanınan R. Picard'ın sert eleştirilerine uğrar. Yeni-eleştiri akımına karşı çıkan R. Picard, R. Barthes'ı yazınsal yapıtın gerçeği yerine, yazınsal yapıtın simgesel değerini çözmeye çalıştığı için eleştirmektedir. Ayrıca R. Barthes'ı herşeye değinmekle, herşeyi açıklamakla, herşeyi bilmekle, hatta bilimsel düşüncenin temel kurallarına karşı çıkmakla ve anlaşılmaz bir dil kullanmakla suçlar. R. Barthes kendisini bu denli suçlayan geleneksel eleştirmen R. Picard'a yanıt vermekte gecikmez ve **Critique et vérité** (Eleştiri ve Gerçek) [1966] adlı yapıtını yayımlar. Racine'i çağdaş Fransızcayla, yapısal ve ruhçözümsel açıdan değerlendirdiğini vurgular. Çağdaş yazarlar nasıl yaratıcı bir dile başvuruyorlarsa, bir eleştirmen olarak R. Barthes da yaratıcı bir dille yaklaşmıştır Racine'e. Bu yapıt, bir eleştiriye yanıt vermesinin ötesinde, **yazınbilim, eleştiri, okuma** gibi yazınsal metne yaklaşım biçimlerini de belirler.

R. Barthes'ın aynı yıllarda, göstergeler kuramıyla çok yakından ilgilendiği ve hem F. de Saussure'den, hem de L. Hjelmslev'den yararlandığı görülür. 1964'te yayımladığı **Eléments de sémiologie**[1] bunun açık bir kanıtıdır. Gerçekten de, R. Barthes'ın bir bilim (göstergebilim) kurma kaygısıyla dolu olduğu yılların bir ürünüdür bu yapıt. Ne var ki, sözkonusu yapıt, göstergebilimin bir elkitabı olmaktan çok, dilbilimin temel kavram ve ilkelerini göstergebilime aktarmaya çalışan bir incelemedir.

R. Barthes'ın göstergebilime yaklaşımı, F. de Saussure'ün önerisini ters yüz etmesi açısından da ayrıca ilgi çeker. F. de Saussure, dilbilimi ilerde kurulacak göstergebilimin bir altbölümü olarak görürken (bkz. yukarda **F. de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve A. Meillet** bölümü). R. Barthes göstergebilimi dilbilimin bir altbölümü olarak görür. Çünkü R. Barthes, moda, mutfak, görüntü, yazın gibi gösterge dizgelerinin ancak dil desteğiyle bir gerçeklik kazandığına inanır. Göstergebilimsel etkinliklerini yoğun bir biçimde sürdürdüğü bu dönemde eleştiri ile denemeyi birbirinin içinde eriten bir yazı türüne yönelir: Brecht, yeni-roman, eleştiri, yapısalcılık, Baudelaire, Queneau, La Bruyère, Voltaire vb. üstüne yazdığı yazılarını **Essais critiques** (Eleştiri Denemeleri) [1964] adıyla yayımlar.

1960-1970 yılları Fransa'da yapısal yöntemin hızla geliştiği bir dönemdir. Dilbilim alanındaki yapısal yaklaşımın gelişmesi, aynı yöntemin masal, şiir, öykü, söylen gibi başka dizgelere de uygulanmasına yol açar. 1966 yılında **Communications** (sayı 8) dergisi Yapısal Anlatı Çözümlemesi başlığı altında çeşitli uzmanların göstergebilimsel incelemelerini yayımlar. Bu sayıdaki ilk yazı da R. Barthes'ın «Introduction à l'analyse structurale des récits» (Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş) adlı yazısıdır. Yapısal anlatı çözümlemesi açısından açık seçik, toparlayıcı ve yönlendirici bir yazıdır bu.

1967 yılına gelindiğinde de yine göstergebilimsel yaklaşımını ortaya koyan bir yapıt yayımlar. Uzun süreden beri üstünde çalıştığı giyim modasının düzeniyle ilgilidir bu yapıt: **Système de la mode** (Moda Dizgesi).

---

1. **Bu yapıt 1979'da Göstergebilim İlkeleri adıyla Türkçeye çevrilmiştir: çeviren: B. Vardar - M. Rifat, Ankara, Kültür Bakanlığı yay.**

R. Barthes göstergebilimsel yapıtlarını, özellikle Ecole Pratique des Hautes Études'de (Paris) verdiği derslerle, yönettiği topluçalışmalarla geliştirir. **S/Z** (1970) adlı yapıtı da 1968-1969 ders yılında sürdürülen bir çalışmanın ürünüdür. Balzac'ın **Sarrazine** adlı öyküsünü kesitlere ayırıp, öznel bir yorumla yeniden kuran, yapılaştıran bir yapıttır bu. Metnin çokanlamlılığını yakalamak için **okuma** etkinliğini (kendi ekinsel birikimine başvurarak) adım adım (kesit kesit) sürdürür R. Barthes. Ayrıca, metinler açısından belirlediği **okunabilir/yazılabilir** karşıtlığı da R. Barthes'ın özgünlüğünü gösteren bir başka özelliktir.

Yine 1970 yılında R. Barthes'ın en ilginç yapıtlarından biri yayımlanır: **L'Empire des signes** (Göstergeler İmparatorluğu). Japonya'ya yaptığı bir yolculuk sonrasında, bir başka ülkedeki mutlu yaşamını, bir başka ülkedeki göstergeleri şiirsel bir anlatımla verir. O güne dek hep kendi ekini, kendi öznelliği içinde kalan, dolayısıyla hep kendisine özgü olanı araştıran R. Barthes, bu kez, yaklaşımını bir başka ekine yöneltmiştir.

1971 yılında yeni bir çözümlemesi basılır: **Sade, Fourier, Loyola.** Hem J. Lacan'ın ruhçözümsel görüşlerinden hem de Tel Quel topluluğunun (özellikle P. Sollers ve J. Kristeva) dil konusundaki görüşlerinden esinlenerek yazmıştır bu yapıtı.

R. Barthes'ın bu yıllarda başka düşünürlerin etkisinden uzaklaşmaya başladığı görülür. Yeni bir dönem açılmıştır artık onun düşünce ve yazı evriminde. Nitekim 1973'te çıkan **Le Plaisir du texte**'de (Metnin Verdiği Haz) yazınsal metinleri, kendi bedenine, kendi duygularına göre açıklamanın yolunu araştırır. Metinlerden **haz duyma** ve **tad alma** duygularından söz eder.

R. Barthes artık seçkin ve duyarlı bir okur-yazar olarak, yeni bir yaşama biçimi araştırmaya yönelmiş, salt beğenilerine dayanarak yazmaya, konuşmaya, yaşamaya başlamıştır. Kısacası, yalnızlığa düşmemek için bir «taktik» değişikliği yapmıştır. Bundan böyle okurlarıyla doğrudan bir bağlantı kuracak, donuk bir nesnellik ve itici bir bilimsellik yerine, sevecen bir duyarlıkla yazarlığını, yaşamını, beğenilerini okura iletmeye çalışacaktır. 1975'te bunun en güzel örneğini gerçekleştirir: Kendi kendisini anlatan bir yapıt yayımlar: **Roland Barthes par Roland Barthes** (Roland Barthes Roland Barthes'ı Anlatıyor).

1977'de çıkan **Fragments d'un discours amoureux** (Bir Aşk Söyleminden Parçalar) ise R. Barthes'ın en çok ilgi gören yapıtı olur. Belli bir okur kitlesine belli yanıtlar verebilmek için anlatımını daha açık seçik, daha yalın olmaya yöneltir.

R. Barthes 1976 yılında Collège de France'ta Yazınsal Göstergebilim bölümüne atanır ve bu tarihten başlayarak Avrupalı aydınlar arasında büyük ilgi gören derslerini vermeye başlar. 1976 yılında yaptığı açılış konuşması 1978'te **Leçon** (Ders) adıyla yayımlanır.

R. Barthes'ın ölümünden önce yayımlanan yapıtı, çok yakından tanıdığı, Fransız yazınına benimsettirmek için görüşlerinden sık sık söz ettiği yazar P. Sollers üstünedir: **Sollers écrivain** (Yazar Sollers) [1979]. Son yıllardaki yazınsal eleştirileri son derece çözümsel, akılcı, yansız ve nesnel bulan, bunları neredeyse bir üst-benin eleştirileri olarak gören R. Barthes, bu yapıtıyla, sözkonusu anlayışa karşı çıkmış ve «güç okunan» öncü bir yazarı tanımaya, tanıtmaya çalışmıştır.

Ve R. Barthes 1980 yılında ölür. Aynı yıl, ölümünden kısa bir süre sonra da son yapıtı **La Chambre claire** (Aydınlık Oda) yayımlanır. Fotoğraf sanatını ele alan bu yapıtta, R. Barthes uzam/zaman arasında yeni bir bağıntı kurmaya çalışır.

R. Barthes'ın çeşitli dergilerde çıkmış yazıları da ölümünden sonra kitaplaştırılmıştır: **Le Grain de la voix: entretiens, 1962-1980** (1981); **L'Obvie et l'Obtus: essais critiques, III** (1982) [bu son yapıt, daha önce yayımlanmış **Essais critiques,** 1964 ve **Nouveaux essais critiques'** in 1972, bir uzantısı sayılır].

3. Sonuç gözlemleri.

R. Barthes'ın kesin bir tanımını vermek olanaksızdır. O ne tam anlamıyla bir bilim adamı, ne bir felsefeci, ne de bir eleştirmendir. Hiç kimse R. Barthes'ı (tek başına) bir göstergebilimci, bir toplumbilimci, bir dilbilimci, bir yazar olarak gösteremez. Yapıtlarının çeşitliliği bunun bir kanıtıdır. R. Barthes «başkaları tarafından» izlenebilecek bir düşünce biçimi oluşturmak yerine, çeşitli bilgiler arasında dolaşmış, bir kuramdan öbürüne duraksamadan geçmiş, yöneldiği her yaklaşımdan kısa bir süre sonra bilinçli olarak uzaklaşmıştır. Ama bütün

bu hızlı dönüşümlerin temelinde bir değişmez olgu yatar: Baktığı her yerde dili görür, yazdığı her yazıda dile önem verir, yaptığı her konuşmada dili en yetkin biçimde kullanmaya çalışır. R. Barthes bilimci, olgucu, akılcı, duygucu davranışları tek tek ya da birlikte yaşarken bu dil bilincini de hep korumuştur. Bu nedenle, geleneksel yazın türlerini bir yana iterek yaklaşmalıyız R. Barthes'a, yeni bir yazı türünün kurucusu olarak görmeliyiz onu. **Benzersiz özne** oluşu da buradan kaynaklanıyor.

ROLAND BARTHES

GÜNÜMÜZDE SÖYLEN

R. Barthes'ın Mythologies (Söylenler) [1957] adlı yapıtı iki bölümden oluşur: R. Barthes, birinci bölümde, çağdaş söylenleri eleştirel açıdan ele alırken ikinci bölümde, bu söylenleri kuramsal düzlemde göstergebilimsel açıdan değerlendirir. Aşağıdaki yazı «Le Mythe, aujourd'hui» başlıklı bu göstergebilimsel incelemenin (s. 193-247) ilk üç sayfasından aktarılmıştır.

Günümüzde söylen nedir? Hemen çok basit, sözcüğün kökenine pek iyi uyan bir yanıt vereceğim: **Söylen bir sözdür.**

Söylen bir sözdür.

Herhangi bir söz değildir elbette: Dilin söylen olabilmesi için özel koşullar gereklidir, ne olduklarını şimdi göreceğiz. Ama daha başlangıçta belirtilmesi gereken bir şey var, o da söylenin bir bildirişim dizgesi, bir bildiri olduğu. Söylenin bir nesne, bir kavram ya da bir düşünü olamayacağı buradan anlaşılıyor; bir anlamlama yolu, bir biçimdir söylen. İlerde bu biçime tarihsel sınırlar, kullanma koşulları koymak, onda toplumu bulmak gerekecektir: Ancak bu onun, ilkin biçim olarak betimlenmesi gereğini ortadan kaldırmaz.

Söylensel nesneler arasında tözel bir ayrıma girişmenin tümüyle aldatıcı olacağı görülüyor: Madem söylen bir sözdür, söylenebilen her şey söylen olabilir. Söylen bildirisinin nesnesiyle değil, onu söyleyiş biçimiyle belirlenir: Söylenin biçimsel sınırları vardır, ama tözel sınırı yoktur. Öyleyse her şey söylen olabilir mi? Evet, olabilir sanırım, çünkü evrenin esinleme yetisi sonsuzdur. Dün-

yadaki her nesne kapalı, suskun bir varoluş biçiminden, toplumun benimsenmesine açık olan sözlü bir evreye geçebilir; çünkü ister doğal olsun, ister olmasın, hiçbir yasa evrendeki nesneleri sözkonusu etmeyi yasaklamaz. Ağaç, ağaçtır. Evet, kuşku yok buna. Ama M. Drouet'nin sözünü ettiği bir ağaç tam bir ağaç olmaktan çıkmıştır bile, süslenmiş bir ağaçtır, belli bir tüketime uyarlanmış, yazınsal özenlerle bezenmiş, başkaldırmalarla, imgelerle kısacası salt özdeğe eklenen bir toplumsal **kullanımla** donatılmıştır.

Herşey birden sözkonusu edilmez elbette: Bazı nesneler bir an söylensel sözün eline geçerler, sonra ortadan silinir giderler, yerlerini başka nesneler alır, söylen çerçevesine onlar girerler. Acaba **yazgıları gereği** esinleyici olan nesneler var mıdır, örneğin Baudelaire'in Kadın için ileri sürdüğü gibi? Yoktur kesinlikle: Çok eski söylenler düşünülebilir ama, sonsuza dek süreni yoktur; çünkü gerçeği söz durumuna geçiren insanlık tarihidir, söylensel dilin yaşamını ve ölümünü düzenleyen de yine odur, yalnız o. Uzak olsun olmasın, söylenler evreninin temeli ancak tarihsel olabilir, çünkü söylen tarihin seçtiği bir sözdür: Eşyanın «doğa»sından kaynaklanamaz.

Bu söz bir bildiridir. Dolayısıyla sözlü olmayabilir pekala; yazılardan ya da gösterimlerden oluşabilir: Yazılı söylem gibi, fotoğrafçılık, sinema sanatı, röportaj, spor, gösteriler, reklam, bunların hepsi söylensel söze destek olarak kullanılabilir. Söylen ne nesnesiyle tanımlanabilir, ne özdeğiyle, çünkü herhangi bir özdek rastlantısal olarak anlamlandırılabilir: Bir meydan okuma belirtisi olarak taşınan ok da bir sözdür. Kuşkusuz, algılama düzeni içinde, örneğin görüntüyle yazı aynı türden bir bilinç uyandırmazlar; ve görüntünün kendi içinde de çeşitli okuma biçimleri bulunur: Bir taslak bir desenden, bir taklit bir asıldan, bir karikatür bir portreden çok daha fazla açıktır anlamlamaya. Ama aslında sözkonusu olan artık bir kuramsal gösterme biçimi değildir: **Belli bir** anlamlama için verilmiş belli bir görüntüdür söz konusu olan: Söylensel söz, uyarlı bir bildirişim amaçlanarak **daha önceden** işlenmiş bir özdekten oluşur: Bunun da nedeni, ister gösterimsel olsun, ister çizimsel, söylenin bütün özdeklerinin bir anlamlayıcı bilincin varlığını gerektirmeleri, özdeklerinden bağımsız olarak üstlerinde mantık yürütülebilmesidir. Bu özdek, ayrımsız değildir: Görüntü,

kuşkusuz, yazıdan daha buyurucudur, anlamı bir seferde, çözümlemeksizin ve dağıtmaksızın yükler nesneye. Ancak, temel bir ayrım değildir bu artık. Görüntü, anlam yüklendiği andan başlayarak, yazıya dönüşür: Tıpkı yazı gibi, bir **sözlüksel birim** gerektirir.

Dolayısıyla artık burada **dil, söylem, söz,** vb. terimlerden ister dilsel, ister görsel olsun, her çeşit anlamlı birim ya da bireşim anlaşılacaktır: Bizim için bir fotoğraf da tıpkı bir gazete yazısı gibi söz olacaktır; eğer bir anlamları varsa, nesneler de söze dönüşebileceklerdir. Öte yandan yazıların tarihi de bu genel nitelikli dil anlayışını haklı çıkarır: Bizim abecemizin bulunmasından çok zaman önce, İnkaların kipu'su gibi, ya da resim yazıları gibi desenler düzenli birer söz oluşturmuşlardır. Söylensel sözün dil olarak incelenmesi gerektiği anlamına gelmez bu: Doğrusunu söylemek gerekirse, söylen, dilbilimi de kapsayacak olan bir genel bilimin alanına girer, bu da **göstergebilimdir.**

(Fransızcadan çeviren: Gül IŞIK)

YAZIN VE ÜSTDİL

Aşağıdaki yazı, R. Barthes'ın 1959'da Phantomas dergisinde yayımlaman, daha sonra Essais critiques (Eleştiri Denemeleri) [1964] adlı yapıtta yer alan «Littérature et métalangage» (s. 106-107) başlıklı denemesinin çevirisidir.

Mantık, neyse ki, bize **konudili üstdilden** ayırtetmeyi öğretiyor. Konudil, mantıksal araştırmaya sunulan gereçin kendisi; üstdil ise, bu araştırmanın sürdürüldüğü, zorunlu olarak yapay dildir. Demek ki —mantıksal düşüncenin önemi de burada ortaya çıkıyor— ben gerçek bir dilin (konudil) yapısını, bağıntılarını simgesel bir dille (üstdil) açıklayabilirim.

Yazarlarımız, yüzyıllar boyu, yazın'ın, başka bütün diller gibi, mantıksal ayrıma bağlı bir dil olarak incelenebileceğini düşünmemişlerdi: Yazın, kendi üstüne hiç düşünmüyor (...) hem gözlemleyen hem de gözlemlenen nesneye ayrılmıyordu; sözün kısası, yazın bir şeyler anlatıyor, ama kendinden hiç söz etmiyordu. Sonra, kuşkusuz, durumundan hoşnut kentsoyluluğun ilk sarsıntı-

larıyla, yazın, kendini hem nesne hem de bu nesneye bakış, söz ve sözün sözü, konuyazın ve üstyazın olarak çift hissetmeye başlamıştır. Bu gelişmenin evreleri ana çizgileriyle şunlar olmuştur: Önce, ulaşılamayanın sıkıntısına ve acı veren bir tedirginliğe dek vardırılan yazınsal üretimin zanaatçı bir bilinçle işlendiği evre (Flaubert); sonra, aynı yazılı töz içinde, yazın ve yazın düşüncesinin isteyerek birbirine karıştırıldığı evre (Mallarmé); sonra, yazı yazacağını uzun uzadıya açıklayarak ve bu açıklamayı yazın'ın kendisi kılarak, sanki, yazını sürekli erteleyerek, gereksiz yazınsal yinelemeden kurtulabilme umudunun bulunduğu evre (Proust); daha sonra, tekanlamlı bir gösterileni hiç dikkate almadan, isteyerek ve düzenli bir biçimde konu-sözcüğün anlamlarını alabildiğince artırarak yazınsal iyi niyetin sarsılması (gerçeküstücülük); nihayet, bunun tam tersine, yazı'nın bir çeşit beyazlığına (ama bu safça bir şey değildir), yazınsal dilin varlığına erişmeyi umacak kadar, bu anlamların azaltıldığı evre: Burada, A. Robbe-Grillet'nin yapıtını düşünüyorum.

Bütün bu girişimler, belki bir gün **Yazın Nedir?**'de (Qu'est-ce que la littérature?) olduğu gibi, J.-P. Sartre bu yapıtında soruna dıştan yanıt vermiştir; bu da onu yazınsal açıdan belirsiz bir duruma sokan) çağımızı tanımlamada yardımcı olacaktır. Ve kesinlikle, bu araştırma (soruşturma), yazının dışında değil de, yazının içinde ya da daha doğrusu, onun en uç sınırında, bir üstdil araştırmasının son anda kendini yeni bir konudil olarak tanımladığı ve yazının, kendini üstdil olarak yok etmeden, bir konudil olarak yok ediyormuş gibi göründüğü bir kesişmeyen alanda yürütüldüğü içindir ki, yazınımızın, yüzyıldan beri, kendi ölümüyle (yani bu ölümü bir tür yaşatmakla) tehlikeli bir oyun oynadığı sonucu ortaya çıkar. Yazın, Racine'in şu kendini tanımak için ölen, ama kendini aramak için yaşayan kahramanına benzer (**Iphigénie**'deki Eriphile). Oysa bu, tam anlamıyla trajik bir durumu gösterir: Şimdilik bir çeşit tarihsel çıkmaza saplanmış olan toplumumuz, yazınına yalnızca Oidipus'a özgü şu **ben kimim?** sorusunu sormaya izin verir. Bu arada, **ne yapmalı?** gibi eylişimsel bir soruyu da yasaklar ona. (...)

(Fransızcadan çeviren: Zeynel KIRAN)

GÖSTERGEBİLİME BİR YAKLAŞIM

R. Barthes yönetiminde 1964 yılında hazırlanan Communications (Paris, Seuil) dergisinin 4. sayısı, çeşitli alanlara yönelik göstergebilimsel araştırmalara ayrılmıştı. R. Barthes'ın dışında, C. Bremond, T. Todorov ve C. Metz'in de katkıda bulunduğu bu sayının «Sunuş» (Présentation) yazısı da R. Barthes tarafından yazılmıştı. R. Barthes bu yazıda, göstergebilim ile dilbilim arasındaki bağıntıyı, F. de Saussure'ün konuya ilişkin görüşünü tersine çevirerek açıklıyordu. Aşağıdaki inceleme, işte bu sunuş yazısından, yer yer kısaltılarak dilimize çevrilmiştir. R. Barthes'ın yine aynı sayıda yayımlanmış iki uzun incelemesinden biri de daha önce dilimize aktarılmıştır: R. Barthes, Göstergebilim ilkeleri (Ankara, Kültür Bakanlığı yay., 1979).

(...) **Göstergebilim** sözcüğü burada hem bir güven, hem de bir çekingenlik duygusu içinde önerilmektedir. Güncel anlamda, hiç değilse biz Avrupalılar için, bu sözcük F. de Saussure'le başlar: «Toplumsal yaşamda göstergelerin yaşamını inceleyecek bir bilim düşünülebilir...; bu bilimi göstergebilim diye adlandıracağız.» Göstergebilimin öngörülen konusu —çünkü bu bilim henüz oluşmuş değildir— tözü ve sınırları ne olursa olsun, her türlü göstergeler dizgesidir: Görüntüler, davranışlar, ezgisel sesler; ayin törenlerindeki, protokol kuralları ya da gösterilerdeki o töz karmaşası ve nesneler birer «dil» olmasa da, hiç değilse anlamlama dizgeleridir. Bugün kitle bildirişimlerinde görülen ilerleme, kuşkusuz, anlamlama olgusunun o geniş alanına çok önemli bir güncellik kazandırmaktadır (**anlamlama** ile **bildirişimi** de karıştırmamak gerekir). Hem de dilbilim gibi, bildirişim kuramı gibi, biçimsel mantık gibi, yapısal insanbilim gibi araştırma alanlarında sağlanan başarının, anlam çözümlemesine yeni olanaklar getirdiği bir sırada oluyor bu. Bugün, göstergebilime büyük bir ilgi var. Bu da birkaç araştırmacının hevesinden değil, çağdaş dünya tarihinden kaynaklanıyor.

Ama, gösterge sözcüğünün insanı rahatsız eden bir yanı da var. Doğruluğu sürekli benimsenen, ancak gerçekleştirilmesinde güçlük çekilen bir tasarının verdiği rahatsızlıktır bu. Bu bilimi tam olarak oluşturmadan, yani kısacası onu öğretim alanına koymadan önce, o bilimle neler yapılacağını saptamanın sakıncası büyüktür. Göstergebilim kendini yavaş yavaş bulmaya çalışıyor, bu

bir gerçek. Nedeni belki de basit. F. de Saussure şöyle düşünüyordu: «Dilbilim, genel göstergeler biliminin yalnızca bir dalıdır.» Daha sonra belli başlı göstergebilimciler de aynı görüşü benimsediler. Oysa, zamanımızın toplum yaşamında, insan dilinden ayrı olarak, öylesine genişlikte gösterge dizgelerinin bulunduğu kesin değil. Şimdiye değin göstergebilim, trafik kuralları gibi, inceleme değeri önemsiz kimi kural dizgelerini ele aldı. Ama, gerçekten toplumbilimsel bir derinliği olan kümelere geçildiğinde yine dille karşılaşıldı. Gerçi nesneler, davranışlar anlam taşıyabilirler. (...) Ne ki, hiç de özerkçe bir anlam taşıma değildir bu. Tüm gösterge dizgeleri dille ilintilidir. Örneğin, görsel tözün verdiği anlamlar, dilsel bir bildiriyle desteklenerek pekişirler (sinemada, reklamda, çizgi resimlerde, gazete resimlerinde, vb. durum böyledir). Öyle ki, görüntüsel bildirinin hiç değilse bir bölümü, dil dizgesiyle yapısal bir bağıntı içindedir. Ya yineleme ya da eksik yanları tamamlama biçiminde kurulur bu bağıntı. Nesne kümelerine (giyecek, yiyecek gibi) gelince, bunlar da dizge düzeyine ancak dil aracılığıyla kavuşur. Çünkü dil bu nesneleri bir yandan gösterenlere ayırır, bir yandan da (kullanım geleneklerini ya da mantıklarını belirleyerek) gösterilenleri saptar: Bugün, eskiden çok daha fazla, hem de bunca görüntü salgınına karşın, yazı uygarlığını yaşıyoruz. Kısacası, çok daha genel olarak diyebiliriz ki, gösterilenleri dil olmaksızın varlık gösterebilecek bir görüntüler dizgesi ya da nesneler dizgesi tasarlamak giderek güçleşiyor gibi. Bir tözün anlam taşıdığını düşünmek, ister istemez, dilin bölümlenmesine götürür bizi: Ortada anlam varsa, bu anlamın da bir adı vardır; gösterilenler dünyasıysa, dilin dünyasından başka bir şey değildir.

Öyleyse, çağdaş toplumların göstergebilimcisi işe, dildışı tözleri inceleyerek başlasa bile, yolunun üstünde er geç dili (gerçek anlamda «dil»i) bulacaktır (biz burada yalnızca kitle bildirişimiyle yetineceğiz). Karşılaştığı bu dil, yalnızca bir örnekçe değil ayrıca bir bileşen, bir aracı, bir gösterilen olarak kendini gösterecektir. Ne ki, böyle bir dil, dilbilimcilerin incelediği dilin tıpkısı olmayacaktır: İkincil bir dil olacaktır bu; birimleri de anlambirimler ya da sesbirimler değil, söylemdeki daha uzun parçalardır. Yani, dilin egemenliği altında, mutlaka onunla birlikte anlam kazanan nesnelere ya da oluntulara gön-

deren birimler. Belki de göstergebilim bir **öte-dilbilim**'de yerini alacaktır. İnceleme konularını bazan, ana tözü eklemli dil olan söylen, anlatı, gazete yazısı, kısacası her türlü anlamlı bütünler, bazan da, sözel yanları olduğu kadarıyla, çağdaş uygarlığın getirdiği şeyler (basın, tanıtmalık, röportaj, söyleşi ve hatta düşsel düzlemdeki **iç-dil** denen şey). Sözün kısası şöyle bir olasılık çıkıyor karşımıza: F. de Saussure'ün önerisi tersine çevrilecek ve denecek ki dilbilim, genel göstergeler biliminin, ayrıcalıklı da olsa bir dalı değil, göstergebilim dilbilimin bir dalıdır; söylemin **anlamlı büyük birimleri**ni üstlenecek olan da bu göstergebilim bölümüdür. Bugün insanbilimde, toplumbilimde, ruhçözümlemede, biçimbilimde anlamlama kavramı çevresinde yürütülen araştırmaların birliği bu yolla ortaya çıkacaktır.

Her araştırmacı kimi özel güçlüklerle karşılaşsa da, göstergebilimin bu geleceği daha şimdiden iki ayrı araştırma yönünde kendini belli etmekte: Birisi eşsüremli düzlemde, anlatısal bildirinin yapısal çözümlemesi; öteki, artsüremli düzlemde, yananlam birimlerinin sınıflandırılmasıdır. Her iki araştırma alanının birliği de, yukarda sözünü ettiğimiz ikincil dilbilim içinde sağlanabilir ancak. Bildiri (yapıt ya da nesne), F. de Saussure'ün de önceden benimsediği bu iki eksenin kavşağında yer alır. Ama, henüz bu birliğe yaklaşmış değiliz. Önce, bazı güçlükleri ortadan kaldırmak, sonra da anlam hangi koşullarda olanaklıdır, bunu belirtmemiz gerekir. (...)

(Fransızcadan çeviren: Mehmet YALÇIN)

ANLATILARIN YAPISAL ÇÖZÜMLEMESİNE GİRİŞ

Communications dergisinin 8. sayısı (1966) yapısal anlatı çözümlemesi alanındaki göstergebilimsel araştırmalara ayrılmıştı. R. Barthes, A.J. Greimas, C. Bremond, U. Eco, J. Gritti, V. Morin, C. Metz, T. Todorov, G. Genette'in incelemeleriyle katkıda bulunduğu bu sayı, göstergebilim tarihinde önemli bir yer tutar. Aşağıda, R. Barthes'ın bu sayıda yer alan «Introduction à l'analyse structurale des récits» başlıklı yazısından b'r bölüm aktarıyoruz (bkz. Communications 8, s. 7-12).

Dünyada sonsuz sayıda anlatı var. Herşeyden önce şaşılacak kadar çok tür sözkonusu; bu türler de sanki

her özdek insanın anlatılarını verebilmesi için yaratılmış gibi, değişik tözlere dağıtılmış. Anlatı eklemli dille (sözlü ya da yazılı), görüntüyle (durağan ya da devingen), davranışla ve bütün tözlerin düzenli bir karışımıyla verilebilir. Söylende, söylencede, hayvan masalında, masalda, öyküde, destanda, tarihte, trajedide, dramda, güldürüde, pantomimde, tabloda (sözgelimi, Carpaccio'nun **Azize Orsola'nın Yaşamı** adlı tablolar dizisi), vitrayda, sinemada, çizgi resimlerde, günlük gazete haberlerinde, konuşmalarda anlatı hep vardır. Üstelik, nerdeyse sonsuz sayıdaki bu biçimler altında, anlatı her zaman, her yerde, her toplumda vardır. Anlatı insanlığın tarihiyle başlar. Dünyanın hiçbir yerinde anlatısı olmayan bir halka rastlanmaz, rastlanmamıştır da. Bütün sınıfların, bütün insan topluluklarının anlatıları vardır ve çoğunlukla da bu anlatılar değişik, hatta karşıt ekinlerdeki insanlar tarafından ortaklaşa olarak tadılır. Anlatı iyi yazın olmuş, kötü yazın olmuş umursamaz: İster uluslararası, ister tarihler aşırı, ister ekinler aşırı olsun, anlatı tıpkı yaşam gibi hep vardır.

Anlatının böyle bir evrenselliği, onun anlamsız olduğu sonucunu mu doğuracaktır? Bu konuda, yazın tarihinin kimi kez yaptığı gibi, çok özel bazı anlatı çeşitlerini alçakgönüllü bir biçimde betimleme dışında başka hiçbir şey söyleyemeyeceğimiz kadar genel midir anlatı? Peki bu anlatı çeşitlerine nasıl egemen olabilir, onları nasıl ayırtedebilir, nasıl tanıyabiliriz? Romanı öyküyle, masalı söylenle, dramı da trajediyle, binlerce kez yapıldığı gibi, hiçbir ortak örnekçeye başvurmadan nasıl karşıtlaştırabiliriz. Anlatı biçimlerinin en özel, en tarihsel olanı üstüne söylenmiş her söz böyle bir örnekçe gerektirir. Demek ki, ortada evrensel bir olgu bulunduğunu ileri sürerek, anlatıdan söz etme tutkusundan vazgeçmek şöyle dursun, dönem dönem (Aristoteles'ten beri) anlatı biçimini düşünmüşüzdür. Yapısalcılığın da kurulma aşamasında, bu biçimi kendisine başlıca uğraş alanlarından biri olarak seçmesi doğaldır. Yapısalcılık için her zaman sözkonusu olan şey, sözlerin sınırsızlığını denetim altına almaktır; bunu da sözlerin kaynaklandığı «dil»i (sözler bu dilden kalkılarak üretilebilir) betimlemekle gerçekleştirir. Anlatıların sonsuzluğu, görüş açılarının çokluğu (tarih, ruhbilim, toplumbilim, budunbilim, estetik, vb. ile ilgili görüş açıları) karşısında çözümlemeci, dilin karmaşıklığını gören

ve bildirilerin görünürdeki kargaşası içinden bir sınıflandırma ilkesi ve bir betimleme odağı çıkartmaya çalışan F. de Saussure'le aşağı yukarı aynı durumdadır. Günümüzde Rus Biçimcileri, V. Propp ve C. Lévi-Strauss şu ikilemi belirlemeyi öğrettiler bize: Anlatı ya olayların yalın bir biçimde dile getirilmesidir (bu durumda, ancak anlatıcının sanatına, yeteneğine ya da dehasına güvenerek anlatıdan söz edebiliriz); ya da başka anlatılarla ortak olan, çözümlenebilecek bir yapı içerir: bu yapıyı dile getirmek için sabırlı olmak gerekir, çünkü en karmaşık rastlantı ile en yalın birleşim arasında bir uçurum vardır ve hiç kimse birim ve kurallardan oluşan örtük bir dizgeye başvurmadan bir anlatıyı düzenleyemez (üretemez).

Öyleyse, anlatının yapısını nerede aramalı? Anlatılarda aramalı kuşkusuz. **Bütün** anlatılarda mı? Anlatı yapısı kavramını benimseyen birçok yorumcu, yazınsal çözümlemeyi deneysel bilimlerin örnekçesinden kalkarak oluşturmayı kabul etmez: Bu yorumcular anlatı çözümlemesinde yalnızca tümevarımlı bir yöntem uygulanmasını; bir türe, bir çağa, bir topluma özgü bütün anlatıların incelenmeye başlanmasını, ardından da genel bir örnekçenin tasarlanmasına geçilmesini isterler, hiç yılmadan. Bu sağduyulu görüş düşülküsel (ütopik) bir görüştür. Karşısında yalnızca üç bin dolaylarında dil bulunan dilbilim bile işin üstesinden gelememektedir. Sonunda, akıllıca davranıp, tümdengelimli yaklaşımı benimsemiş ve o andan başlayarak da gerçek bir bilim olarak kurulmuş, dev adımlarıyla ilerlemiş, hatta o ana kadar ortaya çıkarılamamış olayları bile öngörmeye başlamıştır. Peki ya milyonlarca anlatı karşısında bulunan anlatı çözümlemesi için ne demeli? Anlatı çözümlemesi, tümdengelimli bir yöntemi benimsemek zorundadır. Önce varsayımsal bir betimleme örnekçesi (Amerikalı dilbilimciler bunu «kuram» diye adlandırırlar) tasarlamak, sonra da bu örnekçeden kalkarak, örnekçeye hem uyan, hem de ondan ayrılan türlere doğru uzanmak zorundadır. Bir tek betimleme aygıtıyla donanmış anlatı çözümlemesi ancak bu uygunluklar ve sapmalar düzeyinde anlatıların çokluğunu, onların tarih, coğrafya ve bir ekin açısından gösterdikleri çeşitliliği bulabilir.

Demek ki, sonsuz sayıdaki anlatıları betimlemek ve sınıflandırmak için bir «kuram» (yukarda belirttiğimiz edimsel [pragmatik] anlamda) gerekir; öyleyse önce bu

kuram bulunmalı, bu kuram tasarlanmalıdır. Daha ilk anda, temel öğeleri, temel ilkeleri sağlayacak bir örnekçeye başvuruldu mu, bu kuramın hazırlanışı da büyük ölçüde kolaylaşmış olur. Araştırmaların günümüzdeki durumu açısından, yapısal anlatı çözümlemesine kurucu örnekçe olarak dilbilimi seçmek akıllıca görünmektedir.

Anlatının Dili

Tümce ötesi

Bilindiği gibi, dilbilim tümce boyutunda kalır: İlgilenebileceğini düşündüğü sonuncu birimdir bu. Bir dizi değil de, bir düzen olan tümce, kendisini oluşturan sözcüklerin toplamına indirgenemez ve hatta özgün bir birim oluşturur. Sözce ise, tersine, kendisini oluşturan tümcelerin ardarda dizilmesinden başka bir şey değildir. Dilbilim açısından, tümcede bulunmayan bir şey söylemde yoktur. A. Martinet'ye göre «tümce, söylemi yetkin ve eksik olarak temsil eden en küçük parçadır.» Demek ki, kendisine tümceden daha büyük bir inceleme konusu edinemez, çünkü tümcenin ötesinde de yine başka tümceler vardır: Çiçeği betimlemiş olan bitkibilimci, çiçek demetini betimlemekle uğraşamaz.

Bununla birlikte, söylemin (tümceler bütünü olarak) kendisinin de belli bir düzen taşıdığı kesindir; bu düzeniyle, başka bir dilin, dilbilimcilerin dilini aşan bir dilin bildirisi olarak ortaya çıkar. Söylemin kendine özgü birimleri, kuralları, «dilbilgisi» vardır: Tümcenin ötesinde yer alan söylem, her ne kadar yalnızca tümcelerden oluşuyorsa da, kuşkusuz, ikinci bir dilbilimin konusu olmak zorundadır. Bu söylem dilbilimi, uzun süre görkemli bir adla anılmıştır: **Sözbilim** (retorik). Ama, zamanla, sözbilimin yazın'ın yanında yer alması, yazın'ın da dil incelemesinden ayrılması sonucu, son yıllarda sorunun yeniden ele alınması gerekmiştir. Yeni söylem dilbilimi henüz gelişmemiştir ama en azından dilbilimcilerin kendileri tarafından bir öngerçek olarak ortaya atılmıştır. Bu olgu anlamsız değildir: Özerk bir inceleme konusu oluşturmasına karşın, söylem, dilbilimden kalkılarak incelenmelidir. Yapacağı iş çok büyük, inceleyeceği gerçeklerse sonsuz olan bir çözümlemeye, bir çalışma varsayımı vermek gerektiğinde, en akıllıca iş, tümce ile söylem arasında bir türdeşlik bağlantısının bulunduğunu bir ön-

gerçek olarak ortaya atmaktır. Bunu yaparken de, aynı biçimsel düzenlenişin, büyük bir olasılıkla bütün gösterge dizgelerinde (tözleri ve boyutları ne olursa olsun) etkili olduğunu göz önünde tutmak gerekir. Böylece, söylem büyük bir «tümce» (birimleri zorunlu olarak tümce olamaz), tümce de küçük bir «söylem» olacaktır. (...) Bu varsayım, günümüzdeki insanbilimin bazı önerileriyle uyuşmaktadır: R. Jakobson ve C. Lévi-Strauss insanlığın ikincil dizgeler yaratabilme gücüyle tanımlanabileceğini göstermişlerdir. (...) Dilbilimci İvanov da yapay dillerin ancak doğal dilden sonra edinilebileceği görüşündedir. İnsanlar için önemli olan, birçok anlam dizgesi kullanabilme olduğuna göre, doğal dil yapay dillerin düzenlenmesine yardımcı olur. Demek ki, tümce ile söylem arasında «ikincil» bir bağıntı ortaya atmak yanlış olmaz. Uygunlukların bütünüyle biçimsel özelliğine uymak için, biz bu bağlantıyı «türdeşlik» bağlantısı diye adlandırıyoruz. Anlatının genel dil, kuşkusuz, söylem dilbilimine sunulan dillerden biridir ve sonuç olarak türdeşlik varsayımına uyar. Yapı açısından, anlatı tümceye benzer, ama bir tümceler toplamına indirgenemez hiçbir zaman: Anlatı büyük bir tümcedir, her saptayıcı tümcenin belli bir biçimde küçük bir anlatı taslağı olması gibi. Gerçekten de, anlatıda, özgün (çoğunlukla iyice karmaşık) gösterenlerden yararlanmalarına karşın, büyümüş ve belli ölçüde dönüşüm geçirmiş başlıca eylem (fiil) ulamlarıyla karşılaşılır: Zamanlar, görünüşler, kipler, kişiler. Üstelik, eylem yüklemlerine karşıt özneler bile tümce çözümlemesine uymamaktadır. A.J. Greimas'ın önerdiği eyleyenler sınıflandırması, anlatıdaki sayısız kişiler arasında dilbilgisel çözümlemenin temel işlevlerini bulmaktadır. Burada önerilen türdeşlik, yalnızca bilimsel buluş değeri taşımaz, aynı zamanda yazınla dil arasında bir özdeşlik düşüncesini içerir. (...)

Anlam düzeyleri

Dilbilim, daha ilk anda, anlatı çözümlemesine kesin bir kavram sağlar. (...) **Betimleme düzeyi** kavramıdır bu.

Bilindiği gibi, tümce, dilbilimsel açıdan, birçok düzeyde betimlenebilir: Sesbilgisel, sesbilimsel, dilbilgisel, bağlamsal düzeylerde. Bu düzeyler aşamalı bir bağıntı içindedir. Çünkü, her düzeyin kendine özgü birimleri ve

bağıntıları varsa da (bu durum her düzeyin birbirinden bağımsız olarak betimlenmesini gerektirir), hiçbir düzey tek başına anlam yaratamaz. Belli bir düzeye bağlı olan birimler ancak bir üst düzeye katılabilirse bir anlam kazanır. Sözgelimi, bir sesbirim, her ne kadar eksiksiz olarak betimlenebilirse de, tek başına hiçbir şey demek değildir; ancak bir sözcüğün içinde yer alırsa anlama katkıda bulunabilir. Sözcüğün kendisi de tümce içinde yer almalıdır. Düzeyler kuramı, É. Benveniste'in ortaya koyduğu biçimiyle) iki tür ilişki belirler: Dağılımsal ilişkiler (ilişkiler aynı düzeydedir); katılımsal ilişkiler (ilişkiler bir düzeyden öbürüne gerçekleşir). Bundan, dağılımsal ilişkilerin anlamı kavramaya yetmediği ortaya çıkar. Demek ki, yapısal bir çözümlemeyi sürdürmek için, önce birçok betimleme düzeyi ayırtetmek ve bu düzeyleri aşamalı bir bakış açısına yerleştirmek gerekir.

Düzeyler birer işlemdir. Dilbilimin, geliştikçe, bu düzeyleri çoğaltması olağandır. Söylem çözümlemesi şu anda, ancak gelişmemiş düzeyler üstünde çalışabilir. Sözbilim de söylem açısından, en az iki betimleme düzeyi belirlemiştir: **Düzenleyiş** (dispositio) ve **söyleyiş** (elocutio). Günümüzde, söylen yapısının çözümlemesine yönelen C. Lévi-Strauss, söylenlerdeki oluşturucu birimlerin (söylenbirim) ancak kümeler biçiminde bir araya geldiğinde anlam taşıdığını, bu kümelerin de birbiriyle birleştiğini göstermiştir. Öte yandan, T. Todorov da, Rus Biçimcilerinin yaptığı ayrımları ele alarak, her biri çeşitli altbölümlere ayrılmış iki büyük düzey üstünde çalışılmasını önerir: Eylemlerin mantığı ile kişilerin «sözdizimi»ni içeren **öykü düzeyi;** ve anlatının zamanlarını, görünüşlerini, kiplerini içeren **söylem düzeyi.** Önerilen düzey sayısı ve bu düzeyleri betimleme biçimi ne olursa olsun, anlatının bir düzeyler aşaması olduğu konusunda kuşku duyamayız. Bir anlatıyı anlamak, yalnızca bir öykünün çözülüşünü izlemek değil, aynı zamanda bu anlatıda «katmanlar»ın bulunduğunu görmek, anlatı çizgisindeki yatay eklemlenişleri dikey eksene yansıtmaktır. Bir anlatıyı okumak (dinlemek), yalnızca bir sözcükten öbürüne geçmek değil, aynı zamanda bir düzeyden öbürüne geçmek demektir. (...)

Bir anlatıda üç betimleme düzeyi ayırtedilir: «işlevler» düzeyi (V. Propp'un ve C. Bremond'un benimsediği anlamda); «eylemler» düzeyi (A.J. Greimas'ın anlatı kişilerinden

eyleyenler olarak söz ederken benimsediği anlamda) ve «anlatı» düzeyi (yaklaşık olarak T. Todorov'daki söylem düzeyine denk düşer). Bu düzeylerin kendi aralarında, giderek artan bir katılma biçimine göre bağlantı kurduğunu anımsatmak isteriz: Bir işlev, bir eyleyenin (kişi) genel eylemi içinde yer aldığı ölçüde anlam kazanır; bu eylem de, son anlamını, anlatılmış olması, kendine özgü kurallar taşıyan bir söyleme bağlanması nedeniyle kazanır. (...)

(Fransızcadan çeviren: Mehmet RİFAT)

ALGIRDAS JULIEN GREIMAS VE PARİS GÖSTERGEBİLİM OKULU

1. Giriş gözlemleri.

İnsan bilimleri alanında çalışan araştırmacıların gün geçtikçe daha büyük bir ilgi gösterdikleri **göstergebilim** konusunda A.J. Greimas'ın katkısının büyük olduğu, bu bilim dalını kendi kendine yeten, özerk bir düzeye yükselttiği bugün artık dünyanın çeşitli ülkelerindeki dilbilimciler, anlambilimciler, göstergebilimciler tarafından kabul edilmektedir. Biz, **Göstergebilim Kuramları** başlıklı bölümde A.J. Greimas'tan ve onun geliştirdiği kurama bağlı Paris Göstergebilim Okulundan kısaca söz etmiştik. Şimdi de A.J. Greimas'ın ve Paris Göstergebilim Okulunun çalışmalarını daha ayrıntılı bir biçimde ele almaya çalışacağız.

2. A.J. Greimas'ın yaşamı, yapıtları ve kuramsal görüşleri.

1917'de Litvanya'da doğan A.J. Greimas, orta öğrenimini bu ülkede yaptı. Daha sonra Fransa'ya giderek Grenoble Edebiyat Fakültesinde (1936-1939) okudu. Ardından Litvanya'ya döndü. Ama bir süre sonra yeniden Fransa'ya giderek dilbilim alanındaki çalışmalarını geliştirmeye başladı. 1949'da Sorbonne'da devlet doktorasını savundu: **La Mode en 1830** (1830 Yılında Moda). Bu tez çalışması kitap olarak yayımlanmamış olmasına karşın, dilbilimciler arasında ilgi gördü ve **sözlükbilim**'in gelişmesinde önemli bir aşama olarak değerlendirildi.

1949-1958 yılları arasında İskenderiye Edebiyat Fakültesinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Bu tarihler arasında yaptığı araştırmalarla, «sözcük» kavramının dilbi-

limsel bir birim olmadığını, dilin yüzeysel yapısının altında anlamsal bir yapının bulunduğunu gözlemledi. Böylece, F. de Saussure'ün amaçladığı genel bir dil kuramı oluşturma çabalarının, **sözlükbilim** doğrultusunda kalarak değil de anlamın genel ve evrensel yapılarını araştıran **anlambilim** doğrultusunda gerçekleşeceğini anladı. Bunun doğal sonucu olarak da sözlükbilimden uzaklaşarak anlambilime yöneldi. 1956 yılında **Le Français moderne** dergisinin 3. sayısında «L'Actualité du saussurisme» («Saussurecülüğün Güncelliği») başlıklı bir yazı yayımladı. Bazı bilim adamları tarafından (sözgelimi J.-C. Coquet) Greimasçı göstergebilimin başlangıç noktası olarak gösterilen bu yazıda, A.J. Greimas, F. de Saussure'ün ortaya attığı **dil/söz, gösteren/gösterilen** karşıtlıklarıyla, L. Hjelmslev'in ortaya attığı **dizge/oluş** karşıtlığından kalkarak dil olgusuyla ilgili saptamalarda bulundu. Dil olgusunun gözlemlenebilecek bir doğa nesnesi değil de oluşturulmuş bir nesne olduğuna inanan A.J. Greimas, dilin **biçimsel, anlamsal, toplumsal** nitelikli bir anlamlı bütün olduğunu, bağdaşık bir yapısı bulunduğunu ve **dizisel/dizimsel** açıdan çözümlenebileceğini vurguladı.

1958 yılında Türkiye'ye gelen A.J. Greimas, Ankara Üniversitesinde (1958-1962) ve İstanbul Üniversitesinde (1960-1962) dilbilim, anlambilim dersleri verdi. Aynı yıllarda Nusret Hızır'la tanıştı ve onunla yakın dostluk kurdu. Bir zamanlar ünlü mantıkçı H. Reichenbach'ın asistanlığını yapmış olan Nusret Hızır'ın etkisiyle simgesel mantık çalışmalarına yöneldi. İstanbul'da verdiği derslerle **yapısal anlambilim** yöntemini geliştirmeye çalıştı.

1962 yılında Türkiye'den ayrılarak Fransa'ya gitti ve Poitiers Üniversitesinde dilbilim dersleri verdi. 1963-1964 yılları arasında Paris Bilimler Fakültesinde (H. Poincaré Enstitüsü) yapısal anlambilim konusunda öğretim yaptı ve topluçalışmalar düzenledi. Daha önce İstanbul Üniversitesinde başlattığı bu dersler, Fransa'da genç dilbilimciler kuşağı arasında büyük ilgi gördü. Çoğaltılmış ders notları o yıllarda birçok araştırmacının çalışmalarını yönlendirdi.

A.J. Greimas, 1965'te, École Pratique des Hautes Études'ün (Paris) dilbilim/anlambilim konularına yönelik VI. Kesiminin başına getirildi. 1966 yılında **Sémantique**

structurale. Recherche de méthode (Yapısal Anlambilim. Yöntem Araştırması) adıyla anlambilim konusundaki ders notlarını yayımladı. Kitabın başlığında anlambilim teriminin bulunmasına karşın, bu yapıt, bazı bilim adamları tarafından gerçek bir göstergebilim yapıtı olarak değerlendirildi. Genel dilbilim alanında F. de Saussure'ün ve L. Hjelmslev'in kuramsal tasarısını, N. Trubetskoy ve R. Jakobson'un sesbilim yöntemini örnek alan A.J. Greimas, salt doğal dillere yönelik bir anlambilim yöntemi düşünmediği için, **tümce** düzeyinde kalan dilbilimin sınırlarını aşmak istedi. Bu amaçla, **tümceötesi** birimler üstünde çalışan, bir başka deyişle **söylem**leri inceleyen araştırmacıların yöntemlerinden de esinlendi. Bu alanda özellikle, V. Propp'un masal çözümlemelerinde kullandığı yöntemden[1], M. Merleau-Ponty'nin dilyetisinin anlamsal boyutuna yaklaşım biçiminden[2], C. Lévi-Strauss'un insanbilim alanındaki çalışmalarından (özellikle söylen çözümlemelerinden[3]) yararlandı.

A.J. Greimas, **Sémantique structurale**'de gösterge dizgelerinin temel anlamsal yapılarındaki eklemlenişi kavrayacak genel bir anlambilim kuramının sınırlarını belirledi; böylece mantıksal yapıların çözümlenmesine geçilmiş oldu. A.J. Greimas bu yapıtın ilk bölümünde, anlambilimin kuruluş koşullarını belirlerken, incelenecek **konu**dilden ayrı bir **üstdil**in düzenlenmesi gerektiğini de vurguluyordu. Kurulacak bu **üstdil**, kuramsal açıdan insanbilimleri alanındaki bütün dallara örnek olabilecek nitelikte hazırlanmalıydı. Bu da kuramın **betimsel**, **yöntembilimsel** ve **bilgikuramsal** açılardan eklemlendiğini gösteriyordu. Bu yapıtta göstergebilim açısından önemli olan konuları şöyle belirleyebiliriz: Anlambilimin öbür bilim dallarına göre konumu ve anlambilimin kurulması için gereken koşullar; anlamlamanın temel yapıları (mantıksal bağıntılar); dilyetisi ve söylem ilişkisi; anlambirimciklerin eklemlenişi; söylemlerin işleyişi; anlam evreninin

---

1. V. Propp'un yapıtının Fransızca çevirisi şu adı taşıyor: **Morphologie du conte**. 1928'de Rusça olarak yayımlanan bu yapıt 1958 ve 1968 yıllarında İngilizceye, 1965 ve 1970 yıllarında da Fransızcaya çevrilmiştir.
2. M. Merleau-Ponty, **Phénoménologie de la perception**, Paris Gallimard, 1945.
3. C. Lévi-Strauss, **Anthropologie structurale**, Paris, Plon, 1958; **La Pensée sauvage**, Paris, Plon, 1962.

düzenlenişi; anlamlamanın tanımı; anlambilimsel betimleme yöntemleri; anlatı boyutundaki sözdizimsel yapıyı araştıran yöntemin belirlenmesi (eyleyenler yapısı); anlatılardaki işlevlerin saptanması (V. Propp'un yönteminin geliştirilmesi); Fransız yazarı G. Bernanos'un yazınsal yapıtlarının anlambilim/göstergebilim yöntemine göre incelenmesi.

Dilbilim tarihinde önemli bir dönüm noktası sayılan bu kitabı, yöntemsel açıdan göstergebilimin başlangıç noktası olarak da görebiliriz. A.J. Greimas bu çalışmasında, çeşitli bilim dallarında (dilbilim, toplumbilim, insanbilim, halkbilgisi, simgesel mantık) uygulanan yöntemleri kaynaştırmayı, dizgeleştirmeyi bilmiş, anlam sorunlarıyla ilgilenen insan bilimlerinin çeşitli dallarına örnek bir göstergebilim kuramı sunmayı başarmıştır.

A.J. Greimas, 1966 yılından sonra C. Lévi-Strauss'un da desteğiyle, çeşitli alanlardaki araştırmacıları bir araya getirerek topluçalışmalarını sürdürdü.[4]

1970'te **Du Sens. Essais sémiotiques** (Anlam Üstüne. Göstergebilim Denemeleri) adlı yapıtını yayımladı. Böylece sözcükbilimden anlambilime, anlambilimden göstergebilime uzanan doğrultu kesin biçimini almış oldu. **Üretici, sözdizimsel** ve **genel** bir anlamlama (anlamın eklemlenişi) kuramı söz konusuydu artık. Kuram üreticiydi, çünkü, anlam araştırması, en soyut katmanlardan en somut katmanlara, mantıksal bağıntılardan söylemsel bağıntılara doğru ilerliyordu. Kuram sözdizimseldi, çünkü, yalnızca anlamsal öğelerin sınıflandırılmasıyla ilgilenilmiyor, aynı zamanda bu öğelerin birbirleriyle eklemlenerek söylemleri nasıl ürettikleri araştırılıyordu. Kuram geneldi, çünkü, yalnızca doğal dilleri değil, bütün gösterge dizgelerini kapsıyordu. **Du Sens** adlı yapıtın özellikle anlatı yapılarını inceleyen ve bu konuda bir çözümleme örnekçesi sunan «Eléments d'une grammaire narrative» adlı inceleme, göstergebilimin temel aşamalarını, daha doğrusu ilkelerini belirlemesi açısından önemlidir.

A.J. Greimas, ortaya attığı göstergebilim kuramını, çevresinde oluşturduğu araştırma topluluğuyla birlikte, başta yazınsal söylemler olmak üzere çeşitli **anlamlı bütünlere**

---

4. **A.J. Greimas, bu arada bir de Eski Fransızcanın sözlüğünü yayımladı: Dictionnaire de l'ancien français, Paris, Larousse, 1968.**

uygulamaya yöneldi. Nitekim, 1972 yılında **Essais de sémiotique poétique** (Şiirsel Göstergebilim Denemeleri) adlı ortak bir yapıt yayımladı. Bu yapıtta, göstergebilim yönteminin yazınsal boyuta, daha doğrusu şiirlere uygulanmasını örneklendiren çeşitli çözümlemelere yer verdi.

A.J. Greimas bir yıl sonra da **Sémiotique narrative et textuelle** (Anlatısal ve Metinsel Göstergebilim) adlı yapıtta kuramsal bir yazı yayımladı: «Les actants, les acteurs et les figures» («Eyleyenler, Kişiler ve Betiler»). Bu incelemesinde özellikle anlatıların sözdizimsel boyutundaki birimlerle (Gönderen/Gönderilen; Özne/Nesne: Yardımeden/Karşıçıkan gibi eylemler) bu birimlerin söylemlerdeki değişik biçimlerini (kişiler, betiler) ele aldı.

Kuram ve uygulama çalışmaları bu yoğunlukta sürerken, A.J. Greimas, 1975'te École des Hautes en Sciences Sociales'in (Paris) Genel Anlambilim bölümü başkanlığına getirildi (bu, yukarda sözünü ettiğimiz École Pratique des Hautes Études'ün VI. Kesiminin yeni adıydı). A.J. Greimas, kısa sürede bu Okula bağlı olarak bir Dilbilim-Göstergebilim Araştırma Topluluğu oluşturdu ve her hafta belli günlerde sürdürdüğü topluçalışmaların yanısıra (bu topluçalışmalara, çeşitli ülkelerden gelen bilim adamları da sunuşlarla katılır) araştırma topluluğunu çeşitli inceleme alanlarına ilişkin uygulamalar yapmaya yöneltti. Böylece, yazın, masal, resim, görüntü, siyaset, sözlü yazın, din, hukuk, toplumsal bilimler, vb. alanlardaki söylemlerin incelenmesi ve yöntemin gelişmesi sağlandı.

1976'da A.J. Greimas, göstergebilim kuramında yeni bir dönem başlatan iki kitap yayımladı: **Maupassant, La Sémiotique du texte: exercices pratiques** (Maupassant. Metnin Göstergebilimi: Uygulama Çalışmaları) ve **Sémiotique et Sciences Sociales** (Göstergebilim ve Toplumsal Bilimler). Yazınsal göstergebilimin bir uygulaması olan birinci yapıtta, Fransız öykücüsü G. de Maupassant'ın «Deux Amis» («İki Dost») adlı yaklaşık 5,5 sayfalık öyküsü, 260 sayfa tutan bir çözümlemeyle ele alınıyordu. Bu yapıt, göstergebilimi soyut düzlemde kalmakla suçlayan, daha doğrusu göstergebilimi salt kuramsal bir tasarı gibi göstermeye çabalayan bazı dilbilimcilere verilmiş bir yanıttı. Bu yapıt, gerçekten de Greimas göstergebiliminin uygulama açısından bir elkitabı oldu. A.J. Greimas'ın 1976'da yayımladığı ikinci kitapsa, toplumsal bilimlerdeki söylemlere (sözgelimi, hukuk söylemi) yönelikti.

Kuramın değişik alanlara uygulanmaya başlaması, göstergebilime duyulan ilginin de artmasına yol açtı. Kullanılan üstdil, daha doğrusu terimler ve simgeler, bu alana yönelmek isteyen bir araştırmacıyı başlangıçta ürkütebiliyordu. Özellikle gündelik konuşma dilinin sözcükleriyle bilim yapmaya alışmış araştırmacıların belki de ilk kez duydukları kavramlar, terimler karşısında şaşırmaları doğaldı. Simgesel mantığın, modern matematiğin diliyle ilk kez karşılaşan bir kişinin ilk tepkisi neyse, sözgelimi bir geleneksel dilbilgisinin ya da bir resim eleştirmeninin göstergebilim kuramıyla karşılaştığında göstereceği tepki de kuşkusuz aynı olacaktı. Göstergebilimin kullandığı terimler, kuşkusuz doğal dil dizgesinin birimleriydi, ama bu birimler kendi aralarında kurdukları tutarlı ilişkilerle yeni anlamlar kazanmıştı. Bu terimleri gündelik dile ilişkin sözlüklerde bulmamıza olanak da yoktu. Sözkonusu terimerin «sözlüğü» yine kuramın kendisiydi. Çünkü, her terimin ancak bu bilim dalı içinde bir değeri vardı. Daha başka bir deyişle, bu terimler, birer sözcük olarak değil, birer simge olarak görülmelidir. Yeni anlamlar içeren yeni terimlere başvurulmasının nedeni, incelenecek nesne ile inceleyen yöntemsel aygıtın birbirinden ayrı olmasının zorunluğudur.

İşte bütün bu terimleri kısa sürede kavrayan araştırmacıların anlaşabilmeleri daha kolaylıkla sağlanınca, A.J. Greimas, göstergebilim kuramının bir sözlüğünü yapma gereksinmesi duydu ve 1975-1976 yıllarından başlayarak J. Courtés ile birlikte bir **Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü** hazırlama işine girişti. Bu sözlük, 1979 yılında yayımlandı: **Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage** (Göstergebilim. Dilyetisi Kuramının Açıklamalı Sözlüğü). 645 terimin tanımlamasını yapan, bu terimlerin göstergebilim tarihi içindeki çeşitli anlamlarını veren, dolayısıyla geçirdikleri evrimi gösteren, terimler arasındaki bağlantıyı göndermeler yaparak belirten bu sözlük, **Sémantique structurale** ile başlayan araştırma sürecinin en üst aşamasına ulaştığını gösteriyordu.

A.J. Greimas ve çevresindeki araştırma topluluğu her öğretim yılı içinde çalışma konusunu önceden saptanan bir alana yöneltir. Bu araştırma alanı, kuramın gelişme çizgisine göre belirlenir. Bir yıl, yazınsal bir söylem incelenirken, öbür yıl sözgelimi, bir insanın bir başka insanı etkilemesi **(etkileyim)** olayının çeşitli dizgelerde

nasıl gerçekleştiği araştırılır. Bir başka öğretim yılı içinde, tutkular, göstergebilimsel açıdan ele alınır. Bu arada insanlararası ilişkilerde **gerçek (doğru), yanlış, gizli, yalan** özellikleri incelenir. **Göründüğü gibi olma, olduğu gibi görünmeme,** vb. durumların sınıflandırılması yapılır. Daha sonra, bütün insanların belli bir eylemi gerçekleştirirken izledikleri süreçleri belirleyen özellikler evrensel olarak dizgeleştirilir; bir başka deyişle, **istemek, bilmek, inanmak, yapabilmek, yapmak zorunda olmak** gibi insanlar arası etkileşimde belirleyici olan kiplikler araştırılır.

Bütün bu değişik alanlar, kuşkusuz çeşitli gösterge dizgelerinde, göstergebilimin geliştirdiği yöntemsel aygıtla ele alınır. Bugün artık göstergebilim, anlamlamanın temel yapılarından anlamın değişik biçimlerde «süslenmesi», «giydirilmesi» olan söylemsel, betisel düzeylere kadar uzanan bütün aşamaları değerlendirmektedir. Sözcelerin incelenmesi sürerken, sözceleri üretme evresi de **(sözceleme)** göstergebilimin inceleme alanı içine alınmıştır.

Göstergebilimin gerçekleştirdiği bir başka aşama da yöntemin toplumsal bilimlerde yazılmış değişik metinlere uygulanmasıdır. Bu konuda A.J. Greimas ve E. Landowski yönetiminde hazırlanan yapıt, birçok bilim adamının metinlerindeki anlamsal katmanlaşmayı incelemektedir: **Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales** (Toplumsal Bilimlerdeki Söylem Çözümlemesine Giriş) [1979].

A.J. Greimas'ın yukarda saydığımız yapıtlarının dışında birçok dergide yayımlanmış yazıları vardır: Bu dergiler arasında özellikle şunları sayabiliriz: **Langages, Le Français moderne, Romanische Forschungen. Arguments, Actes Sémiotiques (Documents** ve **Le Bulletin), Dilbilim,** vb.[5]

A.J. Greimas yönetiminde gelişen göstergebilim çalışmaları bugün artık geniş bir ilgi uyandırmaktadır. Yazın, resim müzik, tiyatro, film, mimarlık, hukuk, iktisat, siyaset, din vb. alanları incelemeyi, çözümlemeyi ve giderek dünyadaki anlam evrenini sınıflandırmayı amaçlayan göstergebilimin kuşkusuz en belirgin özelliği, yukarda da belirttiğimiz gibi, bir **kavramsal** ve **biçimsel üstdil** oluştur-

5. A.J. Greimas'ın son yıllarda çeşitli dergilerde çıkmış yazıları **Du Sens II** (Anlam Üstüne II) [1983] adlı yapıtta bir araya getirilmiştir.

masıdır. Anlamsal ayrılıkların üretilmesini ve kavranılmasını araştıran bu kavramsal ve biçimsel üstdil (göstergebilim kuramı) **varsayımsal-tümdengelimli** bir yöntemi izler. Bunun gereği olarak da kuramın inceleme aygıtı 3 düzeyden oluşur: **Betimsel dil; yöntembilimsel dil; bilgi-kuramsal dil.** Bu kuram doğal dillerin anlamsal yapısını araştıran **dilbilimsel anlambilim**den ayrıldığı gibi, **bildirişim** işlevine yaslanan **göstergebilgisel** yaklaşımlardan da ayrılır. A.J. Greimas'ın geliştirdiği göstergebilim kuramı, bildirişimi değil, bu olguyu da içeren **anlamlama** süreçlerini ortaya çıkarmaya çalışır; bir başka deyişle, anlam üretiminin eklemlenişini belirler.[6]

Yukarıda ana çizgileriyle belirlemeye çalıştığımız göstergebilim kuramını izleyen araştırmacılar topluluğu son yıllarda Paris Göstergebilim Okulu diye anılmaktadır.

3. Paris Göstergebilim Okulunun öbür temsilcileri.

Paris Göstergebilim Okulu adıyla anılan araştırmacılar, École des Hautes Études en Sciences Sociales'deki araştırma topluluğuna bağlı, daha doğrusu, A.J. Greimas'ın çevresindeki bilim adamlarıdır. Bu araştırmacıların önde gelenleri arasında şu kişileri sayabiliriz:

a. Jean-Claude Coquet: 1928 yılında doğan J.-C. Coquet, dilbilgisi alanında uzmanlaştıktan sonra, İsveç'te Uppsala Üniversitesinde, Fransa'da Poitiers Edebiyat Fakültesinde, École Pratique des Hautes Études'de École des Hautes Études en Sciences Sociales'de, Paris-VIII Üniversitesinde dilbilim/göstergebilim dersleri verdi. 1960 yıllarında A.J. Greimas'ın çevresinde oluşan topluluğa katılan J.-C. Coquet, bugün Greimas kuramının en yetkin uygulayıcılarından ve geliştiricilerinden biridir. 1972'de yayımladığı **Sémiotique littéraire** (Yazınsal Göstergebilim) adlı yapıtı, söylemlerin anlamsal çözümlemesine önemli bir katkıdır. Bu yapıtta, A. Camus'nün **Yabancı**'sı, A. Rimbaud'nun **Illuminations**'u, G. Apollinaire'in **Les Colchiques**'i, P. Claudel'in **La Ville**'i göstergebilimsel açıdan çözümlenir. Ayrıca, J.-C. Coquet, A.J. Greimas'ın yapısal anlambilim alanında ortaya attığı kavram ve ilke-

---

6. A.J. Greimas'ın geliştirdiği göstergebilim kuramının daha ayrıntılı açıklaması için bkz. M. Rifat, Genel Göstergebilim Sorunları: Kuram ve Uygulama, İstanbul, Alaz Yay., 1982.

leri de değerlendirir. **Langages, Langue française, Connexions, Actes sémictiques (Documents** ve **Le Bulletin)** vb. dergilerde, söylem çözümlemesi, yazınsal göstergebilim, kiplikler, özne/nesne ilişkisi gibi konularda yazılar yazan J.-C. Coquet, A.J. Greimas'ın en yakın ve en eski izleyicisi olmakla birlikte, Greimas kuramını bazı açılardan (özellikle göstergebilimsel dörtgen, kiplikler, gönderen/özne ilişkisi açısından) değişik doğrultularda yönlendirir. J.-C. Coquet'nin araştırmaları, hem Greimas kuramının uygulanması, hem yavaş yavaş Coquet yönteminin oluşması açısından ilginçtir.

J.-C. Coquet'nin göstergebilime olan önemli bir katkısı da, A.J. Greimas'ın çevresindeki bazı araştırmacıların etkinliklerini bir araya getirerek, bunları Paris Göstergebilim Okulunun çalışmaları olarak yayımlamasıdır: **Sémiotique. L'École de Paris** (Göstergebilim. Paris Okulu) [1982].

J.-C. Coquet'nin 1982 yılında savunduğu devlet doktorası da kiplikler konusunda kuramsal aygıtı geliştiren bir çalışmasıydı: **Le Discours et son sujet. Essai de grammaire modale** (Söylem ve Öznesi. Kipsel Dilbilgisel Denemesi).

b. **Michel Arrivé:** 1936 yılında doğan M. Arrivé, dilbilgisi konusunda uzmanlaştı, edebiyat doktoru oldu ve Paris-X (Nanterre) Üniversitesine dilbilim profesörü (yazınsal göstergebilim) olarak atandı. 1964'te yayımlanan **Grammaire du français contemporain** (Çağdaş Fransızcanın Dilbilgisi) adlı yapıta katkıda bulundu. Daha sonra yazınsal göstergebilim alanındaki çalışmalarıyla dikkati çekti. Bu yapıtlar arasında özellikle **Les langages de Jarry. Essai de sémiotique littéraire'**i (Jarry'nin Dilyetileri. Yazınsal Göstergebilim Denemesi) [1972] belirtebiliriz. M. Arrivé'nin ayrıca, B. Pottier yönetiminde hazırlanan **Le Langage** (Dil) adlı dilbilim/göstergebilim sözlüğüne yazdığı «yazınsal göstergebilim» bölümü de, yazınsallık sorunlarını tartışması, yazınsal metinlere göstergebilimsel yaklaşım biçimlerini irdelemesi açısından yararlı ve ilginçtir.

Son yıllarda, yazınsal anlam evrenini ruhçözümleme açısından değerlendirmeye yönelen M. Arrivé'nin **Langue française, Langages, Actes sémiotiques, Dialectiques, Cahier de textes** dergilerinde yazdığı birçok yazı bu alanlarda çalışanlara katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Bel-

çika'da A. Helbo yönetiminde hazırlanan **Le Champ sémiologique** (Göstergebilim Alanı) [1979] adlı kitabın Fransa'daki göstergebilimsel araştırmalar bölümünü J.-C. Coquet değerlendirirken, aynı yapıtta, Fransa'daki yazınbilim çalışmalarını da M. Arrivé tanıtmıştır. Paris Göstergebilim Okuluna uzak/yakın çalışmalarını sürdüren M. Arrivé'nin J.-C. Coquet yönetiminde hazırlanmış **Sémiotique: L'École de Paris** adlı yapıttaki «La Sémiotique littéraire» («Yazınsal Göstergebilim») başlıklı incelemesi de toparlayıcı ve değerlendirici olması bakımından ilginçtir.

c. **Joseph Courtés:** Greimas kuramına en yakından bağlı araştırmacıdır. 1973'te yayımlanan **Lévi-Strauss et les contraintes de la pensée mythique** (Lévi-Strauss ve Söylensel Düşüncenin Yasaları) adlı yapıtında, C. Lévi-Strauss'un söylenlere uyguladığı yöntemi Greimas göstergebiliminin ilkelerine göre değerlendirdi. J. Courtés'in asıl uygulama alanı masallardır. 1976'da çıkardığı **Introduction à la sémiotique narrative et discursive** (Anlatısal ve Söylemsel Göstergebilime Giriş) Greimas kuramını açıklayarak, örneklendirerek sunan bir elkitabıdır. Yapıtın sonunda bulunan «Külkedisi» masalının çözümlemesi, göstergebilim yönteminin nasıl uygulanacağını gösterir. J. Courtés'in göstergebilime temel katkısı A.J. Greimas ile birlikte hazırladığı **Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage**'dır.

J. Courtés'in **Ethnologie française, Actes sémiotiques, vb.** dergilerindeki yazılarının yanısıra çeşitli ortak yapıtlardaki yaklaşımları da (F. Nef yönetiminde hazırlanan **Structures élémentaires de la signification** [Anlamlamanın Temel Yapıları, 1976] ile A.J. Greimas ve E. Landowski yönetiminde hazırlanan **Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales**'deki yazıları) öğretici yanı ağır basan çözümleme örnekleridir. J. Courtés'in 1983'te savunduğu devlet doktorası da göstergebilimin insanbilime ve budunbilime uygulanması açısından ilgi çekiciydi: **I e Motif en ethnolittérature. Essai d'anthropologie sémiotique** (Budunsal Yazında Örge. Göstergebilimsel İnsanbilim Denemesi).

d. **Eric Landowski:** Bugün Paris Göstergebilim Okulunun ortak çalışmalarının yayına dönüşmesini sağlayan, **Documents ve Le Bulletin** adlı yayın organlarını yöneten E. Landowski'yi göstergebilimciler, A.J. Greimas'ın

Sémiotique et sciences sociales adlı yapıtından tanırlar. Bu yapıtta, «Analyse sémiotique d'un discours juridique» («Bir Hukuk Söyleminin Göstergebilimsel Çözümlemesi») adlı incelemeyi A.J. Greimas, E. Landowski ile birlikte yazmıştır. Bir siyasetbilimci olan E. Landowski'nin Paris Göstergebilim Okuluna katılması, değişik bir inceleme alanının açılmasına neden olmuştur. E. Landowski aynı zamanda yazılarında kullandığı anlatımla, biçemle de dikkati çeker. Siyasal söylemlerdeki anlamsal sorunları inceleyen yazıları arasında şunları sayabiliriz: «Du Politique au politologique» («Siyasaldan Siyasetbilimsele») **[Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales'de]**; «Le Discours politique» («Siyasal Söylem») **[Sémiotique. L'École de Paris'de]**

Bu çalışmalara ek olarak, Fransız okullarındaki Fransızca ödevlerini göstergebilimsel açıdan tartışan, inceleyen, örneklendiren bir yapıt yayımlamıştır: **Le Devoir de français** (Fransızca Ödevi) [1980].

e. **Öbür araştırmacılar:** Paris Göstergebilim Okuluna bağlı olan öbür araştırmacılar arasında da şu kişileri sayabiliriz: P. Fabbri, J. Geninasca **(Analyse structurale des Chimères de Nerval** [Nerval'in **Chimères**'inin Yapısal Çözümlemesi], 1971), A. Hénault **(Les Enjeux de la sémiotique** [Göstergebilimin Yatırımları], 2 cilt 1979-1983) I. Darrault, F. Rastier **(Essais de sémiotique discursive** [Söylemsel Göstergebilim Denemeleri], 1973), J.-M. Floch, F. Bastide, C. Chabrol, F. Thürlemann **(Paul Klee, Analyse de trois peintures** [Paul Klee. Üç Tablonun Çözümlemesi], 1982), J. Fontanille, H. Quéré, H. Parret, A. Renier, L. Panier, C. Zilberberg **(Une Lecture des 'Fleurs du mal' de Baudelaire** [Baudelaire'in **Elem Çiçekleri**'nin Okunması], 1972), J.-C. Giroud, D. Bertrand, vd.

ALGIRDAS JULIEN GREIMAS

GÖSTERGEBİLİM

Aşağıda, A.J. Greimas'ın La Linguistique adlı ortak yapıtta (Paris, Larousse, 1977) yer alan «La Sémiotique» başlıklı yazısının çevirisini sunuyoruz.

Stoacı ya da Ortaçağ'lı atalarından **(modi significandi** [anlamlama biçimleri] kuramcıları) bağımsız olarak gelişen, buna karşılık, daha yakın dönemlerdeki öncülerden (Avrupa'da F. de Saussure, A.B.D.'de C. S. Peirce) kesin bir biçimde kaynaklanan **göstergebilim** (semiyotik ya da semiyoloji), 1960 yıllarında, önce Fransa'da (R. Jakobson'un ve daha kesin olarak da L. Hjelmslev'in etkisiyle), birkaç yıl sonra da Sovyetler Birliği'nde (yine R. Jakobson'la bağlantılı olarak ve Moskova Dilbilim Okulunun yeniden etkinlik kazanmasıyla) yenilikçi, bilimsel bir yaklaşım biçiminde kuruldu; kısa bir süre içinde de, hemen hemen bütün dünyada, ender olarak özümsenmesine, daha doğrusu hoş görüyle karşılanmasına ve çoğunlukla da yüksek öğretimin insan bilimleri dalı dışında tutulmasına karşın, önemli sayıda çalışma ve araştırmaya yol açan bir bilim dalı ve yöntembilim olarak gelişti.

Fransız yapısalcılığı, iki Dünya Savaşı arasında yer alan Prag ve Kopenhag Dilbilim Okullarına özgü edinimin bir bakıma gelişmesi ve karşılaştırmalı söylenbilim (G. Dumézil), insanbilim (C. Lévi-Strauss), ruhçözümleme (J. Lacan), yazın (R. Barthes) gibi alanlara yayılmasıdır. Bu yapısalcılık, göstergebilimin, dilbilimsel öngerçekler bütününden kalkarak, o ana dek dağınık bulunan yeni bir bilimsel yeteneğe ilişkin yorumların ve ortak görüşlerin alanı olarak ortaya çıkmasını sağladı.

F. de Saussure'ün, ilerde kurulacak «göstergelerin genel bilimi»ni belirtmek için önerdiği «sémiologie» terimi, kısa sürede «sémiotique» terimiyle çatıştı. «Sémiotique» terimini kullananlar, gösterge çözümlemesi düzeyinde belirginlik kavramına kuşkuyla bakıyorlar ve mantıktaki göstergebilim (sémiotique) kavramına yaklaşmaya çalışıyorlardı; mantıktaki göstergebilim, bir dilyetisi olarak, bir sözdizim ile bir anlambilimden oluşuyordu (R. Carnap).

İlk olarak eksiksiz ve etkili bir göstergebilim kuramı oluşturan L. Hjelmslev'in verdiği tanım (bu tanıma göre, göstergebilim [semiyoloji] özel göstergebilimlerin [semiyotik] üstkuramıdır) belki herkesi hoşnut edebilecek bir tanımdı; ancak, uluslararası kullanım, giderek yalnızca «semiyotik» terimine yer verdi.

Göstergebilimle dilbilim arasındaki bağıntılar

İlk bakışta, göstergebilimle dilbilim arasındaki bağıntılar, dilbilim göstergebilimsel bir dizge olduğu için, yalın gibi görünür. Bununla birlikte, dilbilimin konusu olan doğal dillerin ayrıcalıklı bir yeri vardır; çünkü, öbür anlamlı dizgeler, doğal dillere aktarılabilir ama bunun tersi olanaksızdır. Doğal dillerin üstün niteliği, kendi içlerinde özerk anlamlama dizgeleri geliştirme yeteneğiyle de ortaya çıkar: Bunu, ya hukuk, ahlak, din, vb. gibi «doğal» gösterge evrenlerini düzenleyerek ya da «yapma» dillerin oluşturulmasına dayanak ve araç sağlayarak gerçekleştirirler. Yapma diller arasında, bir yandan, bütünüyle bilimler, bir yandan da öbür dilleri kavramaya (= dilbilgileri) ya da geçerli kılmaya (= mantıklar) çalışan dilyetileri sayılabilir. **Dilbilimsel göstergebilim**, böylece, dar anlamdaki dilbilimin uğraş alanını büyük ölçüde aşar.

Dilbilimsel olmayan göstergebilimler

Göstergebilimsel tasarının dilbilime göre konumunu belirlemedeki zorluk, F. de Saussure'ün **gösteren** ve **gösterilen** ikilisiyle gidermeye çalıştığı, dil ile düşünce arasındaki ilişkilere özgü felsefe önvarsayımlarından ileri gelir. Doğal dillerin eklemlenişine ayrılmaz biçimde bağlı olan ruhsallık öngerçeği, dilsel olmayan anlamlı dizgeler için dilsel olarak eklemlenmiş bir gösterilenin aracılığını zorunlu kılıyor ve bunları ikincil ve türev gösterge dizgeleri olarak nitelendiriyordu.

Yüz elli yıl boyunca sürekli ve çelişkisiz etkinlikler göstermiş tek insan bilimi olarak bilinen dilbilimin düzenlediği örnekçelerin değeri, her ne kadar tartışılamazsa da, yayılmacılığı da benimsenemez: Sözgelimi, resim göstergebilimini, yalnızca resim üstüne yazılmış söylemlerin çözümlemesine indirgemek sakıncalıdır. Göstergebilimin görevi, yalnızca dilsel olarak eklemlenmiş bütünleri değil ama, «yaşanmış olan», «hissedilmiş olan», «insanı etkilemiş olan» gibi deyişlerin altında yatan dolaysız anlamlamaları da kavramaktır. Demek ki, dilbilimsel olmayan göstergebilimler, çeşitli güçlükleri aşarak, bu arada hem dilbilimin etkisinden kurtularak hem de biçimcilikten korunarak kurulmaktadır; çünkü biçimcilik, sözgelimi, uzam göstergebilimini ya da müzik göstergebilimini yalnızca gösteren boyutunu ele alan salt betimlemelere dönüştürecektir.

Bildirişim kuramının geliştirdiği inceleme örnekçelerinin yetersizliği, işte bu alanlarda görülmekte ve sözkonusu örnekçeler, **anlamlama kuramına** ilişkin inceleme örnekçeleriyle giderek bütünlenmektedir. Böylece, gösterge dizgelerinin incelenmesine eklenen yeni bir araştırma boyutu belirlenmiştir: Göstergesel kılgıların, bir başka deyişle, bedensel davranışların ya da el, kol ve baş devinimlerinin araştırılması.

Göstergebilim alanı

Göstergebilimin çeşitli alanlara yönelik olması ve tutkularındaki büyüklük, edinimlerinin değerlendirilmesini ve düzenlenişindeki başlıca eklemlemelerinin sunulmasını güçleştirir.

Göstergebilim, öncelikle kendi geliştirdiği yöntemleri ve inceleme örnekçelerini öbür insan bilimlerine sunan yöntembilimsel bir yaklaşımdır. Kimi kez, bazı alanlara doğrudan doğruya el atar ve yeni yöntemler arayan dalları (sözgelimi, yazılı ve sözlü yazın) yeniden düzenlemeye çalışır. Kimi kez de, yeni bilgi alanları oluşturma savındadır (sözgelimi, oyunlar, çizgi resimler, reklam gibi alanlarda). Öte yandan, oluşturulmuş yöntem ve kuramlarla karşılaştığında, bilgikuramsal çatışmalara yol açması, kendi içinde de düşünyapısal uyumsuzluklara uğraması ve kimi kez aşırı bir dağılma izlenimi verip, gelişme açısından çarpıcı eşitsizlikler göstermesi hiç de şa-

şılacak bir şey değildir. Onun için, bu gelişme ve yayılma aşamasında, kökleşmiş bir göstergebilimden çok, bir göstergebilimsel tasarıdan söz etmek gerekir.

Göstergebilimsel dizgelerin doyurucu bir sınıflandırmasını önermek olanaksızdır. Bilgi alanları, amaçlanan konulara göre değil de, gelişme yolundaki yöntembilimlere göre oluştuğundan, yalnızca, yapıya özgü ve iç ölçütler bir bilimin bütün düzenini kavrayabilir. Günümüzde, yalnızca bazı göstrgebilimsel alanların sınırları belirlidir: Kurulmuş olması ve belitsel özellikler taşıması nedeniyle yapma diller; gösteren ile gösterilenin koşut eklemlenişini benimseyen şiir göstergebilimi; vb. Yalnızca söylem göstergebiliminin geniş ve görece olarak kesin bir kavramsal görünümü vardır.

Gösterge dizgeleri, en yaygın olarak, bildirişim oluklarına göre, ya da bir başka deyişle, gösterenin oluşturulmasına yarayan duyumsal düzenlere göre sınıflandırılır. Bu sınıflandırma da doyurucu olmaktan uzaktır: Sinema, tiyatro, kent uzamı gibi çok geniş anlamlı bütünler, birçok gerçekleşme dilinin, anlamları topluca üretme amacıyla birbiriyle sıkı sıkıya karışmış yığışma bölgeleri olarak görülür. Bu nedenle, her ne kadar can sıkıcı bir durumsa da, yaygın uygulama, araştırma alanlarını adlandırmakla yetinir: Kutsal kitap göstergebilimi, uzam göstergebilimi, reklam göstergebilimi, vb.

Söylem göstergebilimi

Varlığını, çeşitli inceleme konularının üstesinden gelen yöntembilimsel tutarlılığa borçlu bir bilgi alanı, göstergebilimsel yeteneğin etkililiğini ortaya koyarak gerçekleşti: Bu, söylemlerin düzenlenmesi ve sınıflandırılmasıyla ilgili bir alandır. Bu alan, dilbilimcilerin tümce sözdizimiyle ilgilenmeleri nedeniyle hiç işlenmemiştir; öte yandan, geçerliğini yitirmiş olarak görünen klasik sözbilim ve yazınbilim yöntemlerinin, kapsamsız bir izlenimci biçembilim yararına bırakılması nedeniyle de, elverişli bir alandır.

Söylem göstergebilimi, anlatısal ve betlsel özellikler taşıyan metinlerin incelenmesiyle (G. Dumézil ve C. Lévi-Strauss söylenbilimsel metinleri, V.J. Propp ise halkbilimsel metinleri inceledi) gelişebildi. Bir yandan, dizisel ve karşılaştırmalı olguları öbür yandan da dizimsel çalış-

maları birbirine yaklaştırdı. Ayrıca, söylemleri, iki tür dönüşüm alanı olarak belirledi: Birbirleriyle dönüşüm ilişkisi içinde bulunan, ama aynı zamanda da kendi yapılarında içerik dönüşümleri taşıyan bitişik metinler. Bu yaklaşım, çözümsel ve kuramsal alanda birçok yoğun araştırmanın yapılmasına yol açmıştır. Öncelikle, sözlü yazına ilişkin **betisel** özellikli metinlerin seçilmesi çok yerinde olmuştur; çünkü, böylece, göstergebilimsel araştırmalar sağlam temeller (evrensel özellikte anlatı biçimleri içeren, görece olarak yalın anlatılar) üstüne oturtulmuştur. Bu ilk açıklamaların, yazıya aktarılmış yazınsal metinlere uygulanmasıyla da, **yazınsal göstergebilim** sorunsalı daha gelişip, daha karmaşıklaşmıştır. Bununla birlikte, sözkonusu uygulamalar, eskiden beri ayrıcalıklı nitelik taşıyan bu ekinsel alanda düşünyapısal tartışmalara yol açtığı gibi, göstergebilimi, yenilik üstüne bir tartışma alanı olarak göstermeye kadar gitmiştir. Ama, edinim olumludur: Çünkü, ekinsel ve çoğunlukla da insancı etkinliğin başlıca iki alanı (yazınsal söylem ve tarihsel söylem) düzenli bir araştırmanın konusu olmuştur.

Söylemler diye adlandırılan göstergebilimsel konuların son derece karmaşık olması nedeniyle, bunları incelemek için çeşitli **çözümleme düzeyleri** ayırmak gerekmiştir. Nitekim, bir metni kavramaya yarayan soyut yapıların ve bu metindeki dönüşümleri içeren mantıksal-anlamsal işlemlerin belirlediği **derin düzey,** metinlerin sözdizimsel düzenlenişini ortaya koyan **biçimbilimsel-sözdizimsel düzey**'den ayrılır; öte yandan, sözdizimin dünyadaki betilerle (el, kol ve baş devinimleri yapan kişiler ve algılanabilir özelliklerle donatılmış nesneler) somutlaştırıldığı **betisel düzey** de, çeşitli yapısal görünümlerin herhangi bir doğal dilde gerçekleşmesini sağlayan **metinsel düzey**'den ayrılır.

Hemen hemen özerk nitelikli bu çözümleme düzeyleri arasındaki ayrım, yalnızca işlemsel değildir. Nitekim, metinsel ve betisel düzeylerin ayrımı, doğal dillerin deyimsel özelliğine bağlı olgularla, doğal dilleri aşan göstergebilime özgü olguları birbirinden ayırmaya yol açar. Ayrıca, birbirinden ayrı ama eşdeğerli düzeylerin tanınması, bir yandan betisel söylemlerin (anlatılar ve öyküler) betisel olmayan söylemlerle (felsefe söylemleri, öğretici söylemler) karşılaştırılmasına yararken; öte yandan

da, aynı biçimsel aygıtın **yazınsal olmayan söylemlerin** (hukuk, toplum, iktisat, vb. ile ilgili söylemler) çözümlenmesinde kullanılmasını da sağlar. Böylece, göstergebilim, daha önce toplumbilim alanında girişilen ama pek inandırıcı olmayan içerik çözümlemesi girişimlerinin yerini alır. Sonuç olarak, eni konu düşünülerek yapılmış bir genelleştirmeyle, dilsel olmayan dizimsel zincirleniş-leri (törenler, sirk programları, konut uzamları) metinler olarak ele alabilir ve daha önce denenmiş inceleme örnekçelerinden yararlanarak bunlara aynı çözümleme yöntemlerini uygulayabiliriz. Böylece, ayrıcalıklı bir araştırma alanında gerçekleştirilmiş yapısal ayrımlar, uygulama alanlarının çokluğuna karşılık birleştirici bir göstergebilimin iç eklemlenişine temel olabilir.

(Fransızcadan çeviren: Mehmet RİFAT)

BİR ANLATI DİLBİLGİSİNİN İLKELERİ

Aşağıda A.J Greimas'ın Du Sens (Anlam Üstüne [1970] adlı yapıtında yer alan «Eléments d'une grammaire narrative» başlıklı yazısının (s. 157-158) ilk altı sayfasının kısaltılmış çevirisini sunuyoruz.

I. Anlatısallık ve Göstergebilim Kuramı.

I. 1. Tarihçe.

Birkaç yıldır anlatısallık araştırmalarına giderek artan biçimde gösterilen ilgi, her gün biraz daha belirginleşen bir genel göstergebilimin kurulması konusundaki umut ve tasarılarla birlikte değerlendirilmelidir.

Önce, V. Propp'un halkbilgisi (folklor), C. Lévi-Strauss' un söylen yapısı, É. Souriau'nun tiyatro üstüne yaptığı bağımsız araştırmaların sonuçlarının karşılaştırılması özerk bir inceleme alanının varlığını kabul etmeyi sağlamıştır. Daha sonra da, anlatıyı bir karar mantığı çerçevesinde yorumlayan C. Bremond'un ya da anlatının düzenlenişine bir anlatı dilbilgisi biçimi vermeyi amaçlayan A. Dundes'in yeni yöntembilimsel çalışmaları, kuramsal yaklaşımları çeşitlendirdi. Bu arada bizim kaygımız, hem anlatı çözümlemesinin uygulama alanını olabildiğince genişletmek, hem de bu araştırmalar sırasında ortaya

çıkan belli bir bütünlüğe ulaşmamış örnekçeleri giderek biçimselleştirmektir: Bize en önemli görünen şey, evrenselliklerin güvencesi olan ve anlatısal yapıların genelleştirilmiş bir göstergebilim kuramıyla bütünleşmesini sağlayan bu örnekçelerin geliştirilmesinde kullanılan ulamların göstergebilimsel-dilbilimsel niteliği üstünde durmaktır.

1.1. Anlatısallık ve anlatısallığın gerçekleşmesi.

Anlatısal çözümlemenin yöntembilimsel açıdan zenginleşmesi ve halkbilgisi ya da söylenler evreninden başka olanlara da uygulanabilmesi, dilbilimde en genel biçimiyle benimsenmiş kavramları yeniden tartışma konusu ederek, önemli sorunlar ortaya çıkarmıştır.

Herşeyden önce, anlatısal yapıların, doğal diller aracılığıyla oluşan anlam gerçekleşmesinden başka biçimlerde de kendini gösterebileceğini kabul etmek gerekiyordu: Sinema ve düş dilinde, figuratif resimde, vb. Ama bu düşünce, gösterim ve çözümleme düzeyleri arasındaki kesin ayrımın gerekliğini tanımak ve kabul etmek anlamına geliyordu:

1. **Anlatının görünen düzeyi:** Anlatının değişik gerçekleşmeleri, bu düzeyde dilsel tözlere özgü zorunluklara bağlıdır ve bu tözler içinde ortaya çıkar;

2. **Anlatının içkin düzeyi:** Ortak bir yapı gövdesi oluşturan bu düzeyde, gerçekleşme aşamasından önceki anlatısallık yer alır ve düzenlenir.

Demek ki, ortak bir göstergebilimsel düzey, dilsel düzeyden ayrıdır ve anlatımı gerçekleştirmek için seçilen dil ne olursa olsun, mantıksal olarak, göstergebilimsel düzey, dilsel düzeyden önce gelir.

Öte yandan, anlatısal yapılar, kendi gerçekleşme düzeylerinden önce gelirlerse, bu gerçekleşme düzeylerini oluşturmak için, boyutları sözce boyutlarından daha geniş olan dilsel birimler kullanmalıdırlar. Sinema göstergebilimden söz eden C. Metz'in deyimiyle bunlar, «büyük bir dizim» oluşturacak birimlerdir. Öyleyse **anlatısal yapıların** gerçekleşme düzeyindeki karşılığı **anlatının dilsel yapılarıdır; anlatı çözümlemesinin** doğal sonucu da **söylem çözümlemesi** olur.

1.3. Anlatısallık ve göstergebilim.

Demek ki, anlamlamanın gerçekleşme koşullarından bağımsız olduğu bir an için kabul edilirse, geniş anlam alanlarının düzenlendiği bir yer olan özerk bir yapı katmanının benimsenmesi gerekir; bu katman her genel göstergebilim kuramı içinde yer almak zorundadır; ancak bu, göstergebilimin, anlam evreninin eklemlenişini ve gerçekleşmesini ekinsel ya da kişisel anlam bütünü olarak kavramayı amaçladığı ölçüde olanaklıdır. O zaman da böyle bir kuramın genel düzeni altüst olur. Eğer daha önce dilbilimsel tasarının, birleşimsel ya da üretici bir düzenek ortaya koymak olduğunu ve bu düzeneğin de yalın öğelerden ve başlangıçtaki çekirdek yapılardan kalkarak sonsuz sayıdaki sözce üretimini (bu sözceler de dönüşerek ve birleşerek söylemleri oluşturur) kavrayabileceğini kabul edersek, şimdi tam tersine anlam üretiminin kaynaklandığı aşamaları tasarlamak gerekir. Amaç, elden geldiğince az eklemli anlam yığışımlarından yola çıkarak anlamın gerçekleşirken amaçladığı iki sonuca aynı zamanda ulaşabilmesi için, birbirini izleyen katmanlardan inilerek daha gelişmiş anlamlı eklemlemeler elde edilebilmesidir; **eklemli anlam**, yani anlamlama; ve **anlam üstüne söylem**, yani anlamdan önce gelen, bütün eklemlemeleri kendine uygun biçimde geliştiren geniş bir açıklama. Bir başka deyiş ile: **Anlam üretimi önce sözcelerin üretilmesi, sözcelerin söylem olarak birleştirilmesi aşamasından geçmez; anlamlama üretimi kendi sürecinde, anlatısal yapılar tarafından üstlenilir ve işte bu anlatısal yapılar, eklemlenmiş sözceler biçiminde eklemlenmiş söylemi oluştururlar.**

Artık, anlatı çözümlemesini yöntembilimsel açıdan kendine yeten bir araştırmalar alanı olarak doğrulayacak ve hakkıyla kuracak bir anlatısallık kuramının geliştirilmesi, çok sayıdaki çeşitli betimlemelerle elde edilen anlatı örnekçelerin yetkinleştirilmesine ve biçimselleştirilmesine, ve hepsini içine alan bir örnekçeler tipolojisine değil, özellikle anlamlama bilimi olarak tasarlanan göstergebilimin genel düzeni içindeki **özerk bir aşama** olan anlatısal yapılara dayanmaktadır.

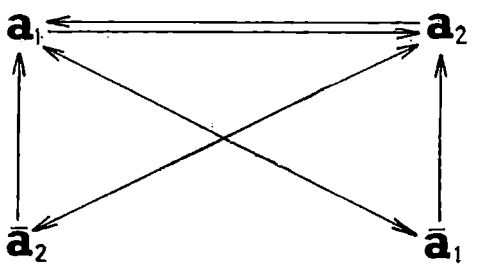
1.4. Genel bir göstergebilimin aşamaları.

Bunun için göstergebilim kuramını şöyle tasarlamalıyız: Temel aşamalarla (bu aşamada anlam tözü ilk

eklemlemelerini kazanır ve anlamlı biçim olarak oluşur) son aşamalar (bu aşamada anlamlama değişik dillerle gerçekleşir) arasında, bir **ara aşaman**ın yerleştirilebileceği geniş bir uzamin düzenlenmesi gerekir. Bu ara aşamada, özerk bir duruma sahip göstergebilimsel yapılar (aralarında anlatısal yapılar da vardır) yer alır ve bütünleyici içerik eklemlemeleriyle, eklemli söylemlerin kurulmasına yön veren genel ve temel bir dilbilgisinin geliştiği görülür. Demek ki, bu ara aşamaya ilişkin iki yönlü bir yapısal tasarı sözkonusudur: Bir yandan içerik eklemlenişinin örnekçelerini tasarlamak (...) öte yandan da bu içerikleri kullanabilecek ve düzenleyebilecek biçimsel örnekçeleri ortaya koymak gerekir; bu öyle yapılmalıdır ki, sözkonusu biçimsel örnekçeler, söylemlerin üretimini ve bölümlenmesini yönettikleri gibi, bazı koşullarda anlatısallığın gerçekleşmesini de düzenlesinler. Bir başka deyişle, göstergebilim kuramı, içinde bir **temel anlambilim** ve bir **temel dilbilgisi**ne yer ayırabilirse doyurucu olabilir ancak.

1.5 Temel anlambilim.

Dilsel gerçekleşmeye ilişkin anlambilimden ayrı olan temel bir anlambilim tasarısı yalnızca anlam kuramına dayanabilir. Demek ki, temel anlam dizgesi tasarısı doğrudan anlamın kavranma koşullarının açıklanmasına, bundan çıkarımlanan ve sonra da bir belitsellik olarak ortaya çıkan **anlamlamanın temel yapısı**na bağlıdır. (...) Bu temel yapı, öğeleri arasında karşıtlık bağıntısı olan **beyaz** ve **siyah** türünden ikili anlambirimcik ulamının mantıksal bir gelişmesi olarak tasarlanmalıdır; bu öğelerden her biri aynı zamanda kendisinin çelişiği olan yeni bir öğe doğurabilmelidir; çelişik öğeler de karşıt aykırı terimle bir önvarsayım bağıntısı kurabilmelidirler:

→ önvarsayımı gösterir.
←→ çelişikliği gösterir.

kullanabilecek ve düzenleyebilecek biçimsel örnekçeleri (...)Anlamlamanın bu temel yapısı, **küçük bir anlamsal evren** içinde anlamın ilk eklemlemelerini açıklamaya uygun bir göstergebilimsel örnekçe sağlar. (...)

1.6 **Temel dilbilgisi.**

Temel yapı, anlamsal tözler olan içerik eklemlemelerine bir örnekçe oluşturuyorsa ve anlamı anlamlama durumuna getirebiliyorsa, bu durumda her türlü anlam yatırımının dışında kabul edilen göstergebilimsel biçim olarak düşünülebilir. Bu temel yapı, bir «göstergebilimsel ilke»dir ve L. Hjelmslev'e göre, terimin en geniş anlamıyla, her dili kurar ve düzenler. Bu da şunu ortaya koyar: İçeriklerin düzenlendiği derin düzeyde, oluşturucu örnekçe olarak yer alan temel yapı, aynı zamanda bir biçimsel örnekçedir; bu niteliğiyle de oluşturulmuş ulamlara dayanarak düzenlenmiş içerikleri yönlendirir. Öte yandan, daha önce, anlamlamanın temel yapısının biçimselleştirilmesi için gerekli olan ulamların, her göstergebilim kuramının oluşturulması için kullanılan bilgikuramsal ulamlarla aynı olduğunu belirtmiştik. İşte göstergebilimsel örnekçe olarak oluşturulan bu «dil tümelleri»ne dayanarak temel bir dilbilgisinin ilkelerini tasarlayabiliriz. (...)

(Fransızcadan çeviren: Ayşe Eziler KIRAN)

ŞİİRSEL SÖYLEM KURAMI ÜSTÜNE

Aşağıda çevirisini sunduğumuz yazı, A.J. Greimas yönetiminde hazırlanan Essais de sémiotique poétique (Şiirsel Göstergebilim Denemeleri) [1972] adlı yapıtın yine A.J. Greimas tarafından yazılmış «Pour une théorie du discours poétique» başlıklı giriş bölümünden kısaltılarak aktarılmıştır s. 6-11).

I. **Giriş.**

I. 1. **Şiir olgusu.**

Bugün artık şiir olgusunu yazın kuramı içine almaya, örneğin şiirsel metinleri yazınsal metinlerin bir alt-bütünü olarak düşünmeye olanak yoktur. Bunun ilk basit nedeni şudur: Kendi yasalarını, kendi özgül niteliklerini

kendi içinde taşıyan özerk bir söylem olarak yazın, hemen herkesçe tartışılmaktadır; yazın olgusunu belirlemeye yönelik «yazınsallık» kavramı da, insanın yaşadığı uzama ve zamana göre değişebilen toplumsal-ekinsel bir yananlam olarak değerlendirilmektedir. Ama dahası var: Diyelim ki, ekinsel göreciliği kabul ediyoruz: Avrupa merkezci yanımızın verdiği kolaylıktan yararlanarak da ekinsel nesnelerin yananlamlarını bilinçlice tiplere ayırma yöntemimize sığınıyoruz: Öyle bile yapsak, koşuk kurma sanatıyla hemen özdeşleşen klasik şiirle, özellikle içeriksel olan coşumcu ve coşumculuk sonrası şiirselliği ortak bir ilkeye bağlayarak incelememize yardımcı olabilecek ölçütleri bulmakta güçlük çekeriz.

Ama yine de şiir vardır; —okurluk edimiyle çizdiğimiz sınırlar içinde— az çok bunu hepimiz sezeriz. Bununla birlikte şiir, gerçekleştiği dilden de bağımsızmış gibi gelir bize ilk bakışta: Şiirsel sinemadan, tiyatrodan söz edildiği olur; arasıra şiirsel düşler de görürüz. Konuya, dinleyici üstünde bırakılan anlamsal etkiler açısından bakıldığında, daha geniş anlamda (...) kutsal nitelik taşıyan şeyleri (örneğin ayinleri, ilahileri) hatta bazı din ya da felsefe metinlerini de şiir olarak kabul edebiliriz.

Demek ki, şiirsel göstergebilimin konusu üstüne bir ön bilgi oluşturmak için, şunlar söylenebilir:

a) Şiirsel söylem, yazın kavramıyla aynı uzantıda değildir;
b) ilke olarak, gerçekleştiği dilden bağımsızdır;
c) hem «şiirsel», hem de «kutsal» bir söylem olarak sezilmesi, özel bir söylemler sınıfının kendine özgü niteliği olan anlamsal etkilerine dayanmaktadır.

Sonuç olarak, şiir olgusu sorunsalı, rastgele seçilmiş söylemleri tiplere ayırma yöntemi çerçevesinde yer alır. Şiirin sezgilenen özgül niteliğinin ayırdına varmak için, bizde bıraktığı etkiyi yapısal bir düzen içinde doğrulamak gerekir.

Buradaki anlamsal etki, duyuların yarattığı etki olarak belirmektedir: Çünkü işin içine sessel —daha az ölçüde de, yazısal— gösteren girmektedir. Gösterene özgü eklemlenmeler, gösterilenliklerle uyum içine girer. Bu uyum, göstereni gösterilenle açıklama (gönderme) kuruntusu uyandırır bizde; şiirsel söylemin içerdiği sözleri gerçek olarak kabul etmeye iter. Böylece şiirsel söylem özdeksel yapısına dayalı kutsallığına kavuşur. Şiirsel söylemin öz-

gülüğü şu öngerçeğe dayanır: **Anlatım düzlemi ile içerik düzlemi** arasında bir bağlılaşım vardır (...).

1. 2. Şiirsel betikleri okuma.

Bir yandan şiirsel söylemi kavramaya çalışacak, bir yandan da şiirsel göstergebilimi temellendirecek olan kuram, ilk aşamada iki tür sorunu göğüsleyecek düzeyde olmalıdır:

a) Gerçekte şiirsel söylem, eklemlenme dizgesini aynı zamanda iki düzlem üstüne —anlatım ve içerik düzlemleri üstüne— seren bir tür **çift söylem**dir. Bunu benimseyen kuram, belli bir kavramsal aygıt oluşturmalıdır ki, bu kavramlar yardımıyla iki söylemin eklemlenme dizgesini ortaya koyacak yöntemleri belirleyebilsin, doğrulayabilsin.

Bilinmesi gereken eklemlenme iki türlüdür: Bir yandan, **söylemin kesitlenmesi** denilen (...) işlemin yapılmasına olanak verir; kesitleme işleminde söylem, değişik boyutlardaki birimlerine ayrıştırılır. İlk aşamada bütünleştirici nitelikler ortaya çıkarılır; ayırıcı şiirsel nesnelerdir bunlar. Giderek en küçük öğelere ulaşılır. Bu sonuncular, iki düzlemin belirgin ayırıcı özellikleridir: Yani anlambirimcikler ve sesbirimcikler. Öte yandan, eklemlenme dizgesi, **dilsel çözümleme düzeyleri**ni ayırtetmeye de yardımcı olmalıdır; öyle ki, herhangi bir birim tipinin belirlenmesi herhangi bir düzeyi, herhangi bir dilsel düzeyin belirlenmesi de herhangi bir dilsel birim tipini bağdaşık biçimde belirlememizi sağlamalıdır.

b) Böylece dilin her iki düzlemi üstünde birçok bağdaşık dil düzeyini çözümleme alanına aldıktan sonra, şiirsel göstergebilim, anlatım ve içerik düzlemleri arasında **bulunabilecek bağlılaşımları tiplere ayırmayı** sağlayabilecek ölçüde olmalıdır. Sonuç olarak da, şiirsel söylemin şu ya da bu dilsel düzeylerini, aralarındaki bağıntılar açısından ele almaya dayalı bir tiplere ayırma işlemine, yani **şiirsel nesneleri tiplere ayırma** işlemine olanak vermelidir. (...)

Bu yapıtta yazıları bulunan araştırmacıların çoğuna göre göstergebilimsel uygulamanın amacını, yöntemini, tanıtlanmasını içeren kavram, okuma kavramıdır. J.-C. Coquet'ye göre okuma, «bir terim dağarcığı ve bir dilbilgisi belirlemek, yani bir dizi dilsel birimler ortaya

koymak, bunların düzenleniş (biçimbilim) ve işleyiş (sözdizim) kurallarını kabul etmek»tir önce. Ama, okumayı kuram geliştirmenin bir aracı kılan bu bulgusal okuma biçimine bütünlük kazandırmak için, «okumanın, kuramı sağlamlaştırma işlevi»ne sürekli ağırlık verilmesi gerekir. Böylece göstergebilim uygulaması, bilimsel bir kılgı olarak, yani kuram ile uygulama arasında, oluşmuş ile gözlenebilen arasında bir gelgit olarak belirginlik kazanır.

1.3. Şiirsel düzenleniş.

Şiir olgusunun özgül niteliğini, özel bir söylem sınıfı içinde gerçekleşir diye incelemeye başlamak, ancak görünüşte kolaydır. Bilindiği gibi dilbilim, son zamanlara dek inceleme konusunu tümce boyutlarında sınırladığı için bizi söylemleri ele alma konusunda hazırlamadı. Bir süredir, dolaysız söz (karşılıklı konuşma, dünya üstüne yapılan yorum) ve dolaylı kılınan söz (söylem, metin, anlatı) biçiminde yapılmağa çalışılan ayrım, kolayca kavranabilen bir şey olmadığı gibi, henüz, güven veren ve yeterince genel nitelikte biçimsel ölçütlere dayandığı da söylenemez.

Söylemi, bir sözceler zinciri olarak ele almak, yerdeşliğinin, bir başka deyişle, dizimsel tutarlılığının ayırdına varmağa yetmez. Söylemde önemli ölçüde anlamlı **artık bilgiler** görmek, tümcelerin üretici dilbilgisinden gelmeyen, ama özerk bir söylem düzenlenişi düşündüren kurallılıkları görmek demektir. Genel söylem kuramında dayanak bulamayan şiirsel göstergebilim, kendi yolunda, kendi işlem kurallarını biçimlendirme durumuna gelmiştir böylece.

Üstüste gelen iki tür kurallık dizgesinin (bir bölümü dilbilgisel ve küçük-yapısal, bir bölümü de söylemsel ve büyük-yapısal kurallık dizgesi) varlığı kabul edilince, şu anlayışa doğru büyük bir eğilim belirdi: Şiirsel söylemi, çift-kurallılık ve bunun doğurduğu sapma belirler. Sapmanın üç ayrı açıklama biçimi vardır:

a) Yazınsal metinlerin özgül niteliklerini belirleyen anlamlı sapmaların sayısal ölçümüne değinmeden —çünkü kuramsal dayanaktan yoksundur— yalnızca belleğe yardımcı olmak için, şiirsel sözcelerin dilbilgisel aykırılıkları üstünde yapılan tartışmayı analım (ki bu tartışma da

aşılmışa benziyor ayrıca): Şiirsel sözcelerdeki aykırılıkların incelenmesi, aykırı kullanımları derlemeye dayanır. Kural ile «kurallara uygun metin kavramlarının izlerine T.A. Van Dijk'de rastlıyoruz. O, kurallara uygun metni, şiirsel söylemin «gönderge çerçevesi» olarak kabul etmeyi önerir. Çok yumuşatılsa bile, böyle bir açıklama, doğal dillerdeki sözcelerin uçsu bir anlayışla ele alınması ilkesine dayanmaktadır. Yani olguculuktan gelen bir inanca dayanmaktadır. Olguculara göre, sözceler, önce gerçekten taşıdıkları anlamı verirler; söylemler de temel bir düzanlamsal işleve uyarlar. İşte bundan dolayı, T.A. Van Dijk'ın açıklamasında vurgulanan anlayış, örtük bir mantığın söylemlere birlik kazandırdığı yolunda bir anlam taşımaktadır.

b) Bunun tam karşıtında, şiirsel dilin somutlaşması anlayışına dayanan yöntemi görüyoruz. Buna göre şiirsel dilin somutlaşması, dil-dışı ya da dil-ötesi biçimlenişlerin «gündelik» doğal dil üstüne yansıtılmasından ortaya çıkan bir sonuçtur. Bu da «bildirişimsel dil yapılarının dağılmasına» (J. Kristeva) ve göstergelerin dizgeli bir biçimde yıkılmasına (M. Arrivé) neden olur.

Şiirsel olgunun kimi zaman esenlik, kimi zaman da tatsızlık duyumu yaratan —ama her iki durumda da bilimsel yaklaşım yönünden belirgin olmayan— yananlamlarına karşın, iki tutum göründüğü gibi birbirinden uzak değildir: Her ikisi de doğal dillerin kurallaşmış durumunu doğrularken, şiirsel söylemi bir sapma olarak, daha doğrusu dizgeleştirilebilir bir sapmalar bütünü olarak gösterirler. Bu sapmalar, doğal dille çelişiklik bağıntısı içinde bulunurken, kendi aralarında bir **başka kurallar** düzeni sunabilirler. Olsa olsa bu iki tutumun şu yönünden yakınabiliriz. Doğal diller konusunda fazla kısıtlayıcı bir anlayışları var. Doğal diller, (...) bize göre (...) çokanlamlılık ve anlam belirsizliği içindedirler.

c) Sapma kavramı kesin sınırlarla belirtilmediğinden ve parça parça açıklama ve uygulamalara yol açabilir nitelikte olduğundan, sapmaları dizgeleştirme sorunu dilsel yapısalcılık düşüncesi çerçevesine girmekte gecikmedi. R. Jakobson'a göre, sapmaların örgenliği, dizisel nitelikte olabilir; şiirsel söylemin özgüllüğünü, dilde dizisel kurallığının dizimsel sıralanma üstünde yansımasını belirler. Bu varsayım, şiirde yapısal incelemelerin yolunu açmaktadır. Nitekim, R. Jakobson'la C. Lévi-Strauss'un

ortaya koydukları bir inceleme, bu alanda başlı başına bir tarihi vurgular: Baudelaire'in **Les Chats** (Kediler) başlıklı şiirinin çözümlemesidir bu (...).

O zamandan beri göstergebilim kuramı, yeni kavramlarla varsıllaşmış, bu arada yeni gözlem ve deney alanları edinmiştir. Nitekim, dönüşümler içeren dizimsel bir düzenlenme yardımıyla örgenlik kazanan söylemlerin, derin anlatı yapılarının bulunduğu görülmüştür. Bu dönüşümler, önceden görülebilir ve belli biçimler altında anlatılabilir niteliktedir. Anlatı yapılarının bu biçimde anlaşılması, şiirsel söylemin özellikle dizisel düzlemde gerçekleştiğini savunan anlayışı, hiç değilse bir bölümüyle, tartışılır kılmaktadır. Ayrıca, C. Lévi-Strauss'un daha bir çeki düzen vererek ortaya koyduğu söylenleri dizisel biçimde okuma yöntemi de, metinlerin okunmasında derin düzeyler sorununu getirmiştir. (...) Üretici dilbilgisi yöntemiyle belirlenen **derin yapılar** ve **yüzeysel yapılar** ayrımı (...), kimi düzeltmelerle, şiirsel söylemdeki düzeylerin belli bir aşamalanmasına da uygulanabilir. Bu durumda tersine bir bakış açısı getirme olasılığı doğmaktadır: Şiirsel bildirişim çerçevesinde yer alan metinde tamamlayıcı bildirimler olarak ele alınan «şiirsel» nitelikli kuralllıkları derlemek yerine, şiirsel söylemlerin üretimini koşullandıran göstergesel süreçleri, önsel ve basamaklı bir uzam içinde eklemlenebilir ve belli biçimlerle anlatılabilir nitelikte kabul edebiliriz: Öyle ki, bu anlamda oluşturulacak bir tümdengelimli şiir dilbilgisi üretilmiş ya da üretilebilecek bütün söylemleri çözümleyebilmelidir. Ayrıca, bu dilbilgisinin ortaya çıkan söylemlere uygulanması, tutulan yolun doğruluğunu tanıtlar nitelikte olmalıdır (...).

II. Şiirsel Gösterge

II. 1. Gösterge ve şiirsel nesne.

Herhangi bir şiirsel metin, bir göstergeler zinciri olarak kendini gösterir. Bu metinlerin, boşluk ya da suskularla belirlenen başlangıçları ve sonları vardır. F. de Saussure'den bu yana bilinen tanımıyla gösterge, bir gösterenle bir gösterilenden oluşur. Bu anlamda göstergeler, türlü boyutlarda olabilirler: Bir sözcük, bir tümce, birer göstergedirler; bir söylem de kendine özgü ayrılığı olan bir birim gibi belirdiği ölçüde, bir göstergedir. İlk adımda

şiirsel söylem, bir **karmaşık gösterge** olarak kabul edilebilir.

Eğer metnin taşıdığı sınırlar o metni bellrgin bir şiirsel gösterge durumunda gösteriyorsa, ikinci bir okumaya başvurulmalıdır. İlk aşamasında kesitleme işleminin yapıldığı bu okuma metni kendi eklem dizgesiyle çakıştırır (...) onu, **şiirsel nesne**ye dönüştürür. Metnin bölümlere ayrılması, yalın bir dizimsel kesitleme değildir; aynı zamanda dizgeli ve aşamalı bir yapının metin üstüne ilk kez yansıtılmasıdır. Sonuç olarak, karmaşık yapılı dilsel gösterge görünümü içinde şiirsel nesneyi tanımak, bu göstergeyi en son eklemine değin eksiksizce betimlemek değil, duyularımıza iletildiği durumdan başlayarak ortaya çıkan ve biçimlenen **nesne**yi oluşturma işlemidir.

Bir gösterge olan şiirsel söylemin ayrıştırılması sonucunda, gösteren ile gösterilenin birbirine koşut eklemlenme dizgeleri yerli yerine gelirler: Burada diyeceğiz ki gösteren, söylemin, **bürünsel düzeyi**; gösterilen de **dizimsel düzeyi** olarak varlık gösterirler (...).

(Fransızcadan çeviren: Mehmet YALÇIN)

ALGIRDAS JULIEN GREIMAS
JOSEPH COURTÉS

AÇIKLAMALI GÖSTERGEBİLİM SÖZLÜĞÜNDEN ÜÇ TERİM

Aşağıda, A.J. Greimas ile J. Courtés'in birlikte hazırladıkları Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage (Göstergebilim. Dilyetisi Kuramının Açıklamalı Sözlüğü) [1979] adlı yapıttan «linguistique» (dilbilim), «sémiotique» (göstergebilim) ve «structuralisme» (yapısalcılık) terimlerinin çevirisini sunuyoruz. Sözlükte «sémiotique» terimi, en uzun, en kapsamlı, en teknik maddelerden birini oluşturuyor: Gerçekten de, «sémiotique» sözcüğü üç değişik anlamıyla (A,B,C bölümlerine ayrılmış bir biçimde) değerlendiriliyor. Biz, «linguistique» ve «structuralisme» terimlerini kısaltmadan aktarırken, «sémiotique» teriminin yalnızca göstergebilim kuramının oluşturulmasıyla ilgili bölümünü (C bölümü 3. altbaşlık) çevirdik.

Dilbilim (Fr. **linguistique**; İng. **linguistics**).

1. Dilbilim, dilyetisinin ve doğal dillerin bilimsel incelemesi olarak tanımlanabilir; bu konudaki kuramsal dü-

şünce (bu düşünce daha genel olan göstergebilim kuramı içine yerleştirilmelidir) doğal dillerin özniteliği, işleyişi ve bu dilleri betimleme yöntemleri üstünde odaklaşmıştır; aynı zamanda da doğal dillerin çözümlemesiyle ortaya çıkan sonuçlarla beslenir.

2. Günümüzdeki dilbilim uzun bir tarihsel sürecin sonucudur; bilimsel işlem ve kuralları da bu alandaki iki devrimle belirginleşmiştir:

a) İlk devrim yazının bulunmasıdır (hiç olmazsa bazı dillerin örtük biçimde sesbirimlere ayrıştırılması olgusunu içerir); böylece **dil felsefesi** dönemi diye adlandırabileceğimiz (genelleştirerek yapılan bir adlandırmadır bu) tarihsel bir dönem başlamıştır;

b) İkinci devrimse, XIX. yy. ın başlarında karşılaştırmalı dilbilgisinin kurulmasına (sözcüğün biçimbirimlere ayrıştırılabileceğini varsayar) yol açmıştır: Bu dönem, dilbilimsel hesaplamanın hazırlanması olarak nitelendirilebilir. **Karşılaştırmalı dilbilimin** bireşimini yapan (eskiden karşılaştırmalı ve tarihsel dilbilgisi diye adlandırılan bu bilim dalı XIX. yy. da gelişmiştir) ve **yapısal dilbilimin** kuramsal temellerini atan F. de Saussure, dilbilimin bir kuram ve işlemsel bir uygulamayla donanmış bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dal, toplumsal bilimler arasında, bilim adını alabilecek tek dalдır (C. Lévi-Strauss).

3. F. de Saussure'ün ortaya attığı az sayıdaki genel öngerçeklere dayanan **yapısalcı dilbilim,** inceleme nesnesinin bağımsızlığını, biçimsel niteliğini ileri sürerek ve yine inceleme nesnesini kavramaya elverişli biçimsel yöntemler düzenleyerek kurulabilmiştir. Bununla birlikte, mantıktan şu özelliğiyle ayrılır: Yapısal dilbilimin düzenlediği **üstdil** kendi başına bir amaç değildir; bu üstdil, biçimsel nesneler (ya da anlamlı dilsel biçimler) olan doğal dilleri betimlemeye yarar. Yapısal dilbilim Avrupa'nın (Prag ve Kopenhag Okulları) yanısıra A.B.D.'nde de (L. Bloomfield ve Z.S. Harris'in dağılımcılığı) gelişmiştir. Amerikan yapısalcılığına karşı çıkan üretici ve dönüşümsel dilbilgisi de, dilbilimin (artık yapısal diye eklememize gerek yok, çünkü tanımı gereği yapısaldır dilbilim) uzantısında yer alan bir eğilim ya da özel bir kuramsal tutumdur. Aynı durum, **tümce dilbilimine** karşı çıkmakla birlikte yapısal kalıtımı yadsımayan **söylem dilbilimi** için de geçerlidir.

4. Bilgi-kuramsal ve yöntembilimsel çabalar ilk aşamada **genel dilbilime** bırakılabilirse de, bu görev **uygulamalı dilbilim,** ya da dilbilimin giderek daha çok alana uygulanması bir yana, **ruhdilbilim, toplumdilbilim,** gibi geniş ve bağımsız etkinlik alanlarının gelişmesi nedeniyle gitgide güçleşmektedir. Böylece, dilyetisi üstüne kuramsal düşünce, F. de Saussure'ün «göstergelerin genel kuramı» diye adlandırdığı göstergebilimle (sémiologie) birleşir.

Göstergebilim (Fr. **sémiotique; İng. semiotics).**

C. 3. Göstergebilim kuramı öncelikle, bir anlamlama kuramı olarak ortaya çıkmalıdır. Demek ki, birinci kaygısı, anlamı kavrama ve üretme koşullarını kavramsal bir kuruluş biçiminde açıklamaktır. Böylece, F. de Saussure ve L. Hjelmslev geleneği içine (bu geleneğe göre, anlamlama «ayrılıklar»ın yaratılması ve/ya da kavranmasıdır) yerleşen göstergebilim kuramı, anlamlamanın temel yapısını tanımlayabilmek için gereken bütün kavramları (kaldı ki bu kavramların kendileri de tanımlanamayan kavramlardır) bir araya getirmek zorundadır. Kavramsal açıdan yapılan bu belirleme, göstergebilimi, eldeki kavramlara bir **biçimsel anlatım** vermeye yöneltir: Yapıyı bir bağıntılar ağı olarak gören bu kuram, her şeyden önce bağıntılar sınıflandırması (önvarsayım, çelişiklik, vb.) biçiminde görünen bir belitsel dizge oluşturmalıdır. Bu belitsel dizge, göstergebilim kuramının kendine bir biçimsel tanımlar birikimi kurmasını sağlar: Sözgelimi, anlamsal ulamın (en küçük birim) ve göstergebilimsel dizgenin (en büyük birim) tanımı gibi. Göstergebilimsel dizge L. Hjelmslev'in yaklaşımına uygun olarak, **dizge** («ya bu ya da şu» bağıntısı) ve **oluş**'un («bu ve şu» bağıntısı); **içerik** ve **anlatım**'ın; **biçim** ve **töz**'ün, vb. mantıksal tanımlamalarını da içerir.

İkinci evre, en küçük bir **biçimsel dil**in düzenlenmesidir: Durum belirten bağıntılarla (sözgelimi çelişiklik bağıntısı) işlem belirten bağıntılar (sözgelimi değilleme) arasındaki ayrım, göstergebilim kuramının simgesel öğelerle işlemsel öğeleri birer öngerçek olarak ortaya atmasını sağlar; böylece, sözcelerin hesaplanması yolu açılmış olur. Göstergebilim kuramı ancak bundan sonra, **gösterim dizgeleri**nin seçimiyle ilgilenebilir. Bu gösterim

dizgeleri içinde de yöntemleri ve öngerçekleri (sözgelimi, göstergebilimsel dörtgen ya da temel sözce) biçimsel olarak sunar.

Yapısalcılık (Fr. **structuralisme**; İng. **structuralism**).

1. Yapısalcılık, ya Amerika'daki anlamıyla, Bloomfield Okulunun sonuçlarını, ya da Avrupa'daki anlamıyla F. de Saussure'ün ilkelerine dayanan Prag ve Kopenhag Okullarına özgü kuramsal çabanın uzantılarını belirtir. Bu iki görüş açısı arasındaki temel uyuşmazlık, anlam sorununu ele alış biçiminden kaynaklanır. L. Bloomfield'e göre, sözdizim yalnız sesbilimin uzantısıdır (sesbirimler biçimbirimleri, biçimbirimler de tümceleri oluşturur) ve anlam hiçbir aşamada işe karışmaz; oysa, Avrupa yapısalcılığı, F. de Saussure'ün ardından, gösteren ve gösterilen düzlemlerini ayırteder; bu iki düzlemin birleşmesi **(semiosis)** gerçekleşme düzlemini yaratır. Bu açıdan, N. Chomsky'nin, sözgelimi biçimciliğe karşı saldırılarının Avrupa'daki yapısalcılık anlayışına yönelik olmadığı anlaşılmaktadır.

2. Yapısalcılık özellikle (belki de haksız olarak) bir sınıflandırma biçiminde ortaya çıkar); N. Chomsky sınıflandırma işleminin dilbilimde çoktan aşıldığını ileri sürer: Bununla birlikte, sınıflandırma temellerinin üretici dilbilgisinde yetersiz olduğu da apaçık ortadadır.

3. **Fransız yapısalcılığı** adı altında, genellikle, 1960 yıllarında gerçekleştirilmiş ve insan bilimlerinin çeşitli alanlarına yönelik olan dilbilimsel kaynaklı araştırmalar yer alır. Bu yapısalcılık, başarılarından ötürü, ne yazık ki, çok kısa sürede bir çeşit moda felsefeye dönüşmüştür; bu yanıyla da, tekelcilikle, durağanlıkla, indirgemecilikle, vb. suçlanmıştır.

4. Ama yapısalcılık, bilimsel davranış olarak değerini korumaktadır. Bu açıdan, içkin yapıları araştırmaya ya da kuramsal örnekçeler oluşturmaya yönelmesiyle dikkati çeker: Her iki durumda da, benimsediği ilke, amaçlanan bilgi nesnesinin, öğeler ya da sınıflar değil, bağıntı (ya da yapı) olduğudur. Yapısalcılığın bilimsel buluş değeri değişmemiştir ve ona özelliğini kazandıran davranış, sözgelimi doğa bilimlerine canlılık veren davranışın tıpatıp benzeridir. — Göstergebilim, dilbilimin çok dar çerçevesini aştığı sıralarda, yapısalcı akımından kalkarak kurulmuştur.

(Fransızcadan çeviren: Mehmet RİFAT)

ALGIRDAS JULIEN GREIMAS
ERIC LANDOWSKI

GÖSTERGEBİLİMİN İZLEDİĞİ DOĞRULTU

Paris Göstergebilim Okulu, 1979 yılında, toplumsal bilimlerdeki metinlerin anlamsal yapısını inceleyen ortak bir yapıt yayımladı: Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales (Toplumsal Bilimlerdeki Söylem Çözümlemesine Giriş). A.J. Greimas ve E. Landowski'nin yönetiminde hazırlanan bu kitapta, S. Alexandrescu, J.-F. Bordon, J.-C. Coquet, J. Courtés, I. Darrault, J.-M. Floch, J. Geninasca, P. Geoltrain, J.-C. Giroud ve L. Panier'nin çözümlemeleri yer alıyordu. Yapıtta sırasıyla G. Dumézil, C. Lévi-Strauss, M. Mauss, A. Siegfried, L. Febvre, G. Bachelard, M. Merleau-Ponty, P. Ricoeur, P. Francastel, R. Barthes'tan seçilmiş metinler göstergebilimsel açıdan incelenmektedir. Göstergebilim tarihi açısından önemli bir aşamayı gerçekleştiren bu yapıtın giriş yazısından, göstergebilimin evrimini gösteren kısa bir bölüm sunuyoruz (bkz. a.g.y., s. 5).

Yapısal dilbilim ile halkbilgisi ve söylen incelemelerinden kaynaklanan göstergebilim, 1960 yıllarından başlayarak örnek bir bilim dalı oluşturabileceğini kanıtladı: Göstergebilim artık hem anlamların üretilmesi ve kavranılması koşulları üstüne genel bir düşünce biçimi, hem de anlamlı bütünlerin somut çözümlemesine uygulanabilecek yöntemler bütünüydü. Göstergebilimin kuramsal ve yöntemsel açıdan bir dereceye kadar hızla gelişmesi, ilk inceleme alanını oluşturan söylemler ve halkbilgisi dışındaki birçok alana da el atmasını sağladı. Bu genişleme her ne kadar önce yazın ve şiir alanları doğrultusunda gerçekleştiyse de, araştırmalar kısa sürede din, felsefe, hukuk, toplum ve siyaset alanlarındaki metinler gibi yazınsal olmayan söylemlere yayıldı; öte yandan, dilsel olmayan anlamlama dizgelerinin incelenmesine de özen gösterildi. Böylece araştırma alanını, birbirine hiç benzemeyen metin ya da ekin gerçekliklerine yayan göstergebilim, kendi belirginlik ilkeleri çerçevesinde, toplumdaki anlam üretim biçimlerinin en geniş yelpazesini kavrayabilecek güçte bir kuram (ve bir yöntembilim) olduğunu, örtük bir biçimde ileri sürüyordu. Budunsal yazın'ın (ethno-littérature) bir dereceye kadar yalın ve betisel özellikli biçimlerinin incelenmesiyle başlayan araş-

tırma süreci, göstergebilimcileri yavaş yavaş daha karmaşık ve daha soyut anlam düzenlenişleriyle ilgilenmeye yöneltti. Günümüzde, toplumsal bilimler alanındaki bilimsel söylem incelemesine girişirken bu sürecin önemli bir evresini aşıyoruz. (...)

(Fransızcadan çeviren: Sema Rifat GÜZELŞEN)

JEAN-CLAUDE COQUET

GÖSTERGEBİLİMSEL ARAŞTIRMALARIN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

Paris Göstergebilim Okulunun önde gelen araştırmacılarından biri olan J.-C. Coquet, özellikle Sémiotique littéraire (Yazınsal Göstergebilim) [Paris, Mame. 1973] adlı yapıtıyla tanınır. A. Helbo yönetiminde, Belçika'da yayımlanan ve dünyanın çeşitli ülkelerindeki göstergebilimsel etkinlikleri sunan Le Champ sémiologique (Göstergebilim Alanı) [Brüksel, Complexe, 1979] adlı yapıtta, Fransa'daki göstergebilimsel araştırmaları değerlendiren yazı da J.C. Coquet tarafından yazılmıştır (bu yazı, 1980 yılında kimi değişikliklerle Fransa'da S.E.L.A.F tarafından yeniden yayımlanmıştır). Aşağıdaki inceleme, J.C. Coquet'nin bu tanıtıcı yazısının yalnızca 1945-1966 yıllarını kapsayan bölümünden kısaltılarak çevrilmiştir. Sözkonusu bölümün girişindeki gözlemler, A.J. Greimas'ın «Göstergebilim» başlığıyla aktardığımız yazısından alındığından, yineleme yapmamak için çıkartılmış; ayrıca, J. Lacan ile ilgili altbölümü izleyen «R. Barthes» başlıklı altbölüm de, R. Barthes'ın görüşleri bir sonraki altbölümde (L. Hjelmslev ile ilgili altbölüm) işlendiğinden atlanmıştır.

(...)

Fransız Dilini İnceleme Derneği'nin Kuruluşu

1960 yılında, bir öbek dilbilimci (J.-C. Chevalier, J. Dubois, H. Mitterand...) Fransız dilbilimine bir yenilik getirmek düşüncesiyle bir araştırma örgütü kurmuşlar ve buna Fransız Dilini İnceleme Derneği (Société d'étude de la langue française) adını vermişlerdir. Aynı yıl, iki konuşma yapılmış, bunlardan birincisi A.J. Greimas'ın **Remarques sur la description mécanographique des formes grammaticales** (Dilbilgisel Biçimlerin Makinalarla

Yapılan Betimlemesi Üstüne Açıklamalar), ikincisi ise, J. Dubois'nun yaptığı **La Notion de degré dans le système morphologique du français contemporain** (Çağdaş Fransızcanın Biçimbilim Dizgesinde Derece Kavramı) başlıklı konuşmalarıdır.

Yönelim

Dil olgularına ilişkin bu yeni kuramsal düşünce devinimi, kuşkusuz, R. Barthes gibi denemecilerin, M. Merleau-Ponty gibi görüngübilimci felsefecilerin ya da C. Lévi-Strauss gibi budunbilimcilerin verimli çalışmalarıyla hazırlanmıştır. Hepsi de sesbilimcilerin ve özellikle de F. de Saussure'ün **(Genel Dilbilim Dersleri** başlıklı yapıtında) önerdiği dilbilimsel örnekçeden esinlenmiştir.

Claude Lévi-Strauss

C. Lévi-Strauss daha 1945'lerde **Word** dergisindeki bir yazısında, sesbilim yönteminin ilkel toplumların bilimsel incelemelerine uygulanmasının ilke ve koşullarını sergilemektedir. Sorun şöyle açıklanabilir: «Başka bir gerçeklik düzeyinde, akrabalık olguları dilbilimsel olgularla aynı tür olgulardır»[1]. Ama, bir yöntemin aktarılmasının ve bu yöntemin aktarılışından beklenilen anlaşılırlığın kazanılmasının ötesinde, bilgikuramsal ortak görüşleri de ortaya çıkarmak sözkonusudur. 1949'da yayımlanan ve günümüzde de çok tanınan **Les Structures élémentaires de la parenté**'de (Akrabalığın Temel Yapıları) ortaya atılan sava göre, dilbilim ve budunbilim aynı konunun incelenmesine eğilmektedir: Toplumun içindeki insan toplulukları ve bireyler arasındaki bildirişim. Gerçekten de, evlilik kuralları ve akrabalık dizgeleri, mal ve hizmetlerin ve de bildirilerin iletişiminden daha başka bir düzeyde yer alan bir çeşit «dil» olarak kabul edilebilir. Böylece, akrabalık yapıları, iktisadî yapılar ve dilsel yapılar arasında ilişki kurulmuş oluyordu.

Haklı olarak, dilbilim örnekçesinin böylesine değişik bildirişim düzeylerini tasarlamada ve düzenlemede fazla yalın kalıp kalmadığı sorulabilir. Ama, C. Lévi-Strauss, araştırmanın hangi düzeyde başarıya ulaşma olasılığı bu-

1. Aynı yazı, **Anthropologie structurale**'de (Paris, Plon, 1958, s. 37) yeniden yayımlanmıştır.

lunduğunu, adı geçen yazısında daha önce belirtmişti. C. Lévi-Strauss, N. Trubetskoy'un, sesbilimsel yöntemi dört temel ilkeye indirdiğini söyler: Bilinç olgularının değil, bilinçaltı olgulara özgü altyapının, öğelerin değil öğeler arasındaki bağıntıların incelenmesi; bir dizgenin ve bu dizgenin oluş biçiminde gerçekleşmesinin ortaya konuluşu; tümevarımla, daha doğrusu mantık kurallarına uygun çıkarımlarla elde edilen genel kuralların ortaya çıkarılması. (...)

Eğer buna Freud'cu açıdan ele alınan konuşan öznenin yapısını da eklersek, başlıca dört çözümleme alanının (budunbilim, tarih, dilbilim ve ruhçözümleme) toplu bir görünümü karşımıza çıkar; bu alanlar, günümüzde, en geniş tasarısı **tüm anlamlama dizgelerinin kuramını** oluşturmak olan ve **göstergebilim** adı verilen bilim dalına açılırlar.

Maurice Merleau-Ponty

A.J. Greimas, önemli bir bilgikuram yazısında,[2] M. Merleau-Ponty'nin düşüncelerinin ve özellikle **Phénoménologie de la perception** (Algılama Görüngübilimi) başlıklı yapıtındaki «Anlatım Olarak Beden ve Söz»[3] bölümünün bir dilbilimci için yararını ortaya koymuştu. Bu başlık, günümüz göstergebilimsinin aldığı en verimli yönlerden birini göstermektedir. Bu felsefeciye göre, dil «öznenin kendi anlamlamalar evreninde aldığı tavırdır». Böylece, Prag Okulu biçimciliğinin izlediği yoldan bütünüyle ayrı, pek çok açıdan ona karşıt bir yol açılmıştır; bu yol ise, dilin incelenmesine **anlamsal** bir boyut vermeye yöneliyordu. Soyut yapıları bir kenara bırakan M. Merleau-Ponty, dilsel anlatımda bedenin —daha sonraki kimi göstergebilimciler «gösteren» diyeceklerdir— önemi üstünde duruyordu: «Tıpkı bedenimin bir davranışının, ben ve başkası için, beni çevreleyen nesneleri belli bir anlamlamayla donatması gibi, sesçil davranış da konuşan özne ve onu dinleyenler için, deneyimin belli bir yapılaşmasını, varoluşun seste belli bir perdelenmesini gerçekleştirir».

---

2. «L'actualité du saussurisme», **Le Français moderne**, 3, 1956, Paris.
3. Paris, Gallimard, 1945, s. 203-232.

Jacques Lacan

Öznellik üstünde durmak, F. de Saussure'ün dilbilim alanında kesinlikle dışladığı söz evrenine dönmek demekti. Bu açıdan, dilin varoluş koşulu olan karşılıklı konuşma, çözümlemenin ana öğesi oluyordu. J. Lacan'ın S. Freud üstüne yaptığı araştırmalar bu noktayı açıklığa kavuşturmaktadır. «Dilin kendini anlatma biçimi, kendiliğinden öznelliği tanımlar.» diyordu Lacan. (...) BEN (özne) arzusunu doyurmak, sözün sürekliliğini sağlamak için elinin altında bulundurabileceği, S. Freud'un bilinçaltı dediği bir başka «dil»den yoksundur. «Bu dilin (...) öteki bütün dillerde kendini anlaşılır kılacak, evrensel bir dil niteliği vardır». Bu da, Merleau-Ponty'nin sözünü ettiği **simgesel ana kalıplar**dan uzak olmadığımızı gösterir; olayları düzenlemede ana kalıplar gereklidir, yoksa anlamdan yoksun kalır olaylar. (...)

Belitsel yöntem ve anlamlama sorunu: L. Hjelmslev

Daha bu dönemde bilimsel araştırma yollarının açıklığa kavuşturulması ve bilgi konularının sınırlandırılması çabalarının hiç geciktirilmemesi gerektiği ileri sürülüyordu. A.J. Greimas, daha önce adı geçen yazısında (1956) belli bir yönelim saptamıştı: Ona göre, Saussurecülük biçimciliğin karşıtıdır ve Saussurecü öngerçek «anlamlamaları içinde kavranabilen yapılaşmış bir dünyanın»[4] öngerçeğidir. Dilbilim/Göstergebilim ayrılığında anlam sorunun oynadığı belirleyici rol bugün daha iyi görülmektedir. 1960 yıllarına doğru, kimi dilbilimciler **dağılımcı** görüş açısını benimseyerek Fransız dilbiliminin yenilenmesi konusunda çalışmaya başladılar. Bu tür ilk yapısal dilbilgisini 1965'te J. Dubois yayımlamıştır: **Grammaire structurale du français** (Fransızcanın Yapısal Dilbilgisi). Öbür dilbilimcilerse, L. Hjelmslev'in **Omkring Sprogteoriens Grundlaeggelse'ye** (Dil Kuramının Temel İlkeleri) [1943] ve **Essais linguist'ques**'ine (Dilbilim Denemeleri) [1959] dayanarak, Danimarkalı dilbilimcinin yapıtlarında Saussurecü öngerçeğin en yetkin bir biçimde dile getirildiğini görmüşlerdir. Bu dilbilimcilere göre, **Omkring Sprogteoriens Grundlaeggelse** sonundan başlanarak okunması gereken bir yapıttı ve bir dilbilim kuramından çok

4. «L'actualité du saussurisme», a.g.y., s. 193.

bir göstergebilim kuramı, «dilin içindeki, insana özgü bütün gerçekleşmeleri» araştıran «insanbilimlerine ilişkin bir bilgikuramı»[5] sunuyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu belitsel dizge araştırması, C. Lévi-Strauss'un, N. Trubetskoy'un **La Phonologie actuelle** (Günümüz Sesbilimi) başlıklı yazısına getirdiği yorumu desteklemekteydi.

Bu dönemde, L. Hjelmslev'e gönderme yapmak, R. Barthes'ın düşüncelerinin değişmez niteliğiydi. **Le Degré zéro de l'écriture** (Yazının Sıfır Derecesi) [1953] başlıklı yapıtında Danimarka dilbiliminden örtük olarak, 1947'de **Combat** gazetesinde yayımlanan ve bu yapıtın ilk biçimini oluşturan bir yazısında da belirtik olarak söz eder. R. Barthes o dönemlerde, V. Brøndal'ın **Essais de linguistique générale**'de (Genel Dilbilim Denemeleri) [1943] ortaya attığı aşamalı yapının yansız öğesine de gönderme yapıyordu. 1964'te **Göstergebilim İlkeleri**'ni yazarken, L. Hjelmslev'in genel bilgikuramı çerçevesinde topladığı F. de Saussure'ün dil/söz karşıtlığını anımsatmış ve **glosematik**'in değişik anlamlama dizgelerine ve karşılıklı bağıntılarına ilişkin önerilerini örneklemeye çalışmıştır. Bunlar, düzanlam dizgesi (birinci), yananlam dizgesi (ikinci), üstdil dizgesidir. Göstergebilim bir üstdildir, bir başka deyişle, bilimsel, tutarlı tümükapsayıcı ve yalın bir dildir (bu, L. Hjelmslev'in görgüllük ilkesidir). 1964'te, R. Barthes'a göre, göstergebilimin amacı «her türlü yapısal etkinliğin, gözlemlenen konuların bir **taslağı**'nı yaratmaya yönelik tasarısına uygun olarak,... dil dışındaki anlamlama dizgelerinin işleyişini belirleyip ortaya koymaktır»[6]. Göstergebilimsel üstdilin yüklenebileceği ve çözümleyebileceği konudiller arasında giysi (R. Barthes, **Système de la mode**'u [Moda Dizgesi] 1967'de yayımlayacaktır) besin, mobilya, mimarlık, otomobil, vb. yer alıyordu. Bu «yalın» dizgeler yanında, R. Barthes, kitle bildirişimi toplumbilimine ilişkin daha karmaşık başka dizgelerin çözümlenmesini de öngörüyordu: Sinema, televizyon, reklam, vb. (...)

---

5. **A.J. Greimas'ın, L. Hjelmslev'in Langage** (Dil) başlıklı yapıtının Fransızca çevirisine yazdığı önsözden, Paris, Minuit, 1966.

6. **Göstergebilim İlkeleri**, çeviren: B. Vardar - M. Rifat, Ankara, Kültür Bakanlığı yay., 1979, s. 93. (ç.n.)

Algirdas Julien Greimas

A.J. Greimas'ın 1963-64 ders yılında Paris Bilimler Fakültesi'nde (H. Poincaré Enstitüsü) verdiği bir dersten kaynaklanan ve 1966 yılında yayımlanan yapıtı **Sémantique structurale** (Yapısal Anlambilim) başlığını taşımaktadır. Yapıt, başlığına karşın, daha o zaman göstergebilimsel bir inceleme niteliğindeydi.

L.J. Prieto, R. Barthes'ın **Göstergebilim İlkeleri** konusunda, anlamlama sorunlarına ilişkin araştırmaların bir gün bildirişim göstergebilimlnin öne sürdüğü çözümlere dayanmak zorunda kalacağını düşünüyordu.[7] Galiba, L.J. Prieto, bilimsel tasarıların bütünüyle ayrı olduğu olgusuna pek dikkat etmiyordu: Bir yanda gözlemlenebilir nesnelerin dökümü ve sınıflandırılması, öbür yandaysa, belitsel bir dizgenin yerleştirilmesi söz konusuydu.

Bilimsellik Kavramı

Sémantique structurale'de A.J. Greimas'ın amacı, anlamlama olguları bütününü düzenleyen yapıları kurmaktır.

A.J. Greimas, bize genel bir anlambilimin «uygunluk» nedeniyle, betimlemede yararlanılabilen doğal dilden bağımsız olarak, hangi biçimde ortaya çıkarsa çıksın her anlamlı bütünü betimleyebilecek güçte»[8] olması gerektiğini söylüyor. Öyleyse, burada, doğal bir dilde söylenmiş bir bildirinin bilgisel içeriğini betimlemeyi amaçlayan **dilbilimsel anlambilimden** tümüyle başka bir şey söz konusudur. A.J. Greimas'a göre, tam tersine, konudili betimlemek için oluşturulması gereken üstdiller işte bu **genel anlambilime** ya da **bilgikuramsal dile** dayanacaktır. Bilimsel bir anlambilimin koşulları şunlardır: «Bilimsel anlambilim ancak iki üstdilin karşılıklı önvarsayım bağıntısının birleşimi olarak tasarlanabilir: Bunlardan biri, konudilin içerdiği anlamlamaların dile getirebileceği **betimsel** ya da **aktarıcı dil,** ötekiyse, betimleyici kavramları tanımlayıp onların iç tutarlılığını doğrulayan **yöntembilimsel dildir.»**[9]

---

7. L.J. Prieto, «La Sémiologie», Le Langage, Paris, Gallimard, 1968, s. 93-144.
8. Sémantique structurale, Paris, Larousse, 1966, s. 16-17.
9. Sémantique structurale, s. 15.

Göstergebilimin Gelişmesi

1966'dan başlayarak, göstergebilim araştırmalarına düzensiz ama hızlı bir gelişme sağlayan atılım yeteri kadar güçlüydü. Önce C. Lévi-Strauss'un yardımıyla bir araştırma topluluğu oluşturuldu. Bu, École Pratique des Hautes Études'e bağlı Laboratoire d'Anthropologie Sociale'in ve Collège de France'ın Göstergebilim ve Dilbilim bölümü oldu. Bu bölüm, A.J. Greimas çevresinde öncelikle mantıkçıları (O. Ducrot), sözbilimcileri (G. Genette, T. Todorov), dil felsefecilerini (J. Kristeva), görsel göstergebilim uzmanlarını (C. Metz, A. Zemsz), dilbilimcileri (J.C. Coquet, Y. Gentilhomme) topluyordu. Aynı zamanda École Pratique'in Altıncı Bölümü çerçevesinde yüksek dereceli bir öğretim başlatılmıştı. İleri düzeydeki (doktora düzeyindeki) öğrencilere, genel dilbilim, matematik, mantık, dilbilgisi, anlambilim gibi çok sayıda bilim dalına dayanmasına karşın belli ölçüde türdeş bir göstergebilim öğretimi vermek söz konusuydu. 1969'da Polonya'nın Kazimierz ve Varşova kentlerinde düzenlenen Uluslararası Konferanslardan sonra, kurucu üyeleri É. Benveniste (başkan), R. Barthes, C. Lévi-Strauss ve A.J. Greimas olan Paris Göstergebilim Çevresi oluşturuldu.

Göstergebilimsel araştırmaların bilimsellik gereklerine uymalarını; göstergebilimcilerin, kendi söylemlerini eleştirmelerini, özellikle de söylemlerinin sınırlarını belirlemelerini; son olarak da göstergebilimcilerin en değişik bilgi alanlarına girmelerini (göstergebilim, anlamlama dizgelerinin tümünü içine alma eğiliminde olduğundan) sağlayacak koşullar bir araya gelmişti, artık.

(Fransızcadan çeviren: Ayşe Eziler KIRAN)

PARİS GÖSTERGEBİLİM OKULU

Paris Göstergebilim Okulunun A.J. Greimas'tan sonraki en büyük temsilcisi J.-C. Coquet'dir. Aşağıda çevirisini sunduğumuz parça, bu bilim adamının yönetiminde hazırlanan Sémiotique. L'École de Paris. (Göstergebilim. Paris Okulu) [1982] adlı yapıtın Giriş bölümünden alınmıştır. Söz konusu bölümde J.-C. Coquet, Paris Göstergebilim Okulunun doğuşunu anlatmakta, öncelikle de A.J. Greimas çevresinde ortaya çıkan bu göstergebilim kuramına neden Paris Okulu adını verdiğini açıklamaktadır. Bu yapıtta yer alan öbür incelemeler şu araştırmacılar tarafından yazılmıştır: M. Arrivé, C. Calame, C. Chabrol, J. Delorme, J.-M. Floch, C. Geninasca, P. Geoltrain, E. Landowski.

Paris Okulu başlığı bazı kişileri şaşırtabilir. Oysa, bir isteği karşılamaktadır bu başlık. Göstergebilim, artık çok yaygın bir bilim dalı oldu. Paris'te 1973 yılında düzenlenen **Uzam Göstergebilimi** konulu ilk kolokyumda, A.J. Greimas, göstergebilimin belki de bir moda sorunu olduğunu açıklıyor ve üç yıl sonra adından bile söz edilmeyebileceğini söylüyordu. Ama günümüzde tam tersine, göstergebilimden çok söz edilmektedir, hem de gelişigüzel bir biçimde. Bu konuda pek bilgili olmayan bir okurun da, toplumsal bilimler alanında çalışan bir araştırmacı gibi ortada ne tür bir bilim dalının söz konusu olduğunu sormaya hakkı vardır. Herşeyden önce, en azından, göstergebilim konusunda yapılan tanımlamaların değiştiğinin bilinmesi gerekir. U. Eco'nun **La Struttura assente** (Varolmayan Yapı) adlı kitabı üstüne yapılan bir konuşma şu tanımla başlıyordu: «Göstergebilim göstergeler bilimidir.» **Petit Robert** sözlüğü de ilk baskısında aynı şeyi söylüyor: «Göstergelerin genel kuramı.» **Paris Okulu** içinse, göstergebilimin tanımı başka. Bu okula göre, göstergebilimin tasarısı, anlamlama dizgelerinin genel bir kuramını oluşturmaktır. Bazı göstergebilimlere göre, gösterge, herşeyden önce gözlemlenebilen bir şeydir: Paris Okulunun bakış açısına göreyse, gösterge oluşturulmuş bir nesnedir. Okur, bu kalkış noktalarının seçilmesinin, kuram ve uygulama açısından ağır sonuçlar doğuracağını kolayca anlar. Yaptığımız adlandırma hiç değilse okuru uyarmaya yarar. Çünkü, birçok dilbilim okulu bulunduğu gibi, birçok da göstergebilim okulu vardır.

Şimdi bir an için yeniden yukarda sözünü ettiğimiz konuşmaya dönelim. U. Eco'ya, **La Struttura assente**'nin

son bölümünün «Fransız Okulu açısından oldukça tartışmaya açık» olduğu söylenir. Peki ama hangi okul bu? Göstergebilimsel araştırma akımlarını tek akıma bağlamak için insanın kör olması gerekmez mi? Bu indirgemeci yaklaşımın biraz uzakta olan bir gözlemci için şaşırtıcı bir yanı yoktur. Elinizdeki bu yapıtta bile, M. Arrivé, daha fazla bir kesinleme yapma zorunluğu duymadan «önemli bir İtalyan göstergebilim okulu»ndan söz etmektedir. Bir başka örnek daha verelim: Bochum Üniversitesi profesörü H.U. Gumbrecht 1978 yılında École des Hautes Études en Sciences Sociales'deki (Paris) bir topluçalışma çerçevesinde yaptığı konuşmanın konumunu belirlemek için, «Fransız Göstergebilim Okulu araştırmaları»ndan söz etmişti. Böylece topluçalışmanın yöneticisi A.J. Greimas'a duyduğu saygıyı belirtmiş oluyordu. Bununla birlikte, bağlı olduğu Konstanz Okulunun özgünlüğünü vurgulamak istediğinden, savunduğu «Textpragmatik» kavramının «Paris Göstergebiliminden türemiş» bir kavram olarak görülmemesi gerektiğini de eklemişti hemen.

Bu örneklerin, okurun bizimle şu üç noktada anlaşabilmesi için yeterli olduğunu sanıyoruz:

1. **Okul** kavramı; bu kavram bir araştırma evreninin bölümlenmesini sağlar.

2. Belirlemeyi kolaylaştıran bir **yer** adının eklenmesi. Böylece, sözünü ettiğimiz Konstanz Okuluyla «Textpragmatik»i; **yorumbilimle** Frankfurt Okulunu birleştirebiliriz; B. Malmberg'le ya da L. Hjelmslev'le birlikte, mantıkta Varşova Okulunun ya da Göttingen Okulunun önemini vurgulayabiliriz, vb. Bu dizelge daha da uzatılabilir.

3. Son olarak da bilim dalının adlandırılması. 1970'ten beri genel olarak **sémiotique** terimi kullanılmaktadır. Paris Okulunun yayımladığı çalışmaların başlığında bu terim ad ya da sıfat olarak geçer.

Bu çalışmalar arasında şunları sayabiliriz:

1970: A.J. Greimas, **Du Sens. Essais sémiotiques** (Anlam Üstüne. Göstergebilimsel Denemeler), Seuil.

1971: C. Chabrol ve L. Marin, **Sémiotique narrative: récits bibliques** (Anlatısal Göstergebilim: Kutsal Kitap Anlatıları), **Langages,** n° 22 Larousse.

1972: A.J. Greimas, **Essais de sémiotique poétique** (Şiirsel Göstergebilim Denemeleri), Larousse.

1972: M. Arrivé, **Les langages de Jarry. Essai de sémiotique litteraire** (Jarry'nin Dilyetileri. Yazınsal Göstergebilim Denemesi), Klincksieck.

1973: J.-C. Coquet, **Sémiotique littéraire** (Yazınsal Göstergebilim), Mame-J.-P. Delarge.

1973: M. Arrivé, ve J.C. Coquet, **Sémiotiques textuelles** (Metinsel Göstergebilimler), **Langages,** n° 31, Larousse.

1973: C. Chabrol, **Sémiotique narrative et textuelle** (Anlatısal ve Metinsel Göstergebilim), Larousse.

1973: F. Rastier, **Essais de sémiotique discursive** (Söylemsel Göstergebilim Denemeleri), Mame.

1976: A.J. Greimas, **Sémiotique et sciences sociales** (Göstergebilim ve Toplumsal Bilimler), Seuil.

1976: A.J. Greimas, **Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques,** (Maupassant. Metnin Göstergebilimi: Uygulama Çalışmaları), Seuil.

1976: J. Courtés, **Introduction à la sémiotique narrative et discursive** (Anlatısal ve Söylemsel Göstergebilime Giriş), Hachette.

1977: Groupe d'Entrevernes, **Signes et paraboles, Sémiotique et texte evangélique** (Göstergeler ve Meseller. Göstergebilim ve İncilin Metni), Seuil.

1979: A. Hénault, **Les enjeux de la sémiotique** (Göstergebilimin Yatırımları), P.U.F.

1979: Groupe d'Entrevernes, **Analyse sémiotique des textes** (Metinlerin Göstergebilimsel Çözümlemesi), P.U.L.

1979: A.J. Greimas ve J. Courtés, **Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage** (Göstergebilim. Dilyetisl Kuramının Açıklamalı Sözlüğü), Hachette.

Bu kısa dizelgeye Lyon'daki Dinsel Söylem Çözümlemesi Merkezi'nin yayımladığı **Sémiotique et Bible** (Göstergebilim ve Kutsal Kitap) dergisinin başlığını da eklersek hem göstergebilim terlminin kullanım sıklığını kısaca vermiş oluruz, hem de bundan böyle Paris Okulu diye adlandıracağımız okulun sürdürdüğü araştırmalara özellikle başvuran (bütünüyle ya da yer yer) bir üretimin bolluğunu belirtmiş oluruz.

(Fransızcadan çeviren: Mehmet RİFAT)

JOSEPH COURTÉS

GÖSTERGEBİLİMSEL BAKIŞ AÇISI

Aşağıdaki yazı, Paris Göstergebilim Okulunun önde gelen araştırmacılarından J. Courtés'in Introduction à la sémiotique narrative et discursive (Anlatısal ve Söylemsel Göstergebilime Giriş) [1976] adlı yapıtının «L'Approche méthodologique» (Yöntemsel Yaklaşım) başlıklı birinci bölümünden dilimize çevrilmiştir (s. 33-37).

Göstergebilimsel tasarı

Göstergebilim —bu yapıtta ele alınacağı biçimiyle— **anlam** incelemesini kendine amaç edinir. Bu da, herşeyden önce, göstergebilimin, bir konuşucudan bir dinleyiciye, bir bildirinin iletilmesi olarak tanımlanan **bildirişimin** betimlemesine indirgenemeyeceği anlamına gelir: Göstergebilim, bildirişimi de içine alarak, çok daha genel bir oluşu, **anlamlamanın** oluşunu açıklayabilmelidir. Bazılarının yaptığı gibi, göstergebilimin alanını bildirişimle sınırlamak, genellikle, durumunun açıklığa kavuşturulması her zaman zor olan bir bildirişim «isteği»ni öngerçek olarak kabul etmektir. Gerçekten de, bu ruhsal, toplumsal, vb. «isteği» hangi düzeye yerleştirmek, hangi ölçütlere göre onun varlığını kabul etmek gerekir? Bu bildirişim isteği yalnızca belirtik düzeyde midir, yoksa örtük düzeyi de göz önünde bulundurmak gerekir mi? Bir başka deyişle, bir **bildirmek** edimi olarak düşünülen bildirişim alanı bir **bildirişimde bulunmayı istemek, bildirmeyi istemek** edimiyle sınırlandırılabilir mi? Peki, gerçek ama istenç dışı bildirişim (örneğin kendini ele veren kişi) ya da sözgelimi bir tehdit karşısında zorlanma (bildirmek istemeye zorlamak) durumu ne olacak?

Bir dükkânın vitrininde dilsel olarak «Eczane» yazısı varsa, burada, dükkân sahibi (konuşucu = eczacı) tarafından olası dinleyiciler için (dinleyiciler = müşteriler) söylenmiş bir bildiri görmek olanaklıdır. Şimdi, İtalyan demiryollarının durumunu ele alır ve de İtalya'nın güneyine giden vagonların, çoğunlukla, ülkenin kuzeyinde işleyenlerden daha kötü bir durumda olduğunu görürsem bir bildirişimden söz edebilir miyim? Bu son durumda, özet olarak, yolculara «Yoksul bölgelerde, eski vagonlar, zen-

gin bölgelerde yeni vagonlar» demek isteyen X kurumu tarafından söylenmiş bir bildiri var mıdır? X'in hiçbir bildirişim «isteği» (hiçbir bildirişimde bulunmak isteği) olmadığı açıktır; buna karşılık, vagonların bu dağılımının anlamsız olmadığını, tam tersine anlamlı olduğunu söyleyebilirim. Burada istenç dışı, ama gerçek bir bildirişim olduğunu görebiliriz. Bir örnek daha ele alalım: Uzamın dağılımı ve düzenlenişi ister mimarlık alanında (akıl hastanesi, katedral, hapishane, anaokulu, vb.) olsun ister şehircilik alanında (yerleşim bölgeleri, trafik alanları, yeşil alanlar, vb.), geleneksel bildirişim taslağının gerektirdiği gibi, tek ya da ortak bir konuşucuyu mu varsayar? Burada bir **bildirişimde bulunmak isteği** var mıdır? Bu ne kabul edilebilir ne de yadsınabilir. Her ne olursa olsun, bu tür bütünlerin anlamı bu bütünleri kullananların gözünden kaçmaz. Yerlerin biçimi ve bu yerlerdeki olanaklı (ya da olanaksız) süreçler örneğin, bunlardan kaynaklanan güvensizlik, haz, sıkıntı ve gizlilik havası konusunda bir bilgi sağlarlar.

Bu birkaç örnek —bu örnekleri kolayca çoğaltabiliriz— bize göstergebilimin incelemek istediği anlam sorununun, bildirişim sorununu büyük ölçüde aştığını gösterir; anlam sorununun içinde yer alan bildirişim, bu sorunun özel bir biçimidir. (...)

Anlamlamanın betimlemesi, en azından bilimsel olmak isteyen bir bakış açısı çerçevesinde, kendisinin ne ölçüde olanaklı olduğu sorununu ortaya koymaktan da geri kalmaz. Anlamı ele aldığı ölçüde göstergebilim, —her anlamlama araştırması gibi— ancak «bir dil düzeyinin başka bir dil düzeyiyle, bir dilin başka bir dille yer değiştirmesi» (Greimas, **Du Sens,** s. 13) olabilir. Bu bakımdan, göstergebilim, çözümleme nesnesi olarak ele aldığı anlam evrenine göre bir **üstdil** olarak tanımlanır. Bununla birlikte, göstergebilim, temel verileri başka bir biçim altında, bir eşdeğerlik ilkesine göre düzeltecek basit bir açımlamaya indirgenemez. Bu durumda, sözgelimi bir metnin en iyi eşdeğeri aslında metnin kendisidir.

Göstergebilim bir **başka dile geçiştir,** hatta bundan da öte bir şeydir. Bir betimleme işlemi olarak, göstergebilim kendini yerleştirmek istediği çözümleme düzeyini ya da düzeylerini belirtmek zorundadır. Bu da göstergebilimin, yalnızca iyice belirlenmiş ortak noktaları olan nesneleri göz önüne aldığı anlamına gelir. Bu da **belir-**

ginlik ilkesidir. Bir veriler bütününü ele alan göstergebilim edimi, nesnelerin ancak ortak özelliklerini ele aldığı ölçüde etkinliğini ortaya koyacaktır (kuşkusuz, her değişke, peşpeşe bir değişmeyen olarak ele alınabilir ve en değişik açılara göre daha ayrıntılı bir karşılaştırmalı incelemeye olanak sağlayabilir). Sözgelimi bir metin konusunda, bu metnin anlamını ortaya çıkarmak için, yapısal öyküsel, tarihsel, toplumbilimsel, ruhbilimsel ve biçembilimsel bakış açılarını içinden çıkılmaz bir biçimde karıştıran eski tür bir bilimsel incelemenin tersine, göstergebilim, anlamlama yaklaşımının, ancak çeşitli ve farklı yaklaşımlarla, yani incelenen nesnelerde ortak olan ayırıcı özellikler bütünüyle belirlenen farklı **düzeylere** göre gerçekleşebileceği ilkesini ileri sürer.

Kuşkusuz, belirginlik ilkesinin uygulanması, çözümlemeye sunulan gereçe oranla, zorunlu olarak, bir **indirgeme** gibi görünecektir. Belli bir nesneler bütünü (sözgelimi, metinler, sözlü anlatılar, çizgi resim, mimarlık planları, müzik yapıtları, vb.) üstünde etkinlik gösteren göstergebilim edimi, bunları ancak özel bir açıdan inceler: Göstergebilimsel çözümleme sözkonusu yapıtları olduğu gibi vermek savında değil, ele aldığı, yapıtlar aracılığıyla ya da yapıtların içinde oluşturduğu **nesneyi** açıklama savındadır. Örneğin, bitkiler konusundaki bilgileri düşünmek yeter: Bir çiçek, onu bir sevgi belirtisi olarak bir kız arkadaşına veren bir erkek ya da bir çiçekçi, bir bitkibilimcinin sözkonusu olmasına göre, farklı biçimlerde düşünülecektir. Ve hiç kimse, bitkibilimciyi, bilimsel araştırmalarında incelediği çiçeklerin iktisadi, ya da estetik yanını bir yana bıraktığı için kınamayacaktır. Aynı biçimde, göstergebilim de ancak bir çözümleme düzeyine bağlanır (böylece aynı «nesneler»in başka yaklaşım olasılıklarını göz önünde tutar ve onlarla birbirini bütünleyici bir ilişkiye girer). Şu anda, göstergebilimin, araştırdığı tüm bütünceler arasından ele aldığı özgül **nesnelerden** biri **anlatısallıktır**. Göstergebilim bütün olanaklı söylemsel biçimlerden (sözgelimi, yazılı ve sözlü anlatılar, öyküler, gazete haberleri, filmler, çizgi resimler, vb.) kalkarak, günlük yaşamımızın temel öğesi olan «anlatmak» olgusunu bir ölçüde açıklayan kurallar bütününü belirlemeye çalışır. Böylece, göstergebilimsel uygulama, seçtiği nesnede yalnızca belirgin olan özelliği ele alarak, **çözümleme için bağdaşık bir düzlem oluşturur:** Geri kalan

herşey onun inceleme alanının dışındadır. Böyle bir yaklaşım —**önsel** olarak— incelenen gerecin tümünü, onun tüm bileşenlerini açıklamayı reddettiği için bazı kişilerde gerçek bir tedirginlik görülür. Oysa «topluca algılama», «eksiksiz olma» çözümleyici bir bilimsel araştırmaya özgü nitelikler olamaz. Bunlar (...) yorumlayıcı bireşimlere ilişkin niteliklerdir. Bununla birlikte, eğer neden söz edildiğini tam anlamıyla bilmek istiyorsak, bakış açılarını birbirlerinden iyice ayırtetmeli ve onlara saygı göstermeliyiz.

Seçilen çözümleme düzeyini belirttikten sonra, onu düzene koymak, temel düzenini ortaya çıkarmak gerekir. Yaklaşım düzeylerini bulduktan sonra, ilk işlem, bu düzeylerin her birinin eklemleniş biçimlerini bulmak ve böylece, sözkonusu düzeyleri oluşturan birimlerin dökümünü yapmaktır. Demek ki, dizimsel düzlemde olduğu kadar dizisel düzlemde de kendi aralarında girdikleri bağıntılarla (biçimbilimsel inceleme) «kurucularını» tanımlamak ve bu kurucuların olası birleşimlerinin (sözdizimsel inceleme) kurallarını belirlemek gerekecektir. Daha sonra, çözümleme, aşamalı yapısı olan, **tutarlı** bir bütün içinde çeşitli düzeyleri düzenlemeye çalışacaktır: «Dil kuramlarının tümü şu konuda aynı düşünceyi paylaşırlar: Dil aşamalı bir düzeydir» (Greimas, **a.g.y.**, s. 105).

Böyle bir araştırma, üstünde çalıştığı temel gereci göz önünde bulundurarak, farklı ve birbirini bütünleyici iki biçimde gerçekleşebilir. A.J. Greimas'ın belirttiği gibi, «betimleme hem aynı anda bir arada bulunan, hem de birbiriyle çelişen iki ilkeye (...) uyar: Betimleme, betimlediği gerçeği sadık bir biçimde açıklamak istediği için **tümevarımlıdır**; oluşmakta olan örnekçenin tutarlılığını korumak ve genelliğe ulaşmak (...) zorunluğu nedeniyle de **tümdengelimli**dir. (...) (Greimas, **Sémantique structurale**, s. 68).

(Fransızcadan çeviren: Zeynel KIRAN)

MICHEL ARRIVÉ

YAZINSAL GÖSTERGEBİLİM: YAPISALCI YAKLAŞIM

Aşağıdaki yazı, Paris Göstergebilim Okulunun önde gelen araştırmacılarından M. Arrivé'nin Sémiotique. L'Ecole de Paris (Göstergebilim. Paris Okulu) [1982] adlı ortak yapıtta yer alan «La Sémiotique littéraire» (Yazınsal Göstergebilim) başlıklı yazısının «Le Discours structuraliste» (Yapısalcı Söylem) bölümünden aktarılmıştır (s. 139-143).

Yapısalcılar, doğal olarak, değişik doğrultularda yer alan F. de Saussure, L. Hjelmslev, L. Tesnière, R. Jakobson, É. Benveniste ve dilbilimci olmayan yapısalcı C. Lévi-Strauss'tan esinlendiler. Yapısalcıların yakından ya da uzaktan A.J. Greimas'ın okuluna bağlandıklarını söylemek aşırıya kaçmak olmaz. Bunların arasında, herkesi belirtme kaygısına düşmeden, J.-C. Coquet'yi, J. Courtés'i, T. Pavel'i, F. Rastier'yi, **Essais de sémiotique poétique**'in (Şiirsel Göstergebilim Denemeleri) bazı yazarlarını[1] ve **Sémiotique narrative et textuelle**'e (Anlatısal ve Metinsel Göstergebilim) katkıda bulunanların[2] çoğunu sayabiliriz. Anlatı çözümlemesi alanındaki birçok Fransız uzman da (C. Bremond, C. Chabrol, G. Genot, P. Larivaille, T. Todorov, vd.) çeşitli biçimlerde, kesin ve yoğun olarak, A.J. Greimas'ın etkisinde kalmıştır. Öte yandan, en tanınmış Fransız göstergebilimcisi R. Barthes da yapısal göstergebilim alanındaki en ünlü çalışmalardan birkaçını yayımladıktan sonra (özellikle **Göstergebilim İlkeleri** [Eléments de sémiologie] 1964) yapısalcılık sonrası bir göstergebilim doğrultusuna yöneldi; bu tutumunu da özellikle 1973'te yayımlanan **Encyclopaedia Universalis**'in «Metin Kuramı» maddesinde açıkça ortaya koydu. R. Barthes bu iki tarih arasında, birçok

1. A.J. Greimas yönetiminde hazırlanan bu ortak yapıtta (1972) şu araştırmacıların yazıları yer almaktadır: A.J. Greimas, M. Arrivé, J.-C. Coquet, J.-P. Dumont, J. Geninasca, N. Gueunier, J.L. Houdebine, J. Kristeva, F. Rastier, T.A. Van Dijk, C. Zilberberg. (ç.n.)
2. C. Chabrol yönetiminde hazırlanan bu ortak yapıtta (1973) şu araştırmacıların yazıları yer almaktadır: S. Alexandrescu, R. Barthes, C. Bremoud, C. Chabrol, A.J. Greimas, P. Marenda, S.G. Schmidt, T.A. Van Dijk. (ç.n.)

yazınsal göstergebilim denemesi yayımlamıştı: **Essais critiques** (Eleştiri Denemeleri) [1964], **Critique et vérité** (Eleştiri ve Gerçek) [1966], **S/Z** (1970), **Sade, Fourier, Loyola** (1971), **Plaisir du texte** (Metnin Verdiği Haz) [1974]. Bu çalışmaların uzantısı, yapısalcılıkla bir çeşit karşı-yapısalcılık arasındaki çoğunlukla zarif ve verimli iniş çıkışları ve bir evrimi anlamlı bir biçimde ortaya koyar.

Yapısalcı okula bağlı göstergebilimcilere göre, metin (yazınsal ya da yazınsal olmayan) bir göstergeler dizgesinin ya da bir anlamlama dizgesinin söylemsel olarak gerçekleşmesi biçiminde tanımlanır. Bu dizgenin birimleri doğal dilin birimleriyle karıştırılamaz ama, bu birimlerle aynı yapıda olduğu için de dilbilimdekine benzer yöntemlerle betimlenir. (...) Bu okulun göstergebilimcileri arasında var olan kaçınılmaz kuramsal ve yöntemsel ayrılıkları etkisizleştirmeyi kabul edersek, göstergebilimcilere J.-C. Coquet'nin şu iyice belirgin tutumunu benimsettirebiliriz:

««Bir yapıtın doğru değerlendirilmesinde, metnin öncesinin ve sonrasının önemi ne olursa olsun, betimleyici kişi, metin sanki daha önce dilsel açıdan düzgüleştirilmemiş (kodlaştırılmamış) gibi davranamaz. Demek ki, göstergebilimci öncelikle bu düzgülemenin niteliğini bulmalı ve birincil olan «dilsel anlam»ın durumunu çözümlemelidir; siyasal, iktisadi ve toplumsal yerlemlerin incelenmesinden, bilinçaltı öğesi (...) üstüne yapılan araştırmadan (S. Leclaire) ya da estetik ve felsefe değerlendirmelerinden kaynaklanan her zaman için ikincil olan anlamların sonsuzluğuna ancak bundan sonra geçebilir.» (**Sémiotique littéraire**, Mame, 1973, s. 26).

Yazınsal göstergebilimin inceleme konusunun nasıl oluştuğunu görmekteyiz. «Yapıt»ın içinde bir yandan «metin öncesi ve sonrası», bir yandan da «metnin» kendisi ayırtedilmektedir. Yalnızca «metin», göstergebilimin inceleme konusudur. Bu konu, «dilsel olarak düzgülenmiştir» ve bu dilsel düzgülerime, «her zaman ikincil» olan öbür belirlemelere göre aşamalanma açısından daha ağır basar. Böylece, **metin** kavramıyla F. de Saussure'ün ve/ya da L. Hjelmslev'in önerdiği gösterge kavramı arasında sıkı bir ilişki bulunur:

«Belli bir metni, sözgelimi bir masalı ele alalım. Burada, herhangi bir doğal dille açıklanmış bir «öykü» vardır: **Bir anlamlı bütün** (ya da **dilsel gösterge**), yani bir

gösterenle (= dilsel biçim) bir gösterilenin (= bu gösterende anlatılan öykü) kaynaşmasından oluşmuş bir **anlamlı bütün** söz konusudur (J. Courtés, **Introduction à la sémiotique narrative et discursive,** Hachette, 1976, s. 38.).

Şunu önceden kestirebiliriz: Yukarda sözü edildiği biçimde oluşmuş bir «anlamlı bütün» olsa bile **metin** ile doğal dilin (...) birimi olan **gösterge** arasında bir özdeşlik yoktur. Başlıca ayrım, gösteren (ya da anlatım) düzlemiyle gösterilen düzlemi (ya da içerik) arasındaki ilişkilerde görülür. Doğal dillerde, anlatım düzlemindeki birimlerle içerik düzlemindeki birimler arasında belli bir uygunluk[3] vardır. Bu uygunluk, metnin oluşturduğu anlamlı bütündeyse hiç görülmez: «Gösteren ve gösterilen (F. de Saussure'ün terimleri) ya da daha geniş olarak **anlatım** ve **içerik** (L. Hjelmslev'in deyişi) ayrımı dizisel bir temele dayanır: Sözgelimi, bu öykü (içerik) tözsel açıdan büyük bir değişikliğe uğramadan çeşitli doğal dillerde anlatılabilir.» (a.g.y.)

Metinle gösterge arasındaki bu yapı ayrılığı, sonuç olarak göstergebilimle dilbilim arasında bir yöntem ayrılığına yol açar. Dilbilimde içerik düzlemini çözümlemek için anlatım düzleminin getirdiği sınırlamalardan yararlanmak olasıysa da —yine de sakınımlı davranmak gerekir— göstergebilimde kesinlikle aynı şey söz konusu olamaz: Çünkü metnin gerçekleşme düzeyi (...) içerik düzlemindeki birimlerin sınırlandırılması ve yapılaşması üstüne hiçbir geçerli bilgi vermez.

İçerik incelemesini tasarlamanın yollarından biri, iki düzlem arasında **eşbiçimlilik** bulunduğunu bir öngercek olarak ileri sürmektir. Gerçekten de, iki düzlemdeki birimlerin birbirine tek tek uymadığı kesinse de, her iki düzlemin de benzer biçimde düzenlendiği yani eşbiçimli olduğunu ileri sürmemizi hiçbir şey engellemez.

İki düzlem arasındaki eşbiçimlilik varsayımı, anlamsal yapıyı, anlam evreninin en küçük anlamlama birimleri biçiminde **eklemlenişi** olarak görmemizi sağlar; bu anlamlı birimler de anlatım düzlemindeki ayırıcı özelliklere (ya da sesbirimler) denktir. Sözkonusu anlamlı birimler,

---

3. Ama bu uygunluk ne tamdır, ne de değişmezdir. Bundan dolayı, kesin anlamıyla dilbilimde bile, glosematik kuramı, anlatım düzleminin incelenmesini içerik düzleminin incelenmesinden ayırteder.

anlatım düzlemindeki ayırıcı özelliklerin kuruluşu gibi, **ikili anlambirimcik ulamları** biçiminde oluşmuşlardır (ikilik, bir kuruluş kuralı olarak benimsenmiştir; yoksa öğelerin varoluş biçimini belirleyen bir ilke olarak değil)» (A.J. Greimas, «La Structure sémantique», **Du Sens,** Seuil, 1970, s. 40).

Eşbiçimlilik varsayımı burada **biçimbilim** düzeyine uygulanmıştır. Ama sözdizimsel bileşene de aktarılabilir. A.J. Greimas'ın ve «Greimasçılar»ın bir yandan anlamlamanın temel yapısıyla ilgili bir örnekçe, bir yandan da bir eyleyenler örnekçesi geliştirmiş olmaları da bunun sonucudur. Kuşkusuz bu her iki örnekçe de, inceleme konusu olarak seçtikleri metinsel bütüncenin az ya da çok «yazınsal oluşuyla» hiç ilgilenmezler. Sözgelimi, göstergebilim açısından, bir halk masalının herhangi bir değişkesi olan **Kül Kedisi** ile Perrault'nun bir «yazınsal» metin olarak yayımladığı **Kül Kedisi** arasında karşıtlık yoktur. (...)

Göstergebilimcilerin daha başlangıçta karşılaştıkları güçlük, söylemsel içeriğin kesitlenmesinden kaynaklanmaktadır.

S/Z adlı yapıtında R. Barthes okuma birimlerinin kesitlenişindeki rastlantısallığı şöyle açıklar:

«Koruyucu durumundaki gösteren, birbirine bitişik kısa parçalar dizisi biçiminde kesitlere ayrılacaktır; biz bunları okuma birimleri oldukları için **sözcük öbekleri** diye adlandıracağız. (...) Önerilen çözümleme yalnızca gösterilene yönelikse, bu kesitleme gösterene ilişkin olduğu için hiçbir yöntemsel sorumluluk içermez.» (s. 20)

Öte yandan, A.J. Greimas, **Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques** (Maupassant. Metnin Göstergebilimi: Uygulama Çalışmaları) [Seuil 1976] adlı yapıtında, uzamsal-zamansal ayırıcılarla mantıksal ayırıcılar arasındaki farkın üstünde durur:

«Başlangıçta uzamsal-zamansal kesitleme ölçütlerine başvurulur; bu ölçütlerin her çeşit edimsel söylemde, bir başka deyişle, «olay» ya da «olgu» dizilerini anlatan söylemde hiçbir değişiklik göstermeden varolma üstünlüğü söz konusudur; olay ya da olgu dizileri de zorunlu olarak bu uzamsal-zamansal yerlemlerin oluşturduğu dizge içinde yer alır. Uzamsal-zamansal kesitlemenin evrensel olduğunu ve özellikle aşama sırası bakımından üstünlüğünü kabul etmemekle birlikte —ilerde yapacağımız çö-

zümlemede mantıksal ayırıcıların bazen bu kesitlemede, üstün geldiğini göreceğiz— yöntemimizin açık seçik olması bakımından uzamsal-zamansal kesitlemeyi çözümlenecek metne öncelikle uygulamanın yerinde olacağını sanıyoruz. (s. 19-20).[4]

Yapısalcı göstergebilimden kaynaklanan çalışmalar arasında, metin çözümlemelerini **yananlam** kavramı üstüne dayandıranlara özel bir yer ayırmamız gerekir.

Yananlam kavramının kullanılmasıyla ortaya çıkan çeşitli sorunlar arasında şunları sayabiliriz:

1. A.J. Greimas'ın kendisi tarafından içerik düzleminden anlatım düzlemine kaydırılan **yerdeşlik**[5] kavramı, yananlam düzeyine yerleştirilebilir mi? Bir başka deyişle, **yananlamsal yerdeşlik**'ten söz etmek uygun olur mu ve böyle bir kavram işlemsel midir?

2. Yananlam kavramı söylem düzleminden anlatı düzlemine aktarılabilir mi? Bir başka deyişle, **yananlamlı anlatı**'dan, **yananlamlı eyleyen yapısı**'ndan söz edilebilir mi?

3. Düzanlam düzlemiyle yananlam düzlemi arasındaki aşamalanma sorunu nasıl ortaya çıkar? Bir başka deyişle, R. Barthes'la birlikte, yananlamlı olanın aşamalanma açısından düzanlamlı olana bağlı olduğunu ileri sürmek yerinde olur mu? İki kavram arasındaki karşılıklı önvarsayım bağıntısı (...), aralarındaki herhangi bir aşamalanmanın kavranmasını engeller gibidir.

Kesinlikle kuramsal düzlemde, metnin, bir yananlam dilinin söylemsel olarak gerçekleşmesi biçiminde tanımlanması (...) kuşkusuz yapısal göstergebilimin bazı eleştirilerden uzak durmasını sağlar. (...) Bununla birlikte, yöntemsel açıdan, yananlam kavramı, bilgilerimizin bugünkü durumu açısından, oldukça düş kırıcıdır. Yananlam boyutuyla düzanlam boyutunun eşbiçimliliğini ileri

---

4. Kesitlemedeki uzamsal, zamansal ve mantıksal ayırıcıların özellikleri konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. Rifat, Genel Göstergebilim Sorunları: Kuram ve Uygulama, İstanbul, Alaz yay., 1982, (ç.n.)

5. Yerdeşlik kavramını şöyle tanımlıyabiliriz: Bir söylemin belli bir düzeyinde bulunan birimlerin aynı anlam ekseni çevresine yönelmeleri sonucu doğan uyum; bu uyumun aracılığıyla, söylemlerin ikincil bir biçimde yorumlanması ortadan kalkar. (ç.n.)

sürmek gerçekten güçtür. Bu nedenle, yananlam dizgesi ancak dayanaksız temeller üstünde kurulabilir. Son yıllarda, yananlam kavramına karşı ilgisiz durulmasının nedenlerinden biri de kuşkusuz budur.

(Fransızcadan çeviren: Mehmet RİFAT)

Alexandrescu, S., Logique du personnage, Paris, Mame, 1974.
Arrivé, M., Les Langages de Jarry, Paris, Klincksieck, 1972.
Bally, C.,
1. Traité de stylistique française, Paris, Klincksieck, 1909 (2. baskı 1919).
2. Le Langage et la vie, Cenevre, Atar, 1913 (3. baskı 1952).
3. Linguistique générale et linguistique française, Paris, E. Leroux, 1932 (4. baskı, Bern, A. Francke, 1965).
Barthes, R.,
1. Le Degré zéro de l'écriture, Paris, Seuil, 1953.
2. Michelet par lui-même, Paris, Seuil, 1954.
3. Mythologies, Paris, Seuil, 1957.
4. Sur Racine, Paris, Seuil, 1963.
5. «Eléments de sémiologie», Communications 4, Paris, Seuil (Göstergebilim ilkeleri, çeviren: B. Vardar - M. Rifat, Ankara, Kültür Bakanlığı yay., 1979).
6. Essais critiques, Paris, Seuil, 1964.
7. Critique et vérité, Paris, Seuil 1966.
8. «Introduction à l'analyse structurale des récits», Communications 8, Paris, Seuil, 1966.
9. Système de la mode, Paris, Seuil, 1967.
10. S/Z, Paris, Seuil, 1970.
11. L'Empire des signes, Paris, Skira, 1970.
12. Sade, Fourier, Loyola, Paris, Seuil, 1971.
13. Nouveaux essais critiques (Le Degré zéro de l'écriture' ün sonunda), Paris, Seuil, 1972.
14. Le Plaisir du texte, Paris, Seuil, 1973.
15. «Analyse textuelle d'un conte d'Edgar Poe», Sémiotique narrative et textuelle'de (C. Chabrol yönetiminde), Paris, Larousse, 1973.
16. Roland Barthes par Roland Barthes, Paris, Seuil, 1975
17. Fragments d'un discours amoureux, Paris, Seuil, 1977
18. Leçon, Paris, Seuil, 1978.
19. Sollers écrivain, Paris, Seuil, 1979.
20. La Chambre claire, Paris, Seuil, 1980.
21. Le Grain de la voix, Paris, Seuil, 1981.
22. L'Obvie et l'Obtus: essais critiques III, Paris, Seuil, 1982.
Baylon, C. ve P. Fabre, Initiation à la linguistique, Paris, Fernand Nathan, 1975.
Benveniste, E., Problèmes de linguistique, générale, Paris, Gallimard, 2 cilt, 1964-1974.

Bloomfield, L.,
1. Language, New York, Holt, 1933 (1951).
2. Linguistic Aspects of Science (International Encyclopedia of Unified Science), Chicago- Londra, The University Of Chicago Press, 10. baskı, 1969.

Boas, F., Handbook of American Indian Languages, Washington, D.C. Bureau of American Ethnology, Smithsonian Institution, 2 cilt, 1911-1922.

Bréal, M., Essai de sémantique, Paris, Hachette, 1897 (4. baskı 1908).

Brekle, H.E., Sémantique (Fransızca çeviri), Paris, Armand Colin, 1975.

Bremond, C., Logique du récit, Paris, Seuil, 1973.

Bröndal, V., Essais de linguistique générale, Kopenhag, Ejnar Munksgaard, 1943.

Bureau, C., Linguistique fonctionnelle et stylistique objective, Paris, PUF, 1976.

Buyssens, E., La communication et l'articulation linguistique, Paris, PUF, 1967.

Calvet, L.-J., Roland Barthes, Paris, Payot, 1973.

Chabrol, C. (yönetiminde), Sémiotique narrative et textuelle, Paris, Larousse, 1973.

Chiss, J.L., J. Filliolet, D. Maingueneau, Linguistique française. Initiation à la problématique structurale (cilt 1), Paris, Hachette, 1977.

Chomsky, N.,
1. Structures syntaxiques (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1969.
2. La Linguistique cartésienne ve La Nature formelle du langage (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1969.
3. Aspects de la théorie syntaxique (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1971.
4. Questions de sémantique (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1975.
5. Le Langage et la pensée (Fransızca çeviri), Paris, Petite Bibliothèque Payot, 1930.

Chomsky, N., G.A. Miller, L'Analyse formelle des langues naturelles (Fransızca çeviri), Paris, Gauthier-Villars ve Mouton, 1968.

Coquet, J.-C.,
1. Sémiotique littéraire, Paris, Mame, 1973.
2. (yönetiminde). Sémiotique. L'École de Paris. Paris, Hachette, 1982.

Courtés, J.,
1. Lévi-Strauss et les contraintes de la pensée mythique, Paris, Mame, 1972.
2. Introduction à la sémiotique narrative et discursive, Paris, Hachette, 1976.
3. bkz. Greimas, A.J.

Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü (ortak yapıt), Ankara. TDK yay., 1980.

Dinneen, F.P., An Introduction to General Linguistics, New York, Holt, 1967.

Dubois, J. ve başkaları, Dictionnaire de linguistique, Paris, Larousse, 1973.

Ducrot, O., Qu'est-ce que le structuralisme? 1. Le Structuralisme en linguistique, Paris, Seuil, 1968 (Points dizisi, 1973).
Ducrot, O., T. Todorov, Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage, Paris, Seuil, 1972.
Eco, U.,
1. L'oeuvre ouverte (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1965.
2. La structure absente (Fransızca çeviri), Paris, Mercure de France, 1972.
Fayolle, R., La Critique, Paris, Armand Colin, 1978.
Fossion, A., J.-P. Laurent, Pour comprendre les lectures nouvelles, Paris, Gembloux, Duculot, 1978.
François, D., Français parlé, 2 cilt, Paris, SELAF, 1974.
François F.,
1. L'Enseignement et la diversité des grammaires, Paris, Hachette, 1974.
2. (yönetiminde) Linguistique, Paris, PUF, 1980.
François, F., D. François ve başkaları, La Syntaxe de l'enfant avant 5 ans, Paris, Larousse, 1977.
Frei, H., La Grammaire des fautes, Paris, Geutner - Cenevre, Kündig, 1929 (yeni baskı 1971).
Fuchs, C., P. Le Goffic, Initiation aux problèmes des linguistiques contemporaines Paris, Hachette, 1975.
Galisson, R., D. Coste, Dictionnaire de didactique des langues, Paris, Hachette, 1976.
Genette, G., Figures, I, II, III, Paris, Seuil, 1966, 1969, 1972.
Geninasca, J., Analyse structurale des Chimères de Nerval, Neufchâtel, La Baconnière, 1971.
Greimas, A.J.,
1. Sémantique structurale, Paris, Larousse, 1966.
2. Du Sens, Paris, Seuil, 1970.
3. «Les actants, les acteurs et les figures», Sémiotique narrative et textuelle'de (C. Chabrol yönetiminde), Paris, Larousse, 1973.
4. «Un problème de sémiotique narrative: Les objets de valeur», Langages, 31, Paris, Didier-Larousse, 1973.
5. Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques, Paris, Seuil, 1976.
6. Sémiotique et sciences sociales, Paris, Seuil, 1976.
7. «Les acquis et les projets», Introduction à la sémiotique narrative et discursive (J. Courtés), Paris, Hachette, 1976.
8. «Pour une théorie des modalités», Langages 43, 1976.
9. «Le contrat de véridiction», Dilbilim II, 1977.
10. «La Soupe au pistou ou la construction d'un objet de valeur», Documents 5, 1979.
11. «Pour une sémiotique didactique», Le Bulletin 7, 1979.
12. «Notes sur le métalangage», Le Bulletin 13, 1980.
13. Du Sens II, Paris, Seuil, 1983.
Greimas, A.J. ve başkaları, Essais de sémiotique poétique, Paris, Larousse, 1972.
Greimas, A.J., J. Courtés, Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage, Paris, Hachette, 1979.
Greimas, A.J., E. Landowski ve başkaları, Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales, Paris, Hachette, 1979.

Groupe d'Entrevernes,
1. Signes et paraboles, Paris, Seuil, 1977.
2. Analyse sémiotique des textes, Lyon, PUL, 1979.
Guillaume, G.,
1. Langage et science du langage, Paris, Nizet-Québec, Presses de l'Université Laval, 1964.
2. Leçons de linguistique: Psychosystématique du langage. Principes, méthodes et applications, I, Paris, Klincksieck, 1971.
Guiraud, P., P. Kuentz, La Stylistique, Paris, Klincksieck, 3. baskı, 1975.
Hagège, C., La Grammaire générative. Réflexions critiques, Paris, PUF, 1976.
Harris, Z.S., Structural Linguistics, Chicago-Londra, The University of Chicago Press, 8. baskı, 1969.
Helbo, A. (yönetiminde), Le Champ sémiologique, Brüksel, Complexe, 1979.
Hénault, A., Les enjeux de la sémiotique, Paris, PUF 2 cilt, 1979-1983.
Hjelmslev, L.,
1. Le Langage (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1966.
2. Essais linguistiques (üç yazı Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1971.
3. Prolégomènes à une théorie du langage (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1968-1971.
Jacob, A.,
1. Genèse de la pensée linguistique, Paris, Armand Colin, 1973.
2. Introduction à la philosophie du langage, Paris, Gallimard, 1976.
Jakobson, R.,
1. Langage et aphasie (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1963.
2. Essais de linguistique générale (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 2 cilt, 1963-1973.
3. Questions de poétique (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1973.
4. «Coup d'oeil sur le développement de la sémiotique», Studies in Semiotics (yay. T.A. Sebeok), Indiana University, 1975.
Jespersen, O., Language, its nature, Development and Origin, Londra, Allen ve Unwin, 1922.
Kristeva, J.,
1. Semeiotike. Recherches pour une sémanalyse, Paris, Seuil, 1969.
2. Le Texte du roman, La Haye, Mouton, 1971.
3. Le Langage, cet inconnu, Paris, Seuil, 1981.
La Linguistique, (ortak yapıt), Paris, Larousse (Encyclopoche dizisi), 1977.
La Linguistique, Paris, Charles- Henri Favrod, 1978.
Larivaille, P., «L'Analyse(morpho)logique du récit», Poétique 19, 1974.
Lévi-Strauss, C.,
1. Anthropologie structurale, Paris, Plon, 1958.

2. Anthropologie structurale deux, Paris, Plon, 1974.

Lyons, J.,
1. Linguistique générale (Fransızca çeviri), Paris, Larousse, 1970.
2. Eléments de sémantique (Fransızca çeviri), Paris, Larousse, 1978.
3. Sémantique linguistique (Fransızca çeviri), Paris, Larousse, 1980.

Mahmoudian, M., Les Modalités nominales en français, Paris, PUF, 1970.

Maingueneau, D.,
1. Initiation aux méthodes de l'analyse du discours, Paris, Hachette, 1976.
2. Approche de l'énonciation en linguistique française, Paris, Hachette, 1981.

Malmberg, B., Les Nouvelles tendances de la linguistique (Fransızca çeviri), Paris, PUF, 2. baskı, 1968.

Marcus, S., La Sémiotique formelle du folklore, Paris, Klincksieck, 1978.

Marouzeau, J., Lexique de la terminologie linguistique, Paris, Geuthner, 1931 (2. baskı, 1951).

Martinet, A.,
1. Economie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique, Bern, A. Francke, 1955.
2. La description phonologique avec application au parler franco-provençal d'Hauteville (Savoie), Cenevre, Droz, 1956.
3. Eléments de linguistique générale, Paris, Armand Colin, 1960.
4. La Linguistique synchronique, Paris, PUF, 1965.
5. (yönetiminde) Le Langage, Paris, NRF (Encyclopédie de la Pléiade), 1968.
6. Le Français sans fard, Paris, PUF, 1969.
7. (yönetiminde) La Linguistique. Guide alphabétique, Paris, Denoël, 1969.
8. Studies in functional Syntax, Münih, Wilhelm Fink, 1975.
9. (yönetiminde), Grammaire fonctionnelle du français, Paris, CREDIF, 1979.

Martinet. J., Clefs pour la sémiologie, Paris, Seghers, 1973.

Meillet, A., Linguistique historique et linguistique générale, Paris, Champion, 2 cilt, 1921-1936 (yeni baskı, 1952-1958).

Mélétinski, E., «L'Etude structurale et typologie du conte», Morphologie du conte (V. Propp) [Fransızca çeviri], Paris, Seuil, 1973.

Morris, C.W.,
1. «Foundations of the Theory of Signs», International Encyclopedia of Unified Science, 1938 («Göstergeler Kuramının Temelleri», çeviren: Y. Salman; Dilbilim Seçkisi, yay. D. Aksan), Ankara, TDK yay., 1982.
2. Signs, Language and Behaviour, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1946 (yeni baskı 1955).

Mounin, G.,
1. Les Problèmes théoriques de la traduction, Paris, Gallimard, 1963.
2. Histoire de la linguistique, des origines au XXe siècle, Paris, PUF, 1967.
3. Clefs pour la linguistique, Paris, Seghers, 1968.
4. Introduction à la sémiologie, Paris, Minuit, 1970.
5. La Linguistique du XXe siècle, Paris, PUF, 1972.

Nef, F. (yönetiminde), Structures élémentaires de la signification, Brüksel, Complexe, 1976.

Pariente, J.C., G. Bès, La Linguistique contemporaine, Paris, PUF, 1973.

Pavel, T.G., La Syntaxe narrative des tragédies de Corneille, Paris, Klincksieck, 1976.

Peirce, C.S., Ecrits sur le signe (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1978.

Perrot, J., La Linguistique, Paris, PUF, 8. baskı, 1969.

Pottier, B.,
1. Présentation de la linguistique. Fondements d'une théorie, Paris, Klincksieck, 1967.
2. Linguistique générale, Paris, Klincksieck, 1974.
3. (yönetiminde), Le Langage, Paris, Centre d'Etude et de Promotion de la Lecture, 1973.

Prieto, L.J.,
1. Messages et signaux, Paris, PUF, 1966.
2. Etudes de linguistique et de sémiologie générales, Paris, Droz, 1975.

Propp, V., Morphologie du conte (Fransızca çeviri), Paris, Seuil, 1973.

Rastier, F., Essais de sémiotique discursive, Paris, Mame, 1973.

Reichenbach, H., L'Avènement de la philosophie scientifique (Fransızca çeviri), Paris Flammarion, 1955 (Bilimsel Felsefenin Doğuşu, çeviren: C. Yıldırım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1981).

Rey-Debove, J., Sémiotique (lexique), Paris, PUF, 1979.

Rifat, M.,
1. Yazınsal Betik Üstüne Araştırmalar, İstanbul, 1976.
2. Roman Kurgusu ve Yapısal Çözümleme: Michel Butor'un Değişim'i, İstanbul, İ.Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulu yay., 1978.
3. Genel Göstergebilim Sorunları: Kuram ve Uygulama, İstanbul, Alaz yay., 1982.

Sapir, E.,
1. Language, Harcourt, Brace and World, 1921.
2. Linguistique (Fransızca çeviri), Paris, Minuit, 1968.

Saussure, F. de, Cours de linguistique générale (T. de Mauro'nun hazırladığı eleştirili basım), Paris, Payot, 1972. (Genel Dilbilim Dersleri, çeviren: B. Vardar, Ankara, TDK yay., 2 cilt, 1976-1978).

Seohehaye, A., Essai sur la structure logique de la phrase, Paris, Champion, 1926 (yeni baskı, 1950).

Tesnière, L., Eléments de syntaxe structurale, Paris, Klincksieck, 1959, (2. baskı 1976).

Todorov, T.,
1. **Théorie de la littérature** (Rus Biçimcilerinin Metinlerinin Fransızca çevirisi), Paris, Seuil, 1965.
2. **Grammaire du Décaméron**, La Haye, Mouton, 1969.
3. **Qu'est-ce que le structuralisme? 2. Poétique**, Paris, Seuil, (Points dizisi, 1973).
4. bkz. Ducrot, O.

Togeby, K., **Structure immanente de la langue française**, Paris, Larousse, 2. baskı, 1965.

Trubetskoy, N., **Principes de phonologie** (Fransızca çeviri), Paris, Klincksieck, 1957-1970.

Uldall, H.J., **Outline of Glossematics**, Kopenhag Dilbilim Çevresi Çalışmaları dizisi, cilt X/I, Kopenhag, 1957.

Walter, H., **La Phonologie du Français**, Paris, PUF, 1977.

Wartburg, W. von, **Problèmes et méthodes de la linguistique**, (Fransızca çeviri), Paris, PUF, 1963 (2. baskı 1969).

Yücel, T., **Yapısalcılık**, İstanbul, Ada yay., 1982.

Zilberberg, C., **Une lecture des 'Fleurs du Mal' de Baudelaire**, Paris, Mamé, 1972.

Dergiler:

Communications, Paris, Seuil.
Degrés, Brüksel.
Documents (Actes sémiotiques), Paris, E.H.E.S.S.
Langages, Paris, Didier-Larousse.
Langue française, Paris, Larousse.
Le Bulletin (Actes sémiotiques), Paris, E.H.E.S.S.
Poétique, Paris, Seuil.
Pratiques, Metz.
Semiotica, La Haye, Mouton.

Aksan, D., 365.
Alexandrescu, S., 339, 354, 361.
Arrivé M., 6, 268, 317, 318, 333, 347, 348, 349, 354, 361.
Bachelard, G., 339.
Bally, C., 5, 9, 12, 111, 361.
Barthes, R., 6, 78, 266, 267, 278, 288, 289-295, 296, 298, 300, 320, 339, 340, 341, 344, 345, 346, 354, 357, 358, 361.
Bastide, F., 268, 319.
Baudouin de Courtenay, J., 9, 17, 34, 106.
Baylon, C., 361.
Bell, E.J., 65.
Bentolila, A., 160.
Bentolila, F., 160, 183.
Benveniste, E., 5, 17, 215-256, 247, 265, 307, 346, 354, 361.
Bertrand, D., 319.
Bès, G., 19, 63, 99, 132, 219, 366.
Brugmann, K., 8.
Bloomfield, L., 5, 35, 111, 116, 118-119, 126, 132, 134, 146, 156, 178, 180, 205, 336, 338, 362.
Boas, F., 5, 116, 122, 362.
Bolzano, B., 6, 262.
Bordon, J.-F., 339.
Bréal, M., 8, 362.
Brekle, H.E., 362.
Bremond, C., 300, 302, 307, 325, 354, 362.
Brik, M.M., 15.
Brøndal, V., 5, 73, 74-75, 102, 108, 111, 344, 362.
Brugmann, K., 8.
Bureau, C., 160, 362.
Buyssens, E., 6, 265, 266, 286, 287, 362.
Bühler, K., 53, 178, 272.
Calame, C., 347.

Calvet, L.-J., 362.
Carnap, R., 146, 321.
Chabrol, C., 268, 319, 347, 348, 349, 354, 361, 362.
Chatman. S., 52.
Cherry, C., 60, 61.
Chevalier, J.-C., 340.
Chiss, J.-L., 362.
Chomsky, N., 5, 35, 118, 120, 121, 160, 180, 205-210, 211, 213, 219, 230, 235, 338, 362.
Clairis, C., 160.
Cohen, M., 18.
Comte, A., 104.
Coquet, J.-C., 6, 268, 316-317, 318, 331, 339, 340, 346. 347, 349, 354, 355, 362.
Cortes, J., 183.
Coste, D., 363.
Courtés, J., 6, 76, 267, 268, 314, 318, 335, 339, 349. 350, 354, 356, 362.
Darrault, I., 268, 319, 339.
Delacroix, H., 71.
Delorme, J., 347.
Derrida, J., 278.
Dinneen, F.P., 362.
Dubois, J., 340, 341, 343, 362.
Ducrot, O., 346, 363.
Dumézil. G., 320, 323, 339.
Dumont, J.-P., 354.
Dundes, A., 325.
Durkheim, E., 105.
Eco, U., 6, 267, 280, 302, 347, 363.
Elkenbaum, B.M.. 15.
Fabbri, P., 268, 319.
Fabre, P., 361.
Fayolle, R., 363.
Febvre, L., 339.
Feuillard, C.. 183.
Filliolet, J., 362.
Floch, J.-M., 268, 319, 339, 347.
Fontanille, J., 319.
Fortunatov, 111.
Fossion, A., 363.
Francastel, P., 339.
François, D., 160, 202, 363.
François, F., 160. 191, 363.

Frege, G., 68.
Frei H., 12, 363.
Freige, E., 183.
Freud, S., 342, 343.
Fuchs, C., 363.
Fudge, E.C., 30.
Galisson, R., 363.
Genette, G., 302, 346, 363.
Geninasca, C., 347.
Geninasca, J., 319, 339, 354, 363.
Genot, G., 354.
Gentilhomme, Y., 346.
Geoltrain, P., 339, 347.
Giroud, J.-C., 319, 339.
Godel, R., 9.
Goldschmidt, W., 62.
Gougenheim, G., 18.
Grammont, M., 65, 111.
Greimas, A.J., 6, 15, 76, 78, 235, 267-268, 288, 302, 306, 307, 309-319, 320, 325, 329, 335, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 353, 354, 357, 358, 363.
Gritti, J., 302.
Groupe d'Entrevernes, 349, 364.
Gueunier, N., 354.
Guillaume, G., 5, 229-230, 231, 255. 364.
Guiraud, P. 22, 112, 364.
Gumbrecht, H, U., 348.
Hagège, C., 160, 364.
Halle, M., 44.
Hall, R.A., 119.
Harris, Z.S., 5, 116, 118, 119-120, 150, 205, 206, 336, 364.
Haugen, E., 61.
Havranek, B., 16.
Helbo, A., 318, 340, 364.
Hénault, A., 319, 349, 364.
Hizir, N., 310.
Hippokrates, 266.
Hjelmslev, L., 5, 6, 73, 74, 75-78, 79, 92, 99, 112, 113. 155, 180, 264, 265, 292, 310, 311, 320, 321, 329, 337, 340, 343, 344, 348, 354, 355, 356, 364.
Hockett, C.F., 120.
Houdebine, J.-L., 354.
Humboldt, W. von, 9.
Husserl, E., 6, 34, 66, 68, 110, 262.

Hymes, D., 56.
Ivanov, 306.
Jackson, W., 59.
Jacob, A., 26, 231, 241, 364.
Jakobson, R., 5, 15, 16, 19, 33-37, 38, 47, 58, 62, 63, 66, 155, 177, 217, 265, 306, 311, 320, 333, 354, 364.
Jespersen, O., 5, 73, 156, 223, 224, 364.
Johannsen, W., 105.
Joos, M., 51.
Karsevkskiy, S., 16, 19.
Kristeva, J., 6, 267, 278, 333, 346, 354, 364.
Kuentz, P., 22, 112, 364.
Lacan, J., 293, 320, 340, 343.
Lalande, A., 106.
Lambert, J.-H., 6, 262.
Lancelot, 215.
Landowski, E., 6, 268, 315, 318-319, 339, 347, 363.
Larivaille, P., 354, 364.
Laurent, J.-P., 363.
Leclaire, S., 355.
Le Goffic, P., 363.
Lerner, D., 66.
Leskien, A., 8.
Lévi-Strauss, C., 18, 33, 177, 306, 307, 311, 312, 318, 320, 323, 325, 333, 334, 336, 339, 341, 342, 344, 346, 354, 364.
Locke, J., 6, 262.
Lathman, Y., 6, 265.
Lyons, J., 365.
Mahmoudian, M., 160, 197, 365.
Maingueneau, D., 362, 365.
Malinowski, B., 54.
Malmberg, B., 348, 365.
Mansikka, V.T., 54.
Marcus, S., 365.
Marenda, P., 354.
Marin, L., 348.
Markov, A.A., 206.
Marouzeau, J., 365.
Martinet, A., 5, 17, 155-161, 162, 170, 176, 180, 183, 191, 197, 199, 229, 266, 305, 365.
Martinet, H., 183.
Martinet, J., 156, 160, 183, 266, 365.

Marty, A., 52.
Matejka, L., 38, 372.
Mathesius, V. 16.
Mauss, M., 339.
McKay, D.M., 44. 59, 61.
Meillet, A., 5, 7, 12, 15, 73, 75, 111, 155, 205. 229, 245, 266, 365.
Mélétinski, E., 365.
Merleau-Ponty, M., 311, 339, 341, 342, 343.
Metz, C., 267, 300, 302, 326, 346.
Meyerson, E., 104.
Miller, G.A., 219, 362.
Mitterand, H., 340.
Morin, V., 302.
Morris, C.W., 6, 146, 264, 365.
Mounin, G.. 160, 266, 366.
Mukarovsky, J., 16, 264, 272.
Nagel. E., 67, 68, 69, 70.
Nef, F., 318, 366.
Neurath, O., 146.
Nida, E.A., 120.
Ostoff, H., 8.
Panier, L., 319, 339.
Pariente, J.-C. 19, 63, 99, 132, 219, 366.
Parker. D., 54.
Parret, H., 319.
Paul, H., 102.
Pavel, T.G., 354, 366.
Peirce, C.S., 6, 46, 60, 68, 262, 263, 264, 266, 269, 320, 366.
Perrot, J., 366.
Peskovskiy, 111.
Peterson, 111,
Picard, R., 291.
Pike, K.L., 120.
Pomorska, K., 38.
Pottier, B., 5, 255-256, 257, 317, 366.
Prieto, L.J., 6, 160, 266, 286, 287, 345, 366.
Propp, V., 15, 304, 307, 311, 312, 323, 325, 365, 366.
Quéré, H., 319.
Rask, R., 73.
Rastier, F., 319, 349, 354, 366.
Reichenbach, H., 310, 366.

Renier, A., 319.
Rey-Debove, J., 366.
Ricoeur, P., 339.
Rifat, M., 78, 292, 316, 344, 358, 361, 366.
Rybnikov, P.N., 54.
Salman, Y., 366.
Sapir, E., 5, 50, 65, 66, 75, 106, 111, 116-118, 124, 156, 265, 366.
Saporta, S., 52.
Sartre, J.-P., 289, 290, 299.
Saussure, F. de, 5, 6, 7-13, 15, 16, 17, 22, 34, 45, 46, 60, 64, 73, 74, 75, 76, 90, 92, 96, 98, 105, 106, 111, 177, 180, 205, 208, 213, 219, 220, 221, 229, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 263, 264, 265, 266, 272, 278, 286, 292, 300, 301, 302, 304, 310, 311, 320, 321, 334, 336, 337, 338, 341, 343, 354, 355, 356, 366.
Sauvageot, A., 18.
Schmidt, S.G., 354.
Schröndinger, E., 65.
Scott, D. 270.
Sebeok, T.A., 6, 47, 265, 266, 364.
Sechehaye, A., 5, 9, 12, 111, 366.
Shannon, C.E., 58.
Siegfried, A., 339.
Sollers, P., 293, 294.
Sommerfelt, A., 18.
Sourdot, M., 160.
Souriau, E., 325.
Sörensen, H., 112.
Spencer, H., 103, 123.
Stender-Petersen, A., 112, 113.
Swadesh, M., 119.
Sweet, H., 223.
Szulmajster, A., 183.
Sklovskiy, V.V., 15.
Tchekoff, C., 160.
Tesnière, L., 5, 18, 233-235, 236, 241, 354, 366.
Thomsen, W., 73.
Thürlemann, F., 319.
Tinyanov, J., 15.
Titunik, I.R., 272.
Todorov, T. 15, 300, 302, 307, 308, 346, 354, 363, 367.
Togeby, K., 5, 77, 110, 112, 367.

Tomaşevskiy, B.V., 15, 63.
Trager, G.L., 119.
Trnka, B., 16.
Trubetskoy, N., 5, 16, 17, 18, 19, 26, 30, 34, 35, 106, 155, 158, 193, 265, 311, 342, 344, 367.
Twaddel, W.F., 62.
Uldall, H.J., 5, 73, 74, 77, 99, 367.
Vachek, J., 16.
Van Dijk, T.A., 333, 354.
Vardar, B., 7, 78, 247, 292, 344, 361, 366.
Vendryes, J., 18, 75, 155.
Vinogradov, V.V., 15.
Voegelin, C.F., 50.
Walter, H., 160, 367.
Wartburg, W. von, 367.
Waugh, L., 35.
Weaver, W., 58, 61.
Weisgerber, L., 90.
Weiss, A.P., 118.
Wells, R.S. 206.
Whitney, W.D., 9.
Whorf, B.L., 117.
Wundt, W., 118.
Yıldırım, C., 366.
Yücel, T., 367.
Zemsz, A., 346.
Zilberberg, C., 268, 319, 354, 367.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 5
Ferdinand de Saussure, Cenevre Dilbilim Okulu ve Antoine Meillet 7
Prag Dilbilim Çevresi 15
Roman Jakobson 33
Kopenhag Dilbilim Çevresi 73
Amerikan Yapısalcılığı 115
André Martinet ve İşlevsel Dilbilim 155
Noam Chomsky ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi 205
Otto Jespersen 223
Gustave Guillaume 229
Lucien Tesnière 233
Émile Benveniste 245
Bernard Pottier 255
Göstergebilim Kuramları 261
Roland Barthes 289
Algirdas Julien Greimas ve Paris Göstergebilim Okulu 309
Kaynakça 361
Özel Ad Dizini 369

DİLBİLİM VE GÖSTERGEBİLİM KURAMLARI

MEHMET RİFAT

Günümüzdeki insan bilimleri arasında önemli bir yer tutan dilbilim **ve** göstergebilim **kuram ve yöntemlerinin ele alındığı bu yapıt, yalnızca uzmanlara değil, sözkonusu bilim dallarındaki gelişmeler üstüne bilgi edinmek isteyenlere de seslenmektedir. Saussure'den Chomsky'ye, Peirce'ten Greimas'a başlıca dilbilim ve göstergebilim kuramcılarını tanıtan bu yapıtın bir özelliği de ünlü kuramcı ve araştırmacıların temel metinlerinin Türkçe çevirilerine yer vermiş olmasıdır.**

ÖNEMLİ NOT:
Bu kitap basılı fiyatının üzerinde satılamaz.

600 Lira